VERHANDELINGEN

UITGEGEVEN DOOR HET

ZEEUWSCH

GENOOTSCHAP

DER

WETENSCHAPPEN

TE

VLISSINGEN.

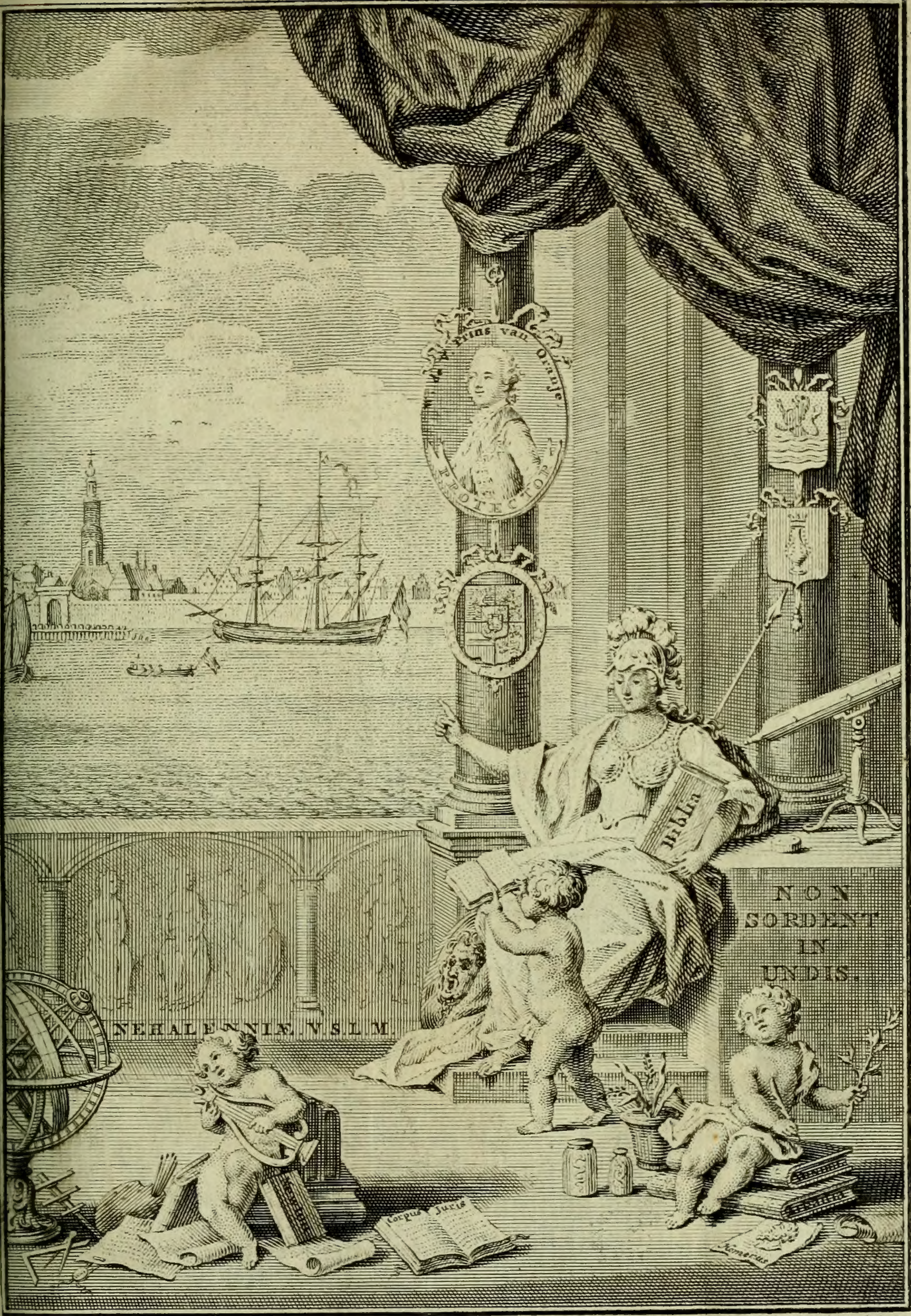
UITLEGGING

DER

TITELPLAAT.

De WYSHEID, fier gezeten op haar Throon,
Beschouwt men in MINERVE'S *Wapenrusting;*
Doch, wars van fabeldicht en valsche Goôn,
Schept ze in GODS BOEK haar grootste zielsverlusting.
Twee Zuilen, die 't gewelfsel van haar Kerk
Aan d'eenen kant bouwkunstig onderschraagen,
Vertoonen 't ZEEUWSCH en VLISSINGS wapenmerk,
En WILLEMS *beeld*, wien 't werk wordt opgedragen,
Doorluchtig *Hoofd* van onze *Maatschappy*,
Die, schoon nog in heur zwakke en *kindsche* jaaren,
Hem d'Eerstelihg heur's arbeids, vlug en bly,
Voor de oogen brengt, met lust om voort te vaaren.
De *Tafel* met den *Voorgrond*, ryk bedekt
Met *Tekenschets* van *Kunst* en *Weetenschappen*,
En 't *Vergezicht*, dat ginder d'aandacht wekt
Ter zyde van Gordyn- en tempeltrappen,
Getuigen, dat de weetzucht, vlyt en lust,
Door de Eer gespoord, aan Zeelands verste paalen
In onze *Vest* noch niet zyn uitgebluscht:
Men tracht door *Nut* 'er mede een' *Prys* te haalen.
Handhaving van den *Godsdienst* en het *Recht*,
Geneesbehulp, tot steun van 't menschlyk leven,
'T *Natuurboek*, door Gods hand ons voorgelegd,
'T Natuurboek, door zyne Almacht zelf beschreven,
De *Meetkunst*, in haar takken ruim verspreid,
De *Schilderkunst* zoo fix in kleur en trekken,
De *Puikmuzyk*, die harten opwaarts leidt,
Haar *Zuster*, die de dofheid zelf kan wekken,
'T Vermogen om door 't helder *Spiegelglas*
Het *Starrenheir* aan 't menschlyk oog te klemmen,
Of door behulp van *Graadboog* en *Kompas*,
Op verren tocht een dolle zee te temmen;
Historiekunst, die 't oude in 't nieuw herschept,
Die *munt* en *steen* van vroeger eeuw doet tuigen,
Die honing zelfs uit bittren alsem lept,
En uit vergift weet artzeny te zuigen,
En wat zich meer liet schetzen op de print,
Zyn beeldspraak van het doel, waar heen wy trachten.
Is 't werk gering? wie deugd en wysheid mint,
Heeft eindelyk op zyn' arbeid vrucht te wachten.
Dus huwt m'in 't ryk van onzen Waterleeuw
De *Scheepvaardy* met de oefening der verstanden.
Der braaven gunst zal by den noesten Zeeuw
Den yvergloed noch sterker doen ontbranden.

J. J. BRAHE.

H. Nieuwenhuysen inv. J.V. Schley sculpsit.

T

B

Sc

A

E

Di

V

N

T

D

M

G

't

D

H

H

C

D

E

Z

E

I

D

VERHANDELINGEN

UITGEGEVEN DOOR HET

ZEEUWSCH GENOOTSCHAP

DER

WETENSCHAPPEN

TE

VLISSINGEN.

ACHTSTE DEEL.

TE MIDDELBURG,

BY PIETER GILLISSEN,

Drukker van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, MDCCLXXXII.

Het Genootschap erkent geene exemplaaren voor echt, dan die door eenen der Secretarissen eigenhandig onderteekend zyn.

J. W. te Water

HISTORIE
VAN HET
ZEEUWSCH
GENOOTSCHAP
DER
WETENSCHAPPEN
TE
VLISSINGEN.

Om te voldoen, zoo aan de gewoonte, ſedert het begin tot nu toe gehouden, als aan de belofte, by het uitgeven van het Zevende Deel gedaan, heeft het Zeeuwſche Genootſchap der Wetenſchappen goedgevonden, hier een uitvoerig Hiſtorisch bericht te doen plaatſen, en, daar door, aan het algemeen kennisſe van den toeſtand dezer Maatſchappye

te

te geven, voor zoo veel men daar by eenig belang heeft of rekenen kan.

Sedert het laatste Historische bericht, gedagteekend den vyftienden van Hooimaand des jaars MDCCLXXVIII, en in het Zesde Deel te vinden, heeft het Genootschap verscheiden van zyne *Directeuren* en *Leden*, door den dood, verloren; van welken de meesten de waare belangen dezer Maatschappye zoo behartigden, en, op verschillende wyzen, bevorderden, dat Hun dood tot een wezenlyk verlies strekte.

De overledene *Directeuren* zyn de Heeren: Mr. DAVID GRENIER VERWOUT NOIRET, Schepen en Raad der Stad *Middelburg*, Bewindhebber van de O. I. C. ter Kamer *Zeeland*; Jr. ONNO ZWIER VAN HAREN, Grietman van *West-stellingwerf*; Mr. JAN

JA-

JACOB HARTSINCK, Charter- en Requestmeester ter Admiraliteit te *Amsterdam*; Mr. ADRIAAN ISAAC HURGRONJE, Secretaris der Provinciaale Rekenkamer van *Zeeland*, die één der vroegste Directeuren was, zeer veel tot de eerste oprichtinge van het Genootschap toebragt, zoo dat het ten zynen huize eerst een vast bestaan kreeg, en die, sedert, met allen yver deszelven wezenlyk belang daadelyk ter harte nam; Mr. JOHANNES ADRIAAN WILHELMIUS, Heer van *Kleverskerke* en *Brakel*, Schepen en Raad der Stad *Middelburg*; Mr. GERARD JAN BLANKERT, Secretaris der Heeren Staaten van *Zeeland*; Mr. CORNELIS STEENGRACHT, Heer van *Whell*, *Slangenburg*, *Oost-* en *West-Souburg*, Oud-Raad der Stad *Vlissingen*, Gedeputeerde, wegens *Zeeland*, ter Gene-

raliteits Rekenkamer; Mr. RYKLOF JOHAN QUIRYN VAN GOENS, Schepen en Raad der Stad *Middelburg*; en REINIER DE KLERK, Gouverneur Generaal van Nederlands Indiën.

De *Leden*, door den dood aan het Genootſchap, na den bovengemelden tyd, ontnomen, zyn de volgende Heeren: WILLEM NOORDENHOUT, Predikant der Lutherſche Gemeente te *Amſterdam*; Mr. JOHAN JONGBLOET, Advocaat te *Arnhem*; LUCAS REEDER, Predikant der Lutherſche Gemeente te *Amſterdam*; PAULUS 'S GRAEUWEN, Hoogleeraar in de Geneeskunde te *Groningen*; HIERONYMUS DAVID GAUBIUS, Hoogleeraar in de Geneeskunde te *Leiden*, Lyfärts van Zyne Doorl. Hoogheid den Heere Erf-Stadhouder; JACOBUS VAN DOEVEREN, Kolonel ten dienſte de-

dezer Landen; JACOBUS WILLEMSEN, Hoogleeraar in de Godgeleerdheid en Predikant te *Middelburg*; MATTHEUS SIDERIUS, Kapitein Ingenieur ten dienste dezer Landen; JOSUA VAN IPEREN, *A. L. M. Philos. Doct.*, Predikant en Secretaris van het Genootschap te *Batavia*; Mr. JAN COENRAAD COPES VAN HASSELT, Raadsheer in 't Provinciaale Hof van *Gelderland*; en GERHARDUS JOHANNES NAHUYS, Hoogleeraar in de Godgeleerdheid en Kerkelyke Geschiedenissen te *Leiden*.

Daarentegen zyn, van tyd tot tyd, eenige nieuwe *Directeuren* en *Leden* verkozen.

De aangestelde *Directeuren*, zyn de Heeren: Mr. R. J. Q. VAN GOENS, Schepen en Raad te *Middelburg*; REINIER DE KLERK, Gouverneur Generaal van Neêrlands Indiën, die beiden, gelyk

 hier

hier boven gezegd is, reeds overleden zyn; Mr. JACOB CORNELIS MATTHEUS RADERMACHER, Ordinair Raad van Nederlands Indiën, Voorzittend Directeur van het Bataviaasch Genootſchap; DANIEL STEVEN SCHORER, Schepen en Raad der Stad *Middelburg*, Bewindhebber van de O. I. C. ter Kamer *Zeeland*; Mr. PETRUS GUILIELMUS SCHORER, Raad en Secretaris der Stad *Vlisſingen*; en GEORGE HENDRIK DE WILDE, Kapitein der Burgerye te *Amſterdam*.

In de Algemeene Vergaderingen, zyn tot *Leden* van 't Genootſchap aangenomen de volgende Heeren: in het jaar MDCCLXXVIII, CHRISTOPHORUS SAXE, *A. L. M. Philoſ. Doct.*, Hoogleeraar in de Hiſtorien te *Utrecht*; HERMANNUS JOHANNES KROM, Hoogleeraar in de Kerkelyke Hiſtorie

en

en Predikant te *Middelburg*; SALOMON DE MONCHY, *Med. Doct.* en Profesſor te *Rotterdam*; FRANCOIS WILLEM DE MONCHY, *Med. Doct.*, Schepen der Stad *Rotterdam*; ARNOLDUS VAN DE LAAR, *Med. Doct.* in *'s Gravenhage*; BERNARDUS HUSSEM, Heelmeeſter by de Admiraliteit te *Amſterdam*; in het jaar MDCCLXXIX, Mr. JOANNES VAN LIER, Ontfanger Generaal en Lid van den Loflyken Etſtoel des Landſchaps *Drenthe*, te *Asſen*; HENDRIK ALBERT SCHULTENS, Hoogleeraar in de Oosterſche Taalen en Joodſche Oudheden te *Leiden*; ANE DRYFHOUT, *A. L. M. Theol. & Philoſ. Doct.*, Predikant, toen te *Vlisſingen*, nu te *Middelburg*; Mr. PIETER PAULUS, Advocaat voor de Ed. Hoven van Juſtitie in *'s Gravenhage*; SAMUEL DE WIND, *Med. Doct.*, Stads Operateur en Vroedmee-

meester te *Middelburg*; HENDRIK VERHEYK, Rector der Latynsche Schoolen te *Amsterdam*; in het jaar MDCCLXXX, Mr. JOHAN DIEDERIK VAN LEEUWEN, Ontfanger Generaal der Middelen van 't kwartier van Nymegen over het Thielsche Komptoir, te *Thiel*; Mr. JACOBUS JASPERSSEN BRASSER, Advocaat te *Vlissingen*; JOHAN JACOB LE SAGE TEN BROEK, *A. L. M. Theol. & Phil. Doct.*; Hoogleeraar in de Wysgeerte, en Predikant te *Rotterdam*; JOHANNES FLORENTIUS MARTINET, *A. L. M. Phil. Doct.*, Predikant te *Zutphen*; M. S. DU PUI, Stads *Med. Doct.*, Lector in de Ontleed-Heel- en Vroedkunde te *Kampen*; in 't jaar MDCCLXXXI, DANIEL THOMAS, Predikant der Walsche Gemeente te *Vlissingen*; Mr. WILLEM AARNOUT KIEN VAN CITTERS, Schepen en Raad der Stad

Mid-

Middelburg; JAN HENDRIK STOLTE, Stads *Med. Doct.*, Lid van de Gezworen Gemeente der Stad *Zwolle*; GERHARDUS DE HAAS, *S. S. Theol. Doct.*, Predikant te *Amſterdam*; H. MIRANDOLLE VAN GHERT, *Med. Doct.*, Stads Vroedmeeſter te *Breda*; JAN DES ROCHES, Secretaris van de Keizerlyke en Koninglyke Academie der Wetenſchappen te *Bruſſel*; en J. B. DE BEUNIE, *Med. Doct.* te *Antwerpen.*

Hadt het Genootſchap, in vroeger tyd, alle redenen, om de edelmoedigheid van zoo veele Heeren te roemen, die de verzamelinge van boeken, natuurlyke zeldſaamheden, penningen en oudheden, rykelyk vermeerderden; het ontbreekt ook aan geen gelegenheid, om zulks thans te doen, en daar by eenige byzonderheden te melden, die den Lezer, vermoedelyk,

lyk, niet onaangenaam zullen zyn.

De Heeren *Greeve*, *van de Laar*, *'s Gravezande*, *G. de Wind*, *Slabber*, *Vosmaer*, *van Haren*, *E. Sandifort*, *Bomme*, *Verheyk*, *Hofstede*, *Kluit*, *Bondam*, *C. Ploos van Amstel*, *Nieuwland*, *Dryfhout*, *Te Water*, *du Pui*, *van Iperen*, *van Leeuwen*, *N. C. Burmam*, *Hoogeveen*, *Krom*, *Martinet*, *G. J. Nahuys*, *Mirandolle van Ghert*, *Bonn*, *le Sage ten Broek*, *van Lier*, en anderen, zonden van tyd tot tyd, een afdrukſel van hunne uitgegevene Schriften aan het Genootſchap ten geſchenke. De voorgeſtelde Vraag, betreffende het Muntwezen, waar van breeder in 't vervolg, gaf aan den Abt *Vasco*, te *Turin*, aanleidinge om, by een brief, aldaar geſchreven den negenden van bloeimaand des jaars MDCCLXXX, aan het Genootſchap te melden, dat Hy, uit het

Jour-

Journal de Physique van den Abt *Rozier* de gemelde Vraage gezien hebbende, van voornemen ware geweest daar op te antwoorden, dan dat Hy daar over niets meer zou konnen zeggen, behalven 't gene reeds door den druk bekend was, in een werk, wel zonder naam in het Italiaansch uitgegeven, doch waar van Hy als de Schryver bekend ſtaat; wyders, dat Hy, ſchoon uit dien hoofde oordeelende niet naar den prys te konnen dingen, echter gemeend hadde, of het misſchien voor deze Provincie van eenig nut mogte zyn, aan het Genootſchap zyn uitgegeven werk, tot titel hebbende: *Della Moneta Saggio Politico*, en te *Milaan* in 't jaar MDCCLXXII gedrukt, te moeten toezenden. Hoewel in deze Staatkundige Verhandelinge een nuttig gebruik van vroegere werken gemaakt is, by voorbeeld,

beeld, van den beroemden *Locke*, den ſchranderen Graave *Carli*, den vernuftigen Abt *Neri*, en anderen; hoewel de byzondere opmerkingen van den Abt *Vasco*, ten aanzien van de inwendige waarde, koers, verſcheiden metaalen, en de vergelykinge der geld-ſpecien in onderſcheiden Ryken en Gemeenebesten, als ook van de verbeteringen, welke daar omtrent in Italiën en elders zou konnen gemaakt worden, aandachtige overweginge verdienen; is echter, 't gene naauwlyks by iemand eenige verwonderinge baren zal, in dit *Italiaanſche* werk weinig of niets te vinden, dat tot oploſsinge der zwaarigheden en beantwoordinge der Vraage, nopens het Munt-wezen, byzonderlyk in *Zeeland*, zou konnen dienen. De uitnoodiging, door het Genootſchap gedaan en, onder belofte van een' gouden

Eer-

eerpenning, in het Programma van het jaar MDCCLXXIX en volgende voorgesteld, om een kort, zaaklyk en zeker bericht te geven, betreffende verscheiden stukken ten nutte der zeevarenden, en in 't byzonder omtrent de beste wyze, om den mondkost inteleggen, te bewaren en bereiden, als mede omtrent de noodige verbeteringe van het by ons in gebruik zynde Scheepsbrood, gaf gelegenheid aan den Heere *J. B. X. Joyeuse*, *l'aîné*, Oud-Commissaris der zee-zaaken te *Marseille*, om aan het Genootschap toetezenden eene Verhandelinge, te *Avignon* gedrukt, en waar van de titel is: *Histoire des Vers, qui s'engendrent dans le Biscuit qu'on embarque sur les Vaisseaux, avec des moyens pour l'en garantir.* Jammer is 't, dat de Heer *Joyeuse*, door deze en gene redenen, ge-

lyk Hy in zyn herhaald ſchryven aan deze Maatſchappye te kennen gaf, is te rug gehouden van zyn voornemen, om meer ſoortgelyke waarnemingen over andere Scheeps-mondbehoeften in 't gemeen, en in 't byzonder over eene betere wyze, dan tot heden meest gebruikelyk was, waar op het vleesch voor de Schepelingen zou konnen ingezouten en meer voor bederf bewaard worden, aan het licht te brengen. 'Er is geen twyfel, of in alle die ongedrukte waarnemingen, wier uitgave liever moest bevorderd, dan eenigzins geſtremd worden, zouden veele wetenswaardige en nuttige zaaken te vinden zyn, niet minder dan in de Verhandelinge, kort te voren gemeld. Want van welk belang dezelve diene gerekend te worden, blykt, en uit haaren inhoud, en uit de goedkeuringe,

daar

daar aan door de Academie der Wetenſchappen te Parys gegeven. De Schryver laat voorafgaan een bericht nopens den aart van het *Biscuit*, of Tweebak; de kennis, welke de ouden daar van gehad hebben; den oorſprong der wormen van verſcheiden ſoorten, die 'er nadeel aan toebrengen; de dwaasheid van zulken, die zich verbeelden, dat die wormen niet van buiten inkomen, maar als uit zich zelven voortkomen, en die, uit hoofde van dit vooroordeel, op geen middelen bedacht zyn, om het *Biscuit* voor dat ſchadelyk gewormte te beveiligen; en het groot verlies, hier door in verſcheiden jaaren geleden. Hy toont, wyders, de ongenoegzaamheid der middelen, te voren tegen dit kwaad uitgedacht en in 't werk geſteld, ſchoon Hy dezelven niet als geheel nutteloos wil beſchouwd heb-

 ben.

ben. Naar zyn oordeel, zal het beste middel zyn, dat het *Biscuit*, zoo dra mogelyk, in tonnen gedaan en vooral gezorgd worde, om die tonnen, zoo digt zyn kan, te ſluiten, en voorts dezelve met wel geteerd doek, of perſenning, te bekleeden: zynde het Hem, door ondervindinge, en by herhaalde proefnemingen, gebleken, dat de wormen niet in het *Biscuit* komen, dan door het vaatwerk henen borende; en dewyl hun dit, door de geteerde perſenninge, belet wordt, beſluit Hy, dat dit gemaklyk behoedmiddel het *Biscuit* volkomen tegen de wormen beveiligen zal.

De Heeren *Tillet* en *Briſſon*, Leden van de Koninglyke Academie der Wetenſchappen te *Parys*, en door dezelve gemachtigd tot een naauwkeurig onderzoek van deze Verhandelinge, waren van oor-

oordeel, dat dit middel voor een der beste ſcheen te moeten gehouden worden, om daadelyk in gebruik te brengen, als zeer onkostbaar, en geſchikt ter voorkominge van een groot verlies; zy beſchouwden het ſtuk van den Heere *Joyeuſe*, als waarlyk nuttig in dezen, gegrond op een groot aantal van proefnemingen, ſedert langen tyd en met alle die oplettendheid, welke zy vorderden, gedaan; met één woord, zy verklaarden, den tienden van ſprokkelmaand 's jaars MDCCLXXIII, dat deze Verhandeling de vrucht van langduurige waarnemingen was, die, naar hun begrip, de dankbaare erkentenisſe van 't Gemeen en de goedkeuringe der Academie verdienden. Indien de bekendmaking van *Vasco*'s ſtaatkundig vertoog aan de nieuwsgierigheid van ſommigen voldoet, en

het bericht, uit de verhandelinge van *Joyeuſe* ontleend, voor anderen nuttig is; zal deze uitſtap, ſchoon wat lang, gereedelyk by allen verſchooninge verwerven. By alle deze geſchenken is noch gekomen dat van den Heere *G. J. Gerard*, die aan het Genootſchap toegezonden heeft een naauwkeurig afſchrift van zeker Handſchrift, in eene der Abdyen van de geweзen Jeſuiten gevonden. Het voert tot opſchrift: *Paradiſus Mariae*; en behelst de geſchiedenis van een *Konvent van Reguliere Kanunniken*, in *Zeeland* weleer gevestigd, *Maria's Hof* genoemd, en geſtaan hebbende omtrent de verdronken Stad *Reimerswaal*, of *Romerswaal*; doch, naar het ſchynt, reeds omtrent het midden der zestiende eeuwe, door de geweldige overſtroomingen, geheel vernietigd. Schoon dit Handſchrift, waar aan men te

vo-

voren geen kennisſe hadt, niet zeer veel aanmerkelyks behelst, kan men echter daar uit eenigen, die in vroegere eeuwen tot de adelyke en voornaamſte Geſlachten van *Zeeland* behoorden, leeren kennen; gelyk elders breeder zal aangewezen worden.

Het Kabinet van Natuurlyke zeldſaamheden is noch merkelyk meer, dan de Boekery van het Genootſchap, uitgebreid, door de geſchenken der Heeren *Winckelman*, *A. J. Hurgronje*, *Snouck Hurgronje*, *Schreuder Haringman*, *Gallandat*, *Krom*, *S. de Wind*, *Tjeenk*, *van Cruisſelbergen*, en anderen; doch vooral door de edelmoedigheid der Heeren *W. A. Kien van Citters*, *van der Beke*, *Moens*, *Radermacher van Nieuwerkerk*, en *Houttuyn*. De Heer *Kien van Citters* hadt de vriendlykheid, een groot deel zy-

 ner

ner aanzienlyke verzamelinge aan het Genootſchap aantebieden, ter voltooijinge van deszelfs Kabinet van Hoorns en Schulpen; 't gene, op dien zelfden tyd, ryklyk vermeerderd was door het uitmuntende en kostbaare geſchenk van den Heere *van der Beke*, die twee fraaie kasjes, met Hoorns en Schulpen gevuld, en waar onder zeer zeldſaame te vinden zyn, uit Oost-Indiën gezonden hadt. Van daar bekwam het Genootſchap ook, door gunſte van den Heere *Moens*, behalven andere ongemeene dingen, een byzonder groot ſtuk van den wortel, bekend onder den naam van *Radix Lopeſiana*, 't welke Hy vertrouwde niet onaangenaam te zullen zyn, hoewel die wortel in *Europa* nu zoo groote zeldſaamheid niet meer wezen kan, als toen de Heer *Gaubius* eene kleine hoeveelheid van dit

voor-

voortreffelyk *Antidiarrheticum* van *Batavia* kreeg, waar mede die groote Scheikundige verſcheiden proeven genomen, en de uitwerkinge van dit in Indiën zeer bekende geneesmiddel teffens door de ondervindinge bekrachtigd heeft. Die zelfde Heer ſtelde het Genootſchap in 't bezit van twee ſtukken houts, en twee bekers, uit hetzelfde ſoort van hout gedraaid, *Wanga Marom* in 't Malabaarsch genoemd en daar groeijende, zynde eigenlyk het *Lignum Nephriticum.* De Heer *Moens* zondt dit hout vooral, om te doen zien, dat het ook in *Aſia* groeije, en dus niet alleenlyk in *America*, gelyk men doorgaans vastſtelt; en merkte wyders aan, dat de eigenſchap daar van zy, dat, wanneer men de bekers met water vult, en dus een weinig laat ſtaan, het water blaauwachtig van koleur en

 bit-

bitter van ſmaak worde, hebbende eene afdryvende kracht: waarom men 't zelve, aldaar, tegen de opſtoppinge van water pleegt te gebruiken. De Heer *Radermacher van Nieuwerkerk* vereerde twee wel gevulde kasjes met allerhande Oost-Indiſche Inſecten, waar onder zeer veele, die ſpaarzaam gezien en in weinige verzamelingen gevonden worden. Al het welke, met het gene reeds te voren in het Kabinet voor handen was, door den Heere *L. Bomme*, op eene ſierlyke wyze, en, zoo verre mogelyk was, volgens de rangſchikkinge van den Ridder *Linnaeus*, in eene bekwaame orde gebragt is. Noch onlangs is hier bygekomen eene verzameling van Oost-Indiſche Tin-Ertſen, aan het Genootſchap vereerd door den Heere *Houttuyn*, die dezelve bekomen hadt van den Heere *Ra-*

der-

dermacher, Raad Ordinair van Neêrlands Indiën. Het is onnoodig, hier in eenige byzonderheden over deze Tin-Ertſen, die zeer zeldſaam zyn, te treden, om dat de naauwkeurige beſchryving daar van, door den Heere *Houttuyn* zelven gegeven, reeds gedrukt is in het negende deel der Verhandelingen, bl. 337--350, 't gene kort na dit het licht zien zal.

Betreffende, eindelyk, de verzamelinge van Penningen en Oudheden; het Genootſchap is, door aankoop, machtig geworden eene meenigte penningen, meest behoorende tot de Nederlandſche Geſchiedenisſen, en waar onder ſommige allerzeldſaamſte, vooral Noodmunten, te vinden zyn. De Heeren *Ermerins* en *Paludanus* vermeerderden, door hunne giften, het aantal der oude en nieuwe penningen, by welken de Se-

cretaris *Te Water* noch eenigen voegde. In 't byzonder heeft het Genootschap, ten dezen opzichte, verplichtinge aan den Heere *van Damme*, aan wien het verscheiden oude penningen en edele gesteenten verschuldigd is. Onder de eersten muntten vooral uit, in 't zilver, een Parthische penning, over welks zeldsaamheid men oordeelen kan uit het bericht van *Pellerin* III *Supplement* 1767. *pag.* 34., die van *Juba*, den vader, Koning van Numidie, *Alexander* den grooten, *Lysimachus*, de stedenpenningen van *Athenen*, *Thasus*, *Histiaea* en *Massalia*; en, in 't koper, een ongemeen groote en zeldsaame penning van *Caracalla*, op welks achterzyde, behalven de letters en woorden Τ. Π. Η. ΛΑΟΔΙΚΕΩΝ ΝΕΩΚΟΡΩΝ, ook de naamen ΦΡΥΓΙΑ en ΚΑΡΙΑ gevonden worden. Onder de laat-

sten

ſten zyn twee ſteenen met Arabiſche opſchriften, waar van de eene, afkomſtig uit het Kabinet van den Heere *de Wilde*, naauwkeurig door den beroemden *Reland*, *part.* III *Diſſert. Miſcell. pag.* 240-245., beſchreven is; en twee met Griekſche opſchriften, waar van het eene is: CΑΡΑΠΙΣ ΕΙC ΖΕΥC, het andere: ΔΡΑΚΩΝ ΘΕΑΓΕΝΟΥΣ ΑΛΚΙΜΟΣ ΤΟΞΟΤΗΣ ΑΘΗΝΑ, waar by noch de naam ΑΝΤΙΦΙΛΟΥ gemeld ſtaat. De Heer *Nysſen*, Heer van *Waarden*, vereerde aan het Genootſchap twee zilveren penningen, in 't jaar MDCCLXXVIII. op het ſtrand van *Goedereede*, by het afbreken der duinen ten noorden, gevonden. Op den eenen leest men, aan beide zyden, het jaartal 1180; op den anderen 1188: op beiden Arabiſche opſchriften, waar uit echter, ten opzichte van den aart der penningen, niets kan be-

besloten worden. De verschillende gedachten over die penningen zyn bekend. Zy behooren, of tot de twaalfde eeuwe, of tot onzen tyd; zy zyn geslagen by gelegenheid der beruchte krygstochten naar het H. Land, of moeten gehouden worden voor eene gewoone hedendaagsche munt, in 't gebied van Marokko en Algiers gangbaar, en bekend onder den naam van Mezoen of Blanquilje; de jaartelling is, of de by ons in gebruik zynde, of die der Hegira; zy zyn, ter plaatse, waar men dezelven nu gevonden heeft, sedert de twaalfde eeuwe, onder den grond bedolven geweest, of anders afkomstig uit een Schip, genoemd *the Charming Saly*, en gevoerd door *Aron Buzaglo*, een' Portugeeschen Jood, die te *Gibraltar* eenig gereed geld, om het tot voordeel te doen versmelten,

ten, innam; doch die, beloopen door den ſtorm in ſlachtmaand 's jaars MDCCLXXV, met ſchip en volk bleef ter zelfde plaatſe, waar een groot aantal van deze penningen gezameld is. Twee gevoelens, die, betreffende den ouderdom dezer munte, een verſchil van omtrent zes eeuwen opleveren; die beide hunne voorſtanders aantreffen; en over welker gewigt en voorrang, mogelyk, elders nader onderzoek zal gedaan worden. Men kan, midlerwyl, hier over nalezen de aanmerkingen der Heeren *van Wyn* en *des Roches*, geplaatst in het Dagregister der zittingen voor het derde deel der Verhandelingen, uitgegeven door de Keizerlyke Koninglyke Academie der Wetenſchappen te Bruſſel, bl. x, xi, en den brief, door een' ongenoemden, doch niet onbekenden,

Pre-

Predikant in Zuid-Holland, over deze zilveren penningen geſchreven, en ten jaare MDCCLXXIX door den druk gemeen gemaakt. Eindelyk, heeft de Heer *Schreuder Haringman* deze en gene oudheden, welke Hy op zyne reizen vergaderd hadt, het Genootſchap vriendlyk aangeboden: waar onder zich bevindt een verſteend appeltje, afgezaagd van zeker boomtje, 't gene onder de vermaarde oudheden van de Stad *Herculaneum* bewaard wordt.

Nu komen wy tot de Algemeene Vergaderingen, door het Zeeuwſche Genootſchap in vier achtereenvolgende jaaren gehouden, en waar van eenig verſlag dient gedaan te worden. In de jaarlykſche Algemeene Vergaderinge, den eerſten van wintermaand 's jaars MDCCLXXVIII, werdt de voorheen opgegevene Vraag,

Vraag, belangende den nadeeligen Wisſelcours voor de ingezetenen van Zeeland en het Muntwezen, nader vastgeſteld, doch met eenige uitbreidinge, zoo tot wegneminge van misverſtand, als ter affnydinge van alle onnoodige uitweidingen, waar toe de Schryvers in hunne antwoorden anders konden vervallen. Behalven de vraagen, by herhalinge bekend gemaakt, is toen ter beantwoordinge voorgedragen, welke verbeteringe de openbaare, vooral de Nederduitſche, Schoolen noodig hebben ter meerdere beſchavinge onzer Natie? Al het welke breeder te vinden is in het *Programma*, gedrukt voor het VII deel der Verhandelingen, bl. VIII--XI. By die gelegenheid heeft de Secretaris *Te Water* voorgelezen eene verhandelinge over de

noodige voorzichtigheid en naauwkeurigheid in het aanhalen van Schryveren; waar omtrent, voorheen, en zelfs noch onlangs, zulke grove misslagen by meenigte, 't zy uit onkunde, 't zy door onachtzaamheid en overhaastinge, begaan werden.

In de Algemeene Vergaderinge, den tienden van oogstmaand MDCCLXXIX gehouden, is de gouden eerpenning, beloofd aan het best voldoende antwoord over de geschiktste wyze om de armen te onderhouden, toegewezen aan den Heere *J. Harger*, Geneesheer te *Rotterdam*; en een zilveren eerprys aangeboden aan den Schryver, die tot zinspreuk gebruikte: *Die niet werkt, zal niet eten*, en, gelyk naderhand bleek, was de Heer *N.H. van Charante*, Koopman te *Rotterdam*. Deze bekroonde antwoor-

woorden, in het VII deel der Verhandelingen bl. 1--200. gedrukt, gaan verzeld met verſcheiden aanteekeningen, die ontleend zyn uit ſommige antwoorden, mede over deze vraage aan het Genootſchap toegezonden, en waar in, ſchoon zy onbekroond bleven, echter verſcheiden zaaken voorkwamen, die verdienden aan het algemeen medegedeeld te worden. Hier by zyn noch gevoegd eenige berichten, aan het Genootſchap verſtrekt door twee van deszelfs Leden, de Heeren *'s Gravezande* en *Bomme.* Wyders is ten opzichte der Antwoorden, ingekomen op de vraage over de bekwaamſte en voordeeligſte Schepen in dienst der Oost-Indiſche Maatſchappye, in deze vergaderinge beſloten, dat de gouden eerpenning, op kosten van den Heere *D. Radermacher*, Heere van

Nieuwerkerke, als op wiens edelmoedig verzoek deze vraag voorgesteld was, zou gegeven worden aan *E. Lombard*, den Schryver van het antwoord onder de zinspreuk: *Verkreeg de zeeman in den nood zyn wensch, gewis die hulp was groot*; en dat een zilveren eerpenning zou geschonken worden aan *W. Udemans*, die, gelyk naderhand bleek, het antwoord, onder de zinspreuk: *Voor d'eer van Noachs gildebroers*: ingekomen, geschreven hadt. Beide deze bekroonde stukken zyn ook te vinden in het VII deel der Verhandelingen bl. 203 - 360; waar by noch gevoegd zyn eenige bylaagen, tot derzelver inhoud betrekkelyk, en, sedert, door den Heere *Radermacher* aan het Genootschap verstrekt, te vinden bl. 363 -- 401. Wyders werdt, in de Algemeene Vergaderinge 's jaars MDCCLXXIX, goedgevonden, een'

gou-

gouden eerpenning te beloven aan hem, die, op de beste en meest voldoende wyze, zou opſtellen en toezenden een tydrekenkundig en naauwkeurig bericht der inlandſche en uitheemſche Schryveren en ſchriften, die ter opthelderinge van de Nederlandſche Geſchiedenisſen en Oudheden ſtrekken, ſedert het begin der Graaflyke Regeringe tot op dezen tyd; wordende de nadere bepalingen in het *Programma* opgegeven. Noch werdt, op dien tyd, vastgeſteld, den gewoonen gouden eerprys toetezeggen aan den Schryver van het kortſte, zaaklykſte en zekerſte bericht, belangende de bouwinge der Schepen, en 't gene daar toe behoort, voor zoo veel zulks invloed heeft op de gezondheid en 't goed der zeevarenden; zynde de byzonderheden van dit voorſtel te vinden in het *Programma*, toen algemeen ge-

maakt, en gedrukt voor het VII deel der Verhandelingen bl. XI-XVII. De aanleiding tot het opgeven van dat laatfte voorftel verdient wat uitvoeriger gemeld te worden; waar uit wy zien zullen, dat de zucht tot bevorderinge der Wetenfchappen zelfs tot de ver afgelegene Landen doorgedrongen zy. De voorzittende Directeur, de Heer *J. C. M. Radermacher*, thans Ordinair Raad van Nederlands Indiën, en verdere Dirigeerende Leden van het Genootfchap der Kunften en Wetenfchappen, in den jaare MDCCLXXVIII te *Batavia* opgericht, gaven door een' brief, den eerften van zomermaand deszelfden jaars in die Hoofdplaats gefchreven, te kennen, dat zy, als oprechte Vaderlanders, voorgenomen hadden, hunne pogingen niet alleen tot die Volkplantinge te bepalen, maar dezelve uit-

uittebreiden ten algemeenen nutte van het Vaderland; dat zy, voorziende, hoe zy zonder den bystand van deszelfs Ingezetenen, uit hoofde van de verre afgelegenheid, het gewenschte doelwit niet dan gebrekkelyk zouden bereiken, gemeend hadden zich te moeten keeren tot de genen, die in hetzelve bekend staan voor beschermers en handhavers van alle kunsten en wetenschappen; dat zy, deswegens, in hunne eerste Vergaderinge, besloten hadden, toevlucht te nemen tot de drie Genootschappen, te *Haarlem*, *Rotterdam* en *Vlissingen* opgericht, met verzoek, dat zy van een zeker gedeelte van hunne jaarlyksche inkomsten zouden willen gebruik maken, om buiten derzelver gewoone vraagen, voor het geld, door het Bataviasche Genootschap herwaards gezonden, eene of meer

vraagen ten nutte van ons Vaderland of deszelfs Koloniën voorteſtellen, en aan de beste beantwoordinge den prys of pryzen, 't zy in eenen eerpenning, 't zy in geld, volgens derzelver bekende onzydigheid, toetewyzen; en dat het hun aangenaam zyn zou, indien dit Genootſchap, over welks pogingen zy 's Hemels zegeningen affmeekten, hun verzoek geliefde intewilligen, op dat hun zuiver oogmerk, daar zy niets dan het welzyn van ons Vaderland ten doelwit hebben, niet moge verydeld worden. Ter voldoeninge aan deze edelmoedige en verplichtende begeerte van het Bataviaſche Genootſchap, van welks roemwaardige pogingen het reeds uitgegeven eerſte deel der Verhandelingen, te *Batavia* gedrukt en, ſedert, in ons Vaderland herdrukt, ten getuige ſtrekt, en welks

Be-

Beſtierders de grootſte vergenoeginge mogen vinden in den toenemenden bloeiſtaat van deze hunne inſtellinge, waar van de beſtendigheid gelyk zy aan het beſtaan van dit Gemeenebest en deszelfs Koloniën, 't gene, gaat het naar onzen wensch, blyven zal tot in het laatſte nakomelingſchap; ter voldoeninge dan aan deszelfs zoo vriendlyk verzoek, heeft het Zeeuwſche Genootſchap, by de eerſte gelegenheid, niet in gebreke willen blyven, om met de daad te toonen, hoe aangenaam die voorſlag aan deze Maatſchappye ware geweest, en heeft ten dezen opzichte beſloten, een' aanvang met de ſtraks gemelde vraag te maken. Eindelyk heeft de Heer *N. C. Lambrechtſen* deze Algemeene Vergaderinge geëindigd met het voorlezen eener geſchiedkundige Verhandelinge, waar in hy onder-

zoek deed over de gegrondheid der beſchuldiginge, tegen Koning Filips ingebragt, dat hy zich door den Roomſchen Paus zou hebben doen ontſlaan van den eed, by het aanvaarden van de Regeringe aan deze Landen gedaan: welk onderzoek eerlang van elk, in het IX deel der Verhandelingen, zal konnen gelezen worden; zoo dat het onnoodig zy, hier breeder verſlag van dit ſtuk te geven.

In de Algemeene Vergaderinge, den negenden van oogstmaand des jaars MDCCLXXX gehouden, werdt eerst geoordeeld over de ingekomen antwoorden op de vraag, betreffende de verbeteringe der Schoolen. De uitgeloofde gouden eerpenning zou, buiten eenige bedenkinge, toegewezen zyn aan de verhandelinge, welke, gelyk naderhand bleek, door den Heere *H. J. Krom* opgeſteld was, indien hy

hy niet één der Leden van het Genootſchap, die den eerprys, volgens deszelfs wetten, niet konnen verkrygen, geweest ware. Men beſloot, derhalven, de gouden *medaille* toetewyzen aan het antwoord, geteekend met de zinſpreuk: *Wordt Batoos kroost*, enz., en geſchreven door den Heere *K. van der Palm*; en een zilveren penning aantebieden aan den Schryver der verhandelinge, waar van de zinſpreuk was: *La nature nous montre* &c., en de Schryver de Heer *D. C. van Voorst*: zynde noch goedgevonden, eenige nuttige byzonderheden uit vier andere Antwoorden, die onbekroond bleven, te ontleenen, en nevens de drie gemelde verhandelingen te doen drukken. Behalven de vraagen, voorheen opgegeven, en in deze Vergaderinge herhaald, heeft het Genootſchap 'er thans *drie* andere

voor

voor de eerſte maal aan het algemeen voorgeſteld. De *eerſte* betreft een volledig en beknopt ſamenſtel van het Staátsrecht der zeven Vereenigde Nederlanden, en de aanwyzinge der bronnen, waar uit nader en uitvoeriger bericht aangaande deszelfs byzondere punten kan gehaald worden. De *tweede*, voor rekeninge van het Bataviaſche Genootſchap opgegeven, vordert de bepalinge der grootte, welke de Cirkelboog van het voorſchip hebben moet, om het water zacht te klieven en het te diep inzinken der zwaarte van ſchip en lading voortekomen, als mede de grootte der boog van het geheele ſcheeps-lichaam, op de lyn van het neêrgeladen ſchip, ter bevorderinge van het ſpoedig wenden, zoo wel voor den wind, als door den wind. De *derde* vraag, ten verzoeke en op kosten van een' edel-

edelmoedigen en menschlievenden Heer voorgedragen, eischt eene opgave der waare oorzaaken en kenteekenen van de najaars-koortſen in de garnizoenplaatſen van Staats-Vlaanderen, en der beste behoed-en geneesmiddelen, die daar tegen, vooral by de Militairen, konnen aangewend worden. Men kan breeder onderricht van het eene en andere, des begeerig zynde, vinden in het *Programma* 's jaars MDCCLXXX, geplaatst voor het VII deel der Verhandelingen, bl. XVIII-XXVI. De Heer *Gallandat* beſloot deze Vergaderinge met het voorlezen eener beſchryvinge van een zeldſaam ſtuk yvoor, en zyner aanmerkingen, betrekkelyk tot de natuurlyke hiſtorie van den Oliphant en deszelfs tanden; welke in het IX deel zullen voorkomen, en hier, derhalven, niet bree-

breeder behoeven vermeld te worden.

De laatste Algemeene Vergadering werdt gehouden den achtëntwintigsten van oogstmaand des jaars MDCCLXXXI, en daar in het volgende *Programma* vastgesteld:

Het Zeeuwsche Genootschap der Wetenschappen te Vlissingen heeft in zijne algemeene Vergaderinge, welke den achtëntwintigsten van oogstmaand 1781. gehouden is, geoordeeld, dat de Antwoorden, ingekomen op de voorgestelde Vraage, betreffende het Muntwezen, en van dezen inhoud: „ *Daar de Staaten van Zeeland, niet tot*
„ *voordeel van de Finantien der Provincie, maar*
„ *ter voorkominge van gebrek aan Contante pen-*
„ *ningen, al voor meer dan honderd jaaren, den*
„ *negotiepenning, bekend onder den naam van zil-*
„ *veren Ducaat, of Rijksdaaler, met de gedeel-*
„ *ten van dien, van* 50 *tot* 51 *stuivers geoordeeld*
„ *hebben te moeten verhoogen, mitsgaders sedert*
„ *dien tijd, om dezelfde reden, noch tweemaalen*
„ *gelijke verhooginge met één stuiver te moeten*
„ *doen, en dus dien negotiepenning binnen Hun-*
„ *ne Provincie tot* 53 *stuivers gangbaar te stellen:*
„ *welke zijn de middelen, om de aanmerkelijke*
„ *schade, die de Ingezetenen der Provincie Zee-*
„ *land, door den nadeeligen Wisselcours, inzon-*
„ *derheid sedert de laatste verhooginge, geacht*
„ *worden te lijden, voortekomen; zonder deze*
„ *Pro-*

„ *Provincie aan gevaar van gebrek aan Contan-*
„ *ten bloot te ſtellen, maar dezelve in tegendeel*
„ *in ſtaat te houden, om de benoodigde nieuwe ſpe-*
„ *cien te konnen aanmunten? En wat middel zou*
„ *'er zijn, om de muntſpecien, door de geheele*
„ *Republijk, op eenen egaalen voet van gehalte*
„ *en evaluatie te brengen, met dien effecte, dat*
„ *op alle de munten, bij aanhoudendheid, zoo*
„ *gouden als zilveren ſpecien tot de geſtatueerde*
„ *of noch te ſtatueeren gehalten en evaluatien zou-*
„ *den konnen aangemunt worden?*" wel veele goede en nuttige aanmerkingen behelzen, doch ten aanzien der hoofdzaake niets afdoen, en derhalven den uitgeloofden eerprijs niet konnen wegdragen, welken het Genootſchap anders met het grootſte genoegen aan het eene of andere Antwoord, des verdienende, zou toegewezen hebben. Dewijl echter twee Antwoorden, op de gemelde Vraage ingekomen, aanmerkelijke verdienſten hebben en waardig zijn het licht te zien, behalven dat zij eene gepaste aanleidinge aan anderen zouden konnen geven, om dit ſtuk dieper doortedenken; heeft het Genootſchap goedgevonden, om, in dit bijzonder geval, en uit aanmerkinge van het groot gewigt der zaake, aan elk van de Schrijvers der Antwoorden, die tot zinſpreuken gebruikt hebben

Zeelands welvaaren,

en, *Kweek Koopzorg aan, haal muntmetaalen;*

Uw vrucht en vlijt moog die betaalen.

een zilveren eerpenning, op den gewoonen ſtempel

pel van het Genootſchap geſlagen, aantebieden, indien zij hunne naamen en woonplaatſen, binnen den tijd van twee maanden, gelieven te ontdekken. En ten blijke, hoe gaarne het Genootſchap een volledig Antwoord op die Vraage, belangende het Munt-wezen, zou ontfangen, zal hetzelve ten allen tijde bereidvaardig zijn, om zoodaanig Antwoord met een gouden eerpenning te bekroonen.

Het Genootſchap belooft bij herhalinge den gewoonen gouden eerpenning, die ook heden aan niemand heeft konnen toegekend worden, aan den Schrijver, die, voor den eerſten van louwmaand 1783, zal toegezonden hebben een voldoend *Tijdrekenkundig en naauwkeurig bericht van alle inlandſche en uitheemſche Schrijveren en Schriften, die ter ophelderinge der Nederlandſche Geſchiedenisſen en Oudheden ſtrekken, ſedert het begin der Graaflijke Regeringe tot op dezen tijd.*

1. *Men bepale zich bij de zeven Vereenigde Gewesten van Nederland, en de Landen daar onder behoorende.*
2. *Het tijdrekenkundige moet betrekkelijk gemaakt worden, niet alleen tot den leeftijd der Schrijveren, maar ook tot het tijdvak, welks gebeurtenisſen zij behandelen.*
3. *Men make ook, zoo veel mogelijk is, meldinge van de Handſchriften en onuitgegevene ſtukken, die onder de Liefhebbers der Nederlandſche Hiſtorien bewaard worden; — van de bijzondere beſchrijvingen der Steden en Dorpen; — en van de ſchriften der genen, die, met verzwijginge van hunne naamen, 's Lands Hiſto-*

Historien en Staatsbestier eenig licht bijgezet hebben.

4. *Noch vordert men eene aanwijzinge, waar men nader bericht, betreffende de opgegeven Schrijvers, kan vinden.*

Het Genootschap in aanmerkinge genomen hebbende, dat, hoe zeer het Staats-Recht van het Nederlandsche Gemeenebest [*Ius Publicum Belgicum*] stukswijze door zeer veele en voornaame Schrijvers verklaard is, echter tot nu toe ontbreekt eene volledige en welgeschikte handleiding tot recht verstand van die voortreffelijkste en allernuttigste Wetenschap in 't gemeen, en waar door de Vaderlandsche jeugd zou konnen opgeleid worden, om zich een geregeld denkbeeld daar van te maken; beloofde in het voorgaande Programma, en nu op nieuw, den gewoonen gouden eerpenning aan den genen, die, voor den eersten van louwmaand 1782, aan dit Genootschap zal hebben toegezonden „het volledigste en beknoptste *samenstel van het Staatsrecht der zeven Vereenigde Nederlanden*, met aanwijzinge der *bronnen*, waar uit men nadere en uitvoerigere kundigheden belangende de bijzondere punten van dit Recht kan halen." De Schrijvers moeten zich in hun voorstel niet alleenlijk bepalen bij het Staatsrecht, 't gene de zeven Vereenigde Gewesten onderling gemeen hebben, en uit de mededeelinge van sommige rechten der Opperheerschappije voortvloeit, doch men vordert ook van hun eene beknopte en naauwkeurige beschrijvinge van het Staatsrecht van iedere Provincie afzonderlijk, als mede, dat zij bij elk artikel, zoo veel mogelijk, opgeven de voornaamste Schrijvers, die

 het

het zelve met opzet behandeld en opgehelderd hebben.

Ook herhaalt dit Genootſchap de toezegginge van een gouden eerprijs, voor rekeninge en op het edelmoedige verzoek van het Genootſchap der Kunſten en Wetenſchappen te Batavia aftegeven, aan hem, die, insgelijks voor den eerſten van louwmaand 1782, aan het Zeeuwſche Genootſchap zal toegezonden hebben het „*Kortſte, zaaklijkſte en zekerſte bericht, belangende de bouwinge der Schepen, en 't gene daar toe behoort, voor zoo veel zulks zijn' invloed heeft op de gezondheid en 't goed der zeevaarenden; — de onderhouding der manſchap, zoo aan land en op de reede, als in zee, ten aanzien eener goede huisvestinge, kleedinge, ſpijs en drank; — de beste wijze, om den mondkost in te leggen, te bewaaren, en te bereiden, aan land en op zee; — de heilzaamſte dranken voor dagelijksch gebruik, tot voorkominge van het ſcorbut, en andere op de ſchepen heerſchende ziekten, met de voorſchriften daar van, en derzelver maaten; de noodige verbeteringe van het bij ons in gebruik zijnde Scheeps-Brood; — de beste manier, om de Schepen en het kooijgoed zuiver te houden; — het afzonderen der gezonden van de zieken, zoo op kuil- als driedeks-ſchepen; — en 't gene verder hier toe kan en moet betrekkelijk gemaakt worden.*"

De Schrijvers moeten onder het oog houden, dat dit bericht zoo diene ingericht te worden, dat het ſtrekken kan tot een handboekje voor allen, die in eenige betrekkinge ſtaan tot de zorge over de Oost-Indiſche en ſoortgelijke Maatſchappijen, en

voor-

vooral voor allen, die zich op de zee-ſchepen bevinden, zoo Officieren, als Heelmeesters. — Het Genootſchap vordert van allen, die over dit Voorſtel ſchrijven zullen, dat zij een naauwkeurig en oordeelkundig gebruik maken van allerleije Schrijvers en ſchriften, zoo Nederlandſche als Uitheemſche, vooral zoodanige, die op proef-ondervindingen gegrond zijn, en meest dienstig zijn tot ophelderinge der onderſcheiden ſtukken, hier boven gemeld

Noch zullen voor den zoo aanſtonds gemelden tijd de Antwoorden ingewacht worden op deze Vraage: *Welke zijn de waare oorzaaken en kenteekenen van de najaars koortſen in de garnizoenplaatſen van Staats Vlaanderen; en welke zijn de beste behoed- en genees-middelen, die daar tegen, vooral bij de Militairen, konnen aangewend worden?* Men belooft aan het beste en meest voldoende Antwoord den gewoonen gouden eerpenning aftegeven, ten koste van zeker' menschlievenden en edelmoedigen Heer, die zich als noch verkiest onbekend te houden, en tot het laten voorſtellen van deze Vraage bewogen is, om dat de ondervinding zoo duidelijk geleerd heeft de ſchadelijke gevolgen van de najaars koortſen, die, vooral na heete en drooge zomers, en bijzonderlijk onder de Militairen, in de garnizoenplaatſen van Staats Vlaanderen heerſchen, en niet zelden een aanmerkelijk aantal van dezelven naar het graf ſlepen.

Het is eene bekende waarheid, dat het belang van den Koophandel, welke door middel van de Zeevaart wordt gedreven, vordert, dat de Schepen, zoo veel mogelijk, konnen worden beladen

 met

met veele koopwaaren, en te gelijk met vereischten spoed een' vaardigen voortgang konnen maken, zoo wel voor den wind, en in stille zee, als bij tegenwind, daar 't wenden noodig is, en in holle zee; wanneer de zwaarte van 't Schip, vermeerderd met de ladinge, ook noch aanmerkelijk vergroot wordt, door de nederdrukkende kracht der bijstaande zeilen, waar door het zelve dieper in het water zinkt, dan uit de zwaarte van Schip en ladinge, op zich zelven en alleen beschouwd, zoude volgen.

Scheepsbouwmeesters weten, dat de samenvoeging van deze twee Scheepshoedanigheden, groote lading en teffens vaardigheid of traagheid in den voortgang, met allerlei wind en zeeën, zonderling afhangt van de gesteldheid van dat gedeelte der Schepen, dat in het water wordt neêrgedrukt, zoo door 's Schips eigen zwaarte, als door de zwaarte der ladinge; welk gedeelte doorgaans het *Levendeel* wordt genoemd.

Ook is 't bekend, dat de ondervinding op de Proef heeft geleerd, dat een Schip, toegesteld uit *flaauwe waterliniën*, wel is geschikt tot eenen vaardigen voortgang door het water, bij gematigd weêr, en daar uit vloeijende stille zee: Doch dat dit geen plaats hebbe met zwaaren wind, en hoogaanschietende zeeën; om dat de kleine cirkelboog, die het voorschip uitmaakt, niet bestaanbaar is, om wegens de zwaarte, zoo van 't Schip, als de inladinge, benevens de nederdrukkende kracht der bijstaande zeilen, het diep inzinken van het Schip in zee te beletten.

Boven dien heeft de ondervinding geleerd, dat zulk een Schip, 't gene uit flaauwe boogen of wa-

ter-

terliniën is gesteld, eene ongelijk grootere cirkelboog moet maken, eer het door den wind is gewend, of zelfs voor den wind moet wenden, dan de cirkelboog is van een Schip, dat uit meêrgebogen Liniën is gesteld, het geen eene kleinere boog maakt, en dus korter kan wenden, dan het eerstgemelde, met slaauwer boogen.

Nochtans zijn 'er verschillende begrippen, onder de Scheepsbouwmeesters, ten aanzien van de juiste gesteldheid van het deel der Schepen, dat door de genoemde oorzaaken in het water wordt ingedrukt, en het *Levendeel* wordt genaamd, in welkers welgesteldheid zoo wel de lading als de vaardigheid zoo veel belang heeft.

Derhalven heeft het Zeeuwsche Genootschap besloten, met belofte van eene gouden Medaille aan den besten schrijver voor rekeninge van het Bataviasche Genootschap, optegeven ter beantwoordinge, voor den 1 van louwmaand 1783, deze tweeledige Vraage:

Vooreerst: Hoe groot moet de Cirkelboog zijn van het *voorschip*, of de zoogenaamde *Boeg*, indien dezelve zal geschikt zijn, om het water zacht te klieven, tot bevordering van eenen vaardigen voortgang, en teffens bestand te wezen, om het te diep inzinken der zwaarte van Schip en lading, door de drukkende kracht der bijstaande zeilen, voortekomen?

Ten tweeden: Hoe groot moet de *boog* van het *geheele Scheeps-lichaam* zijn, op de Lijn van het neêrgeladen Schip, ter bevorderinge van het spoedig wenden, zoo wel *voor* den wind, als *door* den wind?

De antwoorden op alle deze gemelde Vraagen

en Voorſtellen moeten leesbaar geſchreven, — in de Nederduitſche, Latijnſche, of Franſche taal opgeſteld, — met een dubbel, of afſchrift, voorzien, — en, voor den bepaalden tijd, vrachvrij aan den Heere JUSTUS TJEENK, *Secretaris van het Zeeuwſche Genootſchap der Wetenſchappen, te Vlisſingen*, toegezonden worden.

De Schrijvers moeten hunne naamen niet bij de Verhandelingen voegen; doch dezelven met eene zinſpreuke voorzien, en laten verzeld gaan met een verzegeld briefje, dezelfde zinſpreuke tot opſchrift hebbende, en waar in de naam en woonplaats der Schrijveren gemeld ſtaan.

Elk kan naar den prijs dingen: uitgezonderd de Leden van dit Genootſchap; wien het echter zal vrijſtaan over de voorgeſtelde Vraagen te ſchrijven, en hunne Antwoorden, op de bepaalde wijze, toetezenden, doch onder voorwaarde, dat zij, zoo op de Antwoorden, als op de verzegelde billetten, achter hunne zinſpreuken, deze woorden: *Lid van het Zeeuwſche Genootſchap*: moeten plaatſen.

Wie een' eerprijs behaalt, zal geen vrijheid hebben, zijne bekroonde Verhandelinge, 't zij geheel, 't zij ten deele, in het *Nederduitsch*, afzonderlijk te doen drukken, of in eenig ander werk uittegeven: ten ware hij hier toe vooraf vrijheid van het Genootſchap zal verzocht en verkregen hebben.

Het Genootſchap behoudt aan zich het recht, om, naar goedvinden, gebruik van alle de toegezondene Antwoorden te maken, en dezelven, geheel, of ten deele, in zijne werken te doen drukken: ſchoon de prijs daar aan niet mogte toegewezen zijn.

Wan-

Wanneer alle de Directeuren en Leden, elk in zijne bijzondere betrekkinge, het belang van dit Genootschap met de daad blijven behartigen, mag men met reden hopen, dat hetzelve meer en meer zijn groot doelwit zal bereiken, 't gene geen ander is, dan de eer van GOD, de uitbreiding van Kunsten en Wetenschappen, het heil der menschelijke Maatschappije, en het nut van 't Vaderland.

Uit den inhoud van dit *Programma* kan men zien, *deels*, welke redenen het Genootschap bewogen hebben, om aan twee antwoorden, betreffende den Wisselcours en het Muntwezen, en welker Schryvers naderhand bleken te zyn de Heeren *C. Zillesen* en *J. de Mareeuw*, een zilveren gedenkpenning toetewyzen, *deels*, op welke vraagen het Genootschap de antwoorden noch verwachtte. Hier by moet alleenlyk gevoegd worden, dat de Voorzittende Directeur, de Heer *Winckelman*, deze Vergaderinge opende, met een kort en zaakryk bericht der

 ge-

gewigtigſte geſchiedenisſen van ons Vaderland, ſedert het jaar 1572. tot op dezen tyd, en dus beginnende van dat jaar, met het welke een voorgaand bericht, door denzelfden Heer opgeſteld, en gedrukt in de Hiſtorie van het Genootſchap voor het III deel bladz. XIX -- XLIII., geëindigd was. De inhoud van dit ſtuk is, als volgt.

MYNE HEEREN!

Het zou verwaandheid zyn, indien ik my verbeeldde in ſtaat te zyn tot het opſtellen van, en uw aandagt nuttig bezig te konnen houden met, het voorleezen van eene Verhandeling, over welk ſtuk het ook zoude mogen zyn, 't geen rechtsſtreeks betrekking heeft op het geen men eigentlyk Geleerdheid en Wetenſchappen noemt, en dus juist zou overeenkoomen met het geen men kan verwachten in eene Vergadering als deze, van een Genootſchap tot bevordering van kunsten en wetenſchappen: die taak moet ik overlaaten, en doe zulks gaarne, aan zoo veele Leden van het zelve, die zich reeds een naam in de geleerde Weereld gemaakt hebben, en van wier yver ik hope dat ook dit Genootſchap noch overvloedige vruchten zal trekken.

Dan, daar de Zaaken, thans in deze Vergadering te behandelen, ons noch eenige ruimte van

tyd

tyd overlaaten, meene ik die niet kwalyk te zullen vervullen, wanneer ik de Gefchiedenis van ons Vaderland in een kort beftek weêr opvatte, waar ik die liet in de Voorleezing, die ik ten jaare 1772 deed, korte dagen voor men in deze Stad op den 6den April de ontheffing derzelve van het Spaanfche juk vieren zoude.

Het verzoek van de toen aanweezende Leden, waar op dat voorgeleezene in het derde deel onzer Verhandelingen geplaatst is, was my een bewys van derzelver infchiklykheid, en ik hope dat UEd. my die ook thans niet weigeren zullen. Destyds begon ik met den afftand van Keizer Karel, en bracht het tot op de vrymaaking van Vlisfingen; een ftuk, federt plechtig behandeld, en keurig uitgewerkt aan het algemeen medegedeeld door de Heeren *Brahé* en *Te Water*, waar by dus niets is te voegen.

Korte dagen daarna kwam in deze Stad Don Pacieco, die een Neef van Duc d'Alva was; maar de Vlisfingers namen hem gevangen, en hy werd aan een galg opgehangen.

Hier op volgde, dat de Stad Vere, alle de Noord-, en verfcheiden Zuid-Hollandfche Steden, den Spanjaarden afvielen, en aan de zyde van den Prins van Oranje overgingen, en dat die Prins noch in den zomer van dat zelve jaar, in de eerfte Vergadering van de Staaten, die toen te Dordrecht byeen kwamen, tot Stadhouder des Konings van Spanjen, en om zich tegen de Tyranny van Duc d'Alva te verzetten, verkoren werd, terwyl hem ook geld werd toegeftaan, om een tweede Leger, 't geen hy reeds geworven had, te onderhouden. Doch ook dit Leger moest hy wederom afdanken,

ſchoon hy Mechelen en Leuven reeds had ingenoomen. Want de Hertog van Alva noodzaakte Graaf Lodewyk van Nasſau om Bergen in Henegouwen aan hem over te geeven; waar op veele Brabantſche Steden van den Prins afvielen en Alva door zyn Zoon Zutphen liet inneemen en plonderen, waar door Gelderland weêr den Spaanſchen toeviel, die daar op het beleg voor Haarlem ſloegen, 't geen, hoe dapper het zich ook verdedigde, en waar in zelfs de Vrouwen, onder Kenau Hasſelaar, blyken van Heldinnenmoed gaven, ook voor de Spaanſche Wapens bukken moest. Doch voor Alkmaar ſtiet hy, wegens de gemaakte overſtrooming, het hoofd; ook kreegen de Spanjaards, in een ſlag op de Zuiderzee, de nederlaag, en de Graaf van Bosſu, dien zy tot Stadhouder over Holland en Zeeland hadden aangeſteld, werd daar gevangen genoomen.

Kort hier na, riep de Koning van Spanjen den Hertog van Alva terug uit de Nederlanden, die hy verliet, zich beroemende, geduurende den korten tyd van zyn bewind, meer dan 18000 menſchen, om de belydenis der hervormde Leer, door beuls handen te hebben doen ſterven, doch wiens naam daar door ook, zoo wel als door zoo veele andere gepleegde wreedheden en knevelaryen, in eene eeuwige verachting gekoomen is. Het was op den 28 Augustus van het jaar 1567, en dus heden de dag, dat hy over 214 jaaren te Brusſel aankwam en zyn tyrannisch bewind aanvaardde; en het is aanmerkelyk, dat men ook weder op dien zelven dag van het jaar 1577, en dus over tien jaaren laater, begon het kaſteel van Antwerpen af te breeken, en het trotſche Standbeeld, 't geen hy zich in die

Stad

Stad had opgericht, te verbryzelen. Wy konnen aan zyn bewind, en het tot hier toe verhaalde, niet denken, dan met de diepste erkentenis aan het hooge Opperwezen, die, niet tegenstaande allen tegenstand, het licht der hervorming steeds meer en meer deed doorbreeken, en onze Voorvaderen met zulk een heldenmoed bezielde, om alles voor de Vryheid op te zetten, hun door een verborgen hand daar in onderſteunde, ſterkte, en den weg ter verkryging baande. Dit zag men duidelyk onder den Opvolger van den Hertog van Alva, Don Louïs de Requeſens, wiens eerſte werk was, Middelburg, 't geen door 's Princen volk belegerd was, te ontzetten, doch waar in hy niet ſlaagde, want die Stad werd door den honger als anders gedwongen zich den 18 February van 't jaar 1574 aan den Prince over te geeven, waar door dan ook dit geheele Eiland aan zyne zyde kwam. Men zag dit in het beleg van Leiden, dat door den Spanjaard ſtreng belegerd, door de Krygslieden en Burgers dapper verdedigd, en door den felſten honger byna tot de overgaave gedwongen, door de manmoedige en Vaderland en Vryheid ademende taal van den Burgemeeſter van der Werf noch behouden, eindelyk onder het beleid van den Prince van Oranje, met hulp der dappere Vlisſingers en meest door GODS wonderen-werkende Voorzienigheid op den 3 October van dat zelve jaar 1574 ontzet werd.

Zulke heldendaaden deeden de Spanjaarden begrypen met welk een Volk zy te doen hadden en vreezen, dat zy met geweld van Wapenen die niet onderbrengen zouden en van hunne Vryheid doen afzien: hierom wendden zy het op een anderen boeg,

boeg, en trachtten met Holland en Zeeland vrede te maaken; doch de onderhandelingen daar over te Breda gehouden, liepen vruchteloos af, en die twee Provincien flooten daarop een verdrag van vereeniging tusfchen haar beide, en droegen het hoog bewind der Regeering, zoo lang het Oorlog duuren zoude, op aan den Prins van Oranje.

Dus begon de kryg op nieuw, en de Spanjaarden behaalden niet alleen in Holland verfcheiden Voordeelen, maar zy deeden ook een inval in 't land van Schouwen in Zeeland, waar door zy den toegang voor die twee Provincien, tot elkanders hulp, zoodanig affneden, dat alles hopeloos begon te worden, en de Prins van Oranje zelf, die anders alle gevaaren tartte, nu ook den moed fcheen op te geeven, en voorfloeg de Molens te verbranden, de Dyken door te fteeken, met Vrouwen en Kinderen, en wat men mede kon voeren, fcheep te gaan, het Land te verlaaten, en een ander Vaderland op te zoeken. Dan, in zoo een hachlyk tydftip toonde GOD, dat by Hem noch uitkomst was, en dat de fterflyke mensch tegen Hem niets vermocht. Hy fneed den levensdraad van den Spaanfchen Landvoogd, de Requefens, fchielyk af, waar op de Spaanfche Soldaaten overal aan het muiten floegen 't geen de meeste Nederlanden in de noodzaakelykheid bracht om met Holland en Zeeland een Verdrag aan te gaan, 't geen den 8 November 1576 geflooten werd, en bekend is by den naam van de Gendfche Pacificatie of bevreediging: men verbond zich daar by, de Spaanfche Soldaaten uit het Land te dryven, den Godsdienst te regelen, en de Steden, die onder het Stadhouderfchap van den Prins be-

hoord

hoord hadden, daar onder te doen wederkeeren; 't geen geschiedde in zoo verre, dat de Spaansche Soldaaten Holland en Zeeland verlieten, en Haarlem, Goes, Tholen, en andere Steden zich onder den Prins begaven.

Nu scheen men wat adem te zullen haalen; maar een nieuw Landvoogd, Don Jan van Oostenryk, bracht de zaaken weder in nieuwe verwarring. Hy handelde listiglyk, trok de meeste Landschappen af van de Gendsche bevreediging, en hield zich of hy de Spanjaarden wilde doen vertrekken, maar stond 'er op, dat zulks te water mocht geschieden, om dat hy voorneemens was met dezelve Engeland te overvallen; doch toen dit afgeslaagen, en het vertrek te lande was bepaald, handelde hy valschelyk, en maakte zich meester van het Kasteel van Naamen; dan, dit kwaad loonde zynen Meester. De Staaten zagen nu 't geen Oranje hen gewaarschouwd had, dat Don Jan niet te vertrouwen was, en verklaarden hem opentlyk voor 's Lands Vyand; zy droegen de Landvoogdy op aan Matthias, Aarts-Hertog van Oostenryk, onder voorwaarde dat hy den Prince van Oranje tot zynen Stedehouder zoude aanneemen. Dees Vorst was jong, en liet het bestier der zaaken, gelyk men voorzien had, rusten op den Prins, aan wiens zyde de Stad Amsterdam ook genoodzaakt werd zich te voegen. Intusschen bleef Don Jan van Oostenryk steeds woelen; en de Nederlanders, niet machtig genoeg om zich tegen hem te verzetten, verkooren den Hertog van Anjou, broeder des Konings van Vrankryk, tot hunnen Beschermheer, maar trokken daar weinig voordeels van, en hy keerde te rug naar Vrankryk.

Ge-

Geduurende deezen tyd, was de Prins van Oranje, 't zy uit zich zelf, gelyk wel waarschynlyk is, of daar toe door de Koningin van Engeland aangeraaden, bedacht geweest, om de onderscheidene Landschappen in een nader verbond van vereeniging met elkander te brengen; doch zyne gezonde Staatkunde belette hem daar voor openlyk uit te koomen; waarom hy dat werk slegts bedektelyk en onder de hand bevorderde, door zulke persoonen, die hy daar toe de geschiktste oordeelde, in welken hy een volkoomen vertrouwen stelde, en in de keuze van welken hy altyd zoo voorzichtig was, dat hy zich zelden by de uitkomst te leur gesteld vond. Onder dezen bediende hy zich inzonderheid van zynen broeder, Graave Jan van Nassau, die door de Staaten van Gelderland tot hunnen Stadhouder verkooren was, en daar het werk der Unie en der Kerkhervorming niet weinig bevorderde. Verscheidene byeenkomsten werden tot dit groote Stuk in verscheiden plaatsen gehouden, verscheidene ontwerpen werden daar van gemaakt, naauwkeurig overzien, en eindelyk werd dit groot werk gelukkig tot stand gebracht binnen Utrecht, daar het op den 23 January des Jaars 1579 eerst onderteekend werd, door de afgevaardigden uit Gelderland, Holland, Zeeland, Utrecht en de Ommelanden, en den 29 derzelve Maand met groote plechtigheid binnen die Stad afgekondigd. De Staatkunde liet den Prins van Oranje, Willem den I, als zynde Stadhouder van den Aarts-Hertog Matthias, niet toe, zich by de onderhandelingen te Utrecht te laten vinden, of dit Verbond als toen te onderteekenen; hy nam die Unie echter naderhand openlyk,

en

en met zyne gewoone Voorzichtigheid, aan, en sedert erkende hy zich den aanrader en voortzetter daar van geweest te zyn, gelyk hy ook de Staaten dikwyls vermaande: Myne Heeren, behoudt Unie Unie, bewaart uwe Unie wel. Dit verbond werd ook sedert door verscheiden Landschappen en Steden in Brabant en Vlaanderen aangenoomen, doch die daar by niet gebleeven zyn. Wat by gelegenheid van het twee Honderd jaarig Jubelfeest van den 23 Januari 1779 in de Vergadering van dit Genootschap daar op is aangemerkt en breedvoeriger voorgesteld door den Hooggeleerden Heer *Te Water*, zal men vinden in het Voorbericht voor het achtste deel der thans op de Pers zynde Verhandelingen.

Dus was dan nu wel de grond gelegd, en een band van vereeniging, in deze donkere tyden zoo noodzaaklyk, gemaakt, maar 't was noch verre af, eer Vryheid en Godsdienst eenen gevestigden Zetel hadden, 'er hongen noch donkere wolken saamgepakt boven 't hoofd, en ware GOD met onze Vaderen niet geweest, nimmer waren zy het te boven gekoomen. De Spanjaarden waren noch machtig, en hadden den Hertog van Parma tot Opvolger van Don Jan van Oostenryk gezonden; die behaalde verscheiden voordeelen op de Staatschen, deed eenige Provincien en Steden weder tot de Spaanschen keeren; de looze Graaf van Rennenberg, met hem heulende in het heimelyk, koos naderhand openlyk zyne zyde, en deed Groningen omslaan; waar uit inlandsche Oorlogen ontstonden. Dan, men liet den moed niet zakken, in tegendeel, men kwam tot een ernstig besluit, en in den jaare 1581, den 26 July, verklaarden de Staaten

ten der Vereenigde Provincien, Koning Philips vervallen van de Regeering, en ontſloegen elk van den Eed, hem bevorens gedaan. Nu was alle hoop van verzoening afgeſneeden. Nu moest het begonnen werk krachtdaadig worden voortgezet. Nu bleef 'er niets dan het Zwaard over; dit kon nu niet meer in de ſcheede geſtooken worden. Nu was het de leuze onzer Vaderen, de Vryheid of den dood te ſmaaken, en hunne hope was op GOD, en Vader Willem. Men verkoor wel den Hertog van Anjou tot Vorst der Nederlanden; doch deeze, naar meerder gezag haakende en zulks door geweld zoekende, zonder echter daar in te ſlaagen, keerde weder te rug naar Vrankryk en ſtierf aldaar.

Hier op beraadſlaagden de Staaten, ernſtiger dan te voren, aan den Prince van Oranje den titel van Graave op te draagen, en die zaak was nu ook zoo ver gevorderd, dat alleen de inhuldiging daar aan ontbrak. Maar hoe ſpeelt de Voorzienigheid in de ondermaanſche zaaken! Dees Prins, die opgevoed was aan 't Hof van Keizer Karel, op wiens Schouders die Vorst leunde, toen hy de Regeering aan zyn Zoon overdroeg, die door hem aan Philips was aanbevoolen, die altoos den besten raad, ſchoon doorgaans veracht, voor 't Land en 't Spaanſche Ryk gegeeven had, die de verdrukking der Nederlanderen niet onverſchillig had kunnen aanzien, en zich ter hunner beſcherming had opgemaakt, die Prins was 't ook even daar door, op wien de Spanjaard 't meest gemunt had, die door Alva, om dat hy hem niet meer kon doen, gebannen was, en omtrent wien de Koning tot die laagheid verviel, dat hy hem Vogelvry verklaarde,

de, en moordenaars op hem afzond, welken hy alle eer, voordeelen, en brieven van Adeldom beloofde, indien zy den Prins konden van kant helpen, en hy vond zulke verfoeilyke ſchepſels, waar van een den Prins, te Antwerpen, terwyl hy zich kleedde, gevaarlyk kwetſte, en waar van een ander, Balthazar Gerards, den 10 July van 't jaar 1584, hem met een zinkroer, waar op drie kogels gelaaden waren, zoo trof, dat de Prins onmiddelyk dood ter neder viel, op de trappen van zyn Hof te Delft.

Daar ligt de hoop van ſtaat! wie ſtuit nu Spanjes woeden?
De handen hangen ſlap: de held is bleek van ſchrik!
Wie leeft 'er, die na Hem ons Neêrland kan behoeden?
Zoo ſprak het weerloos Volk; maar Neêrlands GOD *zei:* IK!

En waarlyk GOD toonde zulks. Willem liet twee Zoonen na, Maurits en Frederik Henrik, waar van de oudſte noch geen zeventien jaaren oud was. Dees werd vervolgens tot Stadhouder aangeſteld; dan de ſtaat dezer Landen was zoo gevaarlyk, dat men de hooge Overheid daar van den Koning van Vrankryk aanbood, die dezelve van de hand wees; waarna men, wyl de Spanjaarden zich van verſcheiden voornaame Steden meeſter maakten, hetzelve aanbod ook deed aan de Koningin van Engeland, doch ook die weigerde het zelve aan te neemen; echter beloofde zy hulp in manſchap en geld; doch ſchoot het laatſte niet dan onder verpanding aan haar van de Steden Briel

en Vlisſingen en het Kaſteel van Rammekens, waar door zy de ſleutels dezer Landen in verzekering had, en met de manſchap zond zy den Grave van Leicester, die tot Gouverneur werd aangeſteld, maar wiens kwaade oogmerken ras bleeken, en die van het bewind wederom afſtand deed. Prins Maurits kreeg nu de handen vol werks, door inlandſche beroerten, en de Spaanſche Wapenen, die ter Zee uit Spanjen herwaards een ontzachlyke Vloot zonden, welke zy den naam van onverwinnelyke Vloot gaven, maar die GOD door zyne ſtormwinden vernielde, en die te lande Rynberk innaamen: daarentegen nam Maurits Breda, by verrasſing, door een turfſchip in; ook hadden zyne Wapenen elders voorſpoed, en de Spaanſche macht verminderde merkelyk onder de beſtiering van Ernestus van Ooſtenryk, die aan Parma was opgevolgd, en wederom opgevolgd werd door zynen broeder Albertus, die in 't eerst weder verſcheiden voordeelen behaalde op de Staatſchen, maar ook weder veel afbreuk van dezelven leed, terwyl zy op Zee gelukkig ſlaagden, Cadix plonderden en verbrandden, en een inval op St. Thomas deeden. Ook toonde de HEER, dat Hy met Nederland was, in eene allergevaarlykſte omſtandigheid, wanneer Maurits het Staatſche leger aanvoerde tegen de Spanjaarden by Nieuwpoort, daar het of ſterven of overwinnen moest, wyl 'er geen vluchten plaats kon hebben, daar Maurits de Schepen van het ſtrand had doen verwyderen, en daar zyn beleid en dapperheid, maar noch meer 's Hemels gunſtige Voorzienigheid, de zege behaalde. Zoo bekroonde GOD den ingang der vorige Eeuwe, en nu begon voorſpoed en welvaart onder

ons

ons aantegroeijen door den koophandel en vaart op de' Oost en West-Indiën en de oprechting der Oost en West-Indische Compagnien. En hoewel het geluk der Wapenen den Spanjaarden nu en dan merkelyk medeliep, evenwel raakten hunne Schatkisten zoo uitgeput, dat zy ernstig op vrede begonnen te denken; doch men kon het over de voorwaarden niet eens worden, wyl men vorderde, dat de Nederlanden zich aan den Koning zouden onderwerpen, en dus geene vryheid in het burgerlyke en Godsdienstige wilde verzekeren. Men kwam echter tot een bestand voor den tyd van twaalf jaaren, 't geen den 9 April 1609 te Antwerpen geteekend werd. Dus geraakte Nederland aan een tyd van ademhaling, maar geduurende dien werd het inwendig van één gereten door de kerkgeschillen tusschen de Remonstranten en Contra-Remonstranten, en daar uit ontstaane beroerten, die aan 's Lands Advocaat Oldenbarneveld het hoofd, aan anderen de vryheid kostten ('t was den 28 Augustus 1618 dat Oldenbarneveld, Hoogerbeets en de Groot gevangen genoomen werden). Waarna de Godsdienst in het Nationale Synode, te Dordrecht in de jaaren 1618 en 1619 gehouden, werd vastgesteld.

Met het uitloopen van 't bestand moest het Oorlog weêr hervat worden, en 't liep den Staaten in de laatste levensjaaren van Maurits niet voordeelig. Dan, die in den jare 1625 overleden zynde, en opgevolgd door zynen broeder Frederik Henrik, kreegen de zaaken een gunstiger keer. Onder dezen Vorst gaf GOD den Vaderlande overwinning op overwinning: hy won het sterke 's Hertogenbosch, waar van de Spanjaard gezegd had, in-

 dien

dien de Bosch overgaat, is God geus; jaarlyks ontnam hy den Spaanschen plaatsen van gewicht; geduurende zyn bestier veroverde de Lt. Admiraal Piet Hein de Spaansche Zilvervloot, die op twaalf millioenen Guldens geschat werd, en de Lt. Admiraal Tromp sloeg de Spaansche Vloot in Duins; met Hulst te veroveren sloot hy de reeks zyner overwinningen; doch zelfs werd Hy door den dood overwonnen in het jaar 1647, in een tyd, wanneer men reeds ver gevorderd was met de Vredehandelingen; waar toe hy den weg had helpen baanen, maar die hy niet mocht beleeven, 't geen echter zynen Zoone Willem den IIe te beurt viel, want op den 30 Januari 1648 werd die binnen de Stad Munster getroffen, en by dezelve werden door den Koning van Spanjen Philips den IV. de Staaten dezer Landen erkend, voor vrye en Souveraine Staaten en Landen. Dit was het, waarover men meer dan tachtig jaaren geoorloogd had, dit was de vrucht der Unie van Utrecht, nu mocht Nêerland Dankaltaaren oprechten, en daar op schryven: de HEERE is vrede.

Dan hoe werd, al in 't begin, de bitterheid in dien Vrede niet bitter door de binnenlandsche onlusten, die tusschen de Staaten en den Stadhouder ontstonden, over het afdanken van het krygsvolk, en de maatregelen, die de laatste nam om dat getal naar zynen zin te willen bepaalen; hoe korten tyd genoot die Prins de vruchten en zoetigheden van dien Vrede! hy werd door de kinderziekte aangetast, en daar door in den bloei zyns levens (6 November 1650) weggerukt, nalatende eene hoogzwangere Weduwe, die maar acht dagen na zynen dood eenen Prins ter Wereld bracht, en,

zoo

zoo wy ſtraks hooren zullen, tot zeer gewichtige einden geboren. Zyne Moeder was eene Dochter van den Koning van Engeland Karel den 1en, die de grootſte rampſpoeden onderging, door zyn eigen onderdaanen, onder de aanvoering van een oproerigen en heerschzuchtigen man van geringe geboorte Olivier Cromwel, van den throon geſchopt, en veroordeeld werd zyn hoofd op een Schavot te verliezen, en dit zyn treurig lot ondergaan moest: dees Cromwel, zich Protector van het Ryk hebbende doen verklaaren, was bevreesd, dat de Nederlanders zich de zaaken der ongelukkige Weduwe zouden aantrekken en noodzaakte hen tot den Oorlog, waar in hy echter ondervond, dat de heldenmoed door den Vrede niet was uitgedoofd, maar vuurig brandde in de harten van Tromp, de Ruiter, de Witte, van Galen, en andere Zeehelden, waar van de eerstgenoemde in den laatſten Zeeſlag ſneuvelde. Waar op in 't volgende jaar (15 April 1654) de Vrede weder met hem gemaakt werd.

Zoo hoog was nu de macht van deze Republyk geklommen, dat zy zich in ſtaat bevonden had zulken wederſtand te bieden aan Engeland, dat Ryk, waaraan de Hooge Overheid dezer Landen in 't laast der voorgaande Eeuw was aangebooden, maar van de hand gewezen. Hier toe had, onder den Goddelyken Zegen, geholpen, dat de Koophandel de ſchatten van Oosten en Westen daar in had doen ſamenvloeijen, en dat de Advocaat Oldenbarneveld had weten te brengen, dat door afleg van de gelden, die Engeland had opgeſchooten, de verpande Steden Vliſſingen en Briel en 't Kaſteel Rammekens van het pandſchap ontſlaagen werden, waar

door Engeland anderzints ons de wet had konnen ſtellen.

Maar gelyk de Koophandel een bron van welſtand was, zoo werd zy het ook ras van Oorlog. Brazil was den Portugeezen ontnoomen, doch zy gunden ons die ryke bezitting niet: wy geraakten met hun in Oorlog; zy herwonnen Brazil (1654), het bleef ſedert aan hun, ſchoon zy naderhand (1661) genoodzaakt werden daar voor acht millioenen Guldens te voldoen, zou de Vrede anders met hun herſteld worden (1661).

Zoo brachten de belangens van Koophandel ons ook in een vyf jaarigen Oorlog met Zweeden (1656--1660). Maar nader kwam het Oorlogsvuur tot onze Grenzen, na dat Cromwel in Engeland geſtorven, het Koninglyk huis weder herſteld, en Carel de IIe. Zoon van den onthalsden Koning, en broeder der Princesſe Wed. van Oranje, op den throon geraakt was, en daar op wel ras vergat de dienſten hem door Nederland beweezen, en ons noodzaakte drie jaaren lang met hem te Oorlogen, in welken tyd hy echter ondervond, wat, met GOD, de Nederlandſche Waterhelden, onder dien onſterflyken Vlisſinger, den Admiraal de Ruiter, vermochten, wanneer zy vier dagen achter een tegen zyne Vlooten ſloegen, en daarna zyne Scheepsmacht, in zyn eigen Ryk, te Chattham, verbrandden, en hem dus noodzaakten tot Vrede, die te Breda geſlooten werd (31 Juli 1667). Geduurende dien kryg, was 'er noch eene te lande ontſtaan, doch binnen 't jaar bygelegd, tusſchen dezen Staat en den Bisſchop van Munſter (1665 — 18 April 1666). Dan wat baaten vrede's Tractaaten, als GOD het Oorlog

log gebiedt? Het duurde geen zes jaaren, of de Staat raakte in een Oorlog, die Nederlands ondergang ſcheen te zullen na zich ſleepen. Die zelve Koning van Engeland vereenigde zich met den machtigen Koning van Vrankryk, Lodewyk den XIV, met den Keurvorst van Keulen en den Bisſchop van Munſter tot ons verderf; hy zoude ons ter zee, de andere te lande den Oorlog aandoen; zy zouden ons als een buit onder hen deelen; en die trotſche taal, Neêrland moet verdelgd worden, was de Wapenkreet in 't Parlement van Engeland. Onze Zeemacht was wel, door de zorg der Staaten onder 't beleid van de broeders Jan en Cornelis de Wit, in een ontzachlyken ſtaat, maar voor de landmacht en de grenzen, was zoo wel niet gezorgd; men mistrouwde Vrankryk niet zoo zeer, en dit was de rede, dat die ons te lande zoo gemaklyk begon op te ſlokken, dat men niets anders ſcheen te wachten te hebben, dan dat hy ons, in dat altoos gedenkwaardig jaar 1672, geheel zoude hebben opgegeeten, en wy ten prooije van onze vyanden geworden zyn; de Steden en ſterkten vielen hem als rype vygen in de hand; hy bemachtigde in korten tyd de Provincien van Gelderland, Utrecht en Overysſel, eenige Steden en Dorpen in Holland; maar de HEERE ſtelde hem paal en perk; de moed was ontzonken, maar hy herleefde, na dat, niet zonder geweldige inwendige beroerten, die beide de genoemde broeders de Wit jammerlyk het leven kostten, Willem de III. Prins van Oranje tot Stadhouder verkooren was, die liever verkoos in den laatſten gracht, die Nederland beſchermen kon, te ſter-

 ven,

ven, dan zich over te geeven. Ter Zee waren de Vyanden zoo voorſpoedig niet geweest, en nu werden ze te lande geſtuit, om dat men het onder water gezet had, en de zaaken veranderden zoo van gedaante, dat men reeds ten jaare 1674 met Engeland en Munſter zich te Keulen, en naderhand in het jaar 1678 te Nimwegen, met Vrankryk bevredigde. 's Jaars bevorens was Neêrlands Stadhouder in den Echt getreeden met de Koninglyke Princes Maria, dochter des Hertogs van York, die naderhand den Engelſchen throon beklom, onder den naam van Jacobus den II. Dees Vorst onderdrukte de Natie, en zyn toeleg was, den Roomſchen Godsdienst in dat Ryk te herſtellen, en den Gereformeerden uit te roeijen: dit deed het volk uitzien naar hulp, en het oog werpen op 's Konings Schoonzoon en Dochter, en de Prins wist de Staaten te beweegen, dat zy hem hunne Krygsmacht gaven, en met hunne Vloot ten jaare 1688 naar Engeland lieten overbrengen, tot welk beſluit men te eerder kwam, om dat de Engelſche Koningin, Gemalin van Jacobus, die tot hier toe kinderloos geweest was, nu, zoo men zeide, was bevallen van een Prins, wien men den tytel van Prins van Walles gaf, maar die men dacht een ondergeſtooken Kind, en de Zoon van een Molenaars-Vrouw te wezen, en alleen uitgevonden om de Princes van Oranje van haar Recht tot de Kroon te verſteeken. De Prins landde met de Staatſche Troupen, na eenigen tegenſpoed, in Torbay, de Engelſchen vielen hem toe, hy verſloeg 's Konings Leger, en de Koning zelve vlucht-

vluchtte uit het Ryk naar Vrankryk, zyn throon werd open verklaard, en Willem de III. werd met zyn Gemalin Maria, tot Koning en Koningin gekroond. Toen werden Vryheid en Godsdienst in Groot-Brittanjen herſteld; maar hier uit ontſtond weder Oorlog met Vrankryk, die niet voor den jaare 1691 eindigde, wanneer de Vrede getroffen werd den 20 Sept. op 't huis te Ryswyk, niet ver van 's Gravenhage.

Tot zulk een trap van macht, eer en aanzien was nu deze Republyk geklommen, dat zy zelfs de Verloſſer werd van een Volk 't geen noch zoo kort geleden gedacht had haar te vernietigen; ook was zy bevorens (1683) haaren ouden wreeden Heer, den Spaanſchen Koning, tegen Vrankryk te hulp gekomen; nu bekleedde zy eenen rang onder de Mogendheden van Europa, en had invloed in alle derzelver handelingen, zoo dat zy zelf ſchikkingen hielp beraamen en die handhaaven, wanneer de opvolging op den Spaanſchen throon geregeld werden, en de Koning van Vrankryk niet goedvond, zich aan die te houden, maar dat Ryk voor zyn Kleinzoon, den Hertog van Anjou, begeerde, en waar uit een zwaare en langduurige Kryg ontſtond, die met het tweede jaar dezer loopende Eeuw begon, een jaar in welks begin, den 19 Maart, haar Stadhouder, Koning Willem de III., in Engeland was overleden, en uit wiens dood, hier te lande, weder veele inlandſche beroerten ontſtonden, die echter niet beletteden, dat de Staatſche Troupen in het Veld verſcheenen, veele gewichtige Veldſlagen, onder andere die van Ramillies, hielpen

 win-

winnen, en Nederlands Helden lauweren plukten, onder hunne eigene Bevelhebberen, en den grooten Eugenius en Marlborough: waar door Vrankryk zoo vernederd werd, dat men reeds in 't jaar 1710 te Geertruidenberg tot gesprekken van Vrede, doch vruchteloos, kwam, en daar niet toe kon geraaken, dan na dat hy het Engelsch Ministerie tegen den grooten Marlborough had weten in te neemen, de Koningin hem haar vertrouwen onttrokken had, een ander Legerhoofd in zyn plaats gesteld, en zich van de Bondgenooten afzonderde, die daar door genoodzaakt werden tot het maaken van een min voordeeligen Vrede, die te Utrecht, den 11 April 1713, geslooten werd.

Onder de Nederlansche Bevelhebbers die zich in dezen Oorlog beroemd en bemind gemaakt hadden, muntte ook uit Prins Joan Willem Friso, die door wylen Koning Willem den III., by zyn Kinderloos overlyden, nevens den Koning van Pruisfen, tot zynen mede-Erfgenaam benoemd was; over deze Erffenis was verschil ontstaan, 't welk door de Staaten, als uitvoerders van 's Konings uiterften wil, tusschen de Erfgenaamen stond bemiddeld te worden, waar toe zy den Prins uit het leger ontbooden, die zich daar op naar 's Hage spoedde; maar welk een ongeluk treft hem! Van den Moerdyk naar het Stryensche Sas overvaarende met de ponte, waar in ook zyn koets geplaatst was, komt 'er eene bui van wind en regen op, en om zich daar tegen te dekken, stapt die Vorst in de koets; de wind steekt op; de ponte, reeds dicht by land genaderd, slaat om; en die held, wien zoo meenige ko-

kogel gefpaard had, vind zyn dood in 't water, en verdrinkt den 14 Juli van 't jaar 1711, en Zyn lyk werd maar eerst na eenige dagen opgevist. Hy liet eene zwangere weduwe na, die den 1. Sept. eenen Zoon ter Wereld bracht, wien zy noch tot de hoogfte waardigheden heeft verheven mogen zien, in dit Land, waar in zy zelve tot in een gryzen ouderdom een cieraad was van de Kerk, en waar voor zy altoos een Godvruchtige Voorbidfter geweest is.

Sedert den dood van den Koning, en waarfchynlyk ook door den zoo even verhaalden dood van Prins Joan Willem Frifo, was de Regeering dezer Landen zonder aan het hoofd te hebben een Stadhouder van alle de Provincien, of algemeen Bevelhebber over het Krygsvolk zoo te water als te lande: de Staaten beftierden alles, en bleeven ontzien en gezocht van Vyanden en Vrienden. De grootfte inwendige fchok, doch die op de buitenlandfche zaaken geen invloed maakte, ontftond onder hunne eigene Ingezetenen, die, door winzucht vervoerd, deel naamen in een Windhandel, die een Engelsch Gelukzoeker in Vrankryk had opgerecht, om de vervallen geldmiddelen van dat Ryk te herftellen, en waar in de Nederlanders, naar hunne dwaaze gewoonte, met drift, deel naamen, waar door veele armen, dikwyls in een dag, fchatryk, en weêr arm werden, en veele ryken hunne middelen verlooren, doch deeze actie-handel werd voor fommigen te vroeg, voor anderen te laat, na dat zy daar voordeel of fchade by gehad hadden, verboden. De buitenlandfche rust fcheen geftoord te zullen worden, doordien de Keizer aan de Nederlandfche Oost-Indifche Compagnie

eene

eene gevaarlyke mededingſter wilde geeven en eene ſoortgelyke Maatſchappy te Ooſtende oprechten; ook geraakte de Staat in Oorlog met den Keizer van Algiers, doch de Vrede met hem werd herſteld (1726) en de geſchillen over de Ooſtendeſche Compagnie werden, door de tusſchenkomst van den eerſten Staats-Miniſter in Vrankryk, den Kardinaal de Fleury, bemiddeld op het Congres te Soisſons (1728), en by het verdrag, 't geen te Seville (1729) geſlooten werd. Doch de vernietiging der Ooſtendeſche Compagnie werd maar eerst volkoomen bevestigd, na dat de Staaten getreeden waren in het Verbond geſlooten te Weenen (1731), en daar by mede op zich genoomen hadden, de Verwaarborging der Erfopvolging, die Keizer Karel de VI. in Zyne Staaten had vastgeſteld en waar van de gevolgen hun ſedert zoo duur te ſtaan kwamen, wyl zy, zich aan de oude goede trouw houdende, wilden bevestigen 't geen zy tot hunne ſchade gezwooren hadden. Die gevolgen begonnen zich te openbaaren na den dood van genoemden Keizer, die te Weenen overleed den 20 October 1740. Verſcheiden Vorſten maakten ſtraks aanſpraak op zyne Nalatenſchap, die volgens zyne beſchikking komen moest op zyne oudſte Dochter, Maria Thereſia, de thans noch leevende Keizerin Koninginne Weduwe, en die Vorſtin werd zoo aangetast en genoodzaakt van Stad tot Stad te wyken, dat zy, zwanger van haaren Zoon, den thans regeerenden Keizer, naauwlyks wist, of haar noch eenige zoude overblyven, waar zy gerust haar Kraambedde zoude konnen uithouden.

De

De Staaten trachtten wel den Vrede voor haar te bemiddelen, en dit gelukte hun by sommigen; doch zy vonden zich genoodzaakt vervolgens tot sterker hulpmiddelen in geld en manschap te komen, wyl Vrankryk een inval in Engeland, ten voordeele van den zoogen. Prins van Walles, deed, 't welk de Staaten noodzaakte, dat Ryk met Oorlogscheepen en Landtroupen by te springen, waarna Vrankryk aan Groot-Brittanien en de Koningin van Hongarye, den Oorlog aankondigde, waar van het gevolg was, dat de Franschen zich meester maakten van verscheiden plaatsen in de Oostenrykſche Nederlanden, waar in Staatsche bezetting lag, die zy buiten staat stelden om dienst te mogen doen. — De zaaken van Maria Theresia namen wel in Duitschland en elders een gunstigen keer voor haar, zoo dat zy zelfs haaren Gemaal weder tot de Keizerlyke waardigheid verkooren zag, maar Vrankryk bestookte haar noch sterk in de Nederlanden, daar de rampen des Oorlogs voornaamentlyk de Staatschen troffen, als die, volgens het Tractaat van Barriere, de meeste Steden van die tot een Voormuur met hunne Krygsmacht bezetteden, onder anderen de sterke Stad en 't Kasteel van Doornik, by welke Stad een bloedige Slag omtrent het Dorp Fontenai den 11 Mei 1745, ten nadeele der Bondgenooten, voorviel, waar op die Stad en het Kasteel genoodzaakt werden zich aan de Franschen over te geeven; in 't volgende jaar maakten zy zich, in 't barste van den Winter, meester van Brussel, daar de grootste macht in de Winterlegering lag, en al de Krygsvoorraad ge-

geborgen was. *Zy* wonnen in dat jaar noch de ſterke Steden, Mons, Charleroi en Namen, en wonnen den Slag by Roucoux in Luikerland.

Dus toonde de HEERE, dat Hy met onze Krygsheiren niet uittoog, en het bleek nu haast, dat het in zynen Raad bepaald was, het gevaar noch nader te doen komen, om eene groote verandering in den Staat te weeg te brengen. Vrankryk had nu al de Oostenrykſche Nederlanden bemachtigd, de Staaten dikwyls tot onzydigheid aangeraaden, men was zelfs tot Vredens-onderhandelingen te Breda gekoomen, maar het eerſte moest men weigeren om de goede trouw der Tractaaten niet te ſchenden, en de laatſte liepen vruchteloos af; dus verklaarde de Koning den 17 April 1747, dat hy het Grond-gebied der Staaten niet langer zoude ontzien, en ten zelven dage viel de Franſche Krygsmacht in Staats Vlaanderen, nam het hier tegen over leggend Land van Catzand in, en veroverde binnen korten tyd de Stad Sluis, en de meeſte plaatſen in Vlaanderen.

Akelig tydſtip! Wanneer men den Vyand met het oog van deze Stads Muuren beſchouwen kon, en daar in aan de vluchtende Ingezetenen, die huis en have hadden moeten verlaaten, ſchuilplaats moest verleenen, en zyne veiligheid vond in zyne gelegenheid aan de Zee, die nu de beſchermer, gelyk op andere tyden, in Stormen en Watervloeden, de Vyand daar van was. — Eene zoo onverwachte gebeurtenis baarde ſchrik, en waar de tyding daar van kwam, ontſteltenis, wanorde en wantrouwen op de Regeering, die men meende met Vrankryk te heulen, en verdacht

dacht hield 's Lands belangen verzuimd te hebben. Men meende in dezen nood niet beter te konnen voorzien, dan door het verkiezen van een Stadhouder in den perſoon van Willem Carel Henrik Friſo Prins van Orange en Nasſau, na 's Vaders dood gebooren Zoon van den ongelukkig verdronkenen Joan Willem Friſo, die reeds Stadhouder was van Gelderland, Vriesland, Groningen en Drenthe, en ſedert den 25 Maart 1734 in den Echt Vereenigd met Anna, Kroon-Princes van Groot-Brittanien, uit welken Echt, behalven een Prins, die vroeg geſtorven was, noch gebooren werd, de Princes Carolina, toen noch pas drie jaaren oud, en ſedert in huwelyk getreeden met Zyne Hoogheid den Prince Carel van Nasſau Weilburg.

't Was in deze Provincie, en wel eerst binnen de Stad Vere, dat de Burgery aan de Overheid verzocht, Zyne Hoogheid aan te ſtellen tot Stadhouder, Capitein Generaal en Admiraal Generaal van dezelve; dit geſchiedde den 25 April daar, en in deze Stad, zoo wel als te Middelburg, en eindelyk Staatsſcherwyze. 't Was naauwlyks in Holland bekend, of Zyne Hoogheid genoot daar dezelfde verheffing, zoo ook in Utrecht en Overysſel; en daar eene zonderlinge hand der Voorzienigheid in doorſtraalde, overal zonder bloedſtorting. De Prins, die te Leeuwaarden Zyn Hof en Verblyf hield, ontfing daar die tyding met aanbidding van 's HEEREN albeſtier, en kwam zoo ras mogelyk herwaards, om te beraamen, wat tot beſcherming dezer Provincie, die meest aan het gevaar bloot

ſtond,

ſtond, te verrichten ware: terwyl reeds bevorens een Vloot Schepen uit Engeland met een aantal Krygsvolk, 't geen in deze Stad ontſcheept werd, was aangekomen. Na dat men van den eerſten ſchrik wat was te rug gekoomen, nam men ſtraks maatregelen, om het noch overige in Staats Vlaanderen te bewaaren; men viel het Opperwezen te voet in weeklykſche bedeſtonden; men zond het Engelsch Krygsvolk nevens het Staatſche af, om 't land van Axel, en de Stad Hulst, kon 't zyn, te redden, maar de overmacht der vyanden deed hen wyken, hoe dapperen tegenſtand, vooral in de buitenwerken der laatſte plaats, men bieden wilde. De vyanden wonnen ſteeds meer en meer veld en behaalden de overwinning in den ſlag by Lafeld, den 2. Juli, waarna zy het beleg ſloegen voor Bergen op den Zoom, 't geen van de land-zyde ſterk beſchooten werd, doch aan de water-zyde open zynde, geduurig nieuwen toevoer van levensmiddelen, krygsvoorraad, en ververſching van manſchap ontſing, waar door het een beleg van acht weeken uitſtond, en het denkelyk noch langer zoude hebben uitgehoudeu, zoo al niet de Franſchen, moede door de langduurigheid en het dagelyksch verlies van Volk, het beleg zouden hebben opgebrooken, indien zy geen middel hadden gevonden, die wichtige plaats by verrasſing op den 16. Sept. in te neemen, na die grootelyks tot een puinhoop geſchooten, en meer dan 20000 man daar voor verlooren te hebben. Nu klom de benaauwdheid; het water kwam aan de lippen; waren zy doorgedrongen, 't ware met Tholen, Zeeland, misſchien met Holland, gedaan geweest; maar de HEERE gaf, dat zy zich in het verraste

Ber-

Bergen bepaaldden, hunne krygsmacht in 't volgend jaar 1748 naar Brabant wendden, en het beleg van Maaſtricht ondernamen, waar door Zeeland lucht kreeg. Intusſchen had men naar hulp by andere Mogendheden uitgezien, en Rusland zou 37000 man daartoe afzenden, die werkelyk ook in aantocht raakten, waar door men beſloot tot handelingen van Vrede, die, na dat men onder anderen ook overeengekoomen was, dat Maaſtricht zig by een eerlyk verdrag alvorens zoude overgeeven, den 18 October te Aken geſlooten werd, op voordeeliger voorwaarden, dan men had konnen hoopen, en waar door alle de ingenoomen Landen en Steden weder aan den Staat keerden, en door de Franſchen ontruimd werden. Dit gaf Nederland weer ſtof van blyde dank-erkentenis aan den GOD des Vredes, die de Oorlogen dan doet ophouden, als het Hem behaagt, en nu zulks deed in een tyd, wanneer, by uitlandsch geweld, zich verregaande binnenlandſche beroerten voegden, die den ontfangst der geldmiddelen geheel deed omkeeren, en meest nadeelig worden voor hen, die dezelve aangenoomen hadden op te brengen, 't welk den Stadhouder en de Regeering niet weinig werks verſchafte. Dan 't was in allen dezen den Prince, tot een byzonder, en aan alle welmeenenden tot een ongemeene blydſchap, dat Zyne Koninglyke Princes hem den 8 Maart van dat zelve jaar eenen Zoon ter wereld bracht, die hy nu hopen konde dat hem in zyne hooge waardigheid zoude opvolgen, daar 's Lands Staaten dezelve reeds erflyk in zyn geſlacht, zoo wel in de mannelyke als vrouwelyke linie, verklaard hadden.

** ** **

Dan hy genoot niet lang het genoegen, zich in den voorſpoed van zyn Huis en den Vrede van het Land te verblyden: noch maar pas 42 jaaren oud, werd hy uit den tyd afgeroepen, en ſtapte de eeuwigheid in, op den 22 October van het jaar 1751. De hooge waardigheden, die hy bekleed heeft, zyn dus erflyk overgegaan op zynen Zoon, den tegenwoordigen Prince van Oranje Willem den V, die het voorrecht heeft, uit zyn huwlyk met de Koninglyke Princes van Pruisſen, reeds twee Princen en eene Princes gebooren te zien, en bovendien zyne waardigheden te bekleeden, in een tyd van Vrede, die nu ſedert den Vrede van Aken, en dus meer dan 31 jaaren, dat is langer dan ooit het Vaderland genoot, door GODS goedheid heeft mogen duuren, terwyl 't oorlog, intusſchen met de Algerynen gevoerd, verre is afgebleeven, gelukkig en met eer geëindigd, en tot merkelyke verleevendiging en verbetering van onze Zeemacht heeft mogen ſtrekken.

Dan deeze geruste geſteldheid is ſedert kort in geene geringe ongerustheid veranderd. De Vrede, die meer dan een eeuw tusſchen dit Gemeenebest en het Ryk van Groot-Brittannien beſtendig geweest is, is door het zelve verbrooken, en reeds heeft het ons geduchte ſchaden in onzen Koophandel toegebracht, en onze Colonien voor een aanzienlyk deel ontweldigd. Mocht Neêrlands GOD het Neêrlandsch Volk tot die gevoelens en handelwys brengen, dat het op grond eener Nationale verbetering zich vleijen mochte, dat, daar Hy het zoo menigmaal gered heeft, Hy zich ook wederom in onze uitredding zal groot maaken, en daar Hy aanvankelyk heeft getoond, dat door zy-

ne

ne hulp onze kleine macht bestand is geweest tegen de groote overmacht onzer vyanden, verder de middelen ter onzer verdeediging en bescherming aan te wenden, zal sterken en zegenen. Dat de dag van den 5 Aug. dezes jaars in onze dankbaare harten leeve! die maakt wederom een gedenkdag in onze Jaarboeken; hy was 'er al vroeg aanmerkelyk in; 't was den 5 Augustus 1566, dat de beeldstormery te Yperen een aanvang nam; 't was den 5 Aug. 1573, dat de Zeeuwen het Kasteel van Rammekens innamen; 't was den 5 Aug. 1716, dat Prins Eugenius met een leger van 80000 man voor Peterwaradyn de Turken, wier leger 200000 man sterk was, in een gevecht, dat 7 uuren duurde, zoo versloeg, dat daar in wel 50000 van hen zoo gedood als gevangen werden; 't was den 5 Aug. van dit jaar, dat Engeland ondervond, hoe groot de heldenmoed der Nederlanderen zy; een heldenmoed, die de verwondering aan de voornaamste Hoven van Europa heeft weggedragen, en waar aan elk rechtschapen Nederlander, nu en in volgende geslachten, met blydschap en dankbaarheid zal gedenken.

Op dit bericht nopens de vier laatste algemeene Vergaderingen van het Genootschap, zal niet ongepast volgen het verslag van 't verrichte in de vergaderinge der Heeren Directeuren, den drieëntwintigsten van louwmaand des

jaars MDCCLXXIX gehouden. Die dag was te aanmerkelyk in de geſchiedenisſen van ons Vaderland, om denzelven, by deze gelegenheid, ongemerkt te laten voorbygaan, en niet, met eerbiedige dankërkentenisſe aan Neêrlands GOD, met de zuiverſte hoogachtinge voor onze braave Voorvaders, te herdenken, wat juist twee eeuwen geleden ten beste van dit Gemeenebest, zoo wyslyk, zoo kloekmoediglyk, zoo recht tydig, vastgeſteld en geteekend wierde, te weten, het beroemde en nooit volprezen Verbond van vereeninginge, meest bekend onder den naam der *Utrechtſche Unie*. De Heer Preſident *Winckelman*, die aanmerkelyke gebeurtenisſe, de tegenwoordige tydsomſtandigheid en het oogmerk dezer Vergaderinge onder het oog houdende, deed by die gelegenheid de volgende aanſpraak;

MY-

MYNE HEEREN!

Het is noch maar zoo onlangs, dat ik UEd. verſlag heb mogen doen van den ſtaat en de verrichtingen van dit Genootſchap, geduurende den meeſten tyd van het afgeloopen jaar, dat my alleen thans overblyft UEd. mede te deelen, wat in de Algemeene Vergadering op den 1, en in die van het Committé gehouden den 29 Dec. laastleden verhandeld is, om UEd. een volkoomen bericht te doen hebben van den gelukkigen voortgang, die dit Genootſchap wederom heeft mogen maaken; ik zal ten dien einde UEd. de Notulen van die beide Sesſien voorleezen, en het zal UEd. daar uit blyken, dat geene der byeenkomſten onvruchtbaar geweest zyn, maar dat iedere Sesſie het zyne heeft toegebracht, tot vermeerdering van het geen tot bevordering van kennis, luiſter en aanzien kan ſtrekken, en dat dus uwe edelmoedige pogingen een gewenschte vrucht hebben mogen genieten.

Hartelyk wensch ik, myne Heeren, dat het jaar, waar in wy nu weder getreeden zyn, het vorige gelyk, ja noch verre overtreffende, moge weezen. Het zy voor UEd. een jaar van genoegen en voorſpoed, voor ons Land van rust en veiligheid, voor dit Genootſchap van bloei en wasdom! en het is my aangenaam dat deeze eerſte byeenkomst gelegenheid zal geeven, zulke zaaken aan de overweeging van UEd. voor te draagen, die een blyd vooruitzicht op dit laatſte geeven. Het is toch voornaamentlyk langs twee wegen, dat wy die wachten konnen: de eene, door het in 't licht geeven van zulke ſtukken, die bevordelyk zyn konnen tot vermeerdering van kennis en uitbreiding der We-

tenſchappen; de andere, door het voorſtellen van zoodanige vraagen, die behalven dat oogmerk noch eene algemeene nuttigheid in de beoeffening bedoelen. — Dit heeft het Genootſchap ook doorgaans trachten in het oog te houden, ſchoon het niet altoos even gelukkig geſlaagd is in het bekoomen van voldoenende antwoorden: thans evenwel heb ik het genoegen UEd. te mogen melden, dat op de Vraag, in de Algemeene Vergadering van den jaare 1777. voorgeſteld, vier antwoorden zyn ingekoomen, onder welke ik my vleye 'er wel één zyn zal, waar aan de gouden eerprys zal konnen worden toegeweezen, terwyl thans by UEd. in overweeging zal moeten genoomen worden, welke Heeren UEd. zullen gelieven te verzoeken en te committeeren tot examinatie van dezelve, ten einde daar van aan UEd. rapport en in eene Algemeene Vergadering uitſpraak op te doen.

UEd. weeten, myne Heeren, dat ook ten zelven dage door den Heer Directeur *Rādermacher*, Heer van Nieuwerkerke, een vraag is voorgeſteld, raakende de ſtructuur der O.I.C. Schepen, en dat zyn Ed. wel heeft willen op zich neemen den Schryver van het best en meest voldoende antwoord met een gouden medaille, op den ſtempel van dit Genootſchap geſlaagen, ten zynen koste te vereeren: die edelmoedigheid heeft ook de gewenschte uitwerking gehad, en wy hebben het genoegen, dat 'er drie mededingers naar dien prys zich hebben opgedaan, wier antwoorden nu ook het voorwerp van het onderzoek van des kundigen zullen moeten gemaakt worden.

Dan alvorens deeze zaaken verder te behandelen, kan ik niet voorby UEd. te herinneren, dat juist

juist deeze dag verkooren is tot deze byeenkomst, om dat dezelve eene epoque maakt in de geſchiedenisſen van ons Vaderland, en voor de tweedemaal de gedachtenis vereeuwigt van die vereeniging, welke op den 23 Januari 1579. tusſchen eenige der vereenigde Provincien, by de overige ſedert aangenoomen, binnen Utrecht onderteekend is.

By gelegenheid, dat in het 72 jaar deezer loopende Eeuw binnen deeze Stad gevierd ſtond te worden, de tweehonderdjaarige gedachtenis van de omwending derzelve op den 6April 1572, trachtte ik in eene korte ſchets ſaam te trekken eenige voornaame lotgevallen van ons Vaderland, van den jare 1555. tot op dat tydſtip.

Sedert heeft de Geſchiedenis der Vereenigde Nederlanden het voorwerp uitgemaakt van de naaſpooring van Inlandſche en Uitheemſche Geſchiedſchryvers, en het blyft noch ten huidigen dage het voorwerp der algemeene verwondering, hoe uit zulke geringe beginzelen een Gemeenebest heeft konnen gebooren worden, zich ſtaande houden, en tot zoo eenen trap van glorie en luiſter opklimmen, als waar in wy het voorrecht hebben hetzelve te mogen beſchouwen. Eenige aanmerkingen daar over, en op de gronden die hoop op deszelfs voortduurenden welſtand geeven konnen, koomen my thans niet ontydig voor.

Billyk mag men, de medewerking eener gunstige Voorzienigheid ſteeds met dankbaarheid onderſtellende, deezen gelukſtaat toeſchryven aan de naauwe vereeniging, die ſedert ſtand gegreepen heeft tusſchen de Landſchappen, waar van 'er zeven thans noch de Vereenigde Nederlanden uitmaa-

 ken.

ken. — Holland en Zeeland ſlooten reeds met den anderen eene byzondere Unie ten jaare 1576; doch de voornaame grondſlag werd 'er van gelegd in de Unie van Utrecht ten jaare 1579, eene Unie, noch het plechtanker van dit Gemeenebest, van deszelfs Vryheid en Godsdienst; en waar door zeven Landſchappen, ieder zyne volſtrekte onafhankelykheid in zich zelf behoudende, zich vrywillig tot één lichaam vereenigden, om nimmer van den anderen afgeſcheiden te worden; waar by aan ieder deszelfs voorrechten en vryheden geheel en ongeſchonden bewaard bleeven, zy zich verbonden tot onderlinge beſcherming tegen alle geweld, voorzagen tegen inbreuken, en op het geen tót handhaaving van dit Verbond ſtrekken konde.

Hier uit rees al ſpoedig eene gevestigde regeeringsform; het Opperbevel over de krygsmacht, en het Stadhouderlyk bewind aan Prins Willem den I. opgedraagen zynde, werd een Raad van Staaten opgericht, die in afwezigheid der Staaten de voorkoomende zaaken beſtieren zoude, en daar in voortvaarde, tot dat de toeneemende bloeiſtaat het oprechten der Algemeene Staaten te weeg bracht, in welker daaglykſche byeenkomſten van toen af, gelyk nu noch, door de afgevaardigden uit ieder der Vereenigde Landſchappen, op last van de Staaten derzelve, de Oppermacht ieder in zyn eigen boezem behoudende, zonder die aan derzelver afgevaardigden afteſtaan, of die met dezelve te deelen, beſlooten wordt al het geen tot handhaaving der Unie, en uitvoering van het geen daartoe betreklyk is, door hunne hooge principaalen wordt noodig en dienſtig geoordeeld. De duurzaamheid dezer regeeringsform hong ſedert af,

af, gelyk dezelve noch doet, van de betrachting dier bekende ſpreuk, welke nimmer indracht behoorde te lyden, dat eendracht macht maakt; en hier uit zyn ſedert voortgevloeid alle die vereenigde pogingen, waar door dit Gemeenebest in ſtaat geweest is, eenen 80 jaarigen Oorlog tegen den machtigen Koning van Spanjen uit te houden, en denzelven daar toe te brengen, dat hy reeds ten jaare 1609. zich genoodzaakt vond met hetzelve een 12 jaarig beſtand te ſluiten, en eindelyk in den jaare 1648. by den Munſterſchen Vrede hetzelve voor vry en onafhankelyk te verklaaren. En of ſchoon, in dien tusſchentyd en ſedert, dit Gemeenebest zich meermaalen in de moeilykſte omſtandigheden, ja wel eens op den rand van deszelfs verderf bevonden heeft, zoo dat nu meer dan honderd jaaren geleeden, drie der Vereenigde Landſchappen voor de overmacht van vyandelyke wapenen hadden moeten bukken, en van het bondgenootſchap waren afgerukt, nochtans is hetzelve telkens wederom daar uit gered; tot heden zyn de zeven pylen vereenigd gebleeven, en het Gemeenebest is ſtaande gehouden, door die middelen, waar door het is opgericht, die ook noch de geſchiktſte zyn, om het te doen blyven ſtaan, en hunne betrekking hebben, op den Godsdienst, de Unie, de Tractaaten en Verbonden, het Krygsweezen en de Geldmiddelen.

De Godsdienst toch is de zuil van deezen Staat. Men herinnert zich noch het zeggen van Prins Willem den I. dat zonder de oeffening van den Gereformeerden Godsdienst dit Land geen drie dagen beſtaan kan; dus moet die ſteeds de heerſchende blyven, en gepaard gaan

met vryheid van gewisſe voor die gezindheden, die daar van verſchillen, en door hun gedrag geen inbreuk op denzelven, maar zich de oogluiking en gedooging van den Souverain waardig, maaken.

De Unie is van 't grootſte belang, als waar door het evenwicht tusſchen de Provincien moet bewaard blyven, op dat geene derzelve, noch eenige Stad, zich eene meerderheid of gezag boven de andere aanmaatige, zich op zich zelf inlaate tot het aangaan van verbonden met Uitlandſche Mogendheden, Oorlog of Vrede maaken, Krygsvolk werven of afdanken; op dat alle oneenigheden, die onverhoopt ontſtaan mochten, ten ſpoedigſten mogen worden bygelegd, of naar de gronden der Unie beſlecht, zonder eenzydigheid, hoofdigheid, drift, twist, haat of verwyt.

Heeft het aanzien van dit Gemeenebest en deszelfs gelegenheid, al vroeg het zelve doen deel neemen in de belangens van Europa, en Tractaaten en Verbonden met andere Mogendheden doen aangaan: ondervond het dikwyls daar van de nuttigheid, dikwyls de nadeeligſte gevolgen, zoo wordt voorzichtigheid in het aangaan, goede trouw in de onderhouding vereischt, en dat dezelve nimmer een oorkusſen van zorgeloosheid worden, 't geen zoo veel te gevaarlyker zyn zoude, als het grondbeginzel van zelf-belang algemeener geworden is.

Is het Land gelukkig, dat in Vredens tyd op het Oorlog denkt, zoo zal het Krygsweezen ſteeds een voorwerp van den grootſten aandacht zyn moeten, om hetzelve tot zoo een ſtaat te brengen en te houden, dat de grenzen beveiligd en verdedigd,

de

de koopmanſchap beſchermd worde, de land en zeemacht zoodanige zyn, dat geen nydige nabuur uitgelokt worde, zyn voordeel met de verwaarloozing te doen, en het Vaderland geen nuttelooze last voor zyne vrienden worde.

En daar het Geld de Zenuw van den Oorlog is, en dit ontbrekende alles ontbreekt, is het hoognoodig in 's Lands benoodigdheden te voorzien, en voor de gemeene Schatkist zorge te draagen door opbrenging van het aandeel, 't geen ieder der Landſchappen op zich genoomen heeft in de gemeene lasten van het Bondgenootſchap te draagen, volgens eene verdeeling geſchikt naar het vermoogen van ieder derzelve, en dus daar aan ook ondergeſchikt moetende blyven, zoo dat hier in verandering moet plaats hebben, naar mate de geſtaatheid, de vermeerdering of vermindering van welſtand, de voldoening aan elk mogelyk maakt, en zich vrywillig verbonden heeft, ten welken einde ieder aan zich behoudt de vryheid om niet verder in te ſtemmen in de gevorderd wordende ſommen, dan door dadelyke voldoening achtervolgen kan, en dus niet gedwongen of gehouden kan worden eenig aandeel te draagen in zulke opbrengingen, waar van het verzoek geweigerd heeft en welke het vry ſtond van de hand te wyzen, op dat in tyds door de overige Bondgenooten daar in zoude konnen worden voorzien, en door den rykdom van de voorſpoedige, het gebrek der min welvaarende vervuld, en het gemeene lichaam altoos in evenwicht gehouden en voor deszelfs beſcherming zorge gedraagen worde.

Langs dezen weg dan zal de bloeiſtand van dit Gemeenebest konnen gehoopt en verwacht worden,

den, en allermeest noch, wanneer eendracht daar in plaats heeft, eigen belang voor het algemeen wykt, de goede trouw in alles de grondflag, en het onderling vertrouwen de uitvoering zeker maakt, de Koopmanfchap uitgebreid, de kunften en wetenfchappen aangemoedigd worden, de deftigheid, matigheid, fpaarzaamheid, Godsdienftigheid de plaats weêr zullen ingenoomen hebben, die zy in de tyden onzer Vaderen bekleedden, en elk in zyn ftaat het zyne daar toe zoo toebrengt, dat men zich met de goedkeurende medewerking eener gunftige Voorzienigheid vleyen mogen.

Dan, myne Heeren, het zal UEd. zeker aangenaam zyn, noch iet te hooren, 't geen eene meer bepaalde betrekking op dezen plechtigen dag heeft, en dit heeft de Heer Secretaris *Te Water* wel willen op zich neemen UEd. voor te draagen, waar toe ik dan ook gaarne Hem gelegenheid geeven zal.

Dus mogen wy, myne Heeren, gedachtenis houden van deeze zoo gewichtige gebeurtenis. Een zoodanig evenement konden wy niet onopmerkzaam laaten voorbygaan; wy hebben in den jaare 1772. en volgende gezien, hoe in verfcheiden Steden dezer Republyk de Eeuwgetyden van derzelver onttrekking aan flaverny en geweetensdwang gevierd zyn; maar hoe zouden die eerfte beginzelen ooit een gelukkig gevolg konnen gehad hebben, waren de Gewesten buiten vereeniging gebleeven, en welke vereeniging kon 'er, naar de gefteldheid der tyden, beter getroffen worden, dan die by de Unie van Utrecht is vastgefteld. Mogen wy dan dezelve niet wel aanmerken als een gefchenk der hooge Voorzienigheid, die ook het-

zelve

zelve nu twee honderd jaaren onder ons heeft doen bewaard blyven, en niet heeft toegelaaten, dat die band noch immer geheel ontknoopt is, wat buitenlandsch geweld daar ook voor een tyd van afgerukt hadde, wat inlandſche verdeeldheden, uſurpatien en infractien daar ook losmaakingen in te wege gebracht mogen hebben. Mochten alle verdere verwyderingen voorgekoomen, en de banden van vereeniging naauwer worden toegehaald, en ons Vaderland, door die eenigheid, onder GODS Zegen, eens koomen tot zoo een hoogen trap van voorſpoed, als het in de twee nu afgeloopen Eeuwen noch niet heeft konnen bereiken!

Wyders heeft de Secretaris *Te Water*, in die zelfde Vergaderinge, voorgelezen eene korte redenvoeringe, welke de *Utrechtſche Unie* betrof, en van dezen inhoud was:

MYNE HEEREN!

Dit is het jaar! deze is de maand! heden is dezelfde dag! wanneer, twee eeuwen geleden, het Nederlandſche Gemeenebest zyne beſtendigheid ontfing; — wanneer ons Vaderland, na zulke harde ſchokken te hebben doorgeſtaan, gegrondvest werdt; — de edele Vryheid, dat onſchatbaar voorrecht, zoo lang vertrapt, op den throon herſteld; —

het

het gewetensonderzoek, dat afschuwelyk monster, in de helle geboren en in Spanje opgevoed, voor eeuwig uit Nederland verjaagd; — de vrye oefening van den waaren Godsdienst bevestigd; — en de band van vriendschap en eendracht tusschen sommige Gewesten naauwer toegehaald.

Deze dag is, derhalven, een der merkwaardigste en aanzienlykste gedenkdagen voor ons Gemeenebest. Heden zyn twee honderd jaaren verloopen, dat het Verbond van vereeniginge, die beroemde *Unie*, tot heil van Nederland, te Utrecht gesloten en geteekend is. Wie, die eenig belang stelt in zyn dierbaar Vaderland, die niet onverschillig is omtrent den zuiveren Godsdienst, die de waare Vryheid naar verdiensten hoogschat, zou op dezen dag niet verblyd zyn? wie niet 's HEEREN goede en alwyze Voorzienigheid, in de grondvestinge van Nederland zoo heerlyk doorstralende, ootmoediglyk aanbidden? wie zou niet volvaardig zyn, om Zyne weldaadigheden, aan ons Land en Volk bewezen, eerbiedigst te erkennen, en ook thans met eene verhevene juichstemme te betuigen: GOD zy geprezen!

Zal eerlang het tweede Eeuwfeest der *Unie*, op eene plechtige en staatelyke wyze, door den beroemden Utrechtschen Hoogleeraar *Bondam* gevierd worden in de Stad, waar zy den drieëntwintigsten van Louwmaand 's jaars 1579. geteekend, en zes dagen later afgekondigd is; zal morgen in Zeelands Hoofdstad door den geschiedkundigen Kerkleeraar *'s Gravezande*, en, naar ik vermoede, ook elders, gedachtenis van deze aanmerkenswaardige gebeurtenisse gehouden worden;

den; — het ſtrekt my, want waarom zoude ik zulks verbergen of in het minſte ontveinzen? het ſtrekt my waarlyk tot een onuitſprekelyk genoegen, dat ik my juist op dezen dag bevinde in de vergaderinge der Heeren Beſtierderen van het Zeeuwſche Genootſchap der Wetenſchappen, in 't luiſterryke gezelſchap zoo veeler aanzienlyken van dit Gewest, en te gelyk in de gunſtige gelegenheid om, in eene korte redenvoeringe, te herdenken, 't gene voor twee eeuwen, op dezen zelfden dag, den drieëntwintigſten van Louwmaand, tot wezenlyk nut van deze Republyk is voorgevallen.

Het zou dwaaze vermetelheid zyn, indien ik my voorſtelde, Myne Heeren! iemand van U te onderrichten, wat 'er, ten tyde der *Unie* en kort te voren, gebeurd zy. Ook begrype ik ten vollen, dat het noch ongerymder zyn zou, indien ik my ten doelwit ſtelde, zoo veele Staatsmannen, met welker tegenwoordigheid ik my nu vereerd vinde, te willen leeren, hoedanig de Staatkundige grondbeginſels, middelen en oogmerken der Utrechtſche *Unie* waren. Dan, myn oogmerk alleenlyk daartoe ſtrekkende, om ons op dezen dag te herinneren, 't gene elk Nederlander behoorde te weten, en ons onderling aanteſpooren tot blymoedige dankërkentenisſe van 's HEEREN hoogstverplichtende gunſte, aan Nederland bewezen; vertrouwe ik, dat Gy, aanzienlyke Begunſtigers der Wetenſchappen, als vrienden der Vryheid van ons Vaderland, my Uwe aandacht, voor een' korten tyd, niet ongaarne vergunnen zult, en my met een toegenegen hart hooren op een' gedenkdag, welken niemand

mand van ons ooit gezien heeft, of andermaal beleven zal. Hoe zoude ik 'er een oogenblik aan mogen twyfelen, daar de Heeren Staaten van Zeeland, door den mond van den Raadpensionaris *Veth*, verklaarden de *Unie* van Utrecht te beschouwen als het eenig fundament, waar op het roemruchtige gebouw dezer Regeringe gegrondvest staat, het eenige ciment, waar mede deszelfs muuren aan alle kanten vastgehouden worden, de munimenten, waar door hetzelve tot deze hoogte geklommen is, en de pylaaren, waar op hetzelve in alle zekerheid berustende, zich zoo heerlyk vertoont in de oogen van de gantsche weereld (*a*); — daar de Raad van Staate die *Unie* beschouwde als een' eeuwigen band van eenigheid, en mogelyk de volmaaktste akte, waar op ooit eene gemeene Regering of Republyk gegrond is geworden, en daarom waarlyk een meesterstuk van Policie (*b*); en noch onlangs het Utrechtsche verbond bestempelde met den naam van de Originele Grond-Constitutie van deze Republyk (*c*). Zulke heerlyke getuigenissen, gevoegd by Uw eigen doorzicht, doen my hopen op eene luisterende aandacht; en Uwe toegenegenheid geeft my een gegrond uitzicht op verschooninge van al het gebrekkige in deze redenvoeringe, 't welke Gy door Uwe kundigheden zonder moeite zult kunnen aanvullen en verbeteren.

Naauw-

(*a*) L. VAN AITZEMA Herstelde Leeuw, bl. 141.
(*b*) Notulen van Zeeland 1738, bl. 21.
(*c*) Resolutien van den Raad van Staate, 28. Aug. 1777.

Naauwlyks waren de meeſte Steden van Holland en Zeeland, 't zy vrywillig, 't zy met geweld van wapenen, of op eenige andere wyze, uit de knellende banden der Spaanſche overheerſchinge en ſlavernye verlost, — naauwlyks was de beminnelyke Vryheid, zoo in 't ſtuk van Godsdienst, als in den Burgerſtaat, binnen deze Gewesten ingeroepen en aanvanglyk herſteld; — of Prins Willem de I, die door eene zeldſaame wysheid en doorzichtige Staatkunde boven alle zyne tydgenooten uitmuntte, dacht ſpoediglyk op een verbond van vereeniginge tusſchen die beide Landſchappen, aan welken Hem meest gelegen lag, en wier behoudenis best dienen zou ter bereikinge van zyn roemwaardig doelwit. Goed beleid, groote voorzichtigheid, aanhoudende arbeid, en de hulp der beste werktuigen, waren noodzaaklyk, om dit verbond tusſchen Holland en Zeeland, in den jaare 1575, en noch nader in het volgende jaar, tot ſtand te brengen (*d*). Oranje hadt hier groot belang by; anderen poogden zyn' toeleg, 't zy openlyk en met geweld, 't zy in het heimelyke en met list, te verydelen; hy kwam echter tot zyn oogmerk, en deze zaak kreeg haar vol beſlag.

De gunſtige uitkomst van deze pogingen zal dien wyzen Vorst te meer aangezet hebben tot het doorzetten (*e*) van de Gentſche Bevrediginge, tus-

(*d*) WAGENAAR Vad. Hiſt. VII deel, bl. 15—21, 93—95. J. DE TIMMERMAN *Diſſ. de Unione Hollandiam inter & Zeelandiam, Traj. ad Rh.* 1748.

(*e*) Notulen van Holland 12 Sept. en 26. Nov. 1576.

****

tusschen de meeste Nederlandsche Gewesten in 't jaar 1576. gesloten, en welke eene ongemeene en algemeene blydschap onder 't volk verspreidde, doch die, sedert, in korten tyd merkelyk daalde en verdween (*f*).

Was de hope op meerdere vryheid opgewekt en meer levendig geworden door den schielyken, doch voor ons Gemeenebest recht tydigen, dood van den Landvoogd *Don Louis de Zuniga de Requesens* (*g*); — de vreeze voor gewelddryvende overheersching en daar uit volgende slavernye groeide op nieuw by de komste van *Don Jan van Oostenryk*, 's Konings natuurlyken broeder, een onrustig, hoogmoedig en eerzuchtig mensch, die voorheen naar 't Ryk van Tunis gestaan hadt, naderhand dat van Engeland begeerde, waar op Hem door den Paus een volkomen recht opgedragen was, en die, eindelyk, als Landvoogd door *Filips* herwaards gezonden werdt. Was 'er wel iets goeds, of liever, hoe veel kwaads was 'er van hem voor de Nederlanders te wachten? Zyne brieven, die gelukkig onderschept werden, toonden duidelyk zyn' inborst en toeleg; zy ontdekten zyne loosheid en valschen aart; zy maakten, dat zulken in Nederland, die de oogen en harten wel geplaatst hadden, tegen hem op hunne hoede waren. Prins Willem in 't byzonder, zoo behendig in het ontdekken der diepste geheimen, zoo geslepen op menschenkunde, twee zaaken van het groot-

(*f*) P. BURMANNUS *tom.* I. *Anal. Belg. Praefat. p.* IX, X. en de Schryvers, door Hem aangehaald.

(*g*) P. BURMANNUS *l. c. p.* VIII, IX.

grootste aanbelang voor Vorsten en eerste Staatsdienaaren, om door schyn van woorden niet bedrogen te worden, niemand zonder gewigtige redenen te wantrouwen, dreigende onheilen aftewenden, en zich te versterken tegen allen gevreesden of bedreigden aanval; de Prins, zegge ik, worp aanstonds een kwaad oog op dezen Spanjaard, en waarschouwde de Algemeene Staaten, in een' brief, aan dezelven in slachtmaand des jaars 1576. uit Middelburg geschreven, dat zy zich voor de trouwloosheid van *Don Jan* moesten wachten, in geen verdrag met hem komen, en hem niet voor Landvoogd aannemen, dan onder eenige voorwaarden, van welke geenzins de minste was, dat het Spaansche en alle ander vreemd Krygsvolk ten Lande moeste uittrekken. Voorwaar! een wyze raad. Men hadt helaas! maar al te veel, ten tyde van Alva en Requesens, ondervonden de nadeelige gevolgen van 't verblyf der Krygsknechten in de Nederlanden; en men begreep nu zeer wel, dat *Don Jan*, indien hy, naar zyn schryven aan de Staaten, waarlyk gekomen was om het oproer te bedaren en de vryheid te herstellen, geen zwarigheid behoefde te maken, om zich deze voorwaarde te laten welgevallen, gelyk ook, dat hy, indien de Spaansche benden vertrokken waren, geen vermogen zou hebben, zoo veel kwaads uittevoeren, indien hy anders daar toe gezind mogte zyn. Na lang dralens, besluit hy het gemelde Krygsvolk de Nederlanden te doen ontruimen, doch onder beding, dat zulks te water moeste geschieden. Zyn onbezonnen toeleg op Engeland, waar van ik zoo aanstonds gesproken heb, een diep geheim, in dien tyd noch niet

uitgelekt, althans aan weinigen bekend, zal de waare oorzaak van deze zonderlinge en ongehoorde voorwaarde geweest zyn: eene voorwaarde, tot welke de Staaten konden noch wilden besluiten. In welke bogten hy zich draaide, wanneer het aankwam op het goedkeuren en aannemen der Gentsche Bevrediginge, is bekend; en noch beter, met welke listen hy 't Kasteel van Namen ingenomen hebbe. Toen bleek ten klaarsten, waarom hy den Gentschen Vrede alleenlyk wilde aannemen tot den tyd toe, dat hem 't zelve berouwen zou; — toen werdt aan allen kennelyk, dat zyne beloften en eeden op eene trouwlooze wyze geschied waren, dat hy nooit 's Lands algemeene ruste en welvaart, maar eigene grootheid en uitbreidinge van zyn gezag in deze Landen beoogd hadde, en dat hy, hoe listig ook, zyn bedriegelyk hart niet genoeg hadde konnen verbergen. Want het is 'er zoo verre af, dat de Staaten van Holland en Zeeland, of de Prins van Oranje, zich door zyne schoonschynende woorden en vriendelyk gelaat, waar van hy zich een' korten tyd wist te bedienen, lieten misleiden, dat zy, in tegendeel, te meer op hunne hoede waren, en naauwkeurigst acht op alle zyne woorden en daaden gaven; vooral geduurende de verscheiden onderhandelingen, sedert met hem gehouden, en strekkende tot herstellinge van eensgezindheid, weringe van misverstand, en bevorderinge van 's Lands algemeene welvaart en verzekerdheid. De Algemeene Staaten, ziende, dat alle onderhandelingen met *Don Jan* vruchteloos afliepen, en dat hy zelfs een snood misbruik van hunne langmoedigheid maakte, verklaarden hem,

ten

ten laatſten, voor 's Lands vyand en vervallen van de Landvoogdye dezer Gewesten. Hy bleef echter woelen, zoo lang hy kon, en zocht zich aan de Nederlanders te wreken tot op zynen dood toe, die, tot hun geluk, ſpoedig volgde, en eenige verademinge ten wege bragt (*h*). — Denkt, mogelyk, iemand by zich zelven: waarom hier zoo breed geſproken van dien trouwloozen en onnatuurlyken Landvoogd? waarom hem niet liever aan zyne plaatſe gelaten, en de naam van dien eerloozen der vergetelheid opgeofferd? Men zal de redenen aanſtonds ontdekken, zoo dra men zyne aandacht vestigt op de inleidinge der *Unie*, waar in *Don Jan van Ooſtenryk* als het hoofd van hun beſchouwd wordt, die alle middelen zochten, om de Nederlandſche Provincien, geheel, of ten deele, aan zich te onderwerpen, en onder hunne tyranniſche regeringe en ſlavernye te brengen.

Het vermoeden van ſommige Grooten, dat Prins *Willem* zelf naar de waardigheid van algemeenen Landvoogd ſtaan zou, en zyn gezag dus al te hoog klimmen, gaf hun aanleidinge om te bewerken, dat *Matthias*, Aartshertog van OOSTENRYK, 's Konings bloedverwant en broeder van den Keizer, door de Staaten tot algemeenen Landvoogd, doch op zekere bepaalde voorwaarden, wierde aangenomen. *Matthias*, wonder wel in zyn ſchik

met

(*h*) Al het bygebragte, betreffende *Don Jan van Ooſtenryk*, en noch veele andere byzonderheden, worden door een groot aantaal van Geſchiedſchryveren in 't breede behandeld. Men zie vooral P. BURMANNUS *l. c. p.* II — CXII.

met deze aanſtellinge, kon den voorſlag der Staaten, om Oranje, wiens vrienden ook niet ſtil gezeten hadden, tot zynen algemeenen Stedehouder in de Nederlanden aantenemen, niet gevoegelyk van de hand wyzen. Wie, denkt Gy, myne Heeren! zal nu het meeſte bewind voeren, de Landvoogd, of zyn Stedehouder? Wie bereikten nu best hun doelwit, die *Matthias* tot Landvoogd inriepen, of Oranje en zyne vrienden? Buiten tegenſpraak, de laatſten. Het bleek op dat pas, gelyk zoo dikwerf te voren, en ook naderhand, dat de naaryver van ſommige Grooten geen merkelyk nadeel aan den Vorst kon toebrengen, die, onderſteund door verſtandige en getrouwe vrienden, doorgaans zyn oogmerk langs de geſchiktſte wegen wist te bereiken. Het was gemaklyk te vermoeden, dat een Stedehouder, die reeds diep geworteld was in 's volks liefde en vertrouwen, die 's Lands belangen, door langduurige ondervindinge, grondig verſtond, die ſedert veele jaaren groot gezag in ſommige Landſchappen bezat, en die verſtands genoeg hadt om zich deze gunſtige gelegenheid ten nutte te maken; het was, zegge ik, wel vooruittezien, dat zulk een Stedehouder den nieuwen Landvoogd, die jong en vreemd was, der Nederlandſche zaaken geheel onkundig, en wiens doorzicht, ſchoon door *Lipſius* op een' vleyenden toon ten breedſten uitgemeten, niet zeer verre reikte, in korten tyd naar zyne hand zou konnen zetten, de klem der regeringe in handen houden, doch zich van 's Hertogen naam, midlerwyl, meeſterlyk bedienen. Om van het laatſte noch iet te zeggen, en zulks met één bewys, doch 't welke hier meest te pas komt, te ſtaven; men moet

niet

niet ongemerkt laten voorbygaan, dat de Prins, wanneer hy zyne goedkeuringe, openlyk, en in geschrift, aan de Utrechtsche *Unie* gaf, betuigde, dat hy tot nu toe de onderschryvinge der *Unie* uitgesteld, doch daar toe eindelyk besloten hadde, alzoo nu zyne Hoogheid, *Matthias*, met een groot deel der Provincien, verklaard hebben raadzaam te zyn, dat zoodanige *Unie*, tot betere beleidinge der zaaken van het Vaderland, geraamd, gesloten en aangenomen worde, en hy zich verzekerd hieldt, dat in die *Unie* de Overheid en 't gezag der Hoogheid van den Aartshertog niet verkort of verminderd worde. Wie, die deze uitdrukkingen in aanmerkinge neemt, en daar by zich te binnen brengt, dat men, in dien tyd, den Landvoogd als de schaduwe, maar den Stedehouder als het lichaam, of den eersten als den Griffier van den laatsten, beschouwde, zal niet overtuigd zyn van de waarheid en volle zekerheid van het zoo straks gemelde?

Men hadt, tot nu toe, geen opzettelyk, althans zeker geen openbaar voornemen, om Koning Filips voor altyd te verlaten, of van zyne Graaflyke waardigheid in Holland en Zeeland te verstooten. Eene waarheid zoo duidelyk bewezen, en met bondige redenen gestaafd, behoorde onder ons niet langer tegengesproken en ontkend te worden (*i*). Hoe men in 't byzonder op dit stuk in Zeeland dacht, blykt, onder anderen, uit het besluit, in grasmaand 's jaars 1578 genomen, en waar

(*i*) Men zie de Heeren VAN DE WALL, Handvesten van Dordrecht VI. afdeeling, bl. 1372, 1373, en VAN DE SPIEGEL, Historie de Satisfactie van Goes, bl. 54—73.

waar by werdt goedgevonden, een zegel te doen maken op naam zyner Majesteit, als Graave van Zeeland, en daar op, rondom 's Konings wapen, te stellen: *Philip. D. G. Hisp. Rex Comes Zeeland.* Men zou daar mede alle stukken zegelen, die op en uit naam van den Graave van Zeeland dienden geschreven en afgegeven te worden. Dan, 't gene onze opmerkinge verdient, men besloot te gelyk, om welke redenen zulks ook moge geschied zyn, den stempelsnyder te belasten, dat hy dit werk moest geheim houden (*k*). Evenwel zocht men, sedert eenigen tyd, en naderhand, hulp en onderstand by andere Mogendheden: dan in Engeland; dan in Frankryk; dan wederom by den Keizer en de Ryks-Vorsten. De uitkomst beantwoordde of in 't geheel niet, of zeer flaauw, aan de verwachtinge der Nederlanderen: die, echter, hier door genoegzaam toonden, hoe diep hunne zaaken vervallen waren, hoe weinig moeds zy op eene gelukkige uitkomst hadden, en dat zy, naar de aanmerkinge van een groot Man (*l*), wel onder een' Heer konden en wilden staan, doch onder geen' Spanjaard, of ten minsten niet onder de wreede en gewelddryvende Landvoogden, uit Spanje herwaards gezonden. Hoe kwam het toch, dat niemand der Vorsten deze schoone gelegenheid wilde waarnemen, om zich volkomen meester van deze Landen te maken? Was de reden hier van te zoeken in hunne zedigheid, vergenoegdheid, en ongezindheid om de paalen van hun gebied en macht wyder uittezetten? Dit is zelden het zwak der

(*k*) Notulen van Zeeland, 17 April 1578.
(*l*) GROTIUS, *Annal. lib.* IV. *p.* 89.

der Koningen geweest, en zal het, vermoedelyk, nooit worden. — Of was de oorzaak daar van te vinden in hunne liefde en hoogachtinge voor Koning Filips? Neen! hy was by de meesten in den haat; en, op zyn best, by eenigen gevreesd. — Ziet hier, Myne Heeren! een verborgen bestier der Godlyke Voorzienigheid, in de lotgevallen van ons Vaderland doorgaans zoo zichtbaar, en welke toen niet duldde, dat onze braave Voorvaders onder een nieuw juk zouden komen, of dat de gulden zon der alkoesterende Vryheid langer achter donkere wolken zou verborgen blyven. Neen! nu zou, eerlang, een beter en veiliger weg voor Nederlands volk gebaand, en, in weêrwil van allen tegenstand, de deure der Vryheid geopend worden. Dit geschiedde door het sluiten en onderteekenen der vermaarde *Unie* van Utrecht, dien grondslag van het aanzienlyke Gemeenebest der zeven nu Vereenigde Nederlanden; eene gebeurtenis, welker blyde gedachtenis wy, na den afloop van twee eeuwen, op dezen dag mogen vieren.

Indien het volkomen zeker was, 't gene sommigen in dien tyd, naar het schryven van *Languet* (*m*), vertelden, dat Elizabeth, Koningin van Engeland, in het begin 's jaars 1577, die van Gelderland, Holland, Zeeland, Friesland en Utrecht zou aangeraden hebben, zich door een onderling verbond naauwer te verbinden, onder toezegginge van haaren

(*m*) *Epistolae secretae ad Augustum lib.* I. *epist.* CVII, *p.* 274. Deze brief is geschreven uit Praag, den 2 Febr. 1577. Het verhaal, hier bedoeld, begint met *Dicunt*, en schynt, derhalven, door *Languet* in 't midden gelaten te worden.

ren byſtand, wanneer zich iemand verſtoutte hen te onderdrukken; — ſchynen wy echter te mogen vermoeden, dat de Prins van Oranje, om wyze redenen, haar tot het doen van dezen voorſlag alvorens zal aangezocht en bewogen hebben. Wie, die de onvergelykelyke wysheid en het diepdenkende vooruitzicht van dien Vorst kent, zal ooit konnen gelooven, dat Hy, die met zoo veel beleids de *Unie* tusſchen Holland en Zeeland hadt weten te bewerken, niet zou gedacht hebben op eene nadere verbintenisſe tusſchen die twee en eenige andere Nederlandſche Gewesten, dan op aanleidinge van den raad der Engelſche Koninginne, welke nochtans zyn oogmerk merkelyk kon helpen begunſtigen en doorzetten. Bekende Oranje zelf (*n*), dat Hy de *Unie* eerst gedreven en daarna bevorderd hadde; wy mogen Hem op zyn woord gelooven, daar wy wel veele bewyzen van voorzichtigheid, maar niet van kwaade trouwe en opzettelyk bedrog, in zyne beide Verantwoordingen aantreffen. Het is 'er zoo verre af, dat de Prins, eerst anderhalf jaar na den raad der Koninginne van Engeland, aan deze *Unie* zou gedacht hebben (*o*), of haaren raad in 't werk geſteld, dat hy reeds in 't begin des jaars 1577. en zelfs eenige maanden vroeger over dit ſtuk in onderhandelinge kwame met eenigen in Gelderland, Friesland, Utrecht en Overysſel, om een vast en onverbrekelyk verbond tot onderlinge verzekerdheid met die van Holland en Zeeland te ſluiten (*p*).

Zou

(*n*) *Apologie p.* 74. der Franſche uitgave 1581.
(*o*) Leven van Willem den I, III deel bl. 247.
(*p*) BOR X boek, bl. 776, verg. IX boek, bl. 702.

Zou een ſtuk van zoo veel belangs ooit tot ſtand komen, de weg hier toe moest, heimelyk en met omzichtig beleid, vooraf gebaand worden; en dit vorderden vooral de omſtandigheden van dien tyd. Geen wonder, dat de Prins, gelyk hy gewoon was in alle gewigtige zaaken te doen, de gevoelens van anderen, die in eenig bewind waren, ondertastte; hunne bedenkingen op zyn ontwerp zocht te vernemen en overwegen; de gemaakte zwaarigheden deedt oplosſen; en hen dus trapswyze bereidvaardig maakte, om hem de behulpzaame hand te bieden. Voorzichtig gedrag! ten hoogſten roemwaardig, 't gene anderen zich billyk ter navolginge zullen voorſtellen, en 't welke mede oorzaak gaf, dat die wyze Vorst, zoo zelden, in zyne ontwerpen en voorſlagen wierde te leur geſteld. Daarenboven, was hy zeer bedachtzaam en oplettend in 't kiezen van zulken, wier dienst hy, ter bevorderinge van zyn doelwit, wist te gebruiken, mannen van een blinkend verſtand, beproefde kundigheden, van een eerlyk en deugdzaam hart, van een' verſtandigen yver voor Vryheid en Godsdienst, mannen, op welker onbezweken trouwe en onwankelbaare ſtandvastigheid hy zich veiliglyk verlaten kon, zoo in andere gevallen, als byzonderlyk in dezen tyd, en by het bewerken van een nader Verbond. Wie kent toch niet de naamen van die groote mannen, in 's Lands geſchiedenisſen met zoo veel roems vermeld, Muis, Ufkens, Martena, Roorda, Thin, en anderen? Noch meer bekend en roemruchtig is Graaf Jan van Nasſau, 's Prinſen broeder; die, noch in Duitschland zynde, de verdrukte Nederlanders met raad en geld onderſteunde; die het

Stad-

Stadhouderſchap over Gelderland, hem tegen zyne verwachtinge *(q)* door den Aartshertog en de Staaten opgedragen, op ſterken aandrag van zyn' Broeder, aanvaardde; die zoo veel toebragt tot bevorderinge van de zoo lang getrapte Vryheid, en tot voortplantinge van den zuiveren Godsdienst, vooral in Gelderland, waar hy denzelven, met ongelooflyken yver, doch met verſtand gepaard, met moed en beleid, gelukkig gevestigd heeft; en die vooral 's Prinſen oogmerken begunſtigde, en met alle kracht bevorderde, allermeest ten opzichte van het gewigtig ſtuk der *Unie*, waar over ik noch wat nader moete ſpreken. Wisten wy alles, wat die voortreffelyke Graaf, in 't heimelyke en onder de hand, in 't werk geſteld heeft, waren wy alle de brieven machtig, welken hy, ter voortzettinge der *Unie*, in verſcheiden Landſchappen met eenige aanzienlyke Regeerders gewisſeld heeft; ik twyfele geen oogenblik, of zyne voorzichtigheid zou meer kennelyk zyn, en ons benydbaare loffpraaken afpersſen: gelyk ik met het hoogſte recht ſchyne te mogen beſluiten uit het weinige, 't gene ons is bekend geworden. Want, kort na zyne aanſtellinge tot Stadhouder van Gelderland, in bloeimaand 's jaars 1578, begon hy ſpoedig het ſtuk eener nadere vereeniginge tusſchen Holland en Zeeland en ſommige andere Landſchappen ter hand te nemen. Hier toe ſtrekten, om alleenlyk eenige byzonderheden aanteſtippen, 's Graaven voorſtel, door zynen Geheimſchryver aan de afgevaardigden van Holland en Zeeland in 's Gravenhage, omtrent het midden van

(q) D. GERDES *Scrinium Antiq. T. I. P.* 1. *p.* 103.

van Hooimaand, gedaan, en waar by hy dezelven poogde te bewegen, om, gelyk hy hun reeds over vyf maanden voorgedragen hadt, zich wat nader met Gelderland te vereenigen, waar by Holland en Zeeland het grootste belang hadden, naardien Gelderland als een voormuur moest beschouwd worden, en de vyand, zich meester daar van makende, aan Holland afbreuk zou konnen doen (*r*); — wyders, zyne pogingen, om het eerste ontwerp der *Unie* te Arnhem te doen vervaardigen, gelyk geschiedde; — zyne redenvoering, den eersten September deszelfden jaars, in de vergaderinge der Staaten van Holland daar over gehouden; — zyn wys beleid op de Landdagen van Gelderland; — zyn nadrukkelyk voorstel in de Staatsvergaderinge van Holland en Zeeland te Gorinchem, ruim twee maanden later gehouden: dingen, die u, myne Heeren! van elders (*s*) bekend zyn, en door my, hier, niet breeder behoeven voorgedragen te worden; doch die ons genoeg doen zien, dat Graaf Jan van Nassau tyd noch vlyt spaarde, om Holland en Zeeland in een nader verbond met andere Nederlandsche Gewesten te doen komen. Denkt, mogelyk, iemand, hadt het zoo veel arbeids in, om zulke *Unie* tot stand te brengen? Ja zeker! Elk Landschap hadt toen, gelyk noch, zyne byzondere belangen, voorrechten, gewoonten, waar omtrent men niet onverschillig was; de Steden in een en hetzelfde Land-

(*r*) Dit aanmerkelyk stuk berust ter Griffie der Heeren Staaten van Zeeland.

(*s*) N. BONDT Hist. van de Unie van Utrecht, bl. 9. en volgg.

Landschap dachten niet op eenerleye wyze; de byzondere Leden der Staats- en Stads-regeringen verschilden aanmerkelyk in hunne raadslagen en bedoelingen. De Edelen en verscheiden Hollandsche Steden werden haast in een begrip gebragt, dat de gelegenheid tot het aangaan van een nader verbond niet behoorde verzuimd te worden, in zoo verre deszelfs punten niet streden met de Gentsche Bevrediginge; doch andere Steden, vooral Delft, waren van oordeel, dat men in deze zaak niets moest ondernemen, ten ware ook andere Gewesten vooraf van den Gentschen Vrede afzagen, zonder het welke zy meer geraden keurden, zich aan dien Vrede te houden, dan nieuwe verbintenissen te maken (*t*) In Zeeland vondt het stuk der *Unie* ook zyne bedenkingen, zoo by die van Goes en Tholen. welken ongezind waren daar in te treden, dan behoudens en onverminderd hunne *satisfactien*, als by die van Middelburg; waar men, in 't begin, eene andere Unie onnoodig vondt, naderhand besloot, dezelve aantenemen, zoo dra de Bondgenooten verklaarden, dat deze Stad, daar door, niet begrepen wierde benadeeld te worden in haare voorrechten, waar op men meende, dat door die van Vlissingen en Vere indragt gemaakt was, terwyl men, zelfs na het sluiten der Unie, niet driftig was, om dezelve in die hoofdstad goed te keuren en openlyk aftekondigen (*u*). Bepalen wy de aandacht by de overige

(*t*) Notulen van Holland, 29 Aug en 14 Oct. 1578.

(*u*) WAGENAAR Vad. H ft. VII deel, bl 263 Historie der Satisfactie enz. door den Heere VAN DE SPIEGEL, bl. 77, 246.

ge Gewesten, de Unie vondt in dezelve, min of meer, ook tegenſtand en hinderpaalen. Want, om nu maar te ſpreken van zulke Landſchappen, die noch tot de vereenigde Gewesten behooren, de meeſte Gelderſche Steden, Amersfoort in het Sticht van Utrecht, de Stad Groningen, waren niet genegen, of weigerden rondelyk, in onderhandelingen op dit punt te treden. Die van Friesland, Overysſel en Drenthe werden, door verſcheiden omſtandigheden, wederhouden, om zich diep in deze zaak intelaten. Niettegenſtaande dit alles, wist de Graaf van Nasſau, door welberaden middelen en onvermoeide pogingen, het daar henen te beſtieren, dat de Afgevaardigden van verſcheiden Gewesten, in Wintermaand 's jaars 1578, naar Utrecht kwamen, over de hoofdpunten en voorwaarden der *Unie*, volgens hunnen last, raadpleegden, en eindelyk, den zesden der genoemde maand, by voorraad tot een beſluit kwamen. Men hadt, van tyd tot tyd, de ontwerpen der Unie beſchaafd, vermeerderd, verbeterd, en, zoo veel mogelyk was, veranderd ten genoegen der Gewesten en Steden. Dit is bekend, vooral ſedert de geleerde en beroemde Burgemeeſter van Goes, de Heer *van de Spiegel* (†), onlangs de ontwerpen van de *Unie* van Utrecht door den druk aan 't licht gebragt heeft; die daar by zyne belofte, reeds by eene vorige gelegenheid gedaan, vernieuwde, van Nederland te zullen verryken met eene Staatkundige Hiſtorie van dit Utrechtſche Verbond, eene belofte, wier vervulling, gaat het naar

(†) Thans Secretaris der Edele Mogende Heeren Staaten van Zeeland.

naar Uwen en mynen wensch, niet lang zal achterblyven. Het laatste ontwerp, op den gemelden dag goedgekeurd, en, op het welbehagen der byzondere Landschappen, vastgesteld, trekt allermeest onze aandacht, als geteekend door de Gemachtigden van Holland, Zeeland, Utrecht en Friesland. Dus begon men, in 't midden van den winter, de aangenaamste vryheids-vruchten in Nederlands tuin te plukken. Welk genoegen voor een weldenkend en vaderlandlievend hart! dit ontwerp door zulke Mannen onderteekend te zien, die, ten grooten deele, sedert den eersten dageraad der Nederlandsche Vryheid, in 't jaar 1565 opgegaan, zich openlyk lieten zien, en, na dien tyd, om lief of leed, niet afzagen van hun edelmoedig, welberaden en heldhaftig voornemen, om Nederlands heil met al hun vermogen te helpen bevorderen. Werden zy, door Alva en zyn Bloed-Raad, gehoond, gebannen, en in hunne bezittingen aangetast; hy kon, echter, de liefde tot hun Vaderland, de Vryheid en den zuiveren Godsdienst, uit hunne harten niet verbannen; en moesten zy, toen, der woede ontwyken, om in haare bloedgierige klaauwen niet te vallen en het dierbaare leven te verliezen, zoo dra de tyden gunstiger waren en de wreedste wreedheid de Nederlanden verlaten hadt, keerden zy weder herwaards, tot wezenlyk nut van ons Gemeenebest, gelyk in dit geval onwraakbaar bleek. Welk genoegen! de oorspronglyke handteekeningen van zulke uitmuntende Mannen onder het oog te krygen, gelyk my ten opzichte van veele vergund is, of die alle volmaaktelyk afgeteekend en gedrukt te zien, 't gene aan elk van ons nu ge-

beu-

beuren mag, ſedert de kostbaare en overheerlyke uitgave der Utrechtſche *Unie*, op last van den Raad van Staate der Vereenigde Nederlanden, in het laatst verloopen jaar vervaardigd. Ik zag my een ruim veld geopend, wilde ik van allen, die dit ontwerp der *Unie* geteekend hebben, afzonderlyk ſpreken; doch zulks is, hier, te minder noodig, om dat de meeſten ons in 't vervolg noch nader zullen voorkomen, als die de *Unie* zelve met hunne handteekens goedgekeurd hebben. Vergunt my, dat ik nu alleenlyk van hun gewage, die de vergaderinge in wintermaand, maar niet in louwmaand van het volgende jaar, ter onderſchryvinge van het Utrechtſche Verbond bywoonden. De edele Boetzelaar, wiens naam zoo heerlyk pronkt in 's Lands geſchiedenisſen, kan aan niemand onbekend zyn: een man, die zyne vryheidliefde, door onderteekeninge van het roemwaardigſte Bondgenootſchap, al vroeg betoonde; wien Alva's banvonnis weinig verſchrikte; die in de gewigtigſte zaaken van het Land gebruikt, en onder de geheimſte vertrouwelingen van den Prins gerekend werdt (*v*) Geen minderen roem behaalde de Stichtſche Edelman Johan van Renesſe, wien de wreedheid, aan zyn' vader gepleegd, en 't vonnis van ballingſchap, door Alva tegen hem geveld, niet konden aftrekken van zyne trouwe aan 't Vaderland, welks vryheid en voorrechten hy verdedigde, zoo lang hy leefde (*w*). Mogen wy hetzelfde niet, met alle reden,

(*v*) Hiſtorie van 't Verbond der Edelen II Stuk, bl. 243 — 245.

(*w*) Dit zal blyken uit het III Stuk van dat werk; waar ook van Idzaerda zal geſproken worden.

****

reden, vermoeden van Bartholomeus van den Waell (*), hier uit de Ridderfchap van Utrecht afgevaardigd, fchoon zyne verdere pogingen ter bevorderinge van Nederlands heil tot onze kennisfe niet gekomen zyn. De naamen van Idzaerda en Sixma zyn aan niemand vreemd, die de Friefche Hiftoriefchryvers doorbladerd heeft, uit welken, in 't byzonder, blykt, hoe veel zy, in hun Gewest, toebragten tot het doorzetten en aannemen der Utrechtfche *Unie*, tot welker verdere gefchiedenisfen ik wederkeere. Ruim ééne maand na deze onderteekeninge der ontworpene *Unie*, werdt de onderhandeling over dit ftuk door den Graave van Nasfau en de Afgevaardigden uit de Landfchappen hervat, en het ontwerp nader overwogen, naar aanleidinge van verfcheiden aanmerkingen, in de byzondere Landfchappen en Steden daar op gemaakt. De fterkfte verbeeldingskracht is noch veel te zwak, om zich levendig voorteftellen het beleid, de voorzichtigheid, ftandvastigheid, gematigdheid, ernsthaftigheid en befcheidenheid, welke, geduurende deze laatfte raadplegingen, in de byeenkomften der Afgevaardigden, in hunne harten, woorden en verrichtingen, plaats vonden, en die den weg baanden tot een fpoedig en eindelyk befluit. Het zal, echter, niemand vreemd voorkomen, die immermeer gewigtige raadplegingen bywoonde, dat, op dit pas, noch eenige veranderingen in het reeds geteekende ontwerp, hier en daar, ten genoegen der byzondere Gewesten ge-

(*) Zyn naam wordt wel gemeld in alle afdrukfels der *Unie*, geteekend den 23 Jan. 1579; doch niet in den laatften druk, naar het oorfpronglyke ftuk vervaardigd.

gemaakt wierden, en dat alle Steden, naderhand, niet even wel te vreden waren. Trouwens, hoe veel arbeids is 'er aan vast, zelfs in eene reeds gevestigde Republyk, de zeven nu Vereenigde Landſchappen, ja! de Steden van één Gewest, in zaaken van minder belang, ik laat ſtaan, van het uiterſte gewigt, tot eenſtemmige beſluiten te brengen! Het zou niet moeilyk vallen, dit gezegde met voorbeelden te bevestigen; doch, 't is onnoodig. Getuige hier van zy alleenlyk de tegenwoordige tydsomſtandigheid! Och of alle vreeze voor noch veel ſterker voorbeelden ongegrond en ydel ware! Met omzichtige bedaardheid zal Graaf Jan getracht hebben, de meeste zwaarigheden uit den weg te ruimen, de verſchillende begrippen te vereenigen, en aan allen, zoo veel eenigzins doenlyk was, genoegen te geven; met klemmenden aandrang der bondigſte redenen zal hy de Afgevaardigden aangezet en liefderyk gedwongen hebben, om, na zoo veele raadplegingen, het Utrechtſche Verbond met alle hartelykheid en eensgezindheid goed te keuren, ja maar ook zonder eenig uitſtel, naardien de nood allen ſpoed vorderde. 't Gebeurt niet zelden, dat, wanneer het gevaar grooter is, en meer naby komt, de allernuttigſte beſluiten in weinige dagen, en als op ſtaanden voet, met algemeene bewilliginge genomen worden, die, anders, een' geruimen tyd en langwylige beraadſlagingen ſchynen te vereisſchen. Dit hadt ook plaats in dien tyd: want 'er verliepen niet meer dan tien of twaalf dagen, van de aankomſte der Afgevaardigden tot op de plechtige ſluitinge der *Unie*, welke door de meeſten en voornaamſten met de grootſte gewilligheid onderteekend werdt,

 doch

doch door eenige weinigen uit vreeze der bedreigingen, aan hun gedaan, en onder eene heimelyke tegenbetuiginge, om dat zy de teekeninge der *Unie* niet langer onder eenige voorwendsels verschuiven konden (*x*).

Zoo kreeg dan, eindelyk, dit groote werk zyn beslag, en heden twee eeuwen geleden werdt het alom vermaarde Verbond van Vereeniginge gesloten en geteekend, binnen de muuren der Stad Utrecht, in 't groote Kapittelhuis ten Dom, in die zelfde plaatse, waar nu de Gehoorzaalen der Hooge Schoole zyn, in welke over honderd jaaren het eerste eeuwfeest der *Unie* door den Hoogleeraar *van de Poll*, met eene Latynsche redenvoeringe gevierd is, en ook het tweede eeuwfeest door den Hoogleeraar *Bondam*, eerlang, plechtig zal gevierd worden. Aanmerkelyke plaats! Hier werden, in vroegere dagen en op dien tyd, de Staatsvergaderingen gehouden (*y*); hier is de *Unie* geteekend; hier worden, sedert meer dan 140 jaaren, de openbaare lessen in verscheiden takken van Wetenschappen door wydberoemde Mannen gegeven. Vergunt my, by deze gelegenheid optemerken, hoe naauw de band zy, vooral in ons Vaderland, tusschen Staatkunde, *Unie*, en Wetenschappen. Wordt die band verbroken, ons Gemeenebest loopt gevaar, en dreigt nederteStorten in een onherstelbaar bederf. Wat is alle Staatkunde zonder wysheid en wetenschappen, wat anders, dan dwinglandye? De *Unie* is het leven der Nederlandsche Staatkunde, haar grondsteun, voedsel en sterkte.

Waar

(*x*) MATTHAEUS *de Fundat. Eccles. lib.* 1. *p.* 143.
(*y*) N. BONDT Hist. der Unie, bl. 21, 22.

Waar bloeijen de Wetenſchappen allermeest? in Landen, waar de Vryheid, de ziel der *Unie*, haaren zetel gevestigd heeft. En is het niet een voornaam deel en doelwit van waare Staatkunde, de Wetenſchappen met kracht voorteſtaan en te bevorderen? Het laatſte heeft geen bewys noodig in de Vergaderinge, waar in ik thans het genoegen heb te ſpreken; en de overige ſtukken lyden, naar ik vertrouwe, by niemand eenige bedenkinge. Gelukkige Gehoorzaalen! waar in ik hartelyk wenſche, en welk Nederlander zal zulks niet met my wenſchen? dat na een' afloop van honderd jaaren het derde eeuwfeest zal mogen gehouden worden ter vieringe van de Utrechtſche *Unie*, dat eerſte meeſterſtuk van menſchelyke wysheid en doorzichtige Staatkunde. Ik zegge niets te veel, wanneer ik de *Unie* in dat licht beſchouwe, en met dezen eernaam bekroone. De kortheid des tyds, myne bekrompene kundigheden, en vooral Uwe tegenwoordigheid, myne Heeren! verbieden my thans in alle byzonderheden te treden, en het Staatkundige beleid dezer *Unie* aantetoonen; ook is het veiliger te wachten op de Staatkundige Hiſtorie van dezelve, waar op wy, gelyk reeds gezegd is, eene gegronde hope hebben. Ik zal my vergenoegen met het voorſtellen van deze weinige aanmerkingen, wier uitbreidinge ik gerustelyk aan Uwe eigen overdenkinge durve overlaten. — By alle groote veranderingen in het Staatsbeſtier en de Regeeringwyze is noodig, dat zich daar toe eene bekwaame gelegenheid opdoe, 't zy dat dezelve ongedwongen is, 't zy dat zy gezocht en door bedekte middelen is veroorzaakt. Wat de geſchiedenisſen van andere volken en van ons Vaderland

ten dien opzichte aan de hand geven, zal ik niet ophalen. Het gedrag van Don Jan van Oostenryk, te voren gemeld, schynt de naaste aanleidinge gegeven te hebben tot het sluiten van dit Verbond, volgens deszelfs aanmerkelyke inleidinge. — Men wachtte zich zorgvuldigst, om niet aanstonds elk in het oog te doen loopen, dat deze nadere verbintenis een' gevoeligen slag aan de Gentsche Bevrediginge, welke reeds aan 't wankelen was, zou toebrengen. — De Bondgenooten openbaarden wel, hoe zy dachten over de aanhangelingen en voornaamste werktuigen van den Koning in deze Landen; doch lieten zyne Majesteit ongemoeid: waar van de reden uit het voorheen gezegde gemaklyk is optemaken. — De hulp, welke de Nederlanders noch van het Keizerryk verwachteden; de naauwe betrekking van den Algemeenen Landvoogd op den Keizer, als die een broeder van Matthias was; het belang van sommige Landschappen en Steden; de toeleg van Koning Filips, om den band tusschen het Ryk en deze Nederlanden geheellyk te verbreken; en de treffende redenvoering, door den grooten Marnix van Aldegonde op den Ryksdag te Worms in het voorgaande jaar gehouden, in welke hy, 't gene hier vooral moet opgemerkt worden, de Nederlanden deedt voorkomen als naauw met Duitschland verknocht, en een der leden van het Roomsche Ryk (z); alle deze dingen waren zoo veele gewigtige redenen, waarom de Bondgenooten zoo uitdrukkelyk betuigden, dat zy zich, by het aangaan dezer *Unie*, in geen geval wilden onttrekken van of uit het Heilige Room-

(z) BOR XII boek, bl. 27, 31.

Roomſche Ryk. — Wie de ſchryver van dit Verbondſchrift, en byzonderlyk van deszelfs inleidinge, geweest zy, is my onbekend; doch dit wete ik, en ziet elk met my, dat hy de waare belangen van ons Vaderland, naar de gelegenheid van dien tyd, op 't naauwkeurigſte doorzag en in den grond verſtond. Dit zal ons nader blyken, wanneer wy het oog wenden naar de voornaamſte punten dezer *Unie.* — Eenige Nederlandſche Gewesten verbonden zich, om, ten eeuwigen dage, zoo vereenigd te blyven, als of zy maar ééne Provincie waren, zonder zich ergens door van één te laten ſcheiden. Elk Landſchap, iedere Stad zelfs, behieldt zyne byzondere voorrechten, vryheden, gewoonten, gerechtigheden; doch zy zouden malkanderen byſtaan, met lyf, goed en bloed, tegen alle geweld, hun op 's Konings naam, of van zynen wege, aangedaan, om welke oorzaake het ook mogte zyn. Dit is de ziel der *Unie*; en zoo lang deze huisvest in 't gantſche lichaam der Vereenigde Nederlanden, blyft ons heil beſtendig, ons leven, hoe zeer ſomtyds aan 't kwynen gebragt, geduurzaam en onafgebroken. Men dacht derhalven toen, gelyk in onze dagen, wanneer zulks niet meer voor eene doodwaardige misdaad gehouden wordt, dat elk der Vereenigde Gewesten de Oppermacht aan zich behoude, en dat dezelve door een vrywillig verbond van vereeniginge aan niemand, wie hy zy, afgeſtaan worde. Daarenboven, het Staatkundig oog kon, op dien tyd, wel vooruitzien, dat een of ander Gewest, buiten eigen ſchuld, en door overmacht van vyandelyke wapenen, van het Bondgenootſchap zou losgerukt en voor een' tyd afgeſcheiden worden. Gebeurde dit, wat

 moest

moest het gevolg zyn? Dat zulke Gewesten voortaan van het Bondgenootſchap uitgeſloten bleven? Neen maar, dat zy, zoo ſpoedig mogelyk, naar het recht der wederkeeringe, op nieuw daar mede vereenigd wierden: gelyk wy weten, dat noch in de XVI eeuwe plaats gehad heeft omtrent Zutphen, Deventer en Groningen, en, byna honderd jaaren na het ſluiten der *Unie*, omtrent Gelderland, Utrecht en Overysſel, welke, 't is waar, by deze gelegenheid, veel van haare oude rechten en vryheden moeſten verliezen, doch evenwel tot de Unie wederkeerden: welk voorrecht het Landſchap Drenthe, onaangezien alle pogingen, vooral in 't jaar 1651 gedaan, tot heden toe blyft misſen. Ik achte het voor my onnoodig, langer by dit ſtuk ſtil te ſtaan, te meer, om dat de uitmuntende *Bynkershoek*, de roem van Themis zoonen en de eer der Zeeuwen, reeds hier over in het breede gehandeld heeft (*a*), wiens voetſpoor anderen volgden. Laat ons liever den verderen inhoud van dit Verbond in een kort tafereel voordragen. Alles, wat eenigzins noodig en nuttig was tot vastſtellinge van een welgeregeld Gemeenebest, alles wat men hier toe of te betrachten, of te vermyden hadt, werdt door deze *Unie*, op het naauwkeurigſte, doch naar de toenmalige tydsomſtandigheden en het doelwit der Bondgenooten, bepaald. Hier toe behoorden de onderlinge verdediging tegen buitenlandsch geweld, 't gene minder kracht kan oefenen, als eensgezindheid binnen 's Lands de harten bezielt, en eendragt alle raad-

ſla-

(*a*) *Quaest. Juris Publici lib.* I, *cap.* XVI. verg. BONDT over de Unie, bl. 81—104.

ſlagen en ondernemingen beſtiert; — de verſterking der Steden, welke beter in een' tyd van ruste, dan wanneer de vyand voor de poorten is, geſchieden kan; — het heffen der gemeene middelen, zonder welke geen Land zou konnen beſtaan, of tegen den aanval van vyanden beveiligd worden; — het maken van beſtand, oorlog en vrede, terwyl men in een' tyd van vrede behoort bedacht te zyn op den oorlog, om niet overrompeld en weerloos bevonden te worden, in een' tyd van oorlog den vyand met kloekmoedigheid en wys beleid moet onder de oogen zien, om niet overwonnen of tot een' lafhartigen, ſchandelyken en nadeeligen vrede genoodzaakt te worden, en by het ſluiten van een beſtand zorgvuldigst dient in acht te nemen, dat het geen voedſel aan zorgeloosheid en werkeloosheid geve, of de vyand alleen 'er dit nut uit trekke, dat hy gelegenheid hebbe zyne krachten te verzamelen, en naderhand des te geduchter worde; — verder, het aangaan van verbonden met nabuurige Ryken en Vorſten, die, ſomtyds, en noodzaakelyk en nuttig zyn, doch op andere tyden een Gemeenebest in veele moeilykheden en langduurige oorlogen inwikkelen; — het aannemen van nieuwe Leden in dit Verbond, waar omtrent, vooral in dien tyd, de uiterſte bedachtzaamheid hoognoodig was, om door geen nieuwe Bondgenooten verſchalkt en ten ondergang gebragt te worden; — de beſtelling der muntzaaken, een gewigtig ſtuk en van het grootſte aanbelang, allermeest in een Land, welks bloei en grootheid van den Koophandel onafſcheidelyk zyn; — het ſtuk van Godsdienst, die zuil van den Staat, weinige dagen later nader verklaard en zoo bepaald, dat de Hervormden in dezen veilig

waren, de Roomschgezinden niet te vreezen hadden, en elk bevryd bleef van geloofsonderzoek en gewetensdwang, zynde het zeer aanmerkelyk, dat de opheldering van dit punt in den kostbaaren druk der *Unie* niet te lezen zy; — hier by kwam eene bepaling nopens de goederen en het onderhoud der Geestelyken en Kloosterlingen, waar van de nadere verklaring, ook op den eersten van sprokkelmaand vastgesteld, in die oorspronglyke uitgave noch voor handen is; — de beslissing der geschillen tusschen de verbonden Provincien, of binnen dezelve, gerezen; punten, waar over meermaals twisten ontstaan zyn, doch over welker recht verstand, gelyk wy allen hartelyk wenschen, na dezen nooit meer getwist worde; — de handhaving van recht en gerechtigheid, welke de vastheid van een Land is; — het achterlaten van zulke lasten in eene der verbonden Provincien, die tot last en nadeel van eene andere zyn zouden; — de vergadering der Staaten van de Vereenigde Gewesten, om, met gemeen beleid, te raadplegen over 's Lands algemeene belangen; — eindelyk, het uitleggen, veranderen of vermeerderen van de punten der *Unie*, waar toe byzondere tydsomstandigheden, naderhand, aanleidinge zouden konnen geven, en zelfs de gezamenlyke Bondgenooten verplichten. — Welk een ruim veld van overdenkingen, in een kort bestek! Wat al zaaken, in weinige woorden! Elk, die ooit de *Unie* van Utrecht gelezen heeft, zal my dit gereedelyk toestemmen. Hoe meer wy dit Verbond, in zyn geheel beschouwd, met aandacht naargaan, en ons daar by te binnen brengen de kommervolle omstandigheden van dien verwarden tyd, zullen wy deze *Unie* ook

te

te meer bewonderen als een pronkſtuk van uitnemende wysheid en doordringende Staatkunde Gy allen, dit vertrouwe ik gerustelyk, terwyl het tegengeſtelde byna onmogelyk is, Gy allen, myne Heeren! zyt hier van genoegzaam overreed; en 't gene ik heb aengeſtipt, is overvloediglyk bewezen door de Heeren *van Bynkershoek*, *de Beaufort*, *Bondt* en *Paulus*, of zal, eerlang, door den Heere *van de Spiegel* in een helderer licht geſteld worden. — Sommige punten van dit Bondſchrift, ik erkenne het, konden op den duur geen ſteek houden; moeſten of van zelfs vervallen, of buiten kracht geſteld worden; en zyn min beſtaanbaar met de Regeringsforme, welke, ſedert, in ons Gemeenebest heeft ſtand gegrepen. Dan, wie, die onbevooroordeeld en met bedaardheid het ſtuk dieper inziet; die geen vreemdeling is in de lotgevallen der beste Ryken of Gemeenebesten, byzonderlyk van ons Vaderland; die weet, hoe naauw beperkt het menſchelyk vernuft zy, en het ſcherpſte oog van de ſchranderſte ſtervelingen te kort ſchiete, om al het mogelyke te voorzien; die daarteboven bedenkt, dat de Bondgenooten in dien tyd zich durfden noch konden voorſtellen, een Gemeenebest te ſtichten, hoedanig Nederland, door 's HEEREN albeſtierende wysheid, tegen hunne verwachtinge en boven alle menſchelyke uitzichten, ſedert, geworden is; wie, zegge ik, die dit alles gadeſlaat, zal zoo vermetel zyn, om te beſluiten, dat de nakomelingſchap onze voorvaders in beleid en Staatkunde overtreffen, of hun een' beteren weg zou hebben konnen aanwyzen, in het aangaan en ſluiten der *Unie* van Utrecht?

Het is niet noodig, dat ik van die dingen, in

de-

deze plaatſe en voor zulke Hoorders, breeder ſpreke; en het is buiten myn beſtek, dieper te treden in het geſchiedkundige, in zoo verre zulks betrekkinge heeft tot de Landen en Steden, welke zich by de Bondgenooten gevoegd hebben, of tot de geſchillen, die, van tyd tot tyd, over den zin en het oogmerk van eenige punten gerezen zyn, of tot de plechtige raadplegingen, daar over gehouden, byzonderlyk in 't midden der voorgaande en 't begin dezer loopende eeuwe, of tot de gevolgen, welke de *Unie* van Utrecht gehad heeft, zoo ten aanzien van de nu Vereenigde Gewesten, als ten opzichte van andere Landen en Volken, of eindelyk, 't gene ik eerst had behooren te noemen, tot de plechtige afkondiginge, die, den negenëntwintigſten van louwmaand, met zoo veele teekenen van vreugde binnen Utrecht geſchiedde. Dan, by één ſtuk moeten wy noch een weinig tyds ſtilſtaan, de onderteekeninge van deze *Unie*, heden over twee eeuwen, gelyk wy reeds gehoord hebben, geſchied. Dit vordert de plechtigheid van dezen dag; dit eischt de dankbaare nagedachtenis, welke wy, met al het Volk van Nederland, aan die overtreffelyke Mannen verſchuldigd zyn; en dit, denke ik, myne Heeren! verwacht Gy ook in dit uur. Trouwens, ſprak ik te voren van de voornaamſte Onderteekenaars van 't ontwerp der *Unie*, hoe veel te meer past het zulken te vermelden, die de *Unie* zelve eigenhandig onderſchreven hebben. Was 'er iemand beter geſchikt, om dit Verbond allereerst met zyne onderteekeninge te bekrachtigen, dan die doorluchtige Graaf Jan van Nasſau, aan wien de Vryheid en Godsdienst, ons geheel Gemeenebest en Gelderland

land in 't byzonder, de duurſte verplichtinge hadden, gelyk te voren is te kennen gegeven, en wien een onzer Geſchiedſchryveren (*b*), niet zonder gewigtige redenen, beſchryft als een wys, kloek, vroom en verſtandig Heer. Zyn naam, 't is waar, wordt alleen gevonden in de beste uitgave der *Unie*; 't blykt, echter, van elders, dat noch vier Edelen, wegens Gelderland, dezelve onderteekenden, vier Edelen, geſproten uit de hoogaanzienlyke geſlachten van Tellich, Pieck, Liere, en Bentinck, waar uit zoo veele uitmuntende mannen, by de eerſte opkomſte van dit Gemeenebest, en naderhand, voortgekomen zyn, die aan het Vaderland wezenlyke dienſten gedaan en hunnen naam der onſterfelykheid toegewyd hebben. Vergunt my, ten hunnen opzichte, deze ééne aanmerkinge te maken, dat, gelyk het Verbond der Vereeniginge, nu, door hen geteekend is, zy ook zelven, of hunne Stamgenooten en naaſte bloedverwanten, deel hadden aan het vermaarde Verbond en de Smeekſchriften der Edelen ter verkryginge van vryheid in 't Burgerlyke en Godsdienſtige. Zulk een voorbeeld zy ter navolginge van hunne noch bloeiende nakomelingſchap, welke wyslyk roeme op zulke voorouders! Uit Holland, ontmoeten wy hier den edelen van Poelgeest, te meermalen in 's Lands zaaken gebruikt, en die zyne vryheidliefde, gelyk de gemelde Gelderſche Edelen, reeds eenige jaaren vroeger hadt doen blyken; — den beroemden Paulus Buys, 's Lands Advokaat, door zyne binnenlandſche verrichtingen, buitenlandſche gezantſchappen, en ondankbaare mishandelingen ten tyde van Leycester, over-

(*b*) VAN METEREN XXVIII boek, bl. 524.

overvloediglyk bekend; — en Reinier Cant, een der Regeerderen van Amſterdam, doch van wiens byzondere bedryven minder tot onze kennisſe gebragt is. Nu komen wy tot de Zeeuwſche Afgevaardigden, die vier in getal waren, en thans vooral onze aandacht naar zich trekken; mannen van naam en verdienſten, aan welken geen Zeeuw, tot op dezen dag, denken kan zonder eerbied en dankbaarheid. De eerſte, Willem Roels, behartigde met allen yver, in die zorgelyke dagen, de belangen der ſtad Middelburg, welke hy als Penſionaris diende, den tyd van omtrent achtien jaaren (*c*), wanneer Chriſtoffel Roels, vermoedelyk, zyn bloedverwant, Raadpenſionaris van Zeeland was. Zou hy, indien hy een geboren Zeeuw geweest ware, eene plaats in het Staatkundig Zeeland verdiend hebben, wy zien met blydſchap, dat zyn zoon en kleinzoon in het Geletterd Zeeland (*d*) met lof vermeld worden. — Nikolaas Blancx, de tweede Zeeuwſche onderteekenaar der *Unie*, was in de Stads-regeringe te Goes, en nu wegens dezelve Gekommitteerde Raad van Zeeland, die, uit aanmerkinge zyner kundigheden, in veele gewigtige zaaken gebruikt werdt, zoo hier, als in andere Nederlandſche Gewesten. Hier door verworf hy geen mindere achting, dan zyn vader, die ons beſchreven wordt als Dykgraaf der breede Wateringe, een man van aanzien onder de Landzaaten, en afſtammende uit het oud adelyk huis van Jerſike (*e*). — Meer bekend en beroemd is

(*c*) 1577-1595.
(*d*) P. DE LA RUE Gel. Zeeland, bl. 147, 148.
(*e*) VAN DE SPIEGEL Hiſt. der Satisfactie enz. bl. 232.

is Pieter de Rycke, een man van aanzienlyke geboorte, uitſtekende bekwaamheden, wys beleid, voorbeeldigen wandel; een vriend van Vryheid en Godsdienst; de vertrouweling van den Vader des Vaderlands, die veel gebruik van hem maakte, eerst, te Gent, ſedert, in deze Stad, waar hy het Bailliuſchap bekleedde, en, ten nutte van gantſch Zeeland, hem aanſtelde, na veele andere gewigtige posten bekleed te hebben, tot Plaatsbekleeder van den Eerſten Edele dezer Provincie. Met welken lof hy zich in alle zyne amptsbedieningen gekweten hebbe, hoe groot zyne verdienſten aan Land en Kerke geweest zyn, verbiedt de tyd thans onderſcheidenlyk optehalen, en het is aan allen van elders bekend *(f)*. De gedachtenis van dien Man blyve onder ons, en by zyne nakomelingſchap, waar onder de Preſident van dit Genootſchap, de Heer Winckelman, zich rekenen mag, in beſtendige zegeninge! — De laatſte, doch geenzins de minſte, die, wegens Zeeland, de *Unie* onderſchreef, was Kaspar van Vosberghen, aanzienlyk door geboorte, eerampten, en verrichtingen, een man, in wien Godsdienstigheid, heldhaftigheid, Staatkundig beleid, verkleefdheid aan zyn Vaderland, liefde tot de Vryheid, en genegenheid voor den Prins, zich op het naauwst vereenigden. Zyne daaden bevestigden de waarheid van zyn zeggen aan Mondragon, dat hy door eed aan den Prins en de Staaten, door 't gewisſe aan den gezuiverden Godsdienst, verknocht was (g). — Ik zoude, indien ik

(f) W. TE WATER Historie der Hervormde Kerke te Gent, bl. 271-293. A. 'S GRAVEZANDE Gedachtenis van het Synode te Weſel, bl. 131-134.

(g) DE LA RUE Staatkundig Zeeland, bl. 103-107.

ik zulks by U, myne Heeren! noodig oordeelde, verſchooninge vragen, dat ik my met de Zeeuwſche Afgevaardigden wat langer bezig heb gehouden: doch ik wil my liever omtrent de overigen bekorten, en naar het einde myner redenvoeringe ſpoeden. Een tiental Heeren onderſchreef de *Unie*, wegens die van 't Sticht van Utrecht, en een of twee Afgevaardigden in naam der Ommelanden: van welken ſommigen, reeds jaaren lang, voor Vryheid en Godsdienst geyverd hadden; anderen in lateren tyd met hun gedrag bewezen, dat zy, zoo wel met hun hart, als met hunne hand, deze *Unie* geteekend hadden; terwyl niemand van hun, die op dezen drieëntwintigſten van Louwmaand het Bondſchrift eigenhandig onderſchreven, naberouw deswegens betoonde, of, zoo veel my bewust is, zich naderhand tegen deszelfs inhoud opzettelyk aankantte.

Vergunt my, doorluchtige Mannen, roemwaardige onderteekenaars der *Unie* van Utrecht, vergunt my, dat ik, met diepen eerbied en waare hoogachtinge voor Uwen onſterfelyken naam en gezegende gedachtenisſe doortrokken, in Uwe plechtige vergaderinge verſchyne, en U, in naam van alle myne Land- en tydgenooten, toeroepe: Hebt dank voor 't goede aan Nederland bewezen! hebt dank voor alle liefdezorge ten nutte van dit Gemeenebest, van Vryheid en Godsdienst! 't Kan u nooit berouwen, den zwaarſten last getorst te hebben. Uwe nakomelingen en ſtamgenooten, die, na twee eeuwen, ons dierbaar Vaderland noch blyven verſieren, ja! al het volk van Nederland, genieten tot op heden de aangenaame vruchten van Uwen arbeid, die niet ydel was. Gy waart de grootſte Mannen

van

van Uwen leeftyd; in twee volgende eeuwen konden weinigen U evenaren, ik laat ftaan, overtreffen; en noch blyft Gy de bewondering der beste vernuften en fchranderfte Staatkundigen van onzen tyd. Werden Uwe naamen waardig geoordeeld, om in 't koper gegraveerd te worden; zy zullen noch veel dieper en geduurzaamer in 't geheugen en hart van onze Vaderlanders gegraveerd blyven, en met den meeften roem vermeld worden, zoo lang Nederland, Godsdienst, Vryheid en Dankbaarheid zullen aanwezig zyn. — Dan, zal misfchien iemand met eenige verwonderinge vragen, ontmoet men, in dit luifterryke gezelfchap der Bondgenooten, Prins Willem van Oranje niet? hem, die goed en bloed voor deze Republyk durfde wagen? Waren de onderhandelingen over zoo een gewigtig ftuk buiten hem begonnen en voortgezet? nam hy geen kennisfe van 't fluiten dezer *Unie?* of werdt die Vorst door menfchenvreeze en eigen belang weêrhouden, om de vergaderinge van dien dag bytewonen, en daar de *Unie* te onderteekenen? Niets van dit alles hadt plaats, fchoon het waar is, dat die Vorst zich, op dit pas, niet te Utrecht bevonde. Zyne gewoone voorzichtigheid, onbefchryfelyke wysheid en ftaatkundig doorzicht geboden hem, de onderteekeninge der *Unie* noch eenige weken te verfchuiven. Wie bemerkt echter niet, dat de geest van Oranje de Bondgenooten bezielde, en in hunne vergaderinge, op eene onzichtbaare wyze, tegenwoordig was? — My dunkt, ik zie de blydfchap op 't aangezicht der Bondgenooten verfpreid; ik hoore hen van vreugde in de handen klappen; malkanderen geluk wenfchen; tot getrouwheid, ftandvastigheid en eensgezinde ge-

voelens verbinden, na dat zy met eigen handen het Utrechtſche Verbond geteekend hadden; my dunkt, ik hoore hen by deze plechtige gelegenheid betuigen: de HEERE, Neêrlands GOD, zy groot gemaakt! Zyn naam worde geprezen, nu, en door alle eeuwen!

Zoo ſtaat derhalven, na tweehonderd jaaren, het gebouw van 't Neêrlandſche Gemeenebest noch vast op den grondſlag der Utrechtſche *Unie!* Zoo mogen wy, op dezen dag, gedenken, hoe Nederland, door wonderen van 's HEEREN macht en wysheid gegrondvest, ook door wonderen van Zyne goedheid, tot heden, bevestigd zy en ſtaande gehouden! Gelukkige Vereenigde Nederlanden! Gy zyt uit kleine beginſelen, tegen verwachtinge en boven alle menſchelyke vooruitzichten, tot een aanzienlyk Gemeenebest verheven; Gy deedt, na een' tachtigjaarigen oorlog, Uwen machtigen vyand voor U bukken, hy werdt Uw vriend, en Gy een vry en onafhangelyk volk; Gy waart, op éénen tyd, de ſchrik van Engeland en Frankryk; Gy hebt de machtigſte volken tot Uwe Bondgenooten gekregen; Gy hebt, ſomtyds, de wet van vrede en oorlog aan anderen helpen ſtellen; Gy hebt Uwen Koophandel in alle weereld-deelen uitgebreid, en Uw gebied geplant tot in de verſte Landen! Uw heil blyve beſtendig, en worde noch grooter! Dan, zal dit geſchieden, zoo moet, vooreerst, de *Unie* wel bewaard worden. Eendracht maakt macht; doch verdeeldheid is de eerſte trap tot ondergang. Wy worden haast verbroken, wanneer wy tegen malkanderen aanſtooten. Op Neêrlands volk pasſe nooit: men heeft hun hart verdeeld, nu zullen zy verwoest worden!

den! Ten anderen, de Vryheid blyve hoog geschat, die Vryheid, welke alle losbandigheid haat. De Godsdienst, ten derden, de waare Godsdienst, behoude onder ons die achtinge en betrachtinge, welke hy overwaardig is. Eindelyk, wy moeten den Vrede op den rechten prys ſtellen en, zoo veel mogelyk, trachten te bewaren, op dat de Koophandel, de zenuw van den Staat, niet verwoest worde. Het oorlogsvuur, dat reeds ontbrand is, nadere tot onze grenzen niet! GOD geve, dat wy noch veele jaaren de altaaren met dit opſchrift: de HEERE is vrede, onder ons opgericht zien; of Hy ſchenke, indien het oorlog ons aanvalt, heldenmoed, gelyk in vroegere dagen! De HEERE onze GOD zy met ons, gelyk Hy geweest is met onze Vaderen! Hy verlate ons niet! Hy begeve ons niet! Hy ſtelle dit Vereenigd Gemeenebest tot eenen lof op aarde!

Op deze wyze herdacht het Genootſchap de *Unie* van *Utrecht*, juist op denzelfden dag, waar op, twee eeuwen vroeger, dat gewigtige Verbond door de Afgevaardigden der byzondere Landſchappen eerst geteekend is; terwyl anderen plechtige gedachtenisſe daar van in ons Vaderland vierden, 't zy den volgenden dag, 't zy

 den

den negenëntwintigſten van louwmaand, op welken over tweehonderd jaaren de *Unie*, onder veele blyken van vreugde, te *Utrecht* plechtiglyk werdt afgekondigd. Mag dit Verbond, twee eeuwen laater, noch in kracht zyn, mag deszelfs teekening en afkondiging ook dan met blyde dankërkentenisſe gevierd worden, gelyk de vuurige wensch van alle braave Nederlanders is, dan zal dit Gemeenebest boven veele andere zich over zyne duurzame beſtendigheid konnen beroemen, en 's HEEREN lof met blyde klanken verheffen.

In het bericht, voor 't VII deel geplaatst, beloofde men, dat, behalven de antwoorden over de voorgeſtelde vraage, in dit deel ook de verhandelingen en waarnemingen van verſcheiden Heeren zouden gevonden worden; doch de uitvoerigheid der prys-verhan- delin-

delingen heeft zulks belet, en het Genootſchap doen beſluiten, om de uitgave van die ſtukken te verſchuiven tot het IX deel, 't gene bykans afgedrukt is, en korten tyd na dit deel zal in 't licht komen. Hier vindt men, derhalven, alleenlyk drie Antwoorden op de vraag over de verbeteringe der Schoolen, door de Heeren *Krom*, *van der Palm* en *van Voorst* geſchreven: waar by gevoegd zyn eenige aanmerkingen, ten grootſten deele ontleend uit de overige toegezonden Antwoorden, doch die door het Genootſchap niet bekroond waren; en een aanhangſel van den Heere *G. J. Nahuys*, wiens vroegtydigen dood het Zeeuwſche Genootſchap, de Hooge School van *Leiden* en de geheele Kerk in *Nederland*, om gewigtige redenen, zeer betreurt, en noch lang na dezen betreuren zal. Die Heer,

 ne-

nevens anderen verzocht tot de beoordeelinge van alle de ingekomene Antwoorden, gaf een zeer uitvoerig ſchriftelyk bericht over dezelven, en hadt de goedheid, om deze gedrukte aanmerkingen, uit meer andere ontleend, op het verzoek van 't Genootſchap, aan het algemeen medetedeelen, en by de verzamelinge der ſtukken, de verbeteringe der Schoolen betreffende, te laten drukken. Hier by zyn, in dit deel, noch gevoegd de waarnemingen der Heeren *Mechain* en *Fokker* over de oppoſitie van Saturnus in 't jaar MDCCLXXVIII, en over de Comeeten in de jaaren MDCCLXXIX en MDCCLXXX. Het belang van zoo veelen in ons Vaderland, wien het of aan gezindheid of aan geldmiddelen hapert, van zich in 't bezit van alle de deelen der Verhandelingen van deze Maatſchappye te

ſtel-

ſtellen, deedt het Genootſchap beſluiten, om de ſtukken over de verbeteringe der Schoolen ook afzonderlyk uittegeven, en ze door dezen weg voor elk verkrygelyker te maken, ten einde het bedoelde oogmerk des te beter te bereiken, 't gene geen ander is, dan de vermeerdering der algemeene kundigheden en de beſchaving van 't volk van Nederland. Wordt dit heilzaam doelwit, zoo niet volkomen, ten minſten gedeeltelyk, bereikt, dan zal de arbeid der Schryveren niet vruchteloos zyn, en het Genootſchap aangeſpoord worden, om met allen ernst in zyne pogingen voorttevaren, en niets onbeproefd te laten, wat eenigzins dienen kan, zoo tot eer van GOD, als tot nut van het menschdom in 't gemeen, doch byzonderlyk van Neêrlands volk en Zeelands in-

wooners; op welken 's HEEREN zegen ruste tot in het laatste nageslacht!

Vlissingen, den zevenden van louwmaand 's jaars MDCCLXXXII.

JONA WILLEM TE WATER.
SECRETARIS.

LYST
DER
VERHANDELINGEN
van het Achtste Deel.

DRUK-

DRUKFEILEN.

In het VII. *Deel.*

Bl. 185,	en volg.	*staat*	DOORZWELLING	*lees*	DOORZWELGING
— 243,	reg. 6.	—	stom:	—	stomp.
— 249,	— 17.	—	Pao Gal	—	Pro-Gal.
— 252,	— 24.				
— 253,	— 8, 16, 17	—	Aloohol	—	Alcohol.

In het VIII. *Deel.*

Bl.	33.	reg. 17.	*staat*	der voordeels	*lees*	des voordeels
- -	40.	— 2.	—	*vaceerden*	—	*vaceerde*
- -	45.	— 4.	—	*Alphen*	—	*van Alphen*
- -	64.	— 14.	—	denzelven	—	dezelve
- -	72.	— 11.	—	verbetering,	—	verbetering aanzien,
- -	103.	—	—	προεχώρεσαν	—	προεχώρησαν
- -	109.	— 28.	—	grootste	—	grootte
- -	135.	— 4.	—	Not. *lurettes*	—	*lunettes*
- -	142.	— 16.	—	*Ephimeris*	—	*Ephemeris*
- -	155.	— 10.	—	Not. pender	—	pendet
- -	164.	— 15.	—	eenigzins	—	eeniglyk
- -	173.	— 7.	—	*vivant*	—	vivante
- -	212.	— 5.	—	*Jurisprudentae*	—	*Jurisprudentiae*
- -		— 6.	—	*legendus*	—	*legendis*
- -		— 29.	—	*labantos*	—	*labantes*
- -	214.	— 18.	—	*amet*	—	*amat*
- -	215.	— 3.	—	*Tityvus*	—	*Tityrus*
- -	217.	— 15.	—	Dejenira	—	*Dejanira*
- -		— 27.	—	*Laodamica*	—	*Laodamia*
- -	221.	— 4.	—	*Aphtonius*	—	*Aphthonius*
- -		— 7.	—	*Rectores*	—	*Rectors*
- -	226.	— 9.	—	*Syrachides*	—	*Sirachides*
- -	228.	— 12.	—	*finit*	—	*finit*
- -	333.	— 1, 2.	—	Not. diepdenkenste	—	diepdenkendste

NB. *De twee Plaaten moeten geplaatst worden achter den Tafel, behoorende tot Bladzyde* 530.

ANTWOORDEN
OP DE
VRAAG,
OPGEGEEVEN VOOR HET JAAR
MDCCLXXX,

OVER DE
VERBETERINGE
DER
SCHOOLEN;

DOOR HET ZEEUWSCHE GENOOTSCHAP DER WETENSCHAPPEN BEKROOND, IN DESZELFS ALGEMEENE VERGADERINGE, DEN 9. *AUGUSTUS* 1780.

ANTWOORD

OP DE

VRAAGE:

Welke verbeteringe hebben de gemeene of openbaare, vooral de Nederduitsche Schoolen, ter meerdere beschavinge onzer Natie, nog wel noodig? Hoe zou die op de voordeeligste wyze kunnen ingevoerd, en, op een bestendigen voet, onderhouden worden?

DOOR

H. J. KROM.

Is 'er eene zaak, welke zorg en oplettendheid verdient, het is de opvoeding der Jeugd, ten einde men dezelve niet alleen by tyds rechte begrippen van God, en Godsdienst, inboezeme; maar ook in alle rangen en standen, op eenen bekwamen tyd, voor de Maatschappye nuttig maake.

Billyk is derhalven dit stuk, al voor lang, het voorwerp der aandagt van groote Mannen geweest: en treffelyk zyn sommige

Verhandelingen, welke zedert eenigen tyd over dit gewigtig onderwerp zyn in 't licht gekomen.

Dan, zal men in 't opvoeden der Jeugd naar wensch ſlagen, de regeling der Schoolen moet vooral niet vergeeten worden.

De Ouders, welke de naaſte betrekkinge hebben op hunne kinderen, vinden zich doorgaans genoodzaakt, (*'t zy* wegens eigene onbekwaamheid in ſommige byzonderheden, welker kennis tot eene geſchikte opvoeding vereischt wordt; *'t zy* wegens veelvuldige andere bezigheden, in derzelver onderſcheiden ſtand en betrekkingen,) om een voornaam gedeelte van de opvoedinge, inzonderheid het onderwys hunner kinderen, aan anderen over te dragen; van welker kunde, deugdzaamheid, en bekwaamheid in het geven van een geregeld onderwys, in dit ſtuk, onder 's Hemels zegen, zeer veel afhangt.

Het is derhalven niet evenveel, wie daartoe worde uitgekozen, en op welk eene manier dit onderwys worde ingericht.

Dit ondertusſchen mag ik voor eene uitgemaakte zaak houden, dat de *Schoolen*

ten

ten nutte van de Jeugd veel vooruit hebben, boven het *huisſelyk* onderwys: al was hier niets, dan eene betaamelyke *na-yver* en het gewend worden aan eene gezellige verkeering, en nuttige zamenleving, gepaard met het ongevoelig verkrygen van zekere mensch-kunde, zouden deze dingen alleen de *openbaare Schoolen*, boven de *privaate* of huisſelyke opvoeding, verkieslyk maaken.

Dan, hoe dit ook zy, daar zoo veele kinders voornamelyk, en de meeſten geheel, worden overgelaaten aan het onderwys in de gemeene of openbaare Schoolen, behoort deze zaak, *de regeling der Schoolen*, eene der voornaamſte plaatzen te beſlaan, in 't geen ten nutte der Jeugd en Jongelingſchap, en dus ten beste der Maatſchappye, geſchreven en daadlyk ondernomen wordt. Schoolen immers zyn de plaatzen, geſchikt om de jeugd te vormen tot nuttige en welgeſtelde leden der Maatſchappye, elk van dezelve in zynen byzonderen ſtand.

Schoon nu de Schoolen hier en daar in ons Vaderland op eenen redelyk goeden voet zyn; kan men echter niet ontkennen, dat dezelve, inzonderheid de *Ne-*

derduitsche over 't algemeen, nog wel eenige, ja in sommige opzichten *aanmerkelyke*, verbeteringen noodig hebben, zullen zy strekken tot meerdere beschaving van onze natie. Ik sta geredelyk toe, dat zy, aan welken het onderwys in de Schoolen wordt toevertrouwd, altoos menschen zyn en blyven, dat is *onvolmaakte* en *zondige* schepsels, en dus, zoo min als de jeugd, welker onderwys en opvoeding (immers gedeeltelyk,) hun wordt aanbevolen, bevryd van alle grondbeginsels der *zedelyke verdorvenheid*, die in dit leven, ook zelfs by den besten, niet geheel overwonnen of uitgeroeid worden, en dat men derhalven geene *volstrekte volkomenheid* van hen, of iemand van dezelve, te wagten heeft in hunne *zedelyke* gesteldheid, zoo weinig als eene *allezinsche volmaaktheid* in derzelver *kunstvermogens* en *bekwaamheden*. Doch het is niet te min zeer wenschelyk de vereischte hoedanigheden in hen, die de jeugd recht zullen onderwyzen, en alle inrichtingen daar toe dienende, zoo ver gebragt te zien, als de menschelyke onvolmaaktheid toelaat. En wie, die 'er immer behoorlyk acht op sloeg, werd niet ontwaar, dat, over het algemeen, de inrichting van ons *schoolwezen* alomme niet zodanig is, als men in eene eeuw, waar

in

in de gelegenheid tot het bekomen, en vermeerderen, van kundigheden zich zoo overvloedig voordoet, wel zoude wenſchen?

Billyk mag men dit veronderſtellen; 't geen ik vertrouw dat zoo aanſtonds in verſcheidene byzonderheden nader blyken zal.

Zeer tydig en gepast is dan de Vraag van het Zeeuwsch Genootſchap der Wetenſchappen:

Welke verbeteringe hebben de gemeene of openbaare, vooral de Nederduitſche Schoolen enz.

Welke Vraag ook my aanleiding gaf, om, hoe zeer ook bezet met andere bezigheden, myne gedagten over dit onderwerp te laaten gaan, en eenige aanmerkingen, of dezelve het Genootſchap mogten aangenaam, en het algemeen van eenigen dienst, zyn, op 't papier te brengen.

De vraag is tweeledig.

Eerst begeert men te weten *de verbetering, welke de gemeene of openbaare Schoo-*

len, vooral de Nederduitsche, nog wel noodig hebben?

Het *tweede lid* raakt de *wyze, op welke zulk eene verbeteringe op de voordeeligste wyze konde ingevoerd, en op een' bestendigen voet onderhouden worden?*

Beide deze stukken zal ik, eerst met opzicht tot de *Nederduitsche Schoolen*, onderzoeken, welker verbetering de opgegevene vraag voornamelyk betreft.

En dan vervolgens ook over de noodige verbeteringe der *Fransche* en *Latynsche* Schoolen in ons Vaderland kortelyk eenige aanmerkingen mededeelen.

Volgens welke schikking zich deze Verhandeling best in *twee Hoofdstukken* zal laaten verdeelen.

HOOFD-

HOOFDSTUK I.

§. I.

Zal 's menſchen hart wel gevormd worden, 't verſtand moet, zoo veel mogelyk, met eene waare en grondige kennis van God, en den Godsdienst, worden verſierd.

De *onkunde*, de ſchroomelyke onwetendheid in Goddelyke zaaken, mag te recht als de voornaame oorzaak van het diep verval en toenemend verderf onder de Christenen gehouden worden. *Kennis* en *overtuiging* (twee ſtukken, waar uit, volgens de aanmerking van den grooten *Mosheim* (*a*), eene rechtſchaapen wetenſchap beſtaat,) van den Godsdienst, behooren de gemoederen ingeplant, en op eene redelyke en geregelde wyze aangekweekt te worden: zal men bewaard blyven voor het ſchadelyk en ſteeds toenemend ongeloof, en 't verzaaken der plichten van den geheiligden Godsdienst.

Hoogst noodig is 't, dat daarop vooral worde acht gegeven in Kinderen, in Jonge-

(*a*) *Zedenleer der H. S.* I. D. 2de ſt. p. 504.

gelingen en jonge Dochters, welker tedere harten voor de meeste indrukzels vatbaar zyn.

Zal iemand ook in zynen ſtand tot nut en ſieraad zyn in de Maatſchappye, 't is noodig, dat hy van jongs af, door 't aanleeren van noodige en nuttige kunsten en wetenſchappen, daar toe worde opgeleid, dat zyn verſtand beſchaafd, en tevens zyne zeden verbeterd worden.

Dit zyn derhalven zaaken, welke hun, aan wien het onderwys der Jeugd in de Schoolen toevertrouwd is, grootelyks moeten ter harte gaan; waar toe zy de noodige bekwaamheid moeten bezitten, en waar op zy zich met allen ernst behooren toe te leggen.

§ 2.

Buiten twyffel dient 'er eenig onderſcheid gemaakt te worden tusſchen de Schoolen ten *platten lande*, en die, welke men heeft in de *Steden*, vooral in de voornaame *Steden*, kunnende ſommige kleine Steden of Smalſteden in dit opzicht met de Dorpen in denzelfden rang geſteld, en de Schoolen aldaar onder de Schoolen van het platte land begreepen, worden.

Waar-

Waarom ik met eenig onderscheid van dezelve zal handelen. Beide hebben (myns oordeels) nog wel eenige verbetering noodig.

§ 3.

Heeft iemand gelegenheid gehad de Schoolen ten platten lande, in verscheidene gedeelten van de Republicq, te zien, en dezelve met eenige oplettendheid waargenomen, ras zal hy hebben kunnen bemerken, dat verre de meesten niet zeer geschikt waren, om te voldoen aan de einden, waar toe dezelve moesten dienen, namelyk ter beschavinge van het verstand, ter verryking van hetzelve met Godsdienstige, en andere noodige, kundigheden, en ter verbeteringe der zeeden: ten einde namelyk zulken, die aldaar onderwys genieten, met 'er tyd strekken tot sieraad hunner Christelyke belydenis, en ook in hunnen stand der Maatschappye mogen nuttig zyn.

Laat ik kortelyk eenige voorname gebreken van onze Schoolen ten *platten lande*, en ook in de *Steden* aanwyzen; en, zo ik my niet bedrieg, zal elk, die dezelve overweegt, gereedelyk moeten toestaan, dat

dezelve, althans in die byzonderheden, wel degelyk *verbetering* noodig hebben.

§ 4.

Om nu niet te zeggen, dat op veele, en waarſchynelyk de meeſte, dorpen ſlegts eenige weinige maanden van het jaar wordt School gehouden; dat in ſommige buurten, of gehugten, byna in 't geheel geene gelegenheid is voor de ouders, om de kinders ter School te zenden (*a*), gelyk in-

(*a*) Verſcheiden' buurten namelyk, of gehugten, zyn verre verwyderd van het dorp, waar onder dezelve politicq of kerkelyk behooren, dit maakt het Schoolgaan bezwaarlyk; te meer, om dat doorgaans alleen in de Wintermaanden wordt ſchoolgehouden, wanneer de wegen op ſommige tyden en plaatzen genoegzaam geheel onbruikbaar zyn; hoe is het te vergen, dat de Ouders hunne tedere wigten van 5, 6, 7 à 8 jaaren, door regen, hagel, ſneeuw, ſtormwinden, langs morſige of zwaar beſneeuwde wegen, een half uur, drie quartier uurs, ja ſommige byna een uur verre ter School zenden? — Men duldt dikwyls in zulke buurten geene andere Onderwyzers Doet zich, gelyk wel gebeurd is, iemand op, die eenige bekwaamheid heeft, om tot eene maatige bezolding, de jeugd geduurende den Winter, of zelfs langer tot genoegen der Ouderen in 't *lezen*, *ſchryven*, *zingen*, enz. te onderwyzen, door tusſchenkomst der klagten van den Schoolmeeſter van 't dorp, wordt het geven van Onderwys, voor eenig loon, zulken perſoon verboden, al vinden de Ouders in zyn onderwys veel genoegen, en door het zelve grooter vorderingen by hunne kinderen

inzonderheid hier en daar op de Veluwe en ook elders plaats heeft; nog ook, dat al vry algemeen de plaatzen of vertrekken, waar in School gehouden wordt, daartoe niet zeer gefchikt zyn, waarom ordentelyke lieden, welke de gezondheid hunner kinderen ter harte gaat, niet zonder alle reden, zwarigheid maaken om dezelve daar te laaten onderwyzen; zynde dezelve doorgaans, of zeer togtig, of wegens de laagheid der verdieping, kleinheid van het Schoolvertrek, en het aantal van Schoolkinderen, zeer benaauwd: op welke gebrekkige gefteldheid der Schoolvertrekken over 't algemeen geen acht genoeg gefla-

gen

ren, dan door dat van den gewoonen Schoolmeefter: in welk Verbod, wegens de geringe inkomften van den Dorps - fchoolmeefter, die tot het geven van onderwys daar ter plaatze alleen is aangefteld, ook eenige billykheid fchynt gelegen te zyn. Ondertusfchen kan nien and loochenen, dat hier in eenige hardigheid is voor zulke ongelukkige buurten, daar men fomtyds de aartigfte, de levendigfte kinders, by welke de fchranderheid de oogen uitkykt, niet zonder aandoening van een gevoelig en menschlievend hart, ziet opwasfen, als het redenlooze vee, wordende flegts zonder eenige befchaavinge van den *Geest* tot den lichamelyken arbeid gefchikt, zoo dra de ledematen zulks maar toelaten. En zulks alleen by gebrek van bekwaame gelegenheid tot het bekomen van behoorlyk onderwys. En wie zal zeggen, hoe veele groote geeften, by gebrek van gelegenheid tot ontwikkeling der vermogens, wel op het land fmooren!

gen wordt; waar uit echter mogelyk meer ziekten en onheilen ſpruiten, dan men wel denkt, en doorgaans wordt waargenomen.

Om van de gemelde dingen, zegge ik, thans niet uitvoerig te gewaagen; zal ik my liever terſtond tot de Schoolmeeſters, en de wyze waar op het Schoolhouden is ingericht, bepaalen.

§ 5.

Het kan niet ontkend worden, dat veele Schoolmeeſters, vooral ten platten lande, niet zeer geſchikt zyn tot hunnen post, waar toe meer vereischt wordt, dan men zich doorgaans verbeeldt; want, behalven de noodige kundigheden, waar van zoo aanſtonds nader moet geſproken worden, behooren eene goede maate van gezond verſtand, om de Jeugd te leiden, van geduld, zagtmoedigheid, deftigheid, gepaard met vriendelykheid, om de liefde, en het vertrouwen der leerlingen te winnen, en eene geduurige oplettendheid op hunne onderſcheidene geäartheid, en van de beste manier, om hen op eene ongedwongen wyze tot hunnen plicht te houden, en aan dezelve nuttig te zyn, zich in zulk eenen perſoon te vereenigen.

§ 6.

Dan, om my nu voornamelyk by de vereischte kundigheden van *ſpellen*, *lezen*, *ſchryven*, *cyfferen* en *zingen*, te bepalen: dat veelen daar in niet genoegzaam ervaren zyn, om goede Schoolmeeſters te wezen, blykt, zonder dat ik iemand perſoneel bedoele, of zoeke te benadeelen, by de ondervinding: trouwens, dit is al eene oude klagte, welke de Edel Mog. Heeren Raaden van State reeds noodzaakte, by hun Ed. Mog. *Reglement*, *om gevolgd te worden* in het aanſtellen van Voorlezers, Kosters en *Schoolmeeſters* ten platten lande, in het diſtrict van de Generaliteit den 20 July 1709. die bepaaling te voegen § 5. „ dat
„ dewyl onder de Voorlezers, Kosters en
„ Schoolmeesters, bevorens aangeſteld,
„ eenige zouden mogen wezen, welke niet
„ alleſins hadden de *vereischte bekwaamheid*
„ om hunne ambten conform dat Regle-
„ ment waar te nemen, aan dezelve ver-
„ gund wordt hun leven lang, hunne amb-
„ ten te laaten bedienen ten hunnen kos-
„ ten, door gequalificeerde Subſtituuten;
„ mids exhibérende aan hun Ed. Mog. at-
„ teſtatien, van de reſpective Claſſen, on-
„ der dewelke de plaatzen of dorpen, al-
„ waar zy Voorlezers en Kosters zyn, ge-

„ hoo-

„ hooren. — Dat dezelve by examinatie
„ bevonden hebben, dat zy by gebrek
„ van de vereischte bekwaamheid, en uit
„ geen andere redenen, behooren geëx-
„ cuſeerd te worden van hunne ambten in
„ perſoon te bedienen enz."

§ 7.

Ondertusſchen is 'er ook tegenwoordig, niet tegenſtaande de voorzorgen, welke men op veele plaatzen van de Republicq van tyd tot tyd genomen heeft, niet veel reden, om zich over de bekwaamheden der Schoolmeeſters ten platten lande grootelyks te beroemen. — En hier omtrent durve ik my wel beroepen, op kundige en oplettende Predikanten, die zich de belangen der School op hunne ſtandplaatzen eenigzins aantrekken, en op anderen, die gelegenheid gehad hebben dit te onderzoeken. Men behoeft ſlegts de *examina* van ſommige Schoolmeeſters, nu of dan bygewoond, of hun School bezogt, of maar hun openlyk lézen en zingen gehoord te hebben, om over hunne bekwaamheden of onbekwaamheden te oordeelen.

§ 8.

En hoe kan het byna anders zyn, als men ziet op de perfoonen, welke maar al te dikwyls tot dien post werden verkooren? Veelen, die 'er nimmer toe werden opgeleid, meer gefchikt om achter den ploeg te gaan, en de harde kluiten der aarde te breeken voor 't ontvangen van tarwe, erweten en boonen, dan om de harten der Jeugd te vormen, en met de noodige kundigheid te voorzien. *Heeren*, die de Collatie hebben van de Kosteryen, of het ambt van Voorzanger, (waar aan de post van *Schoolmeefter* doorgaans verbonden is,) geven dezelve dikwyls aan hunne bedienden, zonder behoorlyk acht te geven op derzelver bekwaamheid, of geäartheid; en men befchouwt het, helaas! blootelyk als een ambtje, om 'er geduurende zyn leven eenig beftaan uit te hebben, dat een Heer dan aan zynen knegt geeft, die wel bekwaam is om de klok te luiden, de kerk te openen, die op zyn tyd te laaten fchoonmaaken, en de voordeelen van het Koster-ambt te trekken, maar dikwyls volftrekt geene de minfte veréischten heeft tot eenen Schoolmeefter. — De plaats wordt dan eenigen tyd opengehouden, of voor den nieuwen

mee-

meester eenige maanden waargenomen, die tot hier toe beter in staat was om paarden dan kinderen te *dresseren!* Inmiddels maakt de man zich bekwaam, om zoo spoedig mogelyk zyn *Examen* in de gronden van den Godsdienst enz. te kunnen afleggen. — En ondertusschen aan zulken wordt het dierbaarste dat men heeft toevertrouwd, — aan zulken wordt de zorg over de kinderen, het beschaaven van hun verstand, en 't vormen hunner zeden, gerustelyk overgelaaten.

Sommige hebben dan by den post van Schoolmeester nog andere ambtjes, by voorbeeld, van de *Collecte*, het *Secretariaat* enz., *administratien* van Landgoederen, *Rentmeesterschappen* enz. — 't geen voor hen te noodiger is, om dat zy, somtyds bezwaard met een talryk huisgezin, geen genoegzaam onderhoud uit hun School of Kostery vinden; van welke ambtjes men ondertusschen dikwyls veel meer werk maakt dan van het School, dat het hoofdwerk van den man behoorde te wezen, schoon 'er het minste naar wordt omgezien, van welk Schoolhouden 't voornaam oogmerk slegts is, om op den gezetten tyd het Schoolgeld, zoo veel of weinig het wezen mag, van de Ouders te ontvangen.

By welke redenen van dit bederf ook nog komt, dat in de verkiezing van eenen Meester ten platten Lande, zoo men waarlyk en onpartydig naar den bekwaamsten ziet, doorgaans meer gelet wordt op zyne *bekwaamheid tot den Kerkedienst*, (die ook niet uit het oog moet verlooren worden,) namelyk een *goede stem*, het *wel lezen* en *zingen*; als wel op zyne geschiktheid voor de School.

Ondertusschen kan 't gebeuren, dat iemand eene fraaie stem heeft, vry wel kan lezen en zingen, en met dit alles niet de *minste* bekwaamheid heeft om een goed Schoolmeester te zyn: welke immers, zoo wel als zyne geschiktheid voor den Kerkedienst, aan zyne Aanstellers behoorde te blyken.

§ 9.

Hebben anderen, 't zy dan in de Steden of ten platten Lande, al voor zich zelven eenige meerdere kundigheden en bekwaamheid, hoe veelen echter van dezulken vindt men niet, die niet genoegzaam in staat zyn, om de Jeugd behoorlyk te onderwyzen! hoe gebrekkig is by veelen de manier op welke men dikwyls leert *lezen* en van buiten opzeggen! En hoe wensche-

lyk ware het, dat ook dit gebrek in de Steden by *Schoolmeesters* en *Schoolvrouwen* (by welke men gewoonlyk de kinders in hunne vroegste jeugd, by voorbeeld van het 4 of 5de tot het 7de of 8ste jaar ter school bestelt,) niet te veel plaats had!

Zy schynen te gelooven, dat, zoo haast men de letters kent, de lettergrepen en geheele woorden agtervolgends uitspreekt, 't geen men *lezen* noemt, zulks dan genoeg is; gelyk ook in 't *van buiten opzeggen*, dat het al zeer wel is, wanneer dit volgends 't geheugen, en zonder haperen geschiedt, al is 't dat men niets begrypt van 't geen men opzegt, en zelfs deze en geene woorden uitlaat, van welke somtyds de geheele zin afhangt, waar door alles wat men hoort niets anders gelykt, dan loutere brabbeltaal, nemende ook de moeite niet om die jonge knaapen te berispen of te verbeteren, zoo zy valsche toonen hebben, of in zekere *teeminge* vallen; iets, 't welk zeer eigen is in 't opzeggen aan veele schoolieren. Een gebrek, dat veelen altoos byblyft, en dat zelfs sommige Proponenten, ja hun, die alreede Leeraars zyn, in 't voortbrengen hunner Predikatien, nog aankleeft: en 't welk, volgens de aanmerking van den Heer *P. Roques*,

ques (*a*), is afteleiden uit den invloed; welken de kwaade aanwenzels by het opzeggen van de lesſen in hunne jeugd op hen gemaakt hebben.

§ 10.

Is 'er iets dat den post van *Schoolmeeſter* voor hem zelven lastig maakt, en by de jeugd de vordering, op eene aanmerkelyke wyze, verhindert, het is dat verward gebrom en geraas, dat men in de meeſte ſchoolen vindt, door het ſamen praaten, het overluid leeren en rabbelen van de lesſen, enz. Zoo dat iemand op eenen vry goeden afſtand op de ſtraat, zoo de ſchool in een der voorvertrekken van het huis gehouden wordt, dezelve reeds van verre gewaar wordt: — eene zeer kwaade gewoonte! eene zeer gebrekkige manier van ſchoolhouden! welke oorzaak is dat de kinderen, vooral zy, die nog niet ſchryven, geduurende eenen geheelen *voor*- of *namiddag* niets van eenig belang leeren kunnen, dan alleen in dien korten tyd, dat de leerling, om zyne *les* of *vraagen* op te

(*a*) In zyn Werk, genaamd de *Euangeliſche Leeraar* p. 225. van de Nederduitſche Uitgaave, te Leyden 1744.

te zeggen, aan den lesſenaar van den Meeſter ſtaat, die nog werks genoeg heeft, van wegen het algemeen gerammel en geraas, zynen kleinen ſchoolier wel te verſtaan, en naar behooren zyn feilen aan te wyzen en te verbeteren. — En hoe geſchiedt veeltyds het *hooren* en *opzeggen* van de lesſen by hen die *ſpellen* of *lezen?* - de Meeſter praat zynen leerling, van letter tot letter, van lettergreep, tot lettergreep, voor, en dat weeken en maanden achter elkanderen; ſommige lezen dus, met dit behulp van den Meeſter, in den Catechismus of de Euangeliën, daar zy nog nauwlyks in ſtaat zyn, om de letters van eene lettergreep, of de lettergreepen van een woord wel zamen te voegen, en behoorlyk uitteſpreken; waardoor het niet te verwonderen is, dat kinderen, die reeds verſcheidene maanden hebben ſchool gegaan, dikwyls na dien tyd niet veel geöeffender zyn, dan wanneer zy eerst ter ſchool gezonden werden. — Hoe veel beter ware het, eene behoorlyke ſtilte geduurende den tyd tot het leeren geſchikt, in de ſchool te doen in acht neemen; de kinderen daar aan te gewennen, — allen zoo veel mogelyk te gelyk bezig te houden, op zulke of diergelyke wyze, als ik zoo ſtraks melden zal, als ik aan de *ver-*

bete-

beteringe zal gekomen zyn; en op eene geregelde wyze van langzamer hand in 't onderwyzen der kinderen in 't *ſpellen*, *lezen* enz. voort te gaan!

§ II.

By dit alles komt nog een ander gebrek, dat men, helaas! al te algemeen in veele Schoolen aantreft, ik bedoele de onverſtandige, en veelzins al te geſtrenge tugtoffeninge: waar van de reden op ſommige tyden veel meer in de korſelige geäartheid of in eene knorrige bui van den Meeſter, dan wel in eenig wezenlyk wanbedryf van de Schoolieren te zoeken is; -- want daar, by voorbeeld, de man gisteren vry goedaartig en toegeeflyk was, is dat blaadje zedert gisteren aanmerkelyk omgekeerd; 't minſte abuis, de geringſte misſlag wordt onbedenkelyk hoog genomen, de knorrigheid en verdrietelykheid ziet hem geduurig de oogen uit: op zulke tyden wagte hier zich elk voor ſchade; want is de man in zulk eene ongeſtelde luim, op de minſte aanleiding viert hy zyne oploopendheid den teugel, en of 't verdiend is, of niet verdiend, *hy ſlaat 'er onder*, gelyk het ſpreekwoord zegt, *als malle Jan onder de hoenders.*

En gaat het op andere Schoolen zoo erg niet toe, bezitten sommige Meesters hunne driften beter, hoe ongelyk echter en zonder het minste beleid, zonder eenige evenredigheid met de vermeende of gepleegde misdaad, worden de strafoeffeningen toegedeeld; (waar in eenige veel milder zyn, dan in eenigen lof of andere belooningen,) om quanswyze zich door zulk een gestrengheid ontzag te verwerven, of het zelve te bewaren; daar het meer eene slaafagtige vrees is, dan een betaamlyk ontzag, meer eene heimelyke afkeerigheid, dan liefde, welke de kinderen bezielt omtrent hunnen Meester, en hun eene gedwongene gehoorzaamheid afperst.

Eene gestrengheid, eene strafoeffening zeg ik, dikwyls *buiten alle evenredigheid met de misdaad.* Grovere wanbedryven zal men somtyds over het hoofd zien of met eene ligte bestraffinge overstappen; en integendeel, aan loutere beuzelingen of kleine misslagen zich ten strengsten laten gelegen leggen.

Een inktvlek, by ongeluk uit de pen op de tafel of 't papier gevallen, een verkeerde *letter* of *woord* by vergissing in 't schrift gesteld, eene enkele aartigheid, die

die meer geeſtigheid dan kwaadaartigheid aanduidt, en zoortgelyke kleinigheden, welke ten hoogſten eene kleine berisping, en vriendelyke onderrichtinge verdienden, zullen ſomtyds in toorn en woedende drift geſtraft worden, als ware 'er de grootſte godloosheid bedreven; niet minder byna, dan de zedelyke misdaad van zulk eenen, die zich aan opzettelyk bedrog en leugentaal, aan kleine dieveryen, of, hoe zeer ook gewaarſchouwd, aan een ſchandelyk vloeken, en ontheiligen van Gods gedugten naam of zoortgelyke zonden, heeft ſchuldig gemaakt.

Een handelwys voorwaar, welke de ſchoolieren eene wonderlyke zedekunde moet inboezemen: en de gemelde dingen ten naastenby in den zelfden rang van zedelyk kwaad doen ſtellen!

Een grillige geſtrengheid van zulke Meeſters, welke de kinders voor hen ſteeds benaauwd maakt; en byna zoo bang voor 't ſchoolgaan als voor den dood doet worden.

Niets is hun aangenaamer, dan daar van bevryd te worden; daar integendeel het zelve met lust en genoegen diende te geſchie-

ſchieden, en het onderwys in de ſchoolen, waar van veele kinderen, uit de natuur meest al eeniglyk tot het ſpel geneigd, buiten zulk eene onredelyke geſtrengheid, afkeerig genoeg zyn, zoo aangenaam als mogelyk is, diende gemaakt te worden.

En nimmer behoorden 'er kastydingen plaats te hebben in drift of toorn: nimmer dan in eenige evenredigheid met de gepleegde misdaad, en na voorgaande overreding, dat dezelve wel verdiend waren, en alleen uit zugt en liefde tot het welzyn van de kinderen, met een klaaren weerzin van den Meeſter geſchieden.

§ 12.

By 't geen gezegd is van de manier van *onderwys*, en *tugtoeffening* in verſcheidene ſchoolen kan men, myns oordeels, nog eenige andere wezenlyke gebreken voegen, — dat van eenige dingen geen werk gemaakt wordt, welker kunde echter voor elk van 't grootſte belang moet gerekend worden, dat men 'er zich niet genoeg op toe legt, om van jongs af aan, het oordeel der kinderen, en oudere ſchoolieren te ſcherpen. — Het van buiten leeren beſtaat meestal in memorie-werk, zonder oordeel

deel of begrip, — en dat ſomtyds van dingen, die weinig of geene nuttigheid in zich hebben (*a*), — dat veele kinders niet naarſtig genoeg aan 't ſchool gaan gehouden worden, en de ſchool dikwyls verlaaten, eer zy eenige bekwaamheid hebben, waardoor de vrugt van al het ſchool gaan in dezulken genoegzaam geheel verlooren gaat, het geen althans met opzicht tot ſommigen ligtelyk was voortekomen, — en eindelyk, dat 'er, vooral ten platten Lande, en ook in ſommige Steden nauwlyks eenige geſchikte aanmoediging is, tot verwekking van eene betamelyke *ambitie* of *nayyer*, om elkander in 't *leeren*, in 't *ſchryven*, te overtreffen; en in 't maaken van geduurige vorderingen voorby te ſtreeven.

§ 13.

Zoo heb ik dan eenige grovere gebreken der ſchoolen aangewezen, welke, helaas! vry algemeen plaats grypen. De zul-

(*a*) Hier over wordt ook, met betrekking tot Duitschland, geklaagd door den geleerden *Mosheim*. Zie *J. P. Miller uittrekzel uit deszelfs zedenleer der H. S.* in 8°. p. 75. „ Tot Schoolmeeſters bieden zich meest „ de ongeſchiktſte lieden aan. — Hunne gantſche on„ derrichting is grootendeels een onvrugtbaare woor„ den kramery".

zulken onder de Schoolmeesters, die bekwaam zyn, en den hun toevertrouwden post zonder de gemelde gebreken zoeken waar te nemen, raken myne berispingen niet; zy behoeven zich dezelve dan ook niet aan te trekken; en zyn in hunnen post te meer achting waardig: terwyl ik vertrouw dat dezulken my gereedelyk zullen toestemmen, dat de genoemde gebreken over 't algemeen maar al te zeer waarachtig zyn. Andere *verbeteringen*, welke de Nederduitsche Schoolen noodig hebben, zullen ons van zelfs onder 't oog komen: wanneer wy aanwyzen, waar in dezelve behoorden plaats te hebben, wat 'er namelyk in de Schoolen al behoorde geleerd te worden, en hoe dat onderwys moest zyn ingericht. Waartoe ik nu overgaa: -- zullende *eerst* voorstellen hoe, myns oordeels, de Schoolen *ter meerdere beschaaving* onzer natie behoorden te zyn ingericht. -- En *dan* onderzoeken welke de *geschiktste middelen* zyn, om zulk eene inrichtinge op de voordeeligste wyze in te voeren, en op eenen bestendigen voet te onderhouden.

§ 14.

Wat de *inrichting* betreft:

Gaar-

Gaarne ſta ik toe: men kan hier fraaije plans opgeven, aangename ſchilderyen ophangen. Maar zullen dezelve aannemelyk zyn, men moet zorge draagen, dat de uitvoerlykheid, volgens de geſteldheid van ons gemeenebest, daar aan niet ontbreke: — 't geen men tot verbeteringe voorſtelt, moet kunnen geſchieden; immers, indien men handen wil aan 't werk ſlaan, 't geen ik derhalven in 't overige van deze verhandeling, zoo veel mogelyk, zal zoeken in 't oog te houden.

§ 15.

Het is een zaak, die van zelfs ſpreekt, dat men niemand, dan die bekwaam is, tot geven van behoorlyk onderwys, in die dingen, welke tot zyne taak zullen behooren, en tevens ſtichtelyk is, in zyn gedrag en wandel, tot het ſchoolhouden moet aanſtellen of toelaaten. En 't is grootelyks te beklagen, dat in ſommige plaatzen iemand, die niet de minſte geſchiktheid tot dien post heeft; wanneer het met zyn voorig beroep niet meer lukken wil, of hem het werken met de handen begint te verveelen, Schoolmeeſter worden kan.

En,

En, gelyk het niet te verſchoonen is, wanneer men perſoonen tot het H. Dienſtwerk onbekwaam, uit een kwalyk geplaatſte barmhartigheid, tot Proponenten of Predikanten toelaat, en daar aan het welzyn van geheele gemeenten waagt, zoo berispelyk is ook die verkeerde barmhartigheid, wanneer men Schoolmeeſters, die de noodige geſchiktheid niet hebben, daar ter plaatze, alwaar zy aan een behoorlyk *onderzoek* of *examen* onderworpen zyn, in hunnen dienst ſtelt: (al is 't dan met een' *ernſtige recommandatie*, om zich, namelyk, verder te oeffenen en in ſtaat te ſtellen, welke juist niet altyd even zeer wordt nagekomen, en daar het ook, by gebrek van de noodige vatbaarheid, in ſommigen wel te voorzien is, dat zy waarſchynelyk nimmer tot hunnen post zullen bekwaam worden:) en zulks met oogmerk, om één perſoon of huisgezin dienst te doen, zonder regt te bedenken dat men daar aan het meeſte voordeel der Jeugd, het voornaame welzyn van zulk eene geheele plaats opoffert. — Niemand moest Schoolmeeſter of Schoolmeeſteres worden, dan die genoegzaame proeven van deszelfs geſchiktheid daartoe gegeeven hadde.

§ 16.

§ 16.

Zy, welke by gedaan onderzoek, van bekwaame, en daartoe *gequalificeerde*, perſoonen beproefd bevonden, en voorts als Schoolmeeſters of Schoolmeeſteresſen zyn aangeſteld, moeten in dezen hunnen post in zekere *eer* en *achting* gehouden worden, opdat edelmoedige lieden uit den deftigen burgerſtand zich over dezen post nimmer ſchaamen.

De geringe *bezolding*, de *minachting* by ſommigen, ſchoon kwalyk denkenden, voor dezen post, zyn de voornaame oorzaaken, dat dezelve niet ſterk gezogt wordt van braave en ordentelyke lieden, die 'er anderzins de juiſte geſchiktheid toe hebben zouden: naar waarheid leest men by J. P. MILLER *volledig uittrekzel uit de zedenleer der H. S. van* J. L. MOSHEIM. p. 75. „ Tot Schoolmeeſters bieden zich meest „ de ongeſchiktſte luiden aan wyl deze „ mannen veragt, en kwalyk beloond „ worden".

Een beroep wordt meer of min gevolgd, beoeffend, en volmaakt, naar dat het *voordeel* en *aanzien* geeft, waarvan echter het tweede het meest werkt op edele harten. —

Te

Te recht wordt op dit ſtuk gezegd in 't *voorbericht* voor het *Magazyn der Kinderen van Juffr. le Prince de Beaumont* (*a*).
„ Waaraan moet men den opgang van
„ den Koophandel in Engeland toeſchry-
„ ven? aan de vernietiging van het voor-
„ oordeel, dat den Koophandel doet hou-
„ den voor een beroep des adeldoms on-
„ waardig. Een getrouw en naarſtig Koop-
„ man kan hier alles verwachten enz."

En in der daad, zoo iemand uit liefde van zyn beroep, aanſpraak heeft op de achting van braave en weldenkende lieden; 't is zulk een perſoon, die de noodige vereischten heeft, (welke waarlyk al verſcheidene zyn, gelyk zoo aanſtonds blyken zal,) om een geregeld onderwys, tot eene goede opvoeding, zoo noodzaakelyk, aan de tedere Jeugd te geven; die eerbied heeft voor zynen pligt, en zich met alle mogelyke oplettendheid en getrouwheid van denzelven poogt te kwyten, in de gewigtige zaak, welke hy op zich heeft genomen; en waar aan zoo veel zorg en moeite vast is; voorwaar zulk een mag billyk zeker *aanzien* en *achting*, met de voorrechten daar uit ſpruitende, by alle welden-

(*a*) P. 26. van de *Nederd. Vertaaling*.

denkende, onder zyne medemenſchen verwagten! dewelke, wanneer men hem die, nevens eene behoorlyke bezolding, toedraagt, hem natuurlyker wyze te ſterker zal aanzetten, om op eene waardige wyze, en uit edelmoedige beginzels, aan zynen pligt te voldoen.

En moet men 't niet voor dwaasheid rekenen, althans, zal het geen ſchadelyke gevolgen hebben, wanneer men dit beroep niet in behoorlyke achting houdt, 't welk, wel waargenomen, Kerk en Staat, zoo veel voordeels aanbrengt! en eenige ſchynbaare minachting te toonen voor zulken, die de Ouders zoo aanmerkelyk verligten, in den gewigtigen last der opvoeding, waar toe immers de Ouders de naaſte betrekking hebben? — en aan welke wy het beste van den Staat, ik meen de jeugd en jongelingſchap, en het dierbaarſte dat wy, of onze medemenſchen, op de Waereld hebben; onze ingewanden, onze kinderen, wat derzelver onderwys en beſchaaving betreft, gerustelyk toevertrouwen.

Men werpe my niet tegen, dat by 't *vermeerderen van het aanzien*, en daar uit ſpruitende voorrechten, de hoogmoed en trots-

trotsheid van zulke perfoonen niet zou verminderen, en dat zulk iets, juist voedzel geven zou, op de meefte Dorpen aan de zoo zeer bekende *pedantery* van die half Eerwaardens: want behalven, dat dit verwyt van *pedantery*, fchoon ten aanzien van veelen maar al te gegrond, echter op allen niet toepasfelyk is, vooral niet op fommige *braave*- en *kundige* Mannen, welke naar hun vermogen en met droefheid over hun eigen gebrek, hunnen pligt zoeken te betragten; zoo verbeelde ik my vastelyk, dat, was 'er meer aanziens gehegt aan dit beroep; dagt men in 't algemeen, ook onder fatzoenlyke lieden, daar anders over, zulken, die nu dien post fchuwen, zich de moeite getroosten zouden, welke daar aan vast is, en dat verfcheidene lieden uit den deftigen burgerftand, en van eene goede opvoeding, welke een waare zugt hadden, om in hunnen ftand het Vaderland van wezenlyk nut te zyn, (van welke men natuurlyker wyze, die laffe en walgelyke *pedantery* niet behoefde te verwagten,) de talenten zouden oeffenen en aankweeken, welke zy tot de opvoeding en befchaaving van de Jeugd hebben.

En wat zou toch den Zoon van eenen deftigen burger, of eene braave burgerdoch-

dochter, met zulk een' lust bezield, beletten, om zich daar toe bekwaam te maken? — en wat zou een wel opgevoed jongman weêrhouden, om dat beroep, ook zelfs, althans vooreerst, op *een Dorp* te aanvaarden? zoo men zich maar van het denkbeeld der *verachting* of *minachting* by lieden van eenig fatſoen, naar den uitterlyken ſchyn, aan dit beroep verknogt, ontdoen konde?

Hoe wenſchelyk zoude het zyn, wanneer zy, die dezen gewigtigen last op zich nemen, zich ſteeds uit edelmoedige beginzels in dat werk bezig hielden, meer met dat heerſchend oogmerk, om waarlyk nuttig te zyn, aan Kerk en Vaderland, dan enkel om der voordeels wil!

En, ſchoon het ten hoogſten billyk is dat dezulken voor hun zwaar en moeijelyk werk, eene behoorlyke, en zoo veel mogelyk, ruime bezolding genieten, dient den zodanigen, welke tot dezen post geſchikt en opgeleid worden, al vroeg te worden ingeſcherpt; 't geen zy zich ook ſteeds moeten voor den geest brengen; dat het bevorderen van den welſtand der Maatſchappy hun voornaâm doeleinde zyn moet; waar in edelmoedige zielen, ſlagen

zy daar in gelukkiglyk, hunne grootste beloning stellen.

§ 17.

Wat de plaats betreft, waar in de School gehouden wordt; deze diende geschikt te zyn: zoo dat 'er wegens *tocht*, of *benaauwdheid* in volle Schoolen, en de beslotene vunze en verderffelyke lugt, geen gevaar is voor de gezondheid, zoo by den Meester, als by de Schoolieren. Die vertrekken behooren, schoon niet tochtig, echter luchtig en ruim te zyn: vooral niet te laag van verdieping, zoo veel eenigzins moogelyk bevryd van den rook, opdat 'er des winters, naar de grootheid of kleinheid van het School, een maatig vuur kan gehouden worden, 't welk niet slegts van wegen de koude in den winter noodzaakelyk is, maar ook een goeden doortocht geeft; een zaak, in sommige Schoolen, met allerlei lugt en dampen vervuld, zeer noodzaakelyk. — Inzonderheid behoort 'er zorg gedragen te worden, dat zonder aanmerkelyke benadeeling, door te veel tocht, of te schielyk ingelatene wind of koude (want eene te schielyke verandering is doorgaans zeer nadeelig,) versche lugt kan worden binnen

nen gelaaten, zoo dikwyls men die noodig heeft.

Best is 't aan de bovenfte zyde der venfters of raamen, in zulke vertrekken, eenige kleinere of grootere opening te maaken, naar de grootheid der benaauwdheid in de School, of de hoeveelheid van verfche lugt welke men begeert. — Daar toe zoude ik vooral aanpryzen, by den aanbouw van nieuwe Schoolen, daar dezelve in 't vervolg mogten noodig zyn, of by de verbeteringe van de oude, *raamen*, van welke men het bovenfte gedeelte, wanneer, en zoo veel, men wilde, naar beneden kon laaten zakken, waar door men deze voordeelen heeft, — eensdeels dat de verfche lugt zonder iemand te benadeelen, *van boven* het fchoolvertrek indringt, 't welk anderzins, by 't opfchuiven van een raam naar boven, het openzetten van een deur of venfter, zulke kinders, die in den tocht zitten grootelyks kan benadeelen: — anderdeels dat aan de fchadelykfte dampen, de verderffelykfte deeltjes in de lugt, welke, gelyk de bevinding in meer dan een geval geleerd heeft, doorgaans naar boven klimmen, en zich in het bovenfte gedeelte van een befloten vertrek meest ophouden,

 door

door het *nederlaaten* van het raam, de eerſte gelegenheid om uit te gaan gegeven wordt; — kunnende daarenboven zulk een raam, *zoo lang* men wil, en men het noodig oordeelt, met meerder of minder opening, blyven neêrgelaaten, zonder eenigen hinder of nadeel aan iemand toe te brengen.

In Kost-ſchoolen behoort men daarenboven een goede, en ruime opene plaats te hebben, alwaar zich de Schoolieren, in de uuren van uitſpanninge, in 't byzyn der Ondermeeſters, of anderzins onder 't oog van den *Monſieur*, zonder benadeeling, of liever, zoo veel moogelyk, ter meerdere bevorderinge der gezondheid, by goed en droog weêr, met onſchuldige *divertisſementen*, by voorbeeld, *palletten*, *kegelen* enz. kunnen bezig houden.

§ 18.

Gelyk de plaats behoort geſchikt te zyn, zoo moet ook de *tyd* om ſchool te houden, dagelyks niet te kort of te lang geſteld worden, en eenigzins geëvenredigd naar 't getal der discipelen, en naar 't geen in de onderſcheidene Schoolen te leeren is: den gewoonen tyd, op de vier voor-

voornaame ſchooldagen, Maandag, Dingsdag, Donderdag en Vrydag, kan men ſtellen voor den middag van 9 tot 12 uuren; na den middag van half 2 tot half 5 uuren; — en in het midden vàn den winter, als de dagen op het kortſte zyn, tot 4 uuren. Op Woensdag namiddag, naar myn plan geſchikt tot ander dan het dagelykſche ſchoolwerk, by voorbeeld, *het ſpellen van eenige opgegevene woorden uit het hoofd enz.*, kan de School een half uur of één uur vroeger uitgaan, en dewyl de boog niet altyd even zeer kan geſpannen zyn, en ook de Meeſter tyd tot eenige wandeling, bezoek van goede vrinden, of bezorging van zyne eigene zaaken noodig heeft, kan men, volgens 't geene thans meest overäl, en in alle ſchoolen, gebruikelyk is, des Saturdags middags van den ſchooltyd uitzonderen, en de Schooljeugd *vacantie* geven.

Maar wat den tyd *van 't jaar* betreft, geduurende welken men zal ſchool houden, deze dient zoo lang geſteld te worden, als maar eenigzins mogelyk is: op de kleinſte en geringſte plaatzen zelfs moet 'er ſchool gehouden worden geduurende den geheelen winter, ten minſten van het midden van October tot het be-

gin of midden van April des volgenden jaars; op groote Dorpen, en in de Steden, dat ſpreekt van zelfs, ja overäl, waar zulks maar eenigzins geſchieden kan, *het geheele jaar door:* — Hier op behoort men acht te geven op plaatzen, waar, wegens de traagheid der Schoolmeeſters, of meerder lust tot andere bezigheden, het gezet ſchoolhouden te zeer verwaarloosd wordt. — De School-Reglementen, welke 'er reeds zyn, brengen dit mede: by het *viſiteren* der Kerken, waar zulks in de Republicq plaats vindt, behoorde hier op overäl behoorlyk onderzoek gedaan te worden: althans, in het *Viſitatie-Reglement*, 't welk is opgeſteld by de C. Synodus van Delft 1721. *gerevideerd*, *gelimiteerd* door de Synode van Leyden en Gouda 1722. 1723. en eindelyk *gearreſteerd* in de C. Synode van Rotterdam 1724. en van Breda 1730. te vinden in het Kerkelyk Handboekje bl. 454 en volgende, vindt men onder *de vragen aangaande de Schoolmeeſters* te doen, ook *deze*, zynde de 6[de]: *of zy het geheele jaar tot onderwys der Jeugd ſchool houden, daar het moogelyk is.* — Deze vraag moet ook gedaan worden, by 't *viſiteren* der Kerken, in Gelderland, volgens de *ordre van viſitatie*, te vinden agter de *Synod. Ordonnantien en Reſo-*

Resolutien, *door J. Smetius*, zynde onder de vraag-pointen *betreffende*, *de Schoolmeesters* " ook deze §. v. of 't geheele jaar „ door school houden daar 't *eenigzins* ge- „ schieden kan." Ook vinde ik in 't *Compendium* der Kerkelyke Wetten van Vriesland door *G. Nauta* Tit. XXXVI. §. IV. „ yder dorp dient niet alleen *een School-* „ *meester 't geheele jaar* te hebben tot „ dienst der kerke en *instructie der jeugd* „ enz." — 't Is waar, als 'er geen stof is, en geen kinderen ter school komen, kan de Meester geen school houden: maar ik verbeelde my, dat wanneer een Meester zulks zogt, en zyn hart op de school, en den bloei der Jeugd ter zyner standplaats, stelde, en dezelve, zoo wel als de Ouders, aanmoedigde, dat het op weinige plaatzen geheel aan stof zou ontbreken; men behoorde hen te verpligten om school te houden, zoo dra, en tot zoo lang een zeker getal discipelen, al was het maar dat van 5 of 6, zich daar toe aanboden: schoon ik 'er niet tegen ben, dat, in zulke gevallen, de tyd om dagelyks school te houden wat korter gesteld worde, en eenigermaate geëvenredigd aan het getal der Schoolieren, al was het, dat men in zulk een klein getal van Schoolkinderen alleenlyk voor den middag school

hield;

hield; — en des avonds nog eenigen tyd *vaceerden* voor zulken, die genegen waren, om, na 't verrichten van hun beroepswerk, nog eenig onderwys in 't *lezen*, *ſchryven*, *zingen* enz. te genieten: gelyk het ook billyk is, dat 'er by zulk een klein getal van Schoolieren, waar aan de Meeſter zyn' tyd en moeite beſteedt, iets meer worde betaald voor het onderwys; ook door de Diaconyën voor kinderen, die anders voor niet leeren, of voor welken het ſchoolgeld uit de Armen - penningen betaald werdt.

§ 19.

En opdat het heilzaam oogmerk te beter bevorderd, en de Meeſters tot het ſchoolwerk gehouden worden, behoort men te zorgen, dat zy overal behoorlyk *geſalariëerd* worden, zoo dat zy uit dat inkomen, by eene maatige levenswys, in hunnen ſtand een onbezorgd beſtaan kunnen genieten: — en daar by zorg te dragen, dat zy buiten den Kerk - dienst en 't School - ambt, geene andere posten of bedieningen waarnemen, vooral niet zulken, die den tyd, voor 't ſchoolhouden noodzakelyk, wegnemen, of hen in 't naarſtig en getrouw waarnemen van dezen

zen hunnen gewigtigen post, die waarlyk wel een geheel man vereischt, hinderlyk zouden kunnen zyn.

Zulke bepaalingen behoorden 'er overal te zyn in de Republicq, en, waar men dien aangaande Wetten en Ordonnantien heeft, dient men wel toe te zien, dat dezelve ſtipt worden nagekomen, of wederom in *obſervantie* gebragt, waar die eenigermaate in onbruik mogten geraakt zyn: — In 't *Viſitatie-Reglement van de Kerken in Holland*, zoo even aangehaald, en in de *Synodalia van Zeeland*, vinde ik daar niets van onder de vragen, welke de *Voorzangers* en *Schoolmeeſters* betreffen, maar wel in de Kerkelyke Ordonnantien van eenige andere Provincien, by voorbeeld, in *Gelderland* moet, by de Kerken-viſitatie, onder anderen gevraagd worden, *volg.* §. II. van de Artykelen, *betreffende de Schoolmeeſters;* " of zy hun-„ nen dienst niet vrugteloos maaken met „ Tapperyen, Pagteryen van Accynſen, „ Imposten enz." En in de *Kerkelyke* Wetten van *Vriesland* heeft men *Tit.* XXXVII. dit Artykel: " Een Schoolmeeſter „ zal niet te gelyk Pagter mogen zyn, „ noch dient zich te bemoeijen met den „ dienst van Notariëren, of voor de Ge-

 „ regten

„ regten te procureren, tot hindering van
„ de School- en Kerkedienst enz." Dit
zy nu genoeg aangaande *den tyd* van 't
ſchoolhouden.

§ 20.

Wat in een goed Schoolmeeſter vereischt
worde, zal van zelfs blyken, als
ik zal geſproken hebben van de onderſcheidene
byzonderheden, waar in onderwys
moet gegeven worden, en de wyze,
op welke zulks ten meeſten voordeele geſchiedt.

Ondertusſchen is het zeker, dat men
van alle Schoolen, ten dezen aanzien,
niet evenveel verwagten kan, en dat 'er
noodzakelyk tusſchen Schoolen en Schoolen,
en tusſchen het onderwys dat in de
eene en andere School behoort plaats te
hebben, onderſcheid dient gemaakt te worden.
In de Schoolen alleen voor jongere
kinderen geſchikt, waar in ik veronderſtelle
dat dezelve van hun 4de of 5de tot
het 6de of 7de jaar blyven (maar hoedanige
kinderen op de *Dorpen* meestal by de
Meeſters of hunne Vrouwen worden ter
ſchool gezonden) diende dit navolgende
geleerd te worden, namelyk het *a. b. c.*
in

in de onderscheidene *figuuren* der letteren, zoo in het *Capitaal*, als *gewoon Romeinsch*, en *loopend* schrift enz. prompt *spellen* en *lezen*. Voorts moeten hier de kinderen wel leeren uitspreken, en van buiten leeren, het *allervolmaaktste Gebed*, de *twaalf Artykelen des Geloofs*, en de *Wet des Heeren*, (waar by men voor die wat verder zyn, en het gemelde reeds prompt kennen, eenige korte spreuken, of treffende gezegden uit den Bybel zou konnen voegen,) — het Bybels geschiedkundig vraagboekje van *Borstius* of een ander kort opstel; de oudste en verstgevorderde ook eenige vragen uit het kleine *kort begrip der Christelyke Religie*. Waar over de Schoolvrouw, naar de vatbaarheid der kinderen, eens of tweemaalen in de week diende te Catechizeren; opdat zy dus al vroeg met eenig oordeel leeren, en gewend worden aan een' zekeren lust, om te begrypen het geen zy leeren. En de bevinding leert, dat waarlyk veele kinderen, alreeds in hunne vroegere jeugd, meer begrip en oordeel toonen te bezitten, wanneer 'er maar eenig behoorlyk werk van gemaakt wordt, dan men zich gemeenlyk verbeeldt. Ook behoorde 'er door zulken onder de kinderen, die 't verst in 't *lezen* gevorderd waren (en die

daar

daar in een zekere eer ſtellen zouden,) dagelyks een gedeelte van den Bybel, al ware het maar een half Capittel, of eenige weinige verzen gelezen te worden, terwyl de anderen luiſteren. Best geſchikt, en meest begrypelyk voor de kinderen zouden daar toe zyn de *geſchiedenisſen* van het N. Testament, namelyk de 4 Euangeliën, en de Handelingen der Apostelen. — Waar by zouden kunnen gevoegd, en by verwisſeling gelezen worden, ſommige der treffendſte geſchiedenisſen uit het O. Testament, by voorbeeld, de opoffering van Izaäk, de droom van Jacob, vooral de geſchiedenis van Joſeph, ook van David; en gaat de vatbaarheid zoo verre, beſpeurt men by ſommige begrippen van 't geen 'er gelezen wordt, vervolgens ook eenige der merkwaardigſte byzonderheden uit de lotgevallen van Israëls volk, onder 't geleide van Mozes en Jozua, onder de Richteren en Koningen enz.

By dit alles, zou het niet kwaad zyn, dat door een' der oudſten van deze kleine Schoolieren, by 't aangaan der School, of een half uur na dien beſtemden tyd, by voorbeeld 's morgens omtrent ten half 10 uuren, zeker *kort en beknopt Schoolgebed*,

bed, en voor 't uitgaan van het zelve het *allervolmaaktſte Gebed* door een ander, daar toe te verkiezen, eerbiedig wierde opgezegd.

Kon 'er nu daarenboven in deze Schoolen een zeer kort en beknopt opſtel van eenige der treffendſte gevallen uit de Nederlandſche geſchiedenisſen, waar van een klein gedeelte (al was 't maar tweemaalen in de week) zou moeten gelezen worden, ingevoerd worden, zulks zou, verbeelde ik my, den kleinen knaapen zelfs een aangenaam genoegen, en ſoort van uitſpanning geven, (in welker voege dit ook ſlegts behoorde behandeld te worden,) en hun al vroeg ongevoelig een zekere zugt geven voor de kennis der geſchiedenis van hun Vaderland. — Waar by ik nog voegen zou, om hun vroeg eenigen ſmaak te geven in de nuttige en beſchaavende Digtkunst, en hun tevens op eene aangenaame wyze ongevoelig hunnen pligt te leeren, eene dagelykſche voorlezing uit de eenvoudige, maar kunſtige kinderversjes, welke men thans heeft van de Heeren *Alphen*, *Pape*, *'t Hoen*, welke zy door 't lezen van zelfs zullen van buiten leeren, en tevens ongevoelig eenen goeden ſmaak krygen.

Intus-

Intusfchen begrypt men ligtelyk, indien de Schoolen voor kinderen, op de gezegde manier zyn ingevoerd, (hoedanig die alle zonder onderfcheid behoorden te zyn,) dat dan niet elk, die maar wil, zich tot dit beroep zou mogen begeven, maar alleen zodanigen, welke zich daar toe hadden *bekwaam* gemaakt, en daar van in een behoorlyk *Examen*, ten overftaan van Heeren *Schoolarchen*, blyken gegeven hadden.

Gelyk zy ook met hun Schoolen, zoo wel als de andere, onder Heeren *Schoolarchen* (waar van ftraks nader) ftaan moeten, en deze Schoolen aan eene zekere *vifitatie* onderworpen zyn.

Zulke of diergelyke order, ook op de Schoolen voor kinderen zou kunnen oorzaak zyn, dat de kinderen niet genoodzaakt waren veele kwaade *gewoonten* en *gebreken* in 't *fpellen* en *lezen*, waar aan zy hier gewend waren, wederom met veele moeite af te leeren, en veel meer nut zouden kunnen hebben, dan thans veelzins, van den tyd, welken zy in deze Schoolen doorbrengen.

§ 21.

§ 21.

Maar om op deze Schoolen niet te lang te ſtaan, zal ik nu overgaan tot het onderwys, het geen aan de Jeugd, een weinig ouder geworden en tot eenige meerdere vatbaarheid gekomen zynde, in de *Schoolen der Meeſters* het meest dienſtig en noodig is. — Wy zullen zoo ſtraks eenig *onderſcheid* moeten maaken, vooral in de Steden, tusſchen Schoolen en Schoolen; maar 't geen ik nu ten aanzien van het noodigst onderwys zal opgeven, betreft *alle de* Schoolen der Meeſters zonder onderſcheid; en 't geen ik omtrent de *Schoolen ten platten lande* aanmerke, moet ook op de Schoolen van de *laagſte* en *benedenſte Clasſen in de Steden*, voor zoo verre het daar gelden kan, worden toegepast.

§ 22.

Onder die dingen, welke in alle Schoolen, ook ter beſchaaving van de natie, moeten worden aangeleerd, komt de *Godsdienst* zekerlyk in de eerſte plaats, en boven al, in aanmerking.

Dat dezelve uit zynen aart ſtrekke tot de bevordering van 't geluk, en den waa-

ren

ren voorspoed, niet slegts van byzondere persoonen; maar van geheele Volken en Maatschappyën, kan niet gelochend worden: kundige mannen hebben dit in treffelyke Verhandelingen overvloedig bewezen (*a*); ook leerde dit de ervarenheid van alle eeuwen.

En kan 'er wel iets kragtiger strekken ter bevorderinge van het heil, en tot een waare *beschaaving* eener natie, dan de Godsdienst van Jesus Christus?

Ik ben niet voornemens, en 't is ook thans myn taak niet, in een breedvoerig betoog van dit gewigtig stuk te treden. Die dezen Godsdienst van naby heeft leeren kennen, die de waaragtige veranderinge en verbeteringe van het hart, welke dezelve bedoelt, en waar op in dien Godsdienst boven al wordt aangedrongen, in aanmerking neemt:

(*a*) Men leze dit Stuk kragtig betoogd, in eene der Predicatien van den beroemden Aarts-Bisschop van *York*, den Heer *Sharp*, I. D. Pred. VIII. waar van de inhoud is. *De Godsdienst, het eenige middel om een Volk voorspoedig te maaken* over *Deut. V.* 29. p. 181. en volg. — Bekend is het voortreffelyk werk over de *voordeelen van den Christelyken Godsdienst*, van den Wel-Eerw. Heere *Jac. van Nuys Klinkenberg*, thans Predikant te Amsterdam.

neemt: die de zedenleer van dezen grootſten aller menſchen, en van zyne dienaaren de Apostelen enz. ja, die de geheele zedenleer van den Bybel, welke den geöpenbaarden Godsdienst bevat, vergelykt met de Zedepligten welke de natuurlyke Godsdienst, in dezen ſtaat der verdorvenheid, en de ſchranderſte zoo wel als de deugdzaamſte der Heidenen aan de hand geven, zal gedrongen worden te erkennen, dat deze, ook zelfs tot *regte beſchaavinge eener natie*, niet minder dan wyn en water, in kragt en aangenaamheid van elkanderen verſchillen.

Anderzins kan ik my gerustelyk beroepen op de gewigtige veranderingen en verbeteringen, overal veroorzaakt, zedert het invoeren van den Christelyken Godsdienst in verſcheidene landen en gewesten, op het verdwynen van de barbaarſche woestheid en wreedheid, benevens de ſchreeuwendſte onreinheden, en het ſtraffeloos plegen van de ſchroomlykſte ongeregtigheden, voor de heldere ſtraalen van het licht des Goddelyken Euangeliums. — In der daad, wat men ook moge bybrengen, aan het naarſtig inſcherpen der zuivere Euangelyleer, aan den Godsdienst van Jeſus Christus, moet buiten twyffel de eerſte

 plaats

plaats worden ingeruimd, onder al het geen immermeer tot *beſchaaying* eener natie heeft kunnen ſtrekken. (*a*) Terwyl ik tevens vry mag veronderſtellen, dat dezen Godsdienst, van ſchadelyk *bygeloof gezuiverd*, gelyk dezelve in de publique kerken dezer Landen geleerd wordt, en daarom, de by ons heerſchende Godsdienst hiet, ook in zyne geſchiktheid ter meerdere *beſchaaying* van eene Natie, de voorrang toekomt.

Zaaken,

(*a*) Wat invloed de Godsdienst van Jeſus Christus ook byzonder gehad hebbe op de bevordering van *kennis en geleerdheid*, zoo zeer ſtrekkende tot *beſchaayinge* eener natie, is door de ondervinding van vorige tyden bevestigd. Men denke ſlegts, hoe deze het voornaame middel zy geweest tot verdryving van woestheid en barbaarschheid by verſcheidene volken van Europa, inzonderheid door de *Normannen*, op aanleiding van Italiaanſche Leeraaren, die zich in Frankryk, en wel voornaamelyk in *Normandyë*, hadden neêrgezet, zedert Normandyë den Christelyken Godsdienst had omhelsd. Aan de Normannen had *Engeland*, had *Siciliën*, en ook de zuidelykst-gelegene *Gewesten* van Italiën, als *Apuliën*, *Calabriën*, — den invoer der *Wetenſchappen* te danken, alzo de *Normannen* hunne Leermeeſters werden. Merkwaardig zyn, by het breeder verhaalen dezer byzonderheden, de woorden van den Heer J. L. MOSHEIM, in zyne *Kerkel. Geſchiedenisſen.* " Het aanneemen van den „ *Christelyken Godsdienst* had de *ruwe zeden* der ſtryd-
„ baare

Zaaken, welke ik als waarheden, by andere gelegenheden, en door anderen betoogd, ja als op de natunr van de zaak gegrond, voor toegeſtaan en bewezen mag houden. Immers, om thans geen ander bewys aan te voeren, hy, die de ondervinding raadpleegt, en de oogen niet moedwillig voor het licht ſluit, zal moeten erkennen, dat de *meeſte beſchaafdheid*, by voorbeeld, oprechtheid, eerlykheid, kuischheid, naarſtigheid, beſcheidenheid, liefde en trouwe, zugt voor den

„ baare Normannen zeer *verbeterd en beſchaafd:* „ want deze moedige krygslieden, die nog onder „ het *Heidendom* levende, den *verregaandſten afkeer* betoonden van *alle wetenſchappen* en *'t geen* „ *naar geleerdheid ſmaakte*, muntten na hunne bekeering uit, door zich yverig op de kennis van den „ Godsdienst toe te leggen, en de *fraaije letteren* te „ handhaaven.

„ Deze ſterke zugt tot wetenſchap, die van dag „ tot dag toenam, en eindelyk de heerſchende drift „ werd der beſchaafdſte volken van *Europa*, had „ veele gelukkige gevolgen. Hier aan moet bovenal „ toegeſchreven worden het groot getal van openbaare Schoolen, op veele plaatzen geopend, als mede „ de verkiezing van bekwaame en uitmuntende Meeſters, enz." Men zie het *IV. D. der Kerkel. Geſchied. p.* 42. der Nederduitſche uitgave.

Dus ziet men, wat ook de *geleerdheid* en *wetenſchappen* in Europa aan *den Christelyken Godsdienst* verſchuldigd zyn.

den welſtand van het algemeen, zugt voor kennis en wetenſchappen, en wat ik meer als bewyzen eener waare beſchaafdheid zou mogen optellen, daar ter plaatze en onder zulken het allermeest heerſchend is, waar men zich in dezen Godsdienst het meest oeffent, en 't naaukeurigst naar denzelven zoekt te leven.

Het onderwys in den Godsdienst behoort dan vooral in de Schoölen niet verzuimd te worden; deze moet boven alles der Jeugd, tot wat ſtand de kinderen dan ook in de wereld mogen geſchikt zyn, ernſtig worden ingeſcherpt. Derhalven heeft men in de aanſtellinge van Schoolmeeſters op dit gewigtig point voornamelyk te zien, en den zodanigen behoort men de voorkeur te geven, die ſtigtelyk en deugdzaam zyn, die by andere noodige bekwaamheden tot den post van Schoolmeeſter, waare liefde en achting toonen voor den Godsdienst, welken zy belyden, denzelven door hun voorbeeld aanmoedigen, en bekwaam zyn, om daar in, naar de vatbaarheid der Jeugd, op gezette tyden, eenig geſchikt onderwys te geven.

En wordt hier op over het algemeen wel acht genoeg geſlagen? Ware dit echter niet hoogst

hoogst billyk? Immers de Schoolmeesters zyn verpligt die Leer te *ondertékenen*, zoo als dezelve vervat is in de Formulieren van Eenigheid, — zy behooren derhalven dezelve te kennen. — En aan die ondertékeninge behoorden alle *Schoolmeesters* zonder onderscheid gehouden te worden, volgends de *Synod. Nation.* van *Dordrecht Sess.* 17. 't welk ook van allen zonder onderscheid uitdrukkelyk bepaald is in de *Kerkelyke Wetten van Vriesland* door *G. Nauta Tit.* XXXVII. *Art.* VII. " Alle School-
„ meesters van deze Provincie, zoo La-
„ tynsche als Duitsche, als ook die By-
„ schoolen houden; zullen den Heidel-
„ bergschen Catechismus, en de Formu-
„ lieren van eenigheid, zonder eenige
„ uitvlugt dies te neffens, in Classe on-
„ dertékenen, enz."

Of zulks wel geschied zy by de *Schoolmeesters*, (althans van die, welke ook *Voorzangers* zyn, waar op die Artykelen schynen te doelen,) moet gevraagd worden by de *visitatie der Kerke* in onderscheidene Provincien, uitwyzens *de Ordre van visitatie in Gelderland* § 1. in de Vraag-Artykelen betreffende de Schoolmeesters; het *Visitatie-Reglement van Holland*, te Delft *opgesteld*, in de vraag-pointen aan-

 gaande

gaande de Voorzangers en Schoolmeesters § 3.

Daarenboven zyn de Schoolmeesters verpligt, volgends het zelfde Art. van het Dordsche Synode, om *de Jongheid hun toebetrouwd in de fondamenten der Christelyke Religie naarstig te* ONDERWYZEN: welk onderwys niet blootelyk moet bestaan in de kinderen iets uit den *Catechismus*, *of 't kort begrip te laaten van buiten leeren;* maar 't is, volgends de uitdrukkelyke verklaaring van dat Nationaal Synode, " hun ampt, ,, alle hunne discipelen naar gelegenheid ,, van hunne jaaren en begrip, twee da- ,, gen, ten minsten in de week, niet al- ,, leenlyk in 't van buiten leeren, maar ,, ook in 't verstand der beginselen des ,, Catechismi te oeffenen."

Voorts, na gemaakte bepaaling van de *driederlei Formulieren van den Catechismus*, welke maar alleen (*a*) in de Schoolen zouden

(*a*) Het ware in der daad te wenschen, tot voorkoming van schadelyke vooroordeelen, en meerdere wegneminge van alle haatelyke broedertwisten, dat men zich in alle Schoolen ook stipt aan deze bepalinge hieldt, en dat geen Vraagenboekjes, van wie, en hoe goed ook op zich zelven, by voorb. noch van den Hr. *Hellenbroek*, noch van den Hr. *Lampe*, noch van iemand

zouden mogen gebruikt worden, te weten van kinders de *twaalf Artykelen des Geloofs*, de *tien Geboden* enz. — voor die wat verder zyn, een *kort begrip van den Catechismus van den Paltz*, — en eindelyk *de Catechismus van den Paltz zelve*, leest men vervolgends: " ook zullen de
„ Schoolmeesters zorge dragen, dat de
„ discipelen niet alleen deze Formulieren
„ van buiten leeren; maar ook de leer in
„ dezelve vervat tamelyk verstaan. Tot
„ welken einde zy dezelve naar een ie-
„ ders begrip duidelyk zullen verklaaren,
„ en naerstelyk ende meermaals hen af-
„ vraagen of zy den zin wel hebben be-
„ grepen."

Gelyk zy ook in sommige Provincien, by voorbeeld, in Vriesland, volgends de aldaar gearresteerde Wetten, de eerste en voorste zyn moeten, die gevraagd worden

iemand anders, in de Schoolen, of openbaare Catechisatien gebruikt werden; dit is *goedgevonden* by de Classis *van Walcheren* den 20. September 1736. ten aanzien van de Kerken, onder dezelve ressorteerende, gelyk my gebleken is, uit zeker gedrukt *ontwerp* en *præadvys* over dit stuk, door *Gedeputeerden van gemelde Classis*, en ten zelven dage geconverteerd in eene Classicaale Resolutie; welk stuk ik onder myne papieren gevonden hebbe.

den in de Catechiſatien, opdat zy zoo te bekwaamer mogen zyn, om hunne leerlingen in de gronden der Christelyke Religie te onderwyzen. *Kerkelyke Wett. van Vriesl.* Tit. XXXVII. § VIII. En het *Réglement* van de Edele Mog. Heeren Raaden van State, voor de Schoolmeeſters ten platten Lande onder het diſtrict van de Generaliteit, van 1709. bepaalt: dat een *Schoolmeeſter* ten platten Lande *niet alleen* een jaar voor zyne aanſtellinge moet geweest zyn Lidmaat der Hervormde Kerk, en zulks doen blyken met behoorlyke attestatie, volg. § 2. " maar inzonderheid „ dat hy moet zyn van een goed, en „ Christelyk leven, en zoo ver in de „ gronden van de Religie geoeffend, dat „ hy de Jeugd daar in kan onderwy- „ zen."

Trouwens deze voorgeſtelde manier om de Jeugd uit den *Catechismus*, of het *kort begrip*, in den Christelyken Godsdienst te onderwyzen, komt overeen met verſcheidene Synodale beſluiten zoo voor als na 't Nationaal Synode 1718 en 1719 gehouden, gelyk men ziet in zeker gedrukt *ontwerp en præadvys van Gedeputeerden der E. Clasſis van Walcheren*, over de wyze om de vastgeſtelde uniformiteit in het Catechi-

techiſeren algemeen in te voeren, van den 20. September 1736.

De Schoolmeeſters behooren dan ongetwyffeld, uit hoofde van den post, waar toe zy geroepen zyn, wat meer te weten van den Godsdienst, dan een gemeen lidmaat, om de kinders, althans die van Hervormde Ouders, in den Godsdienst te kunnen onderwyzen, en daar toe ook van deze hunne kunde, volgends hunnen pligt, getrouwelyk gebruik te maaken.

Of het niet zeer nuttig zoude zyn, dat tot gebruik in de Schoolen wierde ingevoerd eèn *kort opſtel van de voornaamſte pligten der Zedekunde* (waar van men doorgaans zeer gebrekkige en verwarde begrippen vormt,) uit den *Christelyken*, en *vooral den Hervormden Godsdienst* afgeleid, mits dat opſtel vooraf goed gekeurd wierde door de Kerk van Neêrland, en als uit haaren ſchoot voortkwame, wil ik by deze gelegenheid gaarne aan het oordeel van kundige lieden overlaaten. Schoon ik toeſta, dat door bekwaame Schoolmeeſters, uit den Heidelbergſchen Catechismus, 't welk als een zeer voortreffelyk *Syſtema theoretico-practicum* mag gehouden worden, ook hier en daar de heerlykſte zedelesſen,

 welke

welke eenen onmiddelyken invloed hebben op 's menſchen waaragtig welzyn, de vatbaare Schoolieren kunnen worden ingeſcherpt.

Voor het overige konde het geen geringe nuttigheid hebben, tot bevordering en aankweeking van Godsdienſtige kundigheden, en ook om de kinderen van jongs af te gewennen, om van den openbaaren Godsdienst, en wel met oplettendheid en vrugt, gebruik te maaken, dat alle Schoolmeeſters hun werk maakten om des maandags morgens, ten minſten geduurende den tyd van één uur, hunne Schoolieren te ondervraagen, over 't geen op den voorigen dag, inzonderheid uit den Catechismus, gepredikt was: de kleine kinderen zullen, by voorbeeld, vooreerst kunnen volſtaan, met alleen den text te weten; — die wat verder zyn, moeten dien voor den Meeſter in den Bybel opzoeken; — andere wederom wat meer van 't verhandelde, op gepaste vraagen, moeten antwoorden; alles naar gelang van jaaren, vatbaarheid, en reeds gemaakte vorderingen.

Zulks zou niet alleen de kinderen ten reeds gezegden einde kunnen nuttig zyn,

maar

maar ook verscheidene volwassenen opscherpen, en met meerder aandagt de Predicatien doen hooren, alzo zulke ordre, wanneer zy stipt wordt onderhouden, aanleiding geven zou, dat de kinders met hunne Ouders of anderen der huisgenooten uit de Kerk te huis komende, dezelven ondervraagden, om eenigzins gevat op 't geen de Meester zou mogen vragen, en te beter beslagen, ter school komen.

Men denke ondertusschen niet, dat ik van de Schoolmeesters te veel wil vergen; of hun nieuwe lasten opleggen: in tegendeel, dat onderzoek zal juist geschieden op deze of dergelyke wyze, als ik heb voorgesteld, wanneer slegts het *oude*, 't welk in veele Schoolen in onbruik geraakt is, en waar toe verscheidene Schoolmeesters mogelyk ook de vereischte bekwaamheid niet zeer hebben zouden, maar wederom wierd in *observantie* gebragt; Immers dus spreekt het *Nationaale Synode van Dordrecht*, in het zoo even aangehaalde Artykel *Sess.* 17. " De Schoolmeesters
„ hoofd voor hoofd, zullen de School-
„ jongeren, welke hun bevolen zyn,
„ brengen tot het gehoor der heilige Pre-
„ dikatien, maar voornamelyk de Cate-
„ chetische," ('t geen ten aanzien van
de

de Armen-Schoolen overal behoorde te zyn, gelyk thans te Rotterdam, en in fommige andere Steden werkelyk gefchiedt,) " ende NB. naarftiglyk reken-
„ fchap der zelvige afvorderen."

En opdat dit met nog te meerder vrugt mogt gefchieden, ware het te wenfchen, dat ook de Heeren Predikanten, vooral in hunne Catechismus-predicatien (welke doorgaans te lang en te geleerd zyn, gaande dikwyls tegen het oogmerk van deze inftelling, het begrip en de vatbaarheid van eenvoudigen verre te boven,) dat gedeelte van het zelfde Artykel *uit het Synode van Dordrecht* in 't oog hielden, en daar aan poogden te voldoen, 't welk aldus luidt: " Der Predikanten ampt en
„ discretie in de Kerke zal wezen, de
„ Catechismi-predikatien dermaten opent-
„ lyken aan te ftellen, *dat ze behoorlyk kort*
„ *zyn*, en *naar 't begrip*; niet alleen der
„ volwasfene, *maar ook der jeugd*, zoo
„ veel mogelyk is, gepast."

Ik heb op dit ftuk een weinig langer geftaan, om dat ik begryp, dat de Godsdienst, by andere heerlyke voordeelen, welke hy geeft, de ziel is van een' Staat; en dat het geen, 't welk boven al den naam

van

van waare *beschaafdheid* eener Natie draagen kan, daar uit voornaamlyk zal moeten voortvloeijen.

§ 24.

't Geen voorts in alle *Meesters-schoolen* moet geleerd worden, is het nauwkeurig *spellen*, zoo wel uit het *hoofd*, als uit de schoolboeken; prompt *lezen*, *psalmzingen*, net en duidelyk *schryven*, en wel *cyfferen*; althans tot zoo ver, dat men den regel van drieën wel verstaat; het welk in alle standen, ook in de huishouding, aan de meesten in 't vervolg, wel te pas komt. Een Meester echter, ook op een Dorp, behoorde wel wat verder te zyn, en ten minsten ook de Hoofdspeciën van *Additie*, *Substractie* enz. in de gebrokene getallen te verstaan, of 'er zyn mogten onder zyne leerlingen, die smaak in 't cyfferen vonden, en zich verder begeerden te oeffenen: gelyk men ook zelfs eenige kundigheid van de gebrokens dient te hebben, om eenige sommen uit den regel van drieën, welke door *Bartjens* of *Coutereels* zyn opgegeven, wel te kunnen cyfferen. Schoon ik toesta, dat men, ten aanzien van dit laatste, als voor veelen minder noodig, op sommige *kleine* dorpen eenige toegevend-

gevendheid zou konnen gebruiken, wanneer namelyk een Schoolmeester, anderzins, tot de overige deelen van zynen post behoorlyk in staat was.

Was 'er, behalven het genoemde, gelegenheid, om op eene aangenaame en genoeglyke wyze, welke als een zeker soort van uitspanninge zyn moest, eenige onderrichting te geven aan die, welke zulks begeerde, in 't geen betrekking heeft tot den *Landbouw*; en op andere Dorpen, die voor de Vaart meer gelegen zyn, in de beginsels *van de Zeevaart*, ten minsten in 't geen die wetenschap zulken, die 'er toe opgeleid worden, meer bevattelyk maaken zou, zulks konde voorzeker op sommige plaatsen aan de Vaderlandsche Jongelingschap veel dienst doen, en zou aan eenen Meester, die daar in eenige ervarenheid had, alle andere dingen gelyk staande, de voorkeur geven. Dan van dit laatste, *de Zeevaart*, zal ik zoo aanstonds by de *Kunst-schoolen* in de Steden eenige nadere melding maaken.

§ 25.

Ik heb te vooren § 12. onder de *gebreken der Schoolen* ook die genoemd, dat van eenige

eenige dingen, waar in het onderwys echter zeer noodig is, niet genoeg, of in 't geheel geen werk gemaakt wordt. Daar toe konde ik brengen de *Bybelſche geſchiedenisſen*; een onderwys, tot regt verſtand van Gods Heilig Woord, en om de leeslust van het zelve by de Jeugd op te wekken en aan te kweeken, zeer noozaakelyk; waar in derhalven ook op zekere tyden, al was het maar ééns of tweemaalen in de week, onderwys diende gegeven te worden; waar toe ik voor zulken, die 't Hiſtorisch Vraageboekje van *Borſtius* geleerd hebben, zeer zou aanpryzen, het nuttig werkje van den Heer *G. van Kesſel*, in leven waardig Predikant in *'s Gravenhage*, of de Bybelſche *Hiſtorie-vragen* van den Heer *A. van den Berg*, geachten Predicant te *Arnhem*. Waar by zulken, die wat verder zyn, de grootere werkjes van de Heeren *Wats* of *Kulenkamp* te huis konden gebruiken, — of ook by gedeelten op de School, over de les die uit *van Kesſel* of *van den Berg* opgezegd was, breeder voorlezen. — Behalven dat ook de verstgevorderde, uit den Bybel zelf, dat gedeelte der geſchiedenis, 't welk volgends het boekje van den Heer *van Kesſel* enz. op zulk eenen dag de les was, breeder zouden moeten verhaalen, en zich in ſtaat ſtellen,

ſtellen, zoo veel mogelyk, om te antwoorden op die vraagen, welke de Meeſter breeder daar over, naar hunne vatbaarheid, doen zoude.

§ 26.

Maar is 'er iets, dat te veel verzuimd wordt in de Schoolen; en het welk nogtans in allen behoorde plaats te hebben; het zyn de twee *volgende* byzonderheden:

In de *eerſte* plaats bedoele ik het onderwys in de *Vaderlandſche Geſchiedenisſen*, waar in uit dien hoofde de gemeene man op eene verwonderlyke wyze onkundig bevonden wordt: daar eene meerdere algemeene kundigheid in denzelven zeer dienſtig zyn zoude, ter meerdere *beſchaavinge*; en inzonderheid de liefde tot het Vaderland en handhaaving der Burgerlyke en Godsdienſtige Voorrechten, welke onze Voorouders ten koste van goed en bloed verkregen hebben, grootelyks opwekken en aankweeken: — behalven dat het ſchandelyk is, onder een beſchaafd volk, en inzonderheid voor elk vrygebooren Nederlander, om in de geſchiedenisſen, in de merkwaardigſte gebeurtenisſen van zyn eigen Vaderland, onervaren te zyn, en dus

dus grootelyks te bejammeren, wanneer niet elk gefchikte gelegenheid hebben mag om die te leeren kennen!

In der daad, naast den Bybel en den Catechismus, behoorde by waare Vaderlanders, het onderwys der kinderen in de Vaderlandfche Gefchiedenisfen in aanmerking te komen, opdat eene waare zugt voor 't welzyn van het Vaderland in tedere harten wierde ingeplant, om hen de wonderen van Gods hand, in de opkomst en bewaaring van deze Republicq, niet minder blykbaar, dan oudstyds in de lotgevallen van het Joodfche Volk, te doen eerbiedigen, en, opdat ik niet meer noeme, om een ieder aantemoedigen, tot het najaagen van die deugden, welke onze Voorvaders zo zeer eerwaardig en ook gedugt maakten in 't oog van hunne nabuuren. Ja van alle volken.

Behoorden zaaken van die natuur wel ooit in vergetelheid te geraaken? Zou dat beantwoorden aan 't geene wy aan de nagedagtenis van zulke braave en dappere Verdedigers van onzen Godsdienst en Vryheid, of liever aan den God van Nederland, verfchuldigd zyn? Moest dan niet naast den Bybel en Catechismus (ik

herhaale het,) in alle Schoolen gezet werk gemaakt worden van het onderwys in de geschiedenisfen van ons gezegend en dierbaar Vaderland?

Voornaamlyk behooren dezelve geweeten, en in de Schoolen aangevangen te worden, van het jaar 1555. af, te weten zedert den *afftand van de Regeeringe* dezer landen, door *Karel den Vyfden*, aan zynen Zoon *Filips:* want fchoon ik erken, dat de oorzaaken van de troebelen al onder de regeering van voorige Graaven moeten gezogt worden, begint van dat tydftip eerst regt dat geen, 't welk het meest *interesfant* is in de gefchiedenis der Republicq, als zodanig. — Hier wordt de gefchiedenis voor de Jeugd het aangenaamst; — ook zal men, van dit tydftip begonnen zynde, wanneer men wat ouder geworden is, en daartoe in zynen ftand tyd en gelegenheid heeft, van zelfs onderzoek beginnen te doen, ook naar de vroegere gebeurtenisfen in deze gewesten.

Dit onderwys behoorde dan, myns oordeels, in alle de Schoolen hier te lande te worden ingevoerd; 't zou zelfs voor de Meefters nuttig zyn, van welke fommi-

mige zeker daar niet veel van weeten, zy zouden opgewekt worden, om ook buiten den ſchooltyd breedvoeriger daar over te lezen, en het merkwaardige aan hunne leerlingen te vertellen; en dus zouden zy, langs dien weg, ook in dit ſtuk wyzer en meer ervaren worden.

't Is waar, 't ontbreekt ons mogelyk aan kleine werkjes, of korte opſtellen van dien aart, datze voor alle Schoolen geſchikt zyn; echter kunnen de *Vaderlandſche Hiſtorien verkort* van den Heer *Wagenaar* voor eerst beginnende, daar toe zeer wel gebruikt, en 't voornaamſte, zedert den gemelden tyd van 1555. van *buiten geleerd* worden: zoo echter, dat men zorge drage, dat de kinderen verſtaan, 't geen ze van buiten leeren, wanneer daar aan ook veel minder moeite voor hen zal vast zyn. — Voor anderen, die wat verder zyn, zou men ten gebruike kunnen invoeren zeker daar toe geſchikt Werkje, waar van de titul is: *Kort begrip der Nederlandſche Geſchiedenisſen, tot gebruik van Neêrlands Jeugd*, maar onlangs, in het jaar 1776. te Utrecht by G. *van den Brink* in 't licht gegeven. — Waaruit de verstgevorderden, 't geen zy op order van den Meeſter t' huis gelezen hadden,

den, zouden moeten verhaalen: ook konde hetzelve, by gedeelten, op zekere tyden, in de School worden *voorgelezen*, best, mogelyk dat zelfde gedeelte, 't welk *anderen* in weinige korte vraagen en antwoorden uit *Wagenaars verkorte Vaderlandsche geschiedenis* hadden moeten opzeggen, en de anderen volgends dit *kort begrip* op aanleiding van eenige vraagen, door den Meester gedaan, uit het hoofd hadden moeten verhaalen. Ik verbeelde my, dat dat onderwys, wanneer het door een' Man van verstand, om met de Jeugd om te gaan, op die wyze geschiedde, de aangenaamste bezigheid voor onze Vaderlandsche Jeugd in de Schoolen zoude opleveren.

§ 27.

De andere zaak, welke ik in 't oog heb, en welke ik oordeele, dat in de Schoolen moest worden ingevoerd, is het leeren *schryven*, zo wel met de *linker-* als met de *rechter-hand*. — Het is immers zeer mogelyk, dat door onvoorziene toevallen, iemands regterhand, voor altoos, of voor eenen geruimen tyd, onbruikbaar wordt.

Hoe dikwyls, en aan hoe veelen leerde

de dit de droevige bevinding? en hoe veel ongelukkiger is het dan, wanneer men nevens de *regter-* ook niet de *linkerhand* heeft leeren gebruiken? Vooral is zulks in de *Schoolen* noodig *in 't ſchryven.*

Zou het op de uitterlyke *welvaart* van ſommigen geenen merkelyken invloed maaken by 't verliezen of het onbruikbaar worden van de *rechterhand*, wanneer zy in 't geheel met de andere niet ſchryven kunnen, terwyl zy in hun beroep ſomtyds het ſchryven hoogst noodig hebben? behalven het *ongemak* dat by eenige wezenlyke ongemakken aan de *rechterhand* veroorzaakt wordt, by een ieder, die nooit het ſchryven met de *linkerhand* geleerd heeft.

Moet men zich niet verwonderen, dat men zich niet toelegt, om dezelve zaak, en dienvolgens ook vooral het ſchryven, met beide de handen, even vaardig te kunnen verrichten?

De wyze Schepper heeft ons *twee* handen gegeven, zoo wel als twee voeten, twee oogen en ooren; zullen wy dan de overige ledematen of zintuigen, welke wy dubbel hebben, als van zelfs, en zon-

der dat wy 't byna opmerken, beide gebruiken, beide ongevoelig aan dezelfde verrichtingen gewennen, en onze handen, door zeker ſchadelyk verzuim, alleen daar van uitzonderen?

De meeſte menſchen zyn uit de natuur *rechts*, en van zelfs geneigd tot het gebruik van de *rechterhand*; andere in tegendeel, welke uit de natuur *links* zyn, gelyk men gewoon is te ſpreeken, wendt men aan 't gebruik alleen van de *rechterhand*, en zy worden met zekere moeite daartoe gedwongen.

Ik onderzoek, noch bepaal thans, (als tot myn oogmerk niet behoorende,) van waar zulk eene verſchillende geneigdheid van onze ledemaaten haaren oorſprong hebbe: welke waarſchynelyk ontſtaat uit zekere *diſpoſitie*, of de onderſcheidene ligging van menſchen en beeſten reeds voor de geboorte. Maar dit is zeker, dat die geneigdheid, om liever het eene lid van ons ligchaam dan het andere te gebruiken, of zelfs, om het eene lid van beide, welke de natuur ons dubbel gegeven heeft, in ſommige oeffeningen en verrichtingen, in 't geheel niet te gebruiken, als 'er maar van jongs af aan werk

van

van gemaakt wordt, ligtelyk in kinderen te veranderen, en te overwinnen is.

De bevinding leert dit immers overtuigend genoeg, zelfs in redelooze dieren, inzonderheid in paarden, die men, schoon uit de natuur links of rechts zynde, als zy behoorlyk gedresfeerd worden, links of rechts, zoo als men 't hebben wil, kan leeren loopen, en zekere *exercitien* verrichten. Hoe veel te meer is zulks dan mogelyk in redelyke fchepfels? men zag in fommige gevallen, wanneer eene droevige omftandigheid van dezen of geenen zulks noodzaakelyk maakte; wat men eindelyk, zelfs reeds tot zekere jaaren gekomen, fchoon dan met veel meer moeite, door aanhoudende oeffening verkrygen kan. Ik heb ook zelf, nog niet lang geleden, fchrift gezien, door drie kinderen van 8, 11 en 13 jaaren, met de linkerhand gefchreven, 't welk voor 't geen zy met de rechterhand gefchreven hadden, maar nauwlyks behoefde te wyken. Waarom dan deze gewoonte in de Schoolen niet algemeen ingevoerd? Waarom de kinderen niet geleerd en gewend, ook met de linkerhand te fchryven, 't welk in verfcheidene gevallen zoo wel kan te pasfe komen? Waar-

om zou men hen, met dezelfde moeite voor den Meester, niet den eenen dag met de rechter-, en den anderen dag wederom met de linkerhand kunnen laaten schryven? of tweemaal op eenen dag met een onderscheiden hand, zoo dat het hun genoegzaam onverschillig wierd, welke van beide zy daar toe gebruikten? —

In der daad dit mogt men, myns oordeels, als eene aanmerkelyke verbetering, en welke met weinig moeite, al konden de Schoolmeesters nog zelve niet schryven met de *linkerhand*, by de Schoolkinderen van langzaamer hand kon worden ingevoerd.

§ 28.

Wat nu de wyze van Schoolhouden aangaat, de Meester moet, onder het zorg draagen voor eene behoorlyke stilte geduurende den leertyd, (waar aan de Schoolieren, zoo de order van de School dit medebrengt, van zelfs al spoedig zullen gewend worden,) zoo veel mogelyk *alle zyne leerlingen te gelyk*, geduurende den geheelen schooltyd, zoeken bezig te houden.

Dit mag in den eersten opslag vreemd en

en onmogelyk ſchynen, het zou echter minder moeite kosten, dan men zich verbeeldt; wanneer een Meeſter maar het noodig beleid had, en gebruikte, en zich als met de borst daarop toeleidde.

Laat ik dit voorbeeldshalven in eene korte ſchets eenigzins bevattelyk maaken.

Ik *verdeel*, by voorbeeld, de School van den Meeſter, waar in ik my Schoolieren van onderſcheiden ouderdom en kundigheden voorſtelle, in *drie* of *vier* Clasſen.

Ik onderſtel dat zich in dezelve bevinden kinderen, welke nog zelfs de *letters* van het *a. b. c.* niet kennen, of maar even *twee* letters tot *eene* lettergreep leeren maaken.

Deze plaatſe ik op de laagſte Clasſe.

Op de *tweede* Clasſe heeft men zulken, die verder zyn in 't *ſpellen*, en reeds beginnen te *lezen*.

Op de *derde* Clasſe, die redelyk vaardig den gewoonen druk *lezen*, en daarenboven *ſchryven*.

Op de *vierde* eenigen, die loopend of geſchreven ſchrift leeren lezen, en daarenboven ook *cyfferen.* —

Allen worden ook eenigen tyd geöeffend in 't *Psalmgezang.*

Den ſchooltyd beginnende, geeft de Meeſter onmiddelyk na 't gewoon ſchoolgebed, aan de kinders *van de benedenſte* Clasſe hun werk. Hy ſchryft, by voorbeeld, op een zwart bord, in School opgehangen, met kryt, twee of drie letters, welke op eenigen afſtand, voor al die kleine Schoolieren duidelyk te zien zyn, of hy heeft die reeds vooraf gereed gemaakt, of wel, hy deelt aan elk van die kinderen twee of drie letters, gelyk men dezelve heeft, op bord-papier geplakt, in 't rond, van zulk eene figuur, als de onderſcheidene kinders bezig zyn dezelve te leeren, — ook ſchryft hy op dezelfde wyze voor de anderen op die Clasſe eenige *lettergreepen*, elk uit twee, of ten hoogſten uit drie letteren beſtaande, en heeft dit eenigen tyd geduurd, hy leert de verstgevorderde, welke haast die Clasſe ſtaan te verlaaten, op dezelfde wyze twee lettergreepen aan elkander koppelen: *deze letters* moeten zy allen hem

zoo

zoo ſtraks in hun *a. b. c.* boek aanwyzen, en zeggen, hoe zy genoemd worden, de andere de opgegevene *lettergreepen* vaardig ſpellen.

Terwyl deze kleine knaapen op de letters kyken, die in hunne *a. b. c.* boekjes nazoeken, en de andere van hen zich tot het wel ſpellen en uitſpreeken van de opgegevene ſyllaben gereed maaken, helpt de Meeſter terſtond de *ſchryvers* aan 't werk, die dus genoegzaam terzelfder tyd aanvangen hunne ſchriften te *ſchryven.* — *Onder dat ſchryven* is de Meeſter bezig de lesſen te overhooren van de 2de Clasſe (te weten van beneden gerekend): 't geen hy die opzegt, kwalyk *leest* en *ſpelt*, laat de Meeſter door een ander verbeteren, moetende *alle* op die Clasſe, de les, terwyl een van hun opzegt, in hun boek nazien; en elk op zyn beurt daar uit ſpellen en lezen. — Tot nog toe zie ik het geheele ſchool bezig: en doordien de geheele 3de Clasſe moet nazien, wat 'er beurtelings door een van hen geſpeld of geleezen wordt, om op de eerſte vraag van den Meeſter te kunnen zeggen, of iets *goed* geſpeld, gelezen of uitgeſproken zy, of wel om de *fout* van hem die opzegt te *verbeteren*, heeft elk van die ge-

geheele Clasſe dezelfde vrugt en nuttigheid, als hy hebben konde, indien de Meeſter dien geheelen tyd, met hem alleen had doorgebragt: middelerwyl laat hy al eens het oog gaan over de ſchryvers, onderricht den een of anderen, die de hand niet wel houdt, of zyn werk niet vlytig en oplettend genoeg verricht. Deze 2de Clasſe in dezer voegen de lesſen opgezegd hebbende, laat hy nu by zichzelfs nalezen of overſpellen, 't geen zy by hem hebben gedaan, met *recommandatie* om te onthouden 't geen hun geleerd is, en de fouten by eene volgende gelegenheid te verbeteren; hy geeft hun vryheid, om de volgende les by zichzelven, en in ſtilte natezien, of ſtaat hun toe, naar dat de omſtandigheid, en de meeſte genegenheid van de kinders het medebrengt (waarop hy acht dient te geven, zonder dat zy het byna zelve merken,) om hunnen Catechismus, Bybelſche of Vaderlandſche Hiſtorie voor den volgenden dag, doch elk by zichzelven in ſtilte, natelezen en te overdenken: 't welk hun dezen morgen, geduurende het overige van den ſchooltyd werk verſchaft; of anderzins geeft hy ſommige van hen eenige *tekſten* op, met capittel en vers uit het Oude en Nieuwe Testament, welke zy

by

by zichzelven in den Bybel moeten opzoeken, en hem voor 't eindigen der School aanwyzen; waardoor zy zich gewennen aan 't behandelen van den Bybel, en eene zekere gemeenzaamheid, met de volgende der boeken in denzelven krygen.

Dit gedaan zynde, vervoegt zich de Meester weder by de laagste Clasfe, onderzoekt of men daar het opgegevene kent, zo niet, hy onderricht hen, en geeft 'er nog een of twee letters, of enkelde *fyllaben* by.

Thans mag ik onderstellen, dat de fchriften, althans by verfcheidenen, gefchreven zyn; de Meester kan nu ook gevoegelyk met de *fchryvers* aan 't werk komen: hy hoort dan hunne lesfen, en laat dezelve, korter of langer, naar de tyd zulks toelaat, iets lezen; en wel eerst, die van de *vierde* of *hoogfte Clasfe*, omdat die nog *cyfferen* moeten, die ook na dit *opzeggen* der *lesfen* terstond aan dat werk geholpen, en de fommen hun fpoedig opgegeven worden. En terwyl deze met dit werk bezig zyn, worden de fchriften *gecorrigeerd*, eerst van de *derde Clasfe*, dat is, van die geenen, welke nog niet cyfferen.

Tus-

Tusſchen beide roept de Meeſter wel eens een of ander van de kleinſte knaapen by zich, om te onderzoeken, of men wel genoeg werk 'er van maakt, om zoo aanſtonds de opgegeevene *letters* of *lettergreepen* te kennen enz. daarop worden nu ook de *ſchriften* van de *hoogſte* Claſſe *gecorrigeerd*, de *ſommen* nagezien, voor zo verre dezelve gereed zyn; aan anderen, die 'er niet mede te regt hadden kunnen komen, hun misſlag, en de reden daar van, aangewezen; — dit geſchiedt, terwyl zy, die ſlegts *alleen ſchryvers* zyn, en welker ſchriften even te vooren *gecorrigeerd* waren, vryheid hadden bekomen, om by zichzelven den Catechismus, Bybelſche of Vaderlandſche Hiſtorie natezien, of, zullen ze haast aan 't cyfferen beginnen, zich de tafel van *multiplicatie* by zichzelven eigen maaken, of de naamen der *psalmnooten* enz., naar de Meeſter meent dat het de onderſcheidene leerlingen meest noodig hebben.

Waarna de Meeſter kortelyk zyne kleine Schoolieren nader *exämineert* over de hun opgegeevene *letters* of *ſyllaben*. En terwyl hy daar nog mede bezig is, haalen inmiddels de eerſten van elke Claſſe, op zyn order, de ſchriften en pennen op,

op, van hen, die volgens gewoonte de opgegeevene *correktien* hadden moeten namaaken, en deelen de psalmboeken rond. Elk zoekt den te zingen psalm op; en laat het de tyd toe, de Meester, nu ook met de kleinste kinderen gedaan hebbende, vraagt beurtelings, de eene reis aan die, op een ander tyd wederom aan een ander deze of geene vraag over de *zangnooten*, de *wyze* van den psalm enz. laat voor af, gaat de psalm in *B. mol* of in *B. duur*, dien sleutel zingen, door een der verstgevorderden, en ook der pas beginnenden.

Waarna eindelyk met het *zingen* van van één of twee psalmverzen, en 't eerbiedig opzeggen van het gewoon schoolgebed, of wel het allervolmaaktste gebed, door iemand van den Meester, daartoe telken reize te benoemen, de School voor ditmaal gescheiden wordt.

Na den middag worden 'er by de opgegeevene letters en syllaben, voor de laagste Classe, nog twee of meer bygevoegd, en voorts gaat de School in dezelfde orde, en op dezelfde wyze wederom haaren gang; alleen met dit onderscheid, dat 'er nu op de linkerzyde van het schrift

het

het zelfde geſchreven wordt, met de *linkerhand*, 't welk voor den middag op de regterzyde met de regterhand geſchreven was.

§ 29.

Ligtelyk begrypt men, zal 'er zulk eene orde op de Schoolen plaats hebben, dat 'er verſcheidene dingen *voor* den ſchooltyd, en *niet geduurende* dien tyd, geſchieden moeten, by voorbeeld: het *vermaaken van pennen*, het *voorſchryven* van *letters* of woorden, uitgezonderd van enkele ſchriften, vooral van zulken, die nog meest noodig hebben, by voorbeeld, *in 't houden van de hand en pen*, het maaken van de letters, door het voorbeeld van den Meeſter onderricht worden: in welk voorrecht, van door den Meeſter te worden voorgeſchreven in hunne tegenwoordigheid, men hen beurtelings kan doen deelen.

Dat ook de Meeſter, geduurende den ſchooltyd in zyn ſchool moet zyn, en zich inmiddels met geen ander werk bezig houden, zonder dat hy buiten de hoogſte noodzaakelykheid vermag dezelve, geduurende een goed gedeelte van den dag, *alleen* aan 't beſtuur van Ondermeeſters overlaaten.

Dan,

Dan, ſchoon de Meeſter by het houden van deze of ſoortgelyke inrichting een veel grooter School dan anders met vrucht *alleen* zal kunnen waarnemen, is 't echter noodig, wanneer het getal zyner Schoolieren te groot wordt, by voorbeeld wanneer het boven de 40 of 50 gaat, dat hy voorzien zy van eenen bekwaamen Ondermeeſter, opdat die acht geve op de Schryvers, terwyl de anderen hunne lesſen opzeggen, opdat hy tusſchenbeide het oog laate gaan, op het leeren van de kleinſte kinders, en dezelve, zoo 't noodig is, onderrichte, — en ook ſommigen van hen, die cyfferen, in een of andere byzonderheid te recht helpe. — Vooral is deze Ondermeeſter noodig om *voor* of *tusſchen* de Schooltyden den Meeſter in 't *vermaaken* der pennen, het *vervaardigen* van *letters* of *regels* tot voorſchriften behulpig te zyn.

En is het getal van Schoolkinderen al te groot, loopt het by voorbeeld boven de *honderd*: zal de Meeſter van zulk een School verpligt zyn tot het nemen van twee bekwaame Ondermeeſters, die hem nu in 't overhooren der lesſen, het *corrigeren* der Schriften, het nazien der ſommen, inzonderheid van de ligtſte (alzo dit alles voor *één* Man onder zoo veele

Schoolieren te veel, en te zwaar is,) de behulpzaame hand moeten bieden; zoo echter, dat elk van hen dagelyks zyn bepaald werk heeft, het oog van den Meester over alles gaat, en alle de Schoolieren (de kleinste zelfs niet uitgezonderd,) beurtelings ook by den Meester hunne lessen moeten opzeggen, en de onderscheidene Classen *beurtelings* zoo wel aan den Opper- als Ondermeester hunne Schriften moeten vertoonen, die zorg dragen moet voor een geregeld onderwys, en geschikte vorderingen zyner Schoolieren, waar voor hy by de Ouders of Voogden, en hen, die voorts het opzicht over de Schoolen hebben mogen, alleen of voornaamelyk verantwoordelyk zyn zal. Gelyk 'er ook geene kastydinge over eenig wangedrag, hoe ook genaamd, dan, *alleen door den Meester* zelven zal mogen geoeffend worden.

§ 30.

Op andere dagen, wanneer door de kleinste de *Geloofsartykelen* enz. door de volgende een les uit het *kort begrip der Christelyke religie*, en door de verst gevorderden uit den *Heidelbergschen Catechismus*, wordt opgezegd: moet de gantsche School aandagtig gehouden worden. Daar toe kan

de

de Meester zelf, terwyl hy de benedenste Clasfe het *geloof* of eenige korte *Spreuken* laat opzeggen, tusschen in, daar over een of andere eenvoudige vraag doen, dan aan die, dan wederom aan een ander van de hoogere Clasfen, die door zulk eene gewoonte van den Meester oplettend gemaakt worden, gelyk de Meester ook niet vergeeten moet den leerling eenigen lof te geven, die hem 't best beantwoordt en de meeste oplettenheid toont.

Voorts moet over de les uit het *kort begrip* en den *Catechismus* behoorlyk, en op eene eenvoudige wyze, worden gecatechiseerd; dezelfde vraag, die men niet kon beantwoorden, en daarom door den Meester zelven beantwoord werdt, kort daar op, nog eens herhaald worden, opdat men zie of de zaak wel gevat en onthouden zy, dit maakt oplettendheid op 't geen tot hunne onderrichtinge gezegd wordt: te meer, omdat de Meester zyn genoegen toont, over dezulken, welke hem niet vrugteloos even te vooren het een of ander hadden laaten zeggen of ophelderen. Tot zulk eene *oeffening* behoort een geruime tyd gesteld te worden; by voorbeeld het grootste gedeelte van den *Woensdag morgen.*

En opdat zulks in een behoorlyke orde geſchiede, en allen ook hier in zoo veel mogelyk te gelyk bezig zyn, moeten alle de Schoolieren, ten minſten die tot dezelfde Claſſe behooren, uit het kort begrip, of den Catechismus *dezelfde les* leeren, die niet te groot moet zyn, opdat 'er niemand verdriet in kryge, en opdat de min vatbaarer nevens de overigen van zulk eene Claſſe gelykelyk het zelfde gedeelte zouden mogen leeren: alleenlyk zou men de vlugſten en verst gevorderden de *bybeltexten* ten bewyze by die afdeeling van den Catechismus of 't *kort begrip* aangeteekend, boven de algemeene les kunnen opgeven, of eenige *korte* en *eenvoudige* vraagen over 't kort begrip, waar toe ik dan, (zoo men een kort opſtel begeert,) het *boekje* van *S. Molenaar enkel over het kort begrip*, als voor de Jeugd zeer geſchikt, wel aan alle Schoolen durve aanpryzen.

Komen 'er nieuwe Schoolieren op eene of andere Claſſe; dezen moeten *daar* beginnen, waar ook de anderen zyn; of loopt het boekje in 't kort ten einde, zoo lang wagten met mede te leeren, tot het zelve haast wederom wordt aangevangen, inmiddels onder 't Catechiſeren van de overigen bloo-

blootelyk toeluisteren, en hun nu en dan, ter beproevinge van hunne vermogens, een of andere vraag, al is het maar by herhaaling van 't geen even te vooren, door anderen beantwoord is, door den Meester gedaan worden.

Woensdag na den middag zoude ik schikken, om de kinders eenige *opgegevene* woorden uit het hoofd te laaten spellen, de *syllaben* van het gespelde woord nauwkeurig te laaten optellen, hen in het onderscheid van *klinkers* en *medeklinkers* en de *interpunctatien* te onderwyzen; het onderscheid tusschen het gebruik van *één* of *meer* klinkers in onderscheidene lettergreepen te leeren; waar in veelen van onzen landaart, by 't schryven van brieven als anderzins, zoo zeer het spoor byster zyn, en voorts 't geen tot eene goede *Orthographie* en *Spelkunst* van Duitsche en ook sommige onduitsche woorden behoort: waar in de Meesters over het algemeen wel wat beter behoorden ervaren te zyn; en waartoe eene *korte*, doch goede en duidelyke Nederduitsche *Grammatica* of *Letterkunst*, door publicq gezag, overal in Neêrlands Schoolen ingevoerd, niet ondienstig zyn zou (*a*).

Het

(*a*) Het invoeren van eene goede *Nederduitsche Gram-*

Het overige van den tyd op dezen na-middag kan beſteed worden aan een klein ge-

Grammatica achte ik zeer noodig; geen eene ken ik 'er die voldoet. En zonder zulk eene Grammatica, door eenige taalkundige lieden opgeſteld, en, door openlyk gezag, algemeen ingevoerd, zal men niet ligt tot kennis van verſcheidene byzonderheden van onze taal komen; maar ten aanzien van dezelve in een aanhoudende onzekerheid blyven moeten.

In een middelmaatig goed School dient men eenig onderſcheid te leeren, tusſchen de onderſcheidene *naamvallen* en *geſlagten*, iemand behoort te weeten of hy, by voorbeeld, *de* of *den*, *des* of *der*, of hy *hun* of *haar* ſchryven moet.

Maar verſcheidene dingen zyn 'er, zelfs de *Orthographie* betreffende, welke een Meeſter zyne leerlingen niet kan leeren, en al oeffende hy zich naarſtig, zelf nooit met zekerheid kan weeten, of men, by voorbeeld, moet ſchryven in ſommige gevallen, *bemint* of *bemind*, *gevreesd* of *gevreest* enz. Dat de 3de perſoon van het werkwoord *hy* of *zy bemint* met een *t* moet geſchreven worden, ſpreekt van zelf, ook het *deelwoord* met een *d*, als een *adjectivum* of *toevoeglyk* woord, gebruikt, als namelyk, wanneer ik zegge een *bemind*, *geliefd*, *gevreesd man*; want ik moet in den *teler* de *d* behouden en zeggen, des *beminden* mans, of van den *beminden* man. Maar zoo klaar is het niet, of ik moet ſchryven, hy is *bemint* of *bemind gevreesd* enz. de een zegt met een *d* want het is en blyft een *participium* of *adjectivum*, en zal thans zelfs ſchryven *geweesd*, ſchoon men nimmer zegt *geweesde*: neen zegt een ander, het moet zyn *bemint* met een *t*, want in zulk een zin wordt nu het woord *onveranderlyk* en *onbuigbaar* 't wordt als 't ware tot een *byvoegelyk* woord, *adverbiaſcit*, en in dezen zin, blyft *bemint* in alle perſoonen onveranderlyk. Zoo ook, moet men ſchryven *eeuw*, *leeuw?* of *eew*, *leew?* wie zal

gedeelte uit de *Bybelsche* of *Vaderlandsche geschiedenis*; waartoe mogelyk op de andere

zal het zeggen? het oud gebruik pleit voor het eerste. Taalkenners echter meenen dat de *w* reeds het zelfde is, als een dubbelde *u* waarby men geen derde voegen mag, moet men schryven *achten* of *agten*, *gezicht* of *gezigt* enz.? in 't eerste woord, wordt by my *agt octo* geschreven met een *g*, maar in de uitdrukkingen *ik achte*, *hy acht*, met een *ch* onderscheidshalven, waartoe ik in andere woorden wederom geen noodzaake vinde. Moet men schryven *hy looft*, hy *lieft* enz. of *loovt*, *lievt?* het laatste zal iemand zeggen, want het werkwoord is *lieven*, *loven*, zulken, die zoo zeer voor 't gebruik van de *v* zyn, dat zy zelfs schryven hy *heevt*, schoon 't werkwoord niet is *heeven*, en men nergens heeft, *wy*, *zy* enz. *heeven*: neen zegt een ander, dit is groote dwaasheid, de *v* komt op 't einde van een lettergreep niet te pas, al is zelfs 't werkwoord *lieven looven* enz. onze taal is ryk in letters, wy hebben daar de *f* voor, en het past ons, die in zulke gevallen te gebruiken. Voorts, wanneer moet ik in 't meervoudig getal *één* en wanneer *twee* klinkers gebruiken? moet ik schryven *ooren oogen* of *oren ogen*, gelyk sommigen doen? het eerste zoude ik verkiezen, al mogt men al in het oud duitsch in 't enkelvoud geschreven hebben *oge ore*, thans schryft men *oog*, *oor*, en iemand die de taal niet volkomen magtig is, zal by voorbeeld in zyn Woordenboek, wanneer hy de betekenis van *oogen* of *ooren* weten wil, niet zoeken, *og* maar *oog*, niet *or* maar *oor*. En laat my iemand van onze grootste letterbaazen eens regt zeggen, wanneer ik *hen*, en wanneer ik *hun* schryven moet: in sommige gevallen is 't onwedersprekelyk: neem eens wanneer ik zegge, in den *gevenden* naamval, *ik heb het hun gegeven*, *toegestaan* enz. maar moet ik nu zeggen *aan hun?* Ja zekerlyk, zegt de een, het is, en blyft de *Dativus* of *gevende* naamval; neen

 zegt

re dagen, in de week fomtyds ook wel een half uur of een quartier uurs zou kunnen befteed worden.

Den

zegt een ander, zoo dra 'er voor het voornaamwoord (*pronomen*) een zeker *voorzetzel* komt, is het onveranderlyk, en men moet altoos fchryven *aan hen voor hen van, door hen* enz. wie nu heeft hier gelyk? ik kan het niet beflisfen: en wie zal het doen? meermalen heb ik over dit laatfte en foortgelyke zaaken, langduurige en ernftige, fchoon vriendelyke, twistredenen by gewoond, van mannen, die men onder de grootfte kenners van onze taal rekent, zonder dat de een in ftaat was den anderen te overreden. Duizend andere byzonderheden van dien aart, zoude ik mogelyk nog kunnen bybrengen, 't geen mannen, die de Latynfche of Franfche taal maar middelmatig verftaan, zal doen verkiezen liever in die, dan in hunne eigene moedertaal iets te willen in 't licht geven, om niet onderworpen te zyn aan de berispingen van fommige oudere of jongere letterbaazen, in dingen waarover zy zelve het niet regt eens zyn, en waarin zy van hunne keuze naauwlyks eenige bondige reden weeten te geven. Is dit zoo? weten zulke groote Taalkundigen het niet, hoe zullen het de Schoolmeefters weten, en op goeden grond hunne Schoolieren leeren? 't zou dan, myns oordeels, aanmerkelyk dienen tot verbeteringe en befchaavinge van de Schoolen, zoo wel, als om eens eindelyk onze moedertaal in zulke en andere byzonderheden op eenen vasten voet te brengen, wanneer een Nederduitfche *Grammatica*, door drie of vier kundige Mannen opgefteld, en door publicq gezag bekragtigd, in alle Schoolen van Nederland wierd ingevoerd. 't Is my om 't even hoe men omtrent de verfchillende fpelwyze van fommige woorden bepaaling maakt, *als het maar bepaald is*, hoe men fchryven moet, al wilde men in fommige geval-

len,

Den *Saturdag morgen* dient men wederom, voornamelyk voor de Catechisatie te stellen. Indien men het over 't algemeen [illegible] voor [illegible] len, waarin men geen onderscheid wist te maaken, deze uitspraak doen, gelyk ten aanzien van eenige byzonderheden plaats heeft in de *Latynsche* taal, (die genoeg zou zyn, om een Schryver op eenmaal te bevryden van de ongenadige Critiques van dezulken, die anders mogten oordeelen,) *utrumque valet* of *perinde est*, *het is beide goed*. Tot *gezaghebbers* konden by 't opstellen van zulk een *Grammatica*, als *auctores Classici*, in aanmerkinge komen, eenige voorname Werken van groote Taalkundigen, neem eens de *Vaderlandsche Geschiedenis* van den *Heer Wagenaar*, en vooral de keurige *beryming der Psalmen*; waar in men op zekere gronden geoordeeld heeft, dus, en niet anders te moeten schryven, en deed zich hier en daar eenige duisterheid of onzekerheid op, dat verschil konde men door den Nederduitschen *Cicero*, ik meen den Heer *Hooft*, of Hollandschen *Tacitus*, gelyk hem de Raadsheer *Van de Zande* noemt, zoo daar in zyn werk gelegenheid toe was, laaten beslissen.

Op die wyze zou men eindelyk tot kennisse van zyn Moedertaal komen; verscheidene byzonderheden op eenen vasten voet brengen, berispingen ontgaan, en door het algemeen invoeren van zulk eene *Grammatica*, of *Letterkonst* die niet te groot moet zyn, by Meesters en Schoolieren, eene groote beschaaving ten dezen opzichte in de Nederduitsche Schoolen brengen kunnen.

Waarschynelyk zou het vervaardigen van zulk eene Nederduitsche *Grammatica*, of *Letterkonst*, voor de Schoolen geschikt, het best, en gevoeglykst worden toevertrouwd aan de *Maatschappye der Nederlandsche Letterkunde*, te *Leyden*, indien een of meer van haare leden zich daartoe geliefden te verledigen of zelfs zou

 men,

voor de Schoolieren te zwaar oordeelde tegen dien tyd wederom een klein lesje van buiten te leeren, zou men de les van Woensdag, met eene zeer kleine vermeerdering kunnen herhaalen, ook de voornaamſte Vraagen daar over gedaan, zoo veel de Meeſter zich die nog kon herinneren; moetende de Leerlingen van de 2 eerſte Claſſen vooral prompt, en zonder hapering, die afdeeling, uit den Heidelbergſchen Catechismus opzeggen, waar over op den volgenden dag ſtaat gepredikt te worden, en waar over de Meeſter op den eerstkomenden Maandag, voor men het gewoon werk van die week begint, eenige eenvoudige vraagen zal doen.

Het overige van den Saturdag morgen, kan nu tot het opzeggen van eenige vraagen uit de *Verkorte Vaderlandſche Geſchiedenis*, en het vraagen over dat gedeelte (zynde het zelfde, het welk in de afgeloopen week nu en dan is voorgeleezen uit het breedere kort begrip der *Vaderland-*

men, dit verkiezende, eene *Prys-vraag* daartoe ſtrekkende kunnen opgeeven, en de best gekeurde *Grammatica*, ten verzoeke der Maatſchappye met publicq gezag bekragtigd, der Schoolen worden ingevoerd.

landſche Geſchiedenisſen) met vrugt beſteed worden.

Wanneer dus alle kinderen te gelyk, zoo veel mogelyk, ter hunner oeffening wierden bezig gehouden, en het onderwys op deze of dergelyke wyze ware ingericht; verbeelde ik my, dat het Schoolhouden niet half zoo lastig, als thans, zyn zou voor de Meeſters, en dat over het algemeen de Schoolieren, naar gelang van hunne vermogens, by een bekwaam Man, in twee jaaren meer zouden vorderen, dan, op de thans gebruikelyke manier van Schoolhouden, in vier of vyf jaaren.

Ik zeg op deze of *dergelyke* wyze, want eenen vasten en algemeenen regel voor alle Schoolen des aangaande op te geven, is niet wel mogelyk; men moet hier iets aan 't *beleid* van de Meeſters, en de *onderſcheidene geſteldheid* hunner Schoolen overlaaten. By 't gebruik maaken van zulk eene orde, als ik heb voorgeſteld, zal een oplettend man van zelf zien, wat 'er in zyn School des aangaande diende veranderd, verſchikt, en verbeterd te worden.

§ 31.

§. 31.

Hoe minder intusſchen dit onderwys over het geheel, en vooräl het *Catechiſeren*, en het Onderwys in de *Bybelſche en Vaderlandſche Geſchiedenisſen*, de gedaante van eene les heeft, hoe nuttiger, en hoe aangenaamer hetzelve voor de Jeugd zyn zal. — De *Socratiſche* manier om te onderwyzen, voor zoo ver die kan plaats hebben, is zeer nuttig, en voor de Jeugd het bevalligſte. Die bindt de aandagt der Leerlingen ongevoelig aan den mond en lesſen van den Meeſter. Dezelve wordt dus genaamd naar *Socrates*, wien men voor den Uitvinder van dezelve houdt: en van welke leerwys *Plato* in zyn School de algemeene regelen in acht nam: *Socrates* namelyk, wien men den lof van eenen ſchranderen Wysgeer niet kan betwisten, maakte zich als 't ware tot eenen leergraagen Schoolier van die geenen, welke hem tot hunnen Leermeeſter hadden verkooren; hy lokte hunne meeningen uit; kwam hun door gelykenisſen, en andere ophelderingen te hulp; verbeterde, zonder dat zy 't byna merkten, hunne dwalende begrippen, en zulks enkel, door het doen van nieuwe vraagen, waar door zy, op 't ſpoor komende, eindelyk zelve voortbragten,

ten, 't geen hy wilde, dat zy leeren zouden, en 't geen zy van hem hadden willen vernemen. Zy leerden dus zelf denken, en men plagt daarom van hem te zeggen dat hy *zielen* ter *waereld* bragt (*a*).

Hoedanig een ſoort van onderhoud of zamenſpreeking, met weinige Leerlingen beter, dan met veele te gelyk, geſchieden kan. Zoo naa mogelyk echter mag men het zelve poogen te volgen, zoo de onderwyzer daar van kennis heeft, en eenige bekwaamheid daar toe bezit; gelyk ook zy, voor welken het geſchikt is, reeds eeniger mate moeten weeten hun verſtand te gebruiken.

Een leerwys, waar toe oeffening, oplettendheid, en nadenken vereischt wordt, en waar toe, dat bekenne ik, elk niet even zeer in ſtaat is; maar zy die 'er 't naast bykomen, zullen ongetwyffeld de meeſte vrugten doen, en de Jeugd het ſterkſte aan hun onderwys verbinden: want houd

(*a*) Van dezen leertrant, en hoe het onderwys behoorde ingericht te zyn, indien het waare nut der *Socratiſche* leerwyze zal behouden worden, kan men een kort onderricht vinden by *J. P. Miller*, in zyn *Uittrekzel uit Mosheims Zedenleer der H. S. p.* 76. *en volg.*

houd aankomende kinderen twee of drie uuren bezig met zeker leerzaam onderhoud, dat eenigzins vry en onbepaald is, geef hun tusſchen beide vryheid om nader te vraagen 't geen zy niet begreepen hebben, — breng hen van langzamerhand weder tot de zaak, waar van eigenlyk moet gehandeld worden, doch welke, meer of min begon uit het oog te raken, — draag zorge, dat zy niet beſchroomd worden, u iets te vragen, al komen de vragen ſomtyds al wat belachlyk voor, waar door u de gelegenheid zou benomen worden, om hunne begrippen te kennen, en hen in verſcheidene byzonderheden beter te onderrichten. — Tracht in zulk eene leerwys de liefde en het vertrouwen van uwe Leerlingen te winnen: — en zy zullen, op zulk eene manier onderricht wordende, nauwlyks bemerken, dat men een uur of twee doorbrengt, met een bepaald oogmerk om hen te leeren, zy zullen vorderen, zonder dat zy 't weeten, en met zoo veel genoegen met hunnen Meeſter den tyd doorbrengen, als of zy denzelven (waar toe anderzins de jongheid niet ongenegen is,) onderling met ſpeelen of praaten, over enkele beuzelingen geſleten hadden.

Hoe

Hoe minder 'er droogheid of ook geſtrengheid plaats heeft by het onderwys, hoe beter het is, roede, ſtok, of plak moeten hier toe, zoo weinig mogelyk is, gebruikt worden. Deze manier om te onderwyzen, en zyne lesſen in te ſcherpen, is geſchikter voor het redelooze Vee. Op een andere wyze moeten *beeſten* hunne kunſten en *exërcitien* leeren, op eene andere wyze *menſchen* behandeld worden, die al in hunne vroege jeugd voor eenig *redelyk onderwys* vatbaar zyn. En ſtraffen, welke het denkbeeld van groote *verachting* en *ſchande* met zich brengen, moeten in 't geheel geen plaats hebben in de Schoolen; dan alleen in zeldzame gevallen, en dan maar omtrent zulken, welke, na herhaalde beproeving, wegens laagheid van geest, voor geen andere aanmoediging tot eenige naarſtigheid, of voor andere middelen ter hunner verbetering, vatbaar zyn.

Best is het voor zulken, die lui of telkens geheel onoplettend zyn, als zy blootelyk door 't onthouden van hunne genoegens, tot hunnen plicht gebragt worden; zoo dat zy by voorbeeld: eenigen tyd in School moeten doorbrengen, om te leeren 't geen zy door traagheid of agteloosheid niet op zyn' tyd gedaan hadden, terwyl de ove-

overigen reeds uit de School zyn, of op die namiddagen, waar op *voor anderen* geheel of gedeeltelyk *vacantie* is.

Doch een Meester heeft het in 't verwerven van de liefde en achting zyner Onderwyzelingen al verre gebragt, wanneer de vrees om de genegenheid van den Meester te verliezen, op zich zelve, onder de gedaante van een der zwaarste straffen by hen voorkomt.

§ 32.

Om de Schoolieren met meer yver en gezetheid te doen leeren, behoorde 'er een zekere betaamelyken *nayyer* of *ambitie* op alle Schoolen, in de leerlingen gebragt en aangekweekt te worden. — Een Meester die eenig beleid heeft, en 'er op gezet is, dat zyne Schoolieren met yver en vermaak leeren, kan dit op onderscheidene wyzen doen: allergevoegelykst door het laaten *winnen* of *verliezen* van plaatzen, op de onderscheidene Clasſen; zoo konden zekere oeffeningen, eens of twee maalen in de week, om de *plaatzen* gaan, by voorbeeld, het prompt *van buiten opzeggen der lesſen voor de Catechiſatie* des Saturdags, het *ſpellen uit het hoofd*, enz. op Woens-

Woensdag namiddag; — terwyl ook een ieder, die onder het *Catechiſeren* of onder 't behandelen van de Bybelſche en Vaderlandſche Hiſtorien, of ook van de regels der *Orthographie*, des onderzogt zynde, niet weet, door zyne onoplettendheid of praatzugt, wat de Meeſter daar laatst aan zynen medeleerling gevraagd hebbe, terſtond zyn plaats moet verliezen, en overgeven, aan den geenen die op hem volgt, wanneer die zulks weet; of zy beide aan een' *derden*, die achter hen zit, en zoo vervolgens, 't geen de ſtilte en de aandagt op de School gevoeglykst zou bevorderen; welk winnen of verliezen van plaatzen dan by de gemelde *exërcitien* zonder oogluiking, en zonder eenig aanzien van perſoonen geſchieden moet, en waar van de Meeſter, by eene aanmerkelyke winst of verlies, wel zekeren ophef kan maaken, " wat het naamelyk te zeggen is, „ zoo veele plaatzen gelyk te winnen, of, „ daar men ſomtyds de eerſte of de twee- „ de was, op een Claſſe, wel *twee* of „ *drie plaatzen op eenen middag te verlie-* „ *zen.* " Ondertusſchen die eerst op School, of op een nieuwe Claſſe komt, wordt op dezelve agter aan geplaatst, en kan alleen door naarſtigheid en oplettendheid het voorwaarts brengen.

Hoedanige manier op alle Schoolen in gebruik gebragt zynde, volgends myne verbeelding, dikwyls veel meer, dan vrees voor ſtok of plak, zoude te weeg brengen.

Ook behoorden 'er op zekere tyden, (ware het mogelyk, ten minſten tweemaalen in 't jaar,) door Heeren Schoolärchen eenige prysjes of kleine veréeringen, by gelegenheid van het *Schoolëxamen* gegeven te worden, aan de *naarſtigſten* en *verst gevorderden* op elke Claſſe: niet ſlegts aan die geenen, welke het best *ſchreeven* (want het ſpreekt van zelf, dat iemand die by voorbeeld *twee jaaren* heeft leeren ſchryven, zulks beter doen moet, dan die nog maar *een half jaar* met het leeren daar van is bezig geweest,) maar aan die, welke zedert het voorige *exämen*, waar van *het ſchrift om den prys* van elk moet bewaard en vertoond worden, de *meeſte vorderingen* hadden gemaakt, en voorts ook in de andere byzonderheden, die op de Schoole geleerd worden: boven hunne medeſchoolieren op zulk eene Claſſe hadden uitgemunt, en uit dien hoofde het meest de voorſte plaatzen (waar van door den Meeſter wekelyks op zekere lyst behoorlyke aanteekeninge konde geſchieden,) hadden in bezit gehad. — Zyn 'er by geval op de

de School kinders van zulke Ouders, die een' anderen Godsdienst, dan den Hervormden, belyden, dezen behooren daarom niet uitgeflooten te zyn van de mogelykheid om een' prys te bekomen; mits zy tot een *æquivalent* van 't geen de anderen uit den Catechismus moeten leeren, in de *Vaderlandſche Hiſtorie* of eenige andere nuttige Oeffening, zoo veel te bekwaamer bevonden werden: 't welk zeer geſchikt zou zyn, om de lust tot het maaken van vorderingen, en de zugt, om daar in zelfs anderen voorby te ſtreeven, ten ſterkſten aan te moedigen.

Opdat nu elk het genot hebbe van zulke wel ingerichte Schoolen, behoorden de Ouders hunne Kinders in dezelve te zenden, en zoo *lang* te laaten, als mogelyk is, immers tot zoo lang, dat zy in de voornaamſte byzonderheden, welke zy, als nuttige leden van de maatſchappye behooren te kennen, bekwaam geöordeeld worden, door hen, wien 't opzicht over de School is aanbevoolen.

Ik beken, dit is moeijelyk, en men kan het niet dwingen in een land van vryheid: Echter moeten door Predikanten, die dikwyls den meeſten invloed hebben; en an-

deren, die in 't welzyn der maatſchappye belang ſtellen, by voorkomende gelegenheden alle *perſuaſive* of overredende middelen, daartoe worden in 't werk geſteld, by Ouders, die daartoe eenig vermogen hebben, doch nalaatig zyn: en ten aanzien van anderen behoorde de gelegenheid om *voor niet* in al het voorgemelde het noodig onderwys te ontvangen, op geene plaats in de Republicq te ontbreken.

Omtrent de zoodanigen, die eenigen Onderſtand uit de Diaconyen of andere Armen-penningen ontvangen, kan men by onwilligen eenige ſterkere middelen, om hunne Kinderen tot *menſchen*, tot nuttige leden van de maatſchappy te maaken, by de hand neemen.

't Geen my aanleiding geeft om met een woord in 't byzonder iets te melden, van zulken, die voor rekening van de Diaconye ter School gaan, inzonderheid *van de Armen* of *Diaconye Schoolen.*

§ 33.

Kinderen van behoeftige Ouders, behooren zoo min als anderen verzuimd, of hunne opvoeding verwaarloosd te worden.

Meer-

Meermaalen zag men uit dezulken iets groots voor *Kerk* en *Staat*, of ook voor den Land- of Zee-dienst gebooren worden. Ons Vaderland heeft daar van reeds veele voorbeelden opgeleeverd: de geringheid van geboorte, of tydelyk vermogen, heeft de goede Voorzienigheid door groote gaven en bekwaamheden van den geest by sommigen rykelyk weeten te vergoeden. Waarschynelyk zou men meer daar van zien, wierden ook dezulken overal regt beschaafd, en voor de maatschappye aangebragt door een geregeld onderwys, zoo dat aan de zielvermogens behoorlyke gelegenheid gegeven wierd, om zich te ontwikkelen: — En wie, die wel denkt, zal de zoodanigen verachten om hunne geringe geboorte? wie, de zoodanigen, wanneer zy der maatschappye in hunnen stand tot welzyn strekken, niet voor nuttige leden van dezelve houden?

En inzonderheid dezulken, welke door hunne kundigheden, dapperheid, of beleid, gepaard met waare deugdzaamheid, hun Vaderland tot eer, en der maatschappye tot wezenlyk nut en voordeel, strekken, zelfs niet boven veele anderen lofwaardig achten?

Voorzeker eene aanzienlyke geboorte is hoog te ſchatten, wanneer iemand met de geboorte en eertitels ook de braafheid geërfd heeft, waar door zyne Vooröuders zich dezelve het eerst verworven hebben: maar juist dezelve maakt iemand te meer verachtelyk, wanneer hy door traagheid, vadzigheid, of ondeugd, zyn luiſterryk geſlagt, tot onëer verſtrekt, en geen gebruik maakt van de gelegenheid, om zich tot voordeel der maatſchappye bekwaam te maaken, welke hem zyne geboorte of tydelyke middelen, of wel die beide boven veele anderen aan de hand gaven. Immers zoo begrypen het zelfs de Heidenen; bekend is het gezegde van Ulysſes by *Ovidius* (*a*) in zyne *Redevoering over de Wapenen van Achilles.*

Et genus et proävos et quae non fecimus ipſi,
Vix ea noſtra voco.

dat is:

„ En geſlagt en afkomst en 't geen wy
„ niet zelf verricht hebben, dat alles wil
„ ik *nauwlyks het onze noemen.*"

Merkwaardig is by *Luciaan* (*b*), in het Plei-

(*a*) *Metamorph.*
(*b*) Luciaan Διάλ. Νεκρῶν. *Dial.* K. d. i. de 20ſte Zamenſpraak.

Pleidooi tusſchen *Alexander*, *Hannibal* en *Scipio* over den *Voorrang*, voor den onderaardſchen Rechter *Minos*, de taal welke Hannibal voert tegen Alexander, die het gebied van zynen Vader Philippus had ontvangen, en het zelve ſlegts had vergroot, en uitgebreid, voortbouwende op 't geen zyn Vader begonnen had, daar hy (Hannibal) zelf alles van den grond had moeten ophaalen, en het echter zoo verre had weeten te brengen, als hy gedaan had „ Dat hy namelyk, het daar voor hield, τούτους μάλιστα ἐπαίνου ἀξίους εἶναι, ὅσοι τὸ μηδὲν ἐξ ἀρχῆς ὄντες, ὅμως ἐπὶ μέγα προεχώρεσαν. 't geen daarop uit komt „ dat de zoodani-
„ gen, volgends zyn oordeel, den groot-
„ ſten lof verdienden; die *uit een zeer ge-*
„ *ring beginzel* (*a*) *tot iets groots waren*
„ *opgeklommen*."

Daar dit zoo is, en alle weldenkenden op die wyze 'er over oordeelen, mag men de opvoeding van dezelve dan wel verwaarloozen? en wanneer de geringe en onwetende Ouders van ſommigen dit doen, is de maatſchappye verpligt zich dezelve, zoo wel als andere haarer leden, behoorlyk aan te trekken.

Op

(*a*) Eigenlyk, en naar de letter „ die van den aan-
„ vang *niets zynde* nogtans *tot iets groots* gekomen
„ zyn."

Op geene plaats in ons Vaderland, behoorde het dan den onvermogenden aan gelegenheid te ontbreeken om hunne kinderen of *pupillen* in alle de voorgenoemde dingen *voor niet* te laaten onderwyzen.

Op Dorpen en in de kleinſte Steden, daar geene afzonderlyke Armen-Schoolen zyn, behoort dit te geſchieden voor rekening van de Diaconye in de gewoone School, mits 'er vooral gezorgd worde, voor eene behoorlyke kleeding, reiniging, enz. van de zulken; opdat de andere Kinderen deze niet behoeven te vermyden, noch de Ouders der zoodanigen immer reden hebben, om zich, van wegen overgeërfd ongedierte door hunne Kinderen, te beklaagen.

Maar in de Steden van eenige meerdere grootte, vooräl, in voornaame Steden, behoorde het aan de noodige Schoolen voor behoeftigen niet te ontbreken. Waar in ook zulke Kinders onderwys kunnen ontvangen, welker Ouders geene toereikende middelen of inkomſten hebben, om hen in andere Schoolen te laaten onderwyzen.

't Is te bejammeren, dat in ſommige

voor-

voornaame Steden te weinig *Diaconye-Schoolen*, ja ſomtyds maar één Diaconye- of Armen-School, gevonden wordt; en dat uit dien hoofde, als 'er geen plaats genoeg is in de School, ſomtyds verſcheidene Kinderen, misſchien van zeer ſchoone vermogens, by gebrek van opvoeding of geregeld onderwys, waartoe de Ouders zelve noch tyd noch bekwaamheid hebben, geheel onbeſchaafd blyven, en nimmer tot eenig nut en voordeel voor de maatſchappye worden; waartoe ſommigen, konde 'er maar gezet werk van gemaakt worden, mogelyk de grootſte geſchiktheid zouden gehad hebben.

Inderdaad, moest 'er iets worden aangemoedigd, het is dit, de *zugt* om behoorlyk onderwys te ontvangen: kan 'er iets voor de maatſchappye meer *Oeconomisch* zyn, dan dat ook dezulken tot wezenlyk nut van dezelve van jongs af worden aangebragt en opgekweekt? zie daar een' nieuwen *Oeconomiſchen tak*, welke aan het Vaderland geenzins het minſte voordeel zou aanbrengen.

Is het dan niet te betreuren, dat in zulk een gezegend Land, als de Republicq is, waar men van tyd tot tyd aan vreemde

 lan-

landen zoo veel gelds geeft tot den opbouw of *verbetering* van Kerken, Pastoryhuizen en Schoolen, ja, daar men jaarlyks door de refpective Clasfen en Synoden van alle de Provinciën geheele fommen voor noodlydende Kerken, te weten voor *Predikanten*, *Schoolmeesters*, enz. naar buiten 's lands verzendt, 't geen ik geenzins wil afkeuren; dat men, zeg ik, in fommige Plaatzen van ons eigen Vaderland gegronde reden heeft om te klagen, over gebrek aan een genoegzaam getal Schoolen, en wel over gebrek aan toereikende gelegenheid tot een behoorlyk onderwys, voor *alle* onvermogenden, zoo als hetzelve tot eene ware befchaaving der zoodanige en tot algemeen voordeel voor het Vaderland behoort te zyn ingericht.

Wenfchelyk ware het, dat hier overal voor gezorgd wierd! dat vermogende menfchen, die geen naastbeftaande vrienden of erfgenaamen hebben, of zonder merkelyk nadeel van dezelve, zulks doen konden, by 't vermaaken van legaaten *ad pios usus*, gelyk men gewoon is te fpreeken, ook aan 't ftichten van zulke *fundatiën*, het oprechten, namelyk, van meerdere Schoolen voor behoeftigen, dagten! Vooral op zulke plaatzen, daar dezelve niet,

of

of tot het noodig onderwys niet genoeg toereikende zyn: — Hier door zou men het Vaderland en veele zyner medemenſchen den grootſten dienst doen: men zou zorgen voor het waare welzyn der zielen, van zulke kinderen, waar van de meeſten, anderzins, als het veulen van een Woudezel opgroeijen, en hen tevens tot nuttige leden van de maatſchappye maaken.

Voor eenige jaaren heeft in geen onaanzienlyke Stad in 't Sticht van Utrecht zeker Heer, *Carel Gabry*, wel waardig dat zyn naam der vergetelheid onttrokken wordt, tot verligting der Diaconye, en ter meerdere zorg voor het Onderwys der Kinderen van behoeftige Ouders, een Capitaal, zoo ik wel onderricht ben, van *dertig duizend Guldens* tot verbetering en onderhoud van een Armenſchool gemaakt, waar van men zedert de vrugten geniet. — En waarſchynelyk zal dit ook in andere plaatzen meer gevolgd worden, als men de waare nuttigheid daar van maar regt begrypt, en over het algemeen in de Schoolen, ook in de Armenſchoolen, de opgenoemde gebreken, zoo veel mogelyk, worden weggenomen, en de noodige verbeteringen ingevoerd.

Men

Men werpe my niet tegen, dat de invoering van meerdere Schoolen, tot onderwys voor behoeftigen, de andere Schoolmeesters in zulke steden, grootelyks zoude benadeelen, vooral, wanneer ook de kinders van onvermogenden, doch *die van de Diaconye niet geälimenteerd worden*, in zulke Schoolen *voor niet* onderwys krygen konden: want daarop zoude ik antwoorden:

1. Dat het *byzonder belang*, van eenige weinige persoonen, voor het *algemeene* wyken moet.

2. Maar daarenboven, zouden zulke Schoolen alleen geschikt zyn voor de kinderen van *onvermogende* Ouders, die in gemoede konden verklaaren, dat zy, schoon geene giften van de Diaconye trekkende, buiten het vermogen waren, om *alle* hunne kinderen, of ten minsten *eenigen* van dezelve, ten hunnen kosten ter schoole te zenden, terwyl het van de meeste Ouders niet te vermoeden is, dat zy, zelven in staat zynde om het Schoolgeld te bekostigen, voor hunne kinders het onderwys in de Armenschoolen verzoeken zouden. En geschiedde dit al eens van enkele persoonen, welke het Schoolgeld, schoon bezwaarlyk, al-

althans voor één of twee, onder een getal, by voorbeeld, van vyf of zes kinderen zouden kunnen betaalen, wat zwaarigheid! en hoe weinig zal dit ten aanzien van de andere Schoolen geven of nemen kunnen?

3. Behalven dat ik my vastelyk verbeelde, dat wanneer, by een behoorlyk *exämen*, overal de *bekwaamheden* van eenen Meester blyken moeten, eer hy kan worden aangesteld, en niet langer, elk die wil, 't zy hy bekwaam is, of niet bekwaam, maar een School oprichten of overnemen kan; en de Schoolen volgends de opgegevene of soortgelyke School-reglementen moesten worden ingericht, onder 't opzicht van kundige, en getrouwe Schoolärchen, dat, zeg ik, in dat geval, het getal van Schoolmeesters op veele plaatzen niet te groot zyn zoude, en dat zulke bekwaame Meesters, by die goede inrichting van hunne Schoolen, zich over een al te klein getal van Schoolieren over 't algemeen niet zouden behoeven te beklagen.

4. Om niet te zeggen, dat het getal der Schoolen en Schoolmeesters naar evenredigheid van de grootste der onderscheidene

dene ſteden of dorpen, en naar het aantal der inwoonders, zou kunnen bepaald worden: zoo dat alleen by *vacatuur* van een School een nieuw bekwaam Meeſter door Heeren Schoolärchen, naar voorafgaand exämen, wierd aangeſteld. wanneer alle byſchoolen zorgvuldig behoorden geweerd te worden.

5. Gelyk het, myns bedunkens, ook te wenſchen was, dat 'er middel mogt gevonden worden, om alle de Schoolmeeſters, (behalven een maatig Schoolgeld van de kinderen) uit 's lands of ſtads kasſe te betaalen, en, by *vacatuur* van het eene tot het andere ſchool te bevorderen; welk tractement voor Schoolmeeſters zou kunnen gevonden worden uit zekere kleine *belasting*, onder den naam van *Schoolgeld* of dergelyke benaaming, waar in elk behoorde te deelen, immers elk Burger, die zeker bepaald inkomen jaarlyks had, (by voorbeeld, 600 Guldens of daar boven,) het zy hy zelf kinderen had of niet. In hoedanige inſtelling geene onredelykheid of onbillykheid is, alzoo onvermogende lieden niet zelden een talryk huisgezin van kinderen hebben, ten dienſten van de maatſchappye in hunnen ſtand, indien van

van derzelver opvoeding en onderwys maar behoorlyk werk kon gemaakt worden, en gegoedde lieden wel eens weinig van kinderen bedeeld, of ook wel geheel kinderloos zyn, en ondertusschen de geheele maatschappye in de voordeelen van die Schoolen deelen zou (*).

§ 34.

Dit vooraf over de noodzaakelykheid van Diaconye- of andere Schoolen hebbende aan-

(*) Iets dergelyks schynt men gehad te hebben in de beroemde *Zedenschoolen* der oude *Persiaanen*. Althans die werden ook niet door gemeene loon-trekkende Meesters bestierd. Van welke Persiaansche Schoolen men uit de *Cyropædie van Xenophon* eenig berigt kan vinden in de *Algemeene Historie*, uit het *Engelsch vertaald*, by *Westerbaan*, D. IV. p. 477 en 478. „ Die Schoolen dienden om de liefde tot de deugd „ en een afkeer van de ondeugd inteboezemen. — „ Om dit oogmerk te bereiken mogten de Ouders, vol- „ gens de Wetten, hunne Kinderen zulk eene opvoe- „ ding niet geven, als zy wilden; maar moesten hen „ naar *openbaare schoolen* zenden, alwaar ze met „ groote zorg werden opgevoed; — tot dat ze den „ ouderdom van zeventien jaaren bereikt hadden. „ Deze Schoolen stonden niet onder het opzigt van „ *gemeene loon-trekkende Meesters*, maar werden be- „ stierd door luiden van den eersten rang en de beste „ zeden. — Die in deze Schoolen niet waren opge- „ voed, werden van alle bevordering en beämpten „ uitgeslooten."

aangemerkt, zal ik nog kortelyk eenige byzonderheden melden, welke vooral ten aanzien van deze Schoolen behoorden plaats te hebben.

1. 't Geen ik van de *lugtigheid der School-vertrekken*, de gelegenheid om verſche lugt in te laaten, zoo wel, als van het noodzaakelyk onderwys, en de manier om ſchool te houden gezegd hebbe, moet ook op deze Schoolen worden toegepast, inzonderheid het eerſte, raakende de ruimte en verdere geſchiktheid van het ſchoolvertrek, 't geen elk onder zulk een groot aantal van kinderen, dat men daar heeft, welke juist altoos niet van de netſte en zindelykſte Ouders zyn, voor Meeſter en Kinderen, ten hoogſten noodzaakelyk zal oordeelen.

2. Wat de Onderwyzers van die Schoolen betreft, daartoe moeten zonder gunstbewyzing, of acht te geven op de voorſpraak van dezen of geenen, de *bekwaamſte* die zich aanbiedt verkoren, of zelfs, daartoe op- en aangezogt worden: moetende de bezolding voor zulk een zwaar en moeijelyk werk ter meerdere aanmoediging van bekwaame mannen, van wegen het publicq of uit de byzondere daartoe gemaakte fond-

fondſen, liever wat te ruim, dan te bekrompen, geſteld worden.

3. 'Er moeten aan den Meeſter de noodige Ondermeeſters worden toegevoegd, om hem behulpzaam te zyn in diervoegen, als reeds van de andere Schoolen gezegd is. Is zulks ergens noodzaakelyk, het is in de meeſte Armenſchoolen, die doorgaans vry talryk zyn, en waar van het getal der ſchoolieren in groote Steden ſomtyds tot by, of over de drie honderd beloopt. — Zoo dra dan het getal is boven de 50 of 60, zal men hem *één'* Ondermeeſter geven, en *twee*, wanneer het gaat boven de honderd, of honderd en twintig is; en loopt het boven de twee honderd, hy zal vryheid hebben om uit de oudſte en bekwaamſte ſchoolieren nog een' *derden* tot Ondermeeſter aan te brengen en, met goedkeuringe der Opzienders van zulk een School, proviſioneel aan te ſtellen; die wanneer hy zich, onder 't opzicht van den Meeſter verder oeffent, en goed getuigenis heeft; by vacatuur als *tweede* of *eerſte* werkelyke Ondermeeſter zal kunnen invallen.

Ik weet wel, dit aanſtellen van bekwaame Ondermeeſters zal eenige meerdere koſten vereiſchen: maar waarom zou men,

 in-

indien de fondſen niet toereikende mogten zyn, dezelve, vooreerst althans, niet kunnen neemen, uit de bekwaamſten, in de *Wees-* of *Armhuizen*, waar men ſomtyds geen ongeſchikte jongens of jongelingen in de ſchool heeft; waar van men ſommigen, die *lust* en *genie* hebben, tot Ondermeeſters in de Diaconye-ſchoolen kon aanbrengen en opleiden, die zich, onder het opzicht van den Meeſter, van tyd tot tyd al meer bekwaam zouden kunnen maaken.

Dezen kon men buiten aanmerklyk bezwaar of onkosten tot Ondermeeſters aanſtellen, mits by hunne aanſtelling niet zynde beneden de agtien, noch boven de vyf en twintig jaaren, terwyl ik in de Meeſters zelf van zulk een zwaar en werkelyk ſchool, by hunne aanſtelling den ouderdom van dertig of ten minſten, zoo hy in bekwaamheden mogt uitmunten, van agt en twintig jaaren vereisſchen zou.

Uit zulke Ondermeeſters, 't zy dan uit de Godshuizen, of van elders gekoren, konden met den tyd de bekwaamſte Schoolmeeſters voor andere Schoolen, ook ten platten lande gebooren worden: ja zelfs zulken, aan welke by vacatuure van de School, uit hoofde van hunne bekwaamheden,

den, en bekomene geſchiktheid daar toe, de post van Meeſter in dezelve met de meeſte vrugt kon worden toevertrouwd.

4. Dewyl de bevinding leert, dat de kinderen veeltyds te vroeg, en eer ze regt bekwaam zyn, uit de ſchoolen genomen worden, en ook zelfs uit de Armenſchoolen, 't geen vooral omtrent de jongens plaats heeft, opdat de Ouders door het ambagt dat zy leeren zullen, al vroeg weekelyks eenig klein voordeel van hen mogen trekken, zullen de ouders aan welker kinderen het onderwys in deze ſchoolen vergund wordt, zich moeten verbinden, dezelve een' zekeren bepaalden tyd aldaar te laaten, 't zy twee, drie of meer jaaren, naar gelang van derzelver ouderdom, en niet vermogen dezelve voor dien tyd uit de ſchool te houden, of tot het leeren van een handwerk te beſtellen; dan alleen in enkelde buitengewoone gevallen, en met toeſtemming van Diakenen, of andere Opzienders, die daar niet ligtelyk toe moeten komen, begrypende dat het een verkeerde zuinigheid zyn zoude, door een al te vroegtydig vertrek van ſommigen plaats voor anderen te maaken, of om op die wyze beter voor 't onderhoud der Ouders te zorgen, en de Diaconye eenigzins te verligten,

ten, alzo daar door de moeite en kosten tot het onderwys der zodanigen besteed, by gebrek van eene redelyke bekwaamheid, byna geheel verlooren gaat.

5. Ook zal men vooral hier de kinderen aan 't stipt waarneemen van de School houden: al zoude men, zoo het anderzins niet te krygen ware, tot eene *poenaliteit*, wanneer de kinderen telkens buiten wettige reden weg bleven, *de gewoone gift tot alimentatie*, voor die week, aan de Ouders, die van de Diaconyepenningen trekken, onthouden; althans zoo zulks geschiedt door de schuld en met toestemming van de Ouders, of eenige andere *poenaliteit*, om ook tot vlytig schoolgaan te noodzaaken, de kinders van zulken, aan welken, schoon niet *gealimenteerd* wordende, het onderwys alhier is toegestaan.

Van welke *absentien* der Schoolieren de Meester kan verpligt worden, weekelyks een getrouwe lyst voor de Opzienders van de School open te leggen, opdat 'er naar de waare redenen van dezelve behoorlyk onderzoek kunne gedaan worden.

6. Ook in deze Schoolen behooren op gezette tyden eens of tweemaal in 't jaar pleg-

plegtige *Exämina* te geſchieden, en aan de naarſtigſten en meestgevorderden op de onderſcheidene Clasſen, op dezelfde wyze als op de andere gewoone Schoolen, eenige prysjes of kleine vereëringen te worden uitgedeeld, welker getal eenigermaate naar het aantal der leerlingen op zulk een School of Clasſe behoort geëvenredigt te zyn.

7. De bepaaling van 't *Synod. Nat.* van *Dordrecht Sesſ.* 117. „ dat de Meeſters gehouden zullen zyn, de Schoolieren, die hun bevolen zyn, *te brengen tot het gehoor der Heilige Predikatie*, voornaamlyk *de Catechiſatie*", zal ten aanzien van deze Schoolen in volle kragt worden onderhouden; gelyk ook in ſommige Steden, en thans ook te Rotterdam, met vrugt geſchiedt; en daar zulks niet geſchiedt, dient het wederom in gebruik gebragt te worden, waartoe de kinderen des Zondags vóór den tyd van den Godsdienst in de School kunnen vergaderen, en vervolgens door den Meeſter en Ondermeeſters, ten minſte des namiddags, tot de Catechismus-predicatien geleid worden.

§ 36.

Dit zy genoeg over de noodige verbeteringe van de *openbaare Schoolen in 't algemeen*,

meen, en in 't byzonder van de *Diaconye-* of *Armenschoolen:* alleen zal de vraag zyn *hoe krygt men daar toe de geschikte persoonen? en hoe kan zulk eene voordeelige inrichting op eenen bestendigen voet onderhouden worden?* Doch eer ik tot de beantwoordinge daar van overgaa; moet ik nog kortelyk eenige bedenkingen opgeven, ten aanzien van de inrichting der Schoolen, inzonderheid in de *Steden*, en eenige *verbeteringen*, welke dezelve ter meerdere beschaaving van onze natie nog wel zouden noodig hebben.

§ 37.

Ik zal thans vooronderstellen, dat overal in de *Steden* de Schoolen staan, of behooren gesteld te worden, onder het opzicht van drie of vier *Schoolärchen*, uit de bekwaamsten, zoo wel als aanzienlyksten der Stad, daar toe verkoren, als namelyk, uit twee leden van den Magistraat, benevens eenen Predikant, welke Schoolen in de Steden men behoorde te hebben (tot voorkoming van alle wanorde of verwarring der dingen onder elkanderen,) van twee of drie soorten of rangen, gelyk ik 'er thans, behalven de *Armen-* en *Kinderschoolen* slegts twee vooronderstellen zal

§ 38.

§ 38.

In de *eerste* of *laagste* soort, waar minder betaald wordt, is 't genoeg, dat zelfde onderwys te geven, en in diervoegen ingericht, als wy met opzicht tot de openbaare schoolen in 't algemeen reeds breedvoerig en klaar genoeg bepaald hebben. Ondertusschen kan het gebeuren, dat iemand een zeer goede geschiktheid hebbe, om een Schoolmeester te zyn, en uitsteekend bekwaam is om in de meeste der vereischte byzonderheden, by voorbeeld, den *Godsdienst*, het *Lezen*, *Schryven*, *Cyfferen* enz. behoorlyk onderwys te geven; maar die juist in eene andere byzonderheid zoo bekwaam niet is, als die, by voorbeeld, de gave niet heeft, gelyk 'er veelen zyn, van *wel te zingen*; terwyl een ander die gave by uitstek bezittende, en zich daar in boven dien zeer wel geoeffend hebbende, wederom niet zeer vatbaar zyn kan voor de *Cyfferkunst*: Den zodanigen behoort men juist daarom de gelegenheid niet te weigeren, om met zyne andere kundigheden in den post van Schoolmeester der Vaderlandsche Jeugd van nut te zyn; Maar echter zulk een Schoolmeester, wien de eene of andere van deze kundigheden ontbreekt, een persoon namelyk,

 die

die of niet *Zingen* of niet *Cyfferen* kan, zal dit, als op zyn School geleerd wordende, op zyn uithangbord, of in de *Conditien* van zyn School, niet mogen ſtellen, ten ware hy met toeſtemming en tot genoegen van Heeren Schoolärchen een' Ondermeeſter name, die ook van zyne bekwaamheid, daar in byzonder, aan Schoolärchen overtuigend had doen blyken.

In de *Acte* van *aanſtelling*, die elk Schoolmeeſter, na een wel afgelegd *Examen* ontvangen moest, behoorde door Heeren Schoolärchen onderſcheidenlyk gemeld te worden, tot welk ſoort van onderwys de Meeſter ware bekwaam gekeurd en toegelaaten: opdat Ouders of Voogden, die hunne kinderen of pupillen ter School willen beſtellen, des begeerende, daaruit kunnen zien, wat zy op eenen goeden grond van zulke Meeſters verwagten mogen.

§ 39.

Een *andere* ſoort of Claſſe van Nederduitſche Schoolen in *de ſteden:* en zelfs, zoo 'er gelegenheid toe is, ook op groote en voornaame dorpen, behoort die te zyn, in welke, behalven de ſtraks gemelde noodzaakelyke dingen, ook eenige andere nut-

nuttige Kunsten en Wetenschappen geleerd worden; als daar zyn, by voorbeeld, de *Muzyk*, het *Italiaansch boekhouden* (tot welk laatst genoemd Onderwys, men ook de Meesters van andere Schoolen, zoo zy het verstonden, vryheid zou kunnen verleenen,) eene goede *Orthographie* en eene *verdere* kunde van de regels der Nederduitsche taal, de *Geographie*, beginsels van de *Mathesis*, het *Teekenen*, het wel opstellen van *Brieven*, enz. alles gevoegd by eene goede houding en *beschaafde manieren*, waarop ook in de andere Schoolen, maar byzonder in het laatst genoemde soort, vooral acht moet geslaagen worden.

't Geen volgends het te vooren gezegde in *alle Schoolen* moet geleerd worden, zyn noodzaakelyke kundigheden, voor elk mensch, in alle rangen en standen op de wereld.

De andere, welke tot eene hooger Classe van Schoolen behooren, zyn gedeeltelyk in *sommige* standen, waartoe men wordt opgeleid, van eene groote noodzaakelykheid, gedeeltelyk strekken zy tot sieraad, en meerdere beschaaving der zodanigen, die 'er met vrugt in onderwezen zyn.

In eenige van dezelve, namelyk de *Geographie*, het *boekhouden*, en vooral, de *Orthographie* en *regels der* Nederduitſche taal behoort de Meeſter zelf ervaren te zyn, om daarin dagelyks onderwys te kunnen geven. En geeft hy blyken hiervan in zyn *Exämen* ten overſtaan van Heeren Curatoren of Schoolärchen, men zal hem aanſtellen tot het houden van een *Nederduitsch Kunst-School* met den titel van *Nederduitsch Kunst-Schoolhouder* of wel *Kunst- en Kost-Schoolhouder*; welken titel niemand zal mogen voeren, of voor zyn huis of ſchool ſtellen, dan die, na gedaan *Exämen*, daartoe behoorlyk is *geädmitteerd*.

Ondertusſchen behoort zulk een Meeſter by de gemelde kundigheden, in 't *lezen*, *ſchryven*, en *cyfferen* uit te munten, vooral in 't laatſte, omdat men in een *Kunst-School* gelegenheid hebben moet, om zich in het zelve veel verder te oeffenen, dan in andere Schoolen.

't Is waar, 't is alle de Heeren Schoolärchen niet te vergen in alles, by voorbeeld, in het *boekhouden*, het *cyfferen*, zoo bedreven te zyn, als de Meeſter zelve, die *geëxamineerd* moet worden: maar het *exämen* kon door twee of drie perſoonen

van

van de vereïschte kundigheid, in onderſcheidene takken, ten overſtaan van Schoolärchen, geſchieden, by voorbeeld, het *exämineeren* in het *Italiaansch boekhouden* en cyfferen kon men door een der kundigſte Kunst-Schoolhouders in hunne tegenwoordigheid laten geſchieden.

Tot het onderwys in andere zaaken, te weten de *muzyk*, het *teekenen*, het *geven van een goede houding* aan 't lichaam, zyn voor zulk een School, ook andere *Meeſters* noodig, die den zodanigen, welker Ouders of Voogden dat verkiezen, op gezette tyden moeten lesſen geven, 't geen echter zoo veel mogelyk onder 't oog van den Meeſter dient te geſchieden. Maar tot het onderwys in den Godsdienst, behoorde de Meeſter zelf verpligt te worden, om namelyk, ten minſten eens in de week, gelyk van de andere Schoolen gezegd is, de geheele ſchool, immers, die op dezelve den Hervormden Godsdienst toegedaan zyn, volgends den *Catechismus* of het *kort begrip* te kunnen Catechiſeeren; waarin de Meeſter dus ook by zyn Exämen zyne geöeffendheid en bekwaamheden toonen moet.

En dit zou ik zoo veel te meer noodza-

zakelyk keuren, opdat men van de goede gevoelens van den Meester, waaraan het vormen van zoo veele tédere harten wordt toevertrouwd, tot gerustheid van alle braave Ouders, uit zyn gedaan Exämen zou onderricht en overtuigd zyn; in deze bedorven tyden, in welke de Hooge Overheid, byna jaarlyks, in de Uitschryving van den Biddag, haare regtmatige klagten vernieuwt, over de steeds toeneemende losbandigheid, zoo wel in *sentimenten* en beginsels, als in zeden.

Schoon ik 'er echter niet tegen ben, dat *daarenboven*, op gezette tyden, een bekwaam en behoorlyk *geädmitteerd* Catechiseer-Meester (ook in de tegenwoordigheid, zoo 't geschieden kan, van anderen,) die kinders nader kwamen onderwyzen, welker Ouders of Voogden hen gaarne in de Godgeleerdheid wat verder geöeffend zagen.

Dit is 't, waarin op een *Kunstschool* een geregeld onderwys moet gegeven worden: zonder dat men hier vooral 't behandelen van de Vaderlandsche *geschiedenis* vergeten mag.

Voorts behoort ten allen tyde uit de

Acte van zyne aanſtellinge behoorlyk te kunnen blyken, waarin elk *Kunst-Schoolhouder* is geëxamineerd en beproefd bevonden, om daarin te kunnen onderwys geven.

Gelyk dan ook voor zyn *huis* of *ſchool*, waar van de naam zyn zal, *Kunst-ſchool*, of *School van kunſten en wetenſchappen*, noch ook op de *Conditien* van zyn ſchool, welke hy uitgeeft, iets anders zal mogen geſteld of beloofd worden, dan het onderwys in die takken van kunst of wetenſchap, waartoe hy volgends bepaalinge, in zyne *acte* uitgedrukt, na gedaan *exämen* is *geädmitteerd*. Terwyl de *admisſie* van andere *Meeſters* of zyne *Ondermeeſters* tot het onderwys in de overige takken, by voorbeeld, de *muzyk*, het *teekenen*, enz. ook in de conditie mag worden gemeld: doch welke conditie van geen kragt zal zyn, dan na behoorlyke *adprobatie* van Heeren Schoolärchen, bekragtigd met hunne *Onderteekening*, of ten minſten door een' van dezelven: welke *adprobatie achter de conditie* moet gedrukt worden. En by welke Heeren Schoolärchen verklaaren, „ dat die Conditie is conform de acte van „ aanſtelling, zynde de Kunst-School- „ houder N. N. tot het geven, of laaten

„ ge-

„ geven onder zyn opzicht, van het on-
„ derwys in alle de gemelde byzonderhe-
„ den, na gedaan Exämen, behoorlyk
„ *gequalificeerd*, en in die of die ſtad of
„ plaats *geädmitteerd.*"

Is de Meeſter in een' of anderen tak, welken hy zelf behoorde te weten, niet genoeg ervaren, by voorbeeld in het *Psalmzingen* of *Italiaansch boekhouden*, waarin hy echter gaarne had, dat ook in zyn School onderwys wierde gegeven, zoo zal het hem kunnen worden toegeſtaan, een' bekwaamen Ondermeeſter tot zulk een' tak aan te neemen, doch geenen anderen, dan van den hier te lande heerſchenden of Hervormden Godsdienst, en van een goed getuigenis, mits hy daarenboven vooraf, ten overſtaan van Heeren Scholärchen, onderzogt en tot dien post *geädmitteerd* worde.

Op deze wyze zal men grootſche beloften voorkomen, welke dikwyls, ten aanzien van ſommigen, niet dan loutere *rodemontades* zyn, op borden voor de Schoolhuizen geplaatst, en op de uitgegevene *School-conditien.*

Langs dezen weg zal men, tot het houden

den van *Kunst-Schoolen* voor de Jeugd beter mannen krygen, die waarlyk bekwaam zyn, en van welker kunde zich Ouders en Voogden kunnen verzekerd houden.

Langs dezen weg eindelyk zou men het zich billyk tot eer rekenen, als *Meester van een Kunst-School*, ja ook tot *Ondermeester* in het zelve *geädmitteerd* te zyn.

Zoo ik my niet bedrieg, zou zulk eene onderscheiding der *Nederduitsche* Schoolen in onderscheidene rangen van *gewoone* en *Kunst-Schoolen* en het invoeren der opgegevene bepaalingen, en inrichtingen van zulke Nederduitsche Kunst-Schoolen op eene aanmerkelyke wyze tot beschaavinge van veelen onzer Natie strekken kunnen.

Waarom toch moeten zulke kunsten en wetenschappen alleen in *Franschen* Schoolen geleerd worden? Hoe groot is het getal van zulken, welke die taal niet verstaan! en veeler gelegenheid brengt het niet mede, om, tot aanleeringe van dezelve, twee of drie jaaren in een Fransch-School te gaan? Zal men de zodanigen onder onze Vaderlandsche Jeugd van de gelegenheid uitsluiten, om zich ook in wel ingerichte Schoolen, in die beschaavende

vende Wetenschappen te oeffenen? Mogelyk was het zeer goed, voor onze Vaderlandsche Jeugd, dat het onderwys in dezelve *doorgaans in de Nederduitsche taal* en op Nederduitsche Schoolen geschiedde; mogelyk is dit de voornaame reden, dat veelen, na een jaar of twee onderwys in dezelve te hebben genooten, 'er zoo weinig van weeten; omdat, namelyk, dit onderwys geschiedde in een taal, welke zy toen nog niet, of niet half genoeg, verstonden.

En zou het zelfs niet mogelyk zyn, dat 'er zulke Schoolen ook voor jonge Dochters, die de Fransche taal niet magtig waren, wierden opgericht, waarin onder 't opzicht van eene bekwaame, Godsdienstige, en wel gemanierde Leermeesteres, en één of meer Ondermeesteresfen, in de Nederduitsche taal, by de nuttige en noodige handwerken, aan *jonge Juffrouwen* en vermogende Burger-Dochters, door onderscheidene Leermeesters, onderwys in een of ander van deze *beschaavende* en *versierende* Wetenschappen, gegeven wierd?

§ 41.

§ 41.

Maar behalven de genoemde Weten-ſchappen is 'er nog iets, waarin Jongelingen in ſommige Nederduitſche Schoolen, inzonderheid in zulke *Kunst - Schoolen*, opzettelyk behoorden geöeffend te worden, en dat men, helaas! te zeer verzuimt, daar het zoo aanmerkelyk tot nut en voordeel van het Vaderland zou kunnen dienen. Ik bedoel de behandeling van de *Aard-* en *Hemel - Globe*, benevens eenige beginſels van de *Sterrekunde*.

Ik ſpreek niet van de groote nuttigheid van deze verhevene Wetenſchap, voor een ieder, ter verheerlykinge van zynen grooten Schepper. Ik zwyge van het aangenaam genoegen, 't welke dezelve vooral opleevert, — van de vooröordeelen welke zy wegneemt, — van 't vermaak dat dezelve by nagten zelfs aan den Zeeman geeft, wanneer hy op den wyden Oceaan niet dan den hemel en 't water zien kan, maar dit wilde ik, dat wierd opgemerkt, hoe dienſtig de beöeffening van die wetenſchap, inzonderheid voor *Zeelieden* zyn zou, en dus hoe voordeelig voor ons Vaderland, dat voor de *Scheepvaart* boven veele andere landen zoo wel gelegen is,

 en

en daar mede ook zeer wel weet zyn voordeel te doen.

Hoe wenſchelyk ware het dan, en hoe zeer konde het in dit opzicht tot eene goede *beſchaavinge* ſtrekken van ſommigen in ons Vaderland, ik meen vooral dezulken, die tot de Zeevaart worden opgeleid, dat 'er in ſommige Schoolen gelegenheid ware, om al vroeg in hunne Moedertaal eenig onderwys te krygen tot de behandeling van de *Globe*, en voorts in de *Aſtronomie* of Sterrekunde.

Van verſcheidene Wetenſchappen, die zoo noodzaakelyk niet zyn als deze, en die meer onder de *Ornamenten* of ſieraaden voor den mensch in zynen ſtand moeten gerekend worden, krygt men in ſommige Kunst-Schoolen eenigen ſmaak en bevatting, en tot deze heeft men doorgaans ter waereld geene aanleiding, die den zoodanigen, welke vervolgens *de Stuurmanskunst* moeten leeren, zoo aanmerkelyk zouden te ſtade komen, en zonder welke, myns oordeels, dezelve niet in den grond kan geleerd worden.

Om dit voor elk op te helderen, dient men te weten, dat de *miswyzinge van het Com-*

Compas op de onderſcheidene plaatzen, gelyk ook de *breedte* en *lengte*, (dingen zoo zeer noodzakelyk voor een' Zeeman,) niet dan door middel van de *Sterrekunde nauwkeurig* kunnen geweten worden; om van de trapswyzige vermindering, van de grootheid der lengte-graaden, en andere byzonderheden niet eens te ſpreeken.

Hoe nuttig kon misſchien, immers voor eerst beginnende Zeelieden, het gebruik van een nauwkeurig gemaakte *Globe* wezen, ('t zy dan van *Martin* of die van *Adams*, enz.) om hun ſpoedig een denkbeeld te geven van het waereld-ſtelſel, (*ſyſtema mundi*) en hen op eene aangenaame, meer gemakkelyke en begrypelyke wyze de *breedte* en *lengte* te leeren zoeken, en althans ten ruwſten te bepaalen, ja ook om van dag tot dag, *zelfs* zonder dat men tafels noodig had, ten minſten tot op een' halven graad toe, de *amplitude* der Zon, dat is, haare verwydering van 't *waare Oosten* Noord- of Zuidwaards by haaren opgang, en haare Zuidelyke of Noordelyke verwydering van het *Westen* by haaren ondergang, genoeg waartenemen, iets dat, gelyk alle Zeelieden weten, zoo zeer van nooden is om het *waare Noorden*, en daaruit de *miswyzingen van het*

Compas op onderſcheidene plaatzen te kennen, en nauwkeurig te bepaalen: En waartoe hun, als de Zon eenigzins zigtbaar is, des morgens en 's avonds het Peil-Compas, om de Zon te peilen, en des middags het Octant of de Graadboog om dezelve te ſchieten, tevens zeer wel te ſtade komt; daar, by betrokken lugt des morgens en 's avonds, mogelyk nog wel eenige andere rooyingen op vaste ſtarren of planeten, wanneer die zich vertoonden, en als menze kende, en haaren juisten ſtand, uit het welſtellen van de hemelglobe, op zulk een' tyd, voor een *goed* of middelmaatig ſterrekundigen zouden te maaken zyn, daar ik my thans niet kan inlaaten. Doch hoe nuttig is althans deze Wetenſchap, om door het ſchieten van een bekende ſter in haare *culminatie* of door het waarneemen van haar hoogte en *azimuth*, myne juiste of Noorder- of Zuider-breedte te weten, en zeer nauwkeurig te berekenen!

Maar, dat ik nu boven al beöoge, dezelve kan nauwlyks gemist worden om eenige bepaaling op de *lengte* te maaken, die door geen ander middel, dan door deze Wetenſchap tot nog toe voor eenen Zeeman

man met eenige nauwkeurigheid te bepaalen valt.

Waartoe by hen, die 'er kundigheid van hadden, zeer zou te pas komen het waarnemen van den afſtand *der Maan*, op ſommige bepaalde tyden, van een of ander der vaste ſterren, door derzelver afſtand van de Maan, op gegevene tyden, van drie tot drie uuren, die op de hoogte van Parys door een Genootſchap van Geleerden aldaar, zelfs eenige jaaren te vooren, nauwkeurig berekend en in het zeer nuttig Werk, genoemd *la Connoisſance des temps*, aangeteekend is, 't welk wy nu reeds hebben voor het jaar 1782. Wanneer men nu den meerderen of minderen afſtand der maan van zulke ſter ter plaatze waar men is, waarneemt, zoo kan men, dewyl de maan oogenblikkelyk en geregeld voortloopt, daaruit al zeer nauwkeurig by helder weêr de lengte weten, en al vry naby bepaalen, hoe *veel mylen*, enz. men zich beöosten of bewesten den *Meridiaan* van Parys bevindt. Waartoe men vooral de voornaamſte ſterren in den *Zodiak* of dierenriem, inzonderheid de ſterren van de eerſte grootte in dezelve, die zeer gemakkelyk van de andere te onderkennen zyn, wel behoort te weten.

Ik ſlaa toe, deze waarneming, om door dezelve, namelyk, de *juiste lengte* te weten vereischt eene goede opmerking, en eene nauwkeurige begrooting en berekening van de Graaden aan alle plaatzen des hemels; waaraan men echter door opmerking en ondervinding meer en meer zal gewend worden; en waartoe de Zeelieden ook hunne tafels van de wasſende graaden mede krygen.

Mogelyk echter gaat het nog wel zoo nauwkeurig, de *lengte*, op welke men zich bevindt, op te maaken uit de bedekking van een of andere ſter in den *Zodiak* door de Maan, hoedanige bedekkingen, insgelyks in de *Connoisſance des temps* bereekend en bepaald zyn; dewyl, gelyk wy weten, de *immerſie* of *ingang*, van zulk een ſter, en ook haare *emerſie* of *uitgang*, op alle plaatzen van den Aardbol, waar de maan dan zigtbaar is, op het zelfde tydſtip wordt waargenoomen: door welk middel men dus de *lengte*, waarop men is, uit vergelyking van den *Meridiaan* van Parys, al vry nauwkeurig weten kan: Het welk, uit het geen ik van een ander middel om de lengte met eenige zekerheid te bepaalen nu zeggen zal, eenigzins klaarder zal worden.

'Er

'Er is namelyk nog eene derde en zeer eenvoudige manier, om door middel van de Sterrekunde daar zeer nauwkeurig agter te komen: door namelyk den juisten tyd der *Eclipsen* van de *satellites* of *wagters* van Jupiter waar te neemen: wanneer die treffelyke en zoo kenbaare dwaalster, zynde de grootste en heerlykste in ons geheel Zonnestelsel, op die plaats waar men zich bevindt, zigtbaar is, en de schommelende beweeging van het schip die waarneeming toelaat (*).

Men weet, namelyk, dat deze planeet zeer kenbaar is, en dagelyks niet aanmerkelyk van stand verandert, alzoo hy in byna twaalf jaaren maar eens zynen loop om de Zon volbrengt, vorderende dagelyks maar bykans 5 minuten op zynen loopkring, en dus, na genoeg, omtrent een

(*) De Heer MAUPERTUIS zegt 'er van, na dat hy kortelyk van dit middel om de lengte te vinden gesprooken had, „*Mais pour observer ces Phénomenes*, „ *il faut, de longues lurettes: & le mouvement du* „ *vaisseau, qui fait perdre a chaque instant de tels* „ *objets, en rend l'usage impracticable.*" *Lettre* XXI. *sur la longitude*, in de *Oeuvres de* MAUPERTUIS, *Tom.* II. *p.* 350. Zoo ik wel onderricht ben, heeft men wel reeds gepoogd onder de Engelschen of Franschen die waarneeming op Zee mogelyk te maaken, maar tot nog toe zonder een' gewenschten uitslag. Wenschlyk zou het zyn, dat in deze onze eeuw,

een jaar zich ophoudt in een en hetzelfde hemelteken, waar door hy nog te beter kan gekend en waargenomen worden: men weet vervolgends dat deze hoofd-planeet voorzien is, met vier *by-planeeten*, welke men gewoonelyk zyne *ſatellites*, wagters of maanen noemt. — Deze wagters beweegen zich (zeer zigtbaar door eenen middelmatigen *Telescoop*,) in korten tyd rondöm hunne hoofd-planeet, die de naaste is by dezelve in minder dan twee dagen, of nauwkeuriger gezegd, in één dag 18 uuren, 27 minuten en 34 ſeconden: de *tweede*, binnen de 4 dagen; de *derde* in ruim 7 dagen; de *vierde* in ruim 16½ dagen. — Daar men nu de Cirkels van hunne loopbaanen uit de aarde van ter zyde ziet, en derzelver vlakken waarin zy loopen niet zeer veel verſcheelen met het vlak der *Ecliptica*, zoo dat zy met de-

zoo vrugtbaar in nuttige uitvindingen, hierop door lieden des kundig iets wierd uitgedagt, *Kykers van een groot veld*, en het bezorgen van *eene ſtille houding*, zoo veel mogelyk, aan den Waarnemer, zouden daartoe, dunkt *my*, vooral vereischt worden. De Heer *Maupertuis* ſchynt op de aangehaalde plaats zulk eene uitvinding nog niet geheel hoopeloos te ſtellen. Waardig is de gemelde *Brief*, handelende *ſur la longitude*, of, *over de lengte*, betrekkelyk dit ſtuk te worden nageleezen: waar men ook zien kan, dat om van de lengte een goed begrip te hebben, de kundigheid van de *Globe* of *Sphære* niet kan gemist worden.

dezelve maar zeer kleine of ſcherpe hoeken, by voorbeeld, van ruim 3 of 4 graaden maaken, moet daaruit voort ſpruiten; dat 'er geduurig *taaningen* of *Eclipſen* van die *wagters* op onzen Aardkloot gezien worden, zoo datze in de *ſchaduw* van *Jupiter* geraaken, en *daaruit* na eenigen tyd weder te voorſchyn komen, of ook, dat men dezelve, als een zwart vlekje, over den ſchyf van *Jupiter* ziet heenen loopen.

Het begin van deze *taaninge* zoo wel als de uitgang van die Maanen uit de Hoofdplaneet, zyn met eene groote nauwkeurigheid reeds eenige jaaren, voor dat ze voorvallen, *op de lengte van Parys* berekend, en van dag tot dag aangeteekend in het zo even genoemde Werk *la Connoisſance des temps*. En, daar 't hier op aankomt, dit zyn juist verſchynſels, welke altoos, overäl op den Aardbol, waar die Planeet zigtbaar is, op één en het zelfde tydſtip gezien worden: waar uit derhalven by eene nauwkeurige waarneeming, wanneer die op Zee moogelyk is, door middel van het verſchil van 't meerder of minder verloop van den dag, ter plaatze waar men zich bevindt, en de waarneeming doet, ook het *verſchil* van de lengte tusſchen die plaats en Parys zeer eenvou-

 dig

dig en gemakkelyk is te berekenen: by voorbeeld; om het kortelyk met een geval op te helderen: Ik weet uit de berekening, die anderen voor my gedaan hebben, namelyk uit de *Connoisſance des temps*, dat de naaſte of eene andere *Satelles* van Jupiter moet *eclipſeren*, ik zie dat het *begin* of *einde* van die *taaning* moet voorvallen dezen avond ten 9 uuren, maar by myne waarneming geſchiedt zulks reeds een quartier vroeger, te weeten, een quartier voor den tyd, op welken die volgends de lengte van *Parys* bepaald was, of om klaarder te ſpreeken: wanneer ik dezelve waarneeme is 't op de plaats waar ik my bevinde eerst *quartier* voor 9 uuren, daar uit beſluite ik ontegenzeggelyk, dat ik zoo veel meer *westwaards* myne lengte hebben moet, en kan nauwkeurig berekenen, hoe veel mylen ik thans in *lengte* westwaards van den Meridiaan van Parys verwyderd ben; dat ik, by voorbeeld, my niet op den Meridiaan van *Parys*, maar ten ruwſten gerekend, omtrent op die van *London* bevinden moet.

Vergeef my, Leezer! wie gy zyt, dezen uitſtap, welken ik zelf voele dat te groot is. Juist komende aan een myner begunſtigde liefhebberyen, bemerk ik, dat ik onge-

ongevoelig in zekere langwyligheid (*) verval, terwyl myn geest zich mogelyk wat te hoog boven het laage *Schoolſtof* verheft. — Wy zullen ſtraks van den hemel tot de aarde wederkeeren, laat het gezegde maar daar toe dienen, dat wy overtuigd worden uit de bygebragte ſtaalen, hoe nuttig het zou zyn, en hoe zeer het zou

(*) Het zou echter zyne nuttigheid kunnen hebben voor ſommigen, dit ſtuk, zoo het ooit in hunne handen komen mogt, een weinig breedvoeriger te zien uitgehaald, met eenige bewyzen geſtaafd, en door voorbeelden opgehelderd. Althans meermaalen heb ik ondervonden, dat het moeilyk was, zelfs ſommige zee-varende lieden, van welke veelen de Stuurmans-kunst meest *machinaal* leeren, volkomen te overtuigen van de groote nuttigheid van de *Hemelloop-* en *Sterrekunde*: het geen my echter van anderen gaerne werd toegeſtaan, ſchoon men zich beklaagde over gebrek van bekwaame gelegenheid om zich daar in naar behooren hier te lande te oeffenen. Men kan, het is waar, veelzins op zee te recht raaken en zich behelpen met de kennis van de zeevaart, welke men zich hier gewoonlyk, en vervolgends naader door de bevinding, verkrygt, indien zich alles wel ſchikt, en 'er geene buitengewoone voorvallen of ontmoetingen komen. Maar hebben 'er deze plaats, dan is het ligtelyk te begrypen voor elk, ſchoon hy anderzins geen kennis heeft van de zeevaart, dat men dan dikwyls ook in de grootſte verlegenheid en ſomtyds ongelegenheid moet geraaken, waar voor men waarſchynlyk zou zyn behoed geweest, indien men had kunnen gebruik maaken van de voordeelen welke de *Sterrekunde* aan de hand geeft.

zou kunnen ſtrekken tot *beſchaayinge* van lieden tot de Zeevaart geſchikt, wanneer zy in hunne aankomende Jongelingſchap, in ſommige *Kunst-ſchoolen*, aanleiding hadden, om in hunne Moedertaal van eenen bekwaamen Onderwyzer de behandeling der Globen en de beginſels der *Aſtronomie* te leeren, daar, zoo veel ik weet, behalven het horologie van *Harrisſon* en het *verbeeterd beſtek* (*a*), de drie genoemde waarnemingen de eenige middelen zyn, om op onderſcheidene plaatzen nauwkeurig de lengte te berekenen, (die echter van zoo veel belang in de Zeevaart is,) welke tot hier toe bekend zyn.

Hoe nuttig en voordeelig zou het voor hen zyn in meer dan een opzigt, de Planeeten en de *voornaamſte* der vaste Sterren te kennen, en met de Hemelglobe te kunnen omgaan? hoe noodig de Sterren, inzonderheid van de eerſte grootte in den *Zodiak* of Dierenriem, (die ſlegts weinige in getal, en zoo ligt te onderkennen zyn) wel

(*a*) Over welk *verbeeterd beſtek* zy, die daar lust toe hebben, in de *openbaare lesſen* van den Heer *P. Steenſtra*, *Amſterd.* 1770, kunnen nazien de *tweede les*, p. 28. en volgende.

wel te weten, om de gezegde *obſervatie* op den afſtand der Maan van dezelve van tyd tot tyd te leeren doen?

Hoe voordeelig inzonderheid *Jupiter* met zyn gezelſchap in derzelver ſtand wel te kunnen vinden en waarnemen? daar zy zich nu by gebrek van deze kundigheden met hunnen *Klaas de Vries* of *Gietermaker*, die immers op *alle plaatzen* de nauwkeurigſte aanwyzingen niet doen kunnen, behelpen moeten. Schoon men in gemelde Schryvers, die waarlyk hunne verdienſten hebben, onderſcheidene *propoſitien* heeft tot het vinden en berekenen van de *breedte* en *lengte* uit het waarnemen van bekende Sterren, en welke *propoſitien* zy, die zich tot de zeevaart ſchikken, wel *op het papier* leeren uitcyfferen en bewerken, maar waar van de meeſten, by gebrek van de kennis dier Sterren aan den hemel, op zee, om de waare breedte te vinden, geen gebruik kunnen maaken.

Zynde het onder de hemelſche lichaamen alleen de Zon, waar op zy met hun *Peil-compas*, *Octant-*, *Graad-* of *Azimuthboog* alleen gewoonlyk de volſtrekt noodige waarnemingen doen moeten.

Daar

Daar dan deze kundigheid zoo voordeelig is voor de Zeevaart, en zoo aangenaam en opleidend voor eenen ieder, die 'er wat van weet, waarom moet dezelve alleen in de *Latynſche taal* en op de Hooge Schoolen geleerd worden, en daarom voor zoo veelen onzer Vaderlandſche Jeugd, en verre de meeſte van onze Zeelieden, ontoegangelyk blyven? De *Matheſis ſublimior*, eene nauwkeurige berekening van de *Eclipſen*, van de *Cométen* in derzelver loop, en ſoortgelyke dingen, wil ik gaarne alleen aan de Academien laaten, opdat men van daar ons zulke werkjes levere, als de *Connoisſance des temps*, de Engelſche *Ephimeris*, *Nautical Almanack*, &c.; maar zoo verre diende elk Zeeman gevorderd te zyn, dat hy de voornaamſte byzonderheden in die werkjes verſtaan, en daar van gebruik maaken konde.

Elk begrypt dan, dat ik 'er juist geen de *la Landes*, *Eulers*, *Hennerts* of *Bode's* van wilde gemaakt hebben; maar hun gelegenheid geven, om in hunne jeugd in de Nederduitſche taal zoo veel te leeren, als zy naderhand, ter volkomener beoeffening van de Stuurmanskunst, noodig hebben.

't Is waar, hier of daar vindt men een' Onder-

Onderwyzer in die wetenſchap in de Nederduitſche taal, maar hoe weinig Steden hebben dit voorrecht? en hoe weinige Jongelingen of derzelver Ouders komt het gelegen, zulk eenen voor hunne kinders alleen, 't zy geheel of eenige uuren op den dag, aan te neemen?

De gelegenheid, om in die wetenſchap eenigen ſmaak te krygen, behoorde algemeener te zyn: En het zou eene wezenlyke *verbeteringe* zyn tot meerder beſchaaving van de natie; indien dit onderwys, immers in *eenige Nederduitſche Kunst-ſchoolen*, vooral in de Steden van *zeevaart*, waar voor ons Vaderland zoo voordeelig gelegen is, wierd ingevoerd; niet ſlegts in den *naam* (want misſchien vindt men wel *de belofte van onderwys op de Globen en in de Aſtronomie* voor ſommige Kunstſchoolen geplaatst,) maar *in der daad*: zoo, dat een bekwaam man in de kunst, na blyken van zyne ervarenheid in die wetenſchappen te hebben gegeven, althans in voornaame Steden op een zeker convenabel tractement tot *Aſtronomus*, of *Onderwyzer* in de *behandeling der Globe* en in de *Sterrekunde*, inzonderheid voor de Kunst-ſchoolen in zulk een Stad, wierde aangeſteld, waar in elk der Schoolieren,

voor

voor welken zulks begeerd wordt, op gezette tyden onderwys in gemelde wetenſchappen bekomen kon.

Zoo ik my niet bedrieg, zou zulk iets voor de meeſte jonge lieden in zulk School eene aangenaame bezigheid zyn: te meer, daar reeds zoo veel is in 't werk geſteld, om die wetenſchappen, zonder dat men daar toe voor eerst veel van de *Matheſis* noodig heeft, bevattelyk en zeer aangenaam te maaken: met *Globen*, met *Orreriën*, en *Planetaria* kan men de verbeelding hier merkelyk te hulp komen; hun van tyd tot tyd by handzaam en helder weêr de *voornaamſte* der Sterren en *Geſterntens* van het Noorder halfrond aan den hemel aanwyzen: als, behalven de *Poolſter*, de *groote Beer*, de Sterren van *Casſiopea*, *Arcturus* in het beeld van *Boötes*, *Lucida Lyræ*, *Athair*, *Corona* met de *Gemma* in dezelve, *Capella*, vooral het groot Starrenbeeld van den verrukkelyken *Orion* &c. en ſoortgelyke, door iemand die wat oplettend is, allen zeer ſpoedig en gemakkelyk te kennen, zoo wel als de meer Zuidelyke, *Sirius*, *Procyon* en anderen; naderhand de Starren van de eerſte grootte in den Dierenriem, neem eens, het *oog van Taurus* of den *Aldebaran*, *Cor*

en

en *Cauda Leonis*, *Spica Virginis* &c. welke by eene goede ftelling van de Globe byna van zelf gekend, en, door eenen goeden Onderwyzer, der Jeugd al vroeg zeer gemakkelyk kunnen geleerd worden.

Zoo veel wetenfchap van de *Mathefis* of Wiskunst, dat men zelf eenige waarnemingen kan doen, zullen zy, die tot de zeevaart worden opgeleid, vervolgends krygen, wanneer zy onderwys ontvangen in de Stuurmanskunst; behalven dat daar in ook eenig onderwys behoorde gegeeven te worden in zulke Kunst-fchoolen, in zoo verre, dat men ten minften door gefchikte Onderwyzers eenigen fmaak daar van bekomen konde. Hier leeren zy *provifioneel*, en dit hebben zy dan vooruit, de Globen gebruiken, het Waereldsgeftel befchouwen, de Sterren kennen, de Planeeten in hunne onderfcheidene loopkringen waarneemen, begrypen wat 'er zy van derzelver *voortgang*, fchynbaaren ftilftand, en *teruggang*, Kykers en Telescopen ftellen en gebruiken, de Kunstwoorden *Culminatie*, *Azimuth*, *Amplitude*, *Dagboogen*, en foortgelyke verftaan; 't welk alles hun aanmerkelyk zal te ftade komen, om naderhand binnen een' korten

 tyd,

tyd, met één byzondere aangenaamheid, en ongelooflyken voorſpoed zeer gegronde vorderingen in de Stuurmanskunst te doen, en in ſtaat te zyn, om niet ſlegts op het papier, maar aan den hemel zelfs de *voordeeligſte* en nauwkeurigſte waarneemingen en berekeningen te kunnen in 't werk ſtellen.

Men denke niet, dat daar toe geene Onderwyzers in de Nederduitſche taal zouden te bekomen zyn; want zoo dit onderwys een noodzaakelyk vereischte wierd van eenige Kunst-ſchoolen in de voornaamſte Steden, en men daar toe bekwaame Mannen zogt, tot eene ordentelyke belooning, wat zou verhinderen, dat daar toe geene Jongelingen van ſmaak en liefhebberye zouden kunnen opgeleid en gebruikt worden? En zulks, daar men hier en daar langs hoe meer tot de beöeffening van die verhevene wetenſchap, op eene gemakkelyke wyze aanleiding krygt: ook zelfs door ſommige werkjes ten dien einde in 't licht gegeven, gelyk ik daartoe deze navolgende: *het Waereldſtel gemakkelyk gemaakt*, door den Heer *N. Schmid* (*a*), de

(*a*) Uit het Hoogduitsch vertaald, en gedrukt te Haarlem 1774.

de vertaalinge van 't klein werkje van den Heer *Ferguson* in 8°. en vooral de *Astronomische Oeffeningen*, 2 deeltjes in 8°. met afgezette plaatjes, gedrukt te Amsterdam by Houttuyn 1771. wel durve aanpryzen: waar uit men met eene kleine onderrichting zich al redelyk zal kunnen voorthelpen, en waar van het laatstgenoemde, myns oordeels, voor het schoolgebruik niet ongeschikt zyn zou. Ten ware men liever de uit het Hoogduitsch vertaalde werkjes van den Heer *Bode* verkoos, die anderzins, in 't vervolg, voor die zich verder oeffenen wilden, konden te pas komen; schoon zy, als van eene uitneemende klaarheid, by een geleidelyk onderwys in de Sterrekunde, al vroeg konden gebruikt worden.

Dus verre van de Nederduitsche Kunstschoolen.

§. 42.

Nu zal ik deze *Verhandeling*, voor zoo veel dezelve de noodige *verbetering* der Nederduitsche Schoolen betreft, kunnen eindigen, wanneer ik nog kortelyk deze vraagen zal hebben beantwoord: *Hoe krygt men*, zoo de opgegevene inrichtingen zullen plaats grypen, *voor alle Schoolen be-*

kwaame Meesters? en *welke middelen* zyn 'er uit te denken, *om dezelve op eenen voordeeligen en bestendigen voet te onderhouden?*

Wat de eerste vraag betreft: zeer dienstig zoude het zyn kunnen, en tot een uitgebreid nut voor de Schoolen, wanneer in eenige voornaame Steden van elke Provincie fundatien wierden gesticht, of zeker soort van huizen opgericht, waar in door eenige ervaren persoonen goede *Schoolmeesters* of *Schoolmeesteressen* gevormd wierden, waar in, onder 't opzicht van een voornaam en kundig persoon, de nodige *instructien* gegeven wierden, voor de onderscheidene Clasfen of soorten van Schoolen. Daar zy, die zich tot den Schooldienst begeven wilden, vooraf zekeren tyd, korter of langer, naar hunne vatbaarheid en bekwaamheid, in al 't geen tot den post van Schoolmeester vereischt wordt, zich behoorden geöeffend te hebben, eer men zich tot het aanvaarden van een School mogt kunnen begeven, of zelfs in voornaame Schoolen voor *Ondermeester* verkiesbaar zyn.

Terwyl zy, die zich tot den Schooldienst aanboden, behoorden voorzien te zyn met een getuigschrift van de Meesters

ſters of den Opziender van zulk een huis, noopens hun gedrag, en geſchiktheid tot leiding en onderwys der Jeugd, met byvoeging voor welk ſoort van School zy waren bevoegd gekeurd, en in welke byzonderheden zy bekwaam geöordeeld werden een goed en geregeld onderwys te geven. — Terwyl aan geene anderen, dan die waarlyk bekwaam, en tot onderwys voor de Jeugd geſchikt waren, zulke getuigſchriften behoorden verleend te worden; Daar de overigen, die men bevond, dat geene genoegzaame geſchiktheid of vermogens hadden, moeſten opgewekt en aangeſpoord worden, om zich liever tot een ander beroep of levensſtand in de waereld te begeven.

Maar dewyl zulke huizen of geſtichten vooreerst nog niet te voorzien zyn, immers nog zoo ſpoedig geen plaats kunnen vinden, zal ik eenige andere middelen voorſlaan, om daar van inmiddels gebruik te maaken. En dat zyn eenvoudig deze navolgende:

1. *Niemand* zal Schoolmeeſter kunnen worden in *Steden* of Dorpen, dan, na een *behoorlyk Examen*, ten overſtaan van *Schoolarchen* en in den *Godsdienst* door

 den

den Kerkenraad, *Clasſis*, of eenige gedeputeerden uit dezelve, zoo als dit op ſommige plaatzen gebruikelyk is.

Zal men, in middelmatige plaatzen, niemand tot het oeffenen van een Ambagt toelaaten, waaraan zoo veel niet gelegen is, zonder het doen van een *proeve*, ten overſtaan van *Dekens* en *Hoofdmannen* van de reſpective Gildens, hoe onverſchoonelyk is het dan tot zulken gewigtigen post, als die van Schoolmeeſter, waarvan voor 't Vaderland zoo veel afhangt, onbekwaame perſoonen zonder *examen* op veele plaatſen toe te laaten; zoo dat elk, die maar wil, zich tot dien post begeven kan! een misbruik, een verzuim, 't welk nergens door de geheele Republicq behoorde plaats te hebben!

2. Dat *Examen* moet geſchieden in *gemoede* en getrouwheid, geduurende een behoorlyken tyd, en in alle de byzonderheden, waarin zy zullen moeten onderwyzen; ook omtrent de *wyze* waarop de Jeugd moet geleid, en het onderwys in de School ingericht worden: moetende de *onbekwaame* tot dien post, van wien zy ook anderzins tot den *Kerke-*

kedienst of het waarneemen van de *Kostery* (welke ten platten lande al veel aan het Schoolämbt verbonden is) mogen zyn aangesteld, zonder oogluiking worden afgewezen: al zou men op gepaste middelen bedagt zyn, om, gelyk het is op eenige plaatzen, die ambten te splitzen, alzoo iemand tot het eene bekwaam, en tot de waarneeming van het andere ten eenemaal ongeschikt zyn kan.

3. Tot dat *Examen* zal niemand kunnen worden toegelaaten, dan na vertooning van goede getuigschriften, nopens het *Lidmaatschap*, *goed* en *Godsdienstig gedrag*, enz. terwyl het wel behoorlyk was, dat zulk iemand, die zich voor Meester aanbood, by attestatie moest doen blyken, dat hy ten *minsten een jaar* Lidmaat der publicque Kerke dezer Landen geweest ware.

4. De *Jaaren* van een *Meester* of *Ondermeester* behoorden bepaald te zyn, wanneer zy, namelyk, zullen mogen worden aangesteld, by voorbeeld, voor een' Meester van een gewoon School kon men den ouderdom van 20, in de steden van 22 jaaren, en voor een' Onder-

meester, die van 17 of 18 jaaren bepaalen: heeft zulks plaats ten aanzien van sommige andere posten of bedieningen, die bepaaling van eenen gevoeglyken Ouderdom behoorde hier ook plaats te hebben, voor dezen post, welke geöeffendheid, beleid, en bedaardheid vordert.

5. 't Zou niet kwaad zyn, dat iemand hier of daar een School willende oprichten of overneemen, geduurende eenigen tyd, stel ten minsten een jaar, of half jaar, in 't School van een ander bekwaam man als Ondermeester moest hebben gefungeerd. En dat de zoodanige verpligt waren, in zulken geval een getuigschrift te brengen, zoo van hun goed gedrag, als van hunne bekwaamheid tot het behandelen en onderwyzen der Jeugd.

6. De Schoolarchen in de steden, dienen zich tot de bezorging der Schoolen met alle zorgvuldigheid en oplettendheid te verledigen; onder alles ook de noodige toezigt te hebben op de Ondermeesters, om daaruit gewoone Schoolmeesters voor hunne of andere Schoolen aan te kweeken, en zoo veel in hun is, beide, Meesters

ſters en Ondermeeſters, tot hunnen pligt zoeken te houden.

7. Wenſchelyk zoude het zyn, dat door Hoog Gezag, de gemelde Artykels ingevoerd en tot ſtand gebragt wierden.

§ 43.

Maar dan blyft nog deze bedenking over: geſteld zynde, dat zulke inrichtingen en verbeteringen overal in ons Vaderland der Schoolen wierden ingevoerd; hoe zal men dezelve, voornamelyk ten platten lande, wel, en op eenen beſtendigen voet doen onderhouden?

Van de Schoolen in de Steden, (welke ik Heeren Schoolarchen aanbeveele,) zal ik nu niet verder handelen: van 't geen ik omtrent de Schoolen, ten platten lande, zal aan de hand geven, mag, zoo veel het in de ſteden kan ſtand grypen en te pas komen, ook daar gebruik gemaakt worden.

Het ware in der daad grootelyks te wenſchen, dat de hooge Overheid dezer Landen zich de zaak der Schoolen, zoo dienſtig voor eene goede opvoeding der Jeugd, waaruit alle verbeteringen, ook vooral in

de zedelyke gefteldheid, zullen moeten voortkomen, ernftig aantrok. Kan iets de ware befchaafdheid der Natie, de goede gefteldheid van het Vaderland bevorderen, het is juist dat ftuk, *eene goede inrichting der Schoolen;* een zaak derhalven van dien aart, datze wel waardig is voor 's Lands Vaderen, om 'er bepaaldelyk en met ernst op te denken, en de gepaste middelen ter bevorderinge van haaren welftand met yver ter hand te neemen (*a*): kan het *Fi-*

(*) Het is zoo ver van daar, dat dit zorgen voor eene goede inrichting der Schoolen eenigzins beneeden de waardigheid zyn zou van de Vaderen des Vaderlands, dat zulks hun veel eer tot eenen uitnemenden roem en hunne nagedagtenis tot eenen beftendigen zegen verftrekken moet. Merkwaardig en treffend is de taal van MICH. IGNAT. SCHMIDT, waar mede hy den verdienden lof geeft aan den Prins-Bisfchop van *Bamberg* en *Wurtsburg*, wegens deszelfs yverige zorge voor de Schoolen, in zyne *Methodus tradendi prima elementa religionis*, *five Catechifandi*, in *Præfat.* welke ik niet ongepast oordeele hier ter neêr te ftellen: dezelve luidt aldus: „Materiam hanc (*Catechifandi* „ *methodum*) eo magis noftris convenire temporibus „ cenfui, cum maximam Germaniæ partem, æmulis „ quafi ftudiis, Scholarum optimæ compofitioni vacare „ videamus, ipfeque etiam REVERENDISSIMUS AC „ CELSISSIMUS S. R. J. PRINCEPS ac DOMI- „ NUS, ADAMUS FRIDERICUS, D. G. EPISCO- „ PUS BAMBERGENSIS & WIRCEBURGENSIS, „ FRANCIÆ ORIENTALIS DUX, &c. hanc rem „ in primis numeret curis, multis jam præclariffime „ ordinatis, quibus prima juventutis inftructio pluri- „ mum

Financieele, het bevorderen en begunſtigen van handwerken en *Traficquen*, kan iets, hoe ook genaamd, wel meer den waren en innerlyken welſtand van het Land bevorderen, dan eene goede opvoeding der Jeugd, de hoop van den Staat, de verwagting van het nageſlagt? En kan deze zonder goede Schoolen, en eene geregelde inrichting daar van, by alle leden van de Maatſchappy wel behoorlyk plaats vinden? Groote Mannen zien dit belang voor den Staat in. En de ſchranderſte en geöeffendſte verſtanden hebben het, vooral zedert eenigen tyd, niet beneden zich gerekend voor de Jeugd te ſchryven.

Het geen in 't *Nationaal Synode* van *Dordrecht* den Predikanten is aanbevolen, om namelyk de Meeſters, *zoo zy nalaatig zyn, tot hunnen pligt te vermaanen, de ſchool dikwyls te bezoeken, de vlytigheid der Meeſters*

„ mum juvatur. Dignum ſane tanto PRINCIPE & „ Præſule opus, quo novo adhuc titulo *Pater patriæ*, „ educatione nimirum publica reſtaurata, ſæculis re„ motiſſimis audiet. Ecquid enim cum *Patris* munere „ propius connexum, quam ſubjectorum bonæ educa„ tioni invigilare? quod majus conferri poteſt benefi„ cium in integram provinciam, ſerosque adeo nepo„ tes, quam eo curam ſuam convertere, ut boni „ Chriſtiani cives atque ſubditi, ex quibus ſalus ec„ cleſiæ ac Patriæ pendet, efformentur?"

ſters op te ſcherpen, *in de wyze van Catechiſeren voor te gaan*, *enz. ſesſ.* 17. behoort elk Predikant, als een gedeelte van zyn ambt, in 't oog te houden, en getrouwelyk na te komen: Maar dit betreft, voornamelyk, het onderwys *in den Godsdienst*: ſomtyds is 't moeijelyk voor een Predikant, 't zy alleen, of zelfs met behulp van den *Kerkeraad* en Magiſtraat, den Meeſter tot zyn' pligt te houden, of zoo hy nalaatig is, klagten tegen hem by de *Clasſis* in te brengen. De Predikant heeft zynen Meeſter dikwyls te veel van nooden, de onderlinge betrekking is te naauw, men kan op ſommige plaatzen elkanderen te veel genoegen, of onäangenaamheden verwekken, en dit doet mogelyk ſommige Predikanten (want die zullen ook altyd menſchen blyven) hier en daar, naar de ſchool weinig omzien.

Men behoort derhalven, by 't geen den Predikant en Kerkeraad is, en altoos blyft, aanbevolen, nog op eenig ander middel bedagt te zyn. Wilde men de voorgeſlagene inrichtingen, in *alle*, immers in de *meeſte* byzonderheden, wel waargenomen, en op eenen *beſtendigen* voet onderhouden hebben.

Zoo

Zoo ik het wagen durve, om daartoe een gevoegelyk middel aan de hand te geven, het zou uitkomen op dit volgende.

Myns oordeels zou het ten gemelden einde allerheilzaamst wezen, zoo 'er door Hoog Gezag *Schoolarchen* of *Inſpectores* der Schoolen over onderſcheidene *Diſtricten* ten platten Lande wierden aangeſteld, welker post zyn zou:

1. In 't gemeen, het oog te hebben op de *Schoolen* van zulk een *Diſtrict*; toe te zien of 'er overal op de Dorpen en in de onderſcheidene buurten geſchikte gelegenheid was tot onderwys der Jeugd; of de Schoolvertrekken wel geſchikt, en in behoorlyke orde waren, dan, of daar omtrent eenige verzoeken, tot *vergrooting* of *verbetering* ter plaatze waar het behoort, dienden gedaan te worden.

2. Op zekeren bepaalden tyd de *Schoolen* van zulk een Diſtrict op te nemen, met iemand uit den Magiſtraat, 't zy Burgemeeſter, of Schepen, of Secretaris van de plaats, benevens den Predikant, in tegenwoordigheid van Heer, of Ambagtsheer, van zulke plaats, zoo dezelve daarvan voorzien was, die van den

tyd

tyd van het School-examen vroegtydig moet verwittigd, of wel die tyd met overleg van zulken Heer, door den Schoolarch van het diſtrict bepaald, worden.

3. 't Moet daarenboven den *Inſpecteur* of *Schoolarch* vry ſtaan, zoo dikwyls, als hy 't noodig oordeelt, de Schoolen van zyn Diſtrict te bezoeken, de Kinderen te exämineren, of in zyne tegenwoordigheid te laaten examineren, hunne ſchriften na te zien, enz.

4. Opdat de *plegtige*, 't zy jaarlykſche of halfjaarige School-viſitatien, nimmer ter loops zouden geſchieden, zal het den Schoolarch niet vry ſtaan, meer dan de Schoolen van *twee* of, zoo 'er geene byſchoolen zyn, en de plaatzen niet te verre van elkanderen zyn verwyderd, ten hoogſten van *drie dorpen*, op eenen dag plegtig te viſiteren.

5. In deze Vergadering van den *Inſpecteur* met de overige Heeren van de plaats, daartoe, benevens den Predikant benoemd, zal men de ſchriften nazien, die voor het *examen* geſchreven zyn, elk op een vel of half vel papier, en die

die eenige dagen vooraf, benevens de ſchriften, welke in het laatſte Examen gediend hebben, (opdat men te beter de vorderingen mag kunnen zien,) ten huize van den Heer Predikant of Burgemeeſter door den Meeſter moeten *bezorgd worden*, om behoorlyk te kunnen geëxamineerd worden: gelyk ook, na zulk een *examen* met onderling overleg, de vorderingen zullen beöordeeld, op de onderſcheidene Clasſen de prysjes toegewezen, en, indien mogelyk, ook terſtond uitgedeeld, worden.

6. De Schoolarchen zullen gehouden zyn jaarlyks uiterlyk een maand na de gehoudene plegtige School-viſitatien, aan de daartoe aan te ſtellene Opper-Schoolarchen, uit de Hooge Magten van elke Provincie of Quartier, eene ſchriftelyke opgaave te doen van den ſtaat der Schoolen onder zyn diſtrict, — 't getal der Schoolieren op elke ſchool, — 't gedrag der Meeſters, — de aan hem gedaane klagten, waartoe, om dezelve weg te neemen, en den meerderen welſtand van een of ander School te bevorderen, hunne veel vermogende hulp mogt noodig zyn.

Het

Het welk, om 'er thans niet meer by te voegen, myns oordeels, zonderling geſchikt zyn zou om eene goede regeling der Schoolen, wel en beſtendig te doen onderhouden: en onder 's Hemels zegen grootelyks tot welzyn en beſchaavinge onzer Natie zou kunnen verſtrekken.

HOOFDSTUK II.

De vraag der Zeeuwſche Maatſchappye betreft *inzonderheid* de Nederduitſche Schoolen.

Dus heb ik aan den voornamen inhoud en bedoeling van dezelve tragten te voldoen; Echter, dewyl dezelve zich daartoe zoo *volſtrekt* alleen niet bepaalt, of men ſchynt in de antwoorden ook iets 't welk tot de noodige *verbetering der andere* Schoolen betrekkelyk is, te verwagten; zal ik nu, ſchoon zeer kort, ook myne aanmerkingen, zoo nopens de *Franſche* als *Latynſche* Schoolen in ons Vaderland, ter overweginge voordragen.

I. AFDEELING.

Over de *Franſche Schoolen.*

Gewoonlyk heeft men tweederlei ſoort van Franſche Schoolen, namelyk voor *jonge Heeren* en voor *jonge Juffrouwen.*

2.

Van de Franſche Schoolen voor *jonge Heeren* behoeve ik nu nauwlyks te handelen. 't Geen ik te vooren van de *Nederduitſche Schoolen* gezegd heb, moet ook op deze worden betrekkelyk gemaakt.

Alleen zal ik nu daar deze weinige byzonderheden byvoegen;

1. Dat het over het algemeen eene betere *inrichting* dezer *Franſche* Schoolen geven zoude, wanneer men die op ſoortgelyke wyze als de Latynſche in zekere *Claſſen* verdeelde, en dat 'er elk half jaar door Heeren *Curatoren van de Franſche Schoolen* een zeker ſoort van promotie der Discipelen geſchiedde, van de eene Claſſe naar de andere, met toedeeling van eenige pryzen aan de naarſtigſten en meestgevorderden. De taal be-

hoorde zoo veel mogelyk geleerd te worden naar de regels van een goede *Grammaire:* de eerst aankomenden moeten vooral wel leeren *Decliněren* en *Conjugéren:* en voorts moet eenige reizen, ten minften vier maalen in de week, op elke *Clasſe* een *thêma* gemaakt, namelyk een zeker opftel uit het *Nederduitsch* in 't *Fransch* overgebragt, en dagelyks een zeker gedeelte uit een *Fransch* werk van ftyl en fmaak, buiten den fchooltyd in 't Nederduitsch overgezet, en in de School verbeterd, en vervolgens geëxpliceerd, worden. Doch die van de hoogfte Clasfe dient men te oeffenen, om onderfcheidene Autheurs voor de vuist te expliceren.

Waar uit men dan ligtelyk begrypt, dat een goed onderwyzer in een *Franſche* School beide de taalen, de Nederduitfche en Franfche, wel eenigzins grondig behoorde te verftaan.

Van de feilen in de *Thêmas* zoo wel als de *Ignorantien* in de lesfen: behoort door den *Monſieur* nauwkeurige aantekeninge gehouden te worden, en volgens dezelve de *promotien* en *uitdeeling der pryzen* te gefchieden.

2. Da-

2. Dagelyks dient 'er een Capittel uit den Franſchen Bybel, onder de noodige ſtilte, en met eerbied geleezen, en weekelyks door elk, die van den Hervormden Godsdienst is, een gedeelte uit den Geneefſchen Catechismus van *Calvyn* of ook uit den *Catechismus* van *Saurin* of *Superville* te worden opgezegd: zoo echter, dat men niemand iets laat van buiten leeren, ten zy hy het vooraf hebbe overgezet, en hy den zin daarvan verſtaat. Immers het behoort, buiten allen twyffel, onder de duurſte verpligtingen van Ouders en Meeſters de Jeugd kundigheden van den Godsdienst te geven, zuivere begrippen daarvan in te boezemen, en aan te kweeken, waartoe, zoo wel als aan andere beſchaavende Wetenſchappen, op alle, en ook op deze, Schoolen gezette tyd moet beſteed worden: Maar ook dit zal grootelyks kunnen dienen, om te beter en ſpoediger deze en geene uitdrukkingen van de Theologie, zekere *kunst-termen*, gelyk men dezelve noemen mag, te verſtaan, en met meer vrugt gebruik te kunnen maaken van de Franſche Predicatien, waartoe de Jongelingen doorgaans gehouden worden, doch welke hun, hoe kort ſommige van dezelve

ook mogen duuren, dikwyls nog veel te lang vallen, omdat zy 'er zeer weinig van verstaan en nog minder van begrypen.

3. Dewyl deze Schoolen gewoonelyk ook Kost-Schoolen zyn, in welke de jonge lieden, zoo wel *buiten*, als onder den schooltyd, zeker opzicht noodig hebben, behooren dezelve vooral, van bekwaame en deugdzaame *Onder-Monsieurs* voorzien te zyn, die niet slegts voor halve knegts van den *Monsieur* of de Discipelen moeten dienen; maar eenigzins gehouden worden, tot dat geen, het welk eigenlyk den post van eenen Onder-Meester uitmaakt. En kan men daartoe krygen zedige jongelingen, van eenen goeden smaak, van kundigheid in eenige nuttige Wetenschappen, en die met vriendelykheid en beleid met de Jeugd weeten om te gaan, deze zyn voor een *Fransch Kost-School* zeer veel waardig. Zulk een Onder-Meester zal in de uuren van uitspanning zelf, 't zy onder 't wandelen, of andere oeffeningen, hen by voorkomende zaaken bepaalen, dingen doen opmerken, kleine natuurkundige waarneemingen met hen doen, een geschiedenis verhaalen, nuttige

tige gevolgen daaruit trekken, een zede-les inſcherpen, en 'er dus zyn werk van maaken, om eigenlyk dat geen te doen, het geen men noemt, iemand al ſpeelende onderwyzen.

Met een ſoort van weerzin zullen zyne jonge luiden deze leerzaame uitſpanning verlaaten, en zich, na verloop van den bepaalden tyd, van hunnen Onderwyzer ſcheiden, nauwlyks begrypende dat hy geduurende één of twee uuren niet gedaan heeft, dan hen te onderwyzen, en hun verſtand met de nuttigſte kundigheden te verryken.

4. De uitſpanningen moeten nimmer, dan onder het oog van den *Monſieur*, of onder het opzicht der *Onder-Monſieurs* plaats hebben, en alleen zulke worden toegeſtaan, die de gezondheid bevorderen, althans dezelve niet benadeelen, vooral niet dezulke die met eenig gevaar gemengd zyn, als *zwemmen*, *visſchen*, *hoog ſpringen*, en ſoortgelyke.

3.

Een weinig uitvoeriger zal ik moeten zyn over de *Franſche Schoolen voor jonge Juffrouwen.*

Waarlyk zeer veel wordt 'er vereïscht in eene *Mademoiſelle*, die geſchikt zal zyn om jonge Juffrouwen regt te beſchaaven, wel te vormen, en voor haar beſtemming in de waereld nuttig te maaken.

De Franſche taal, handwerken, eene goede houding, beſchaafde manieren, zekere ſmaak in eenige nuttige Kunſten en Wetenſchappen, ook ſommige takken van de *huishouding*, zyn de zaaken, waarin hier het noodig onderwys behoort te worden gegeven; en by dit alles dienen ook hier de *Vaderlandſche Geſchiedenisſen*, en bovenäl de *kennis van den geöpenbaarden Godsdienst*, de Wysheid die van boven is, niet vergeeten te worden.

't Geen van dit laatſte gezegd is, by de andere Schoolen, inzonderheid die der jonge Heeren, zal ik thans niet herhaalen.

4.

De vraag is thans alleen: Voldoen die Schoolen over 't algemeen aan die oogmerken? Hebben Ouders of Voogden doorgaans reden om zich te bedanken over de aanwinst van noodige kundigheden, en beſchaafdheden, geduurende den

tyd

tyd welken hunne kinderen, tot hunne redelyke kosten, aldaar hebben doorgebragt?

Is het by veelen niet meer de mode, de heerſchende gewoonte om hunne Dochters, één of twee jaaren, op een Fransch School te beſtellen, dan wel de overtuiging van het waare nut, 't geen veele Ouders daartoe doet beſluiten?

't Is waar, eenige dezer Franſche Schoolen in ons Vaderland zyn van dien aart, dat, zoo'er by de Juffrouwen zelve eenige *genie*, eenige *lust* en *yver* is, om wat te leeren, 'er nog wel eenige vorderingen te maaken zyn: ſchoon over het algemeen ſommige gebreken dezer ſchoolen dienden te worden uit den weg geruimd, zullen dezelve tot waar nut van die voor de maatſchappye beminnelyke ſchepſels ſtrekken, en in dat opzicht onze Natie regt beſchaaven.

't Zy my geöorloofd hier een plaats te geven aan zekere gezegden van den Eerwaardigen Heer *Fordyce*, in zyn voortreffelyk werkje, welk ik, boven veele verdartelende of zedenbedervende Romans, de jonge Jufferſchap gerustelyk durve aan-

 pry-

pryzen, genaamd *de Vriend der jonge Juffrouwen* (*n*) terwyl ik niet zal beslissen, maar liever aan het oordeel van elk des kundigen overlaaten, of, en in hoe verre, die gezegden ook op de Fransche Kostschoolen voor *jonge Juffrouwen in ons Vaderland* toepasselyk zyn: zy zyn te vinden in deszelfs eerste Redenvoering *p.* 22. *en* 23. *van het* 1. *Deel*, en luiden aldus: „Het is heden ten dage een alge-
„ meen gebruik geworden, zelfs onder
„ geringe Winkeliers en Handwerkers,
„ die om hunnen meerderen niet toe te
„ geven, kosten doen die de staat hun-
„ ner middelen niet toelaat, de jonge
„ Dochters op Kostschoolen te bestellen.
„ Behoef ik te vraagen, wat zy meestäl
„ hier leeren? ik zeg meestäl, want uit-
„ zonderingen zyn 'er, en zulke zelfs,
„ die aan de Meesteresse waarlyk eere
„ doen. Buiten deze uitzonderingen,
„ weet men, dat het voornamelyk uit-
„ loopt, op *het leeren van zich op te schik-*
„ *ken, danssen, slegt Fransch te spreken,*
„ *laffe beuzelary te praaten*, ik weet niet
„ wat niet al, *vrypostige en laatdunkende*
„ ge-

(*n*) Uit de Engelsche in de Nederduitsche taal overgezet, en voor de 2de maal gedrukt te Amsterdam 1779.

„ *gebaarden aan te wennen*, en ingevolge
„ van dit alles, zich zelven als volmaakt
„ wel begaafde Juffers aan te merken. Ik
„ zwyg van de bedenkelykheden die 'er
„ mogen zyn, met opzicht tot het bederf
„ haarer zeden. Dus toegerust komen zy
„ in de groote waereld, enz." Niemand
der bevallige fexe zal my dan, vertrouwe
ik, de gemaakte, of verder te maakene
aanmerkingen, op 't geen ter haarer opvoedinge
in de Fransche Schoolen wordt
te werk gesteld, ligtelyk ten kwaade duiden,
men moge zich verzekerd houden,
dat dezelve geschieden om, ware het mogelyk,
die jonge Juffrouwen aan welke
door de gunstige bestellinge der Goddelyke
Voorzienigheid, zulk eene beschaavende
opvoeding mag ten deele vallen, te
aangenaamer en bevalliger in 't verlicht
oog van het weldenkend menschdom, voor
den stand haarer bestemming te geschikter,
en voor de maatschappye te nuttiger en
voordeeliger te maaken.

En wie twyffelt 'er aan, daar zulke Juffrouwen,
en dat somtyds al zeer spoedig,
eenen zeer aanmerkelyken invloed staan
te krygen, op den bloei, en innerlyken
welstand van het Vaderland, daar de beschaaving
van het verstand, de vorming

van het hart, de regeling van het gedrag, voor den man met wien zy trouwen, voor de opvoeding der kinderen welke zy ſtaan voort te brengen, en voor de maatſchappye in 't algemeen, (gelyk de zoo even gemelde Heer *Fordyce* in dezelfde Leerreden uitdrukt) (*) van het allergewigtigst belang zyn; wie, zeg ik, twyffelt 'er dan aan, of ook de regeling van deze Schoolen, tot derzelver beſchaaving geſchikt, diende overäl in de Republicq, zoo veel eenigzins mogelyk is, op eenen goeden voet te zyn, of gebragt, en, onder het opzicht van bekwaame Curatoren of Curatricen, voor derzelver goede inrichting gezorgd te worden.

Myne aanmerkingen echter daar over, alzoo dit ſtuk ſlegts *van ter zyde* in de Vraag van het Zeeuwſche Genootſchap begrepen wordt, zullen voorts nog maar weinig zyn.

5.

Een der voornaamſte gebreken, wat het on-

(*) *Vriend der jonge Juffrouwen*, *p.* 27. welke byzonderheden in 't vervolg van die Leerreden, op eene aangenaamen trant uitgebreid en betoogd worden.

onderwys in de Fransche taale betreft, is dit, dat dezelve niet regt, en niet genoeg, volgens de regels eener goede *Grammatica* geleerd wordt, uit welken hoofde men zich niet behoeft te verwonderen, dat lieden, die kenners van die taal zyn, zich niet zelden (met den Heer *Fordyce*) beklaagden, over het flegt Fransch, 't welk inzonderheid de jonge Juffrouwen op de Schoolen aanleerden.

Hoe zeer wordt 'er gezondigd tegen eene goede *Orthographie* door Juffrouwen, welke somtyds reeds twee of drie jaaren hebben ter school gelegen? hoe dwaalt en vergist men zich daar in by aanhoudendheid!

En is dit wel te bewonderen? veele *Mademoiselles* verstaan die zelve niet, al zyn zy ook geboorene *Françoises*. Men behoeft dikwyls maar de brieven te leezen van de Juffrouwen, aan hunne Ouders, Voogden, of andere bekenden, ja van de Leermeesteresſen of *Demoiselles* zelve, en men zal nauwlyks éénen regel vinden zonder aanmerkelyke feilen tegen de *Orthographie*; op eene zonderlinge wyze ziet men daar door de *geslagten*, *de wyzen*, *de tyden*, enz. verward en door elkanderen

ge-

gehaspeld. Nauwlyks ſchynt men ſomtyds in 't ſchryven onderſcheid te weten, tusſchen *aimer*, *aimez*, *aimé*, en duizend diergelyke of andere buigingen der woorden.

Men leert ſpreeken, ik beken het, voornaamelyk over eenige huisſelyke zaaken: en dat doorgaans al vry ſpoedig, maar hoe leert men zulks? 't is waar, ſomtyds vry vlug, maar ook tevens vol feilen. En een kenner van de taal, die daarom dikwyls zwaarigheid maakt, om zonder zich wel te bedenken, eer hy nog aan 't vaardig ſpreeken gewoon is, dezelve ſlegts voort te rabbelen, ontdekt ras by 't hooren van dat zo genaamd vlug ſpreeken, dat men nog niets van den waaren aart der taal verſtaat: En zulk een inderdaad kan niet anders dan 'er by zich zelven van walgen, als hy ſomtyds eenen hedendaagſchen *Petit-maitre* of eene *Côquette*, die 'er zich vry wat *airs* op geven, dat zy eenen geruimen tyd het Franſche School hebben gefrequenteerd, met ruim zo veel blyken van onbeſchaamdheid en verwaandheid, als van onkunde, de misſelykſte brabbeltaal hoort uitſtooten.

Men maake echter hier uit geen beſluit, als

als of ik 'er tegen ware, dat de Juffrouwen zich vroeg gewennen aan 't ſpreeken van de taal, dat men door het *ſpreeken* en *hooren ſpreeken* pooge te leeren, en zich zoo de taal meer zoeken eigen te maaken: Integendeel, dit is zeer nuttig en noodig; dit kan in eene *langue vivant* of *levende taal*, gelyk de Franſche is, zeer gevoegelyk geſchieden; maar 'er moet meer gedaan worden; en het een moet met het andere ſaamen gaan. Men dient 'er al ras zich op toe te leggen, om eenige gronden te hebben, volgens de voornaamſte regels eener goede *Grammatica*. *Mademoiſelle* moet terſtond corrigeeren, als 'er een fout geſproken wordt. — En niet ſlegts te kennen geven, dat het gezegde, door die of die Juffrouw, eene fout in zich behelsde, en *hoe* het moest verbeterd worden, maar *waarom* het gezegde eene fout zy, waarom het *zoo* moet verbeterd worden, wyzende de Juffrouwen naar 't geen haar deswegens in haare *Grammaire* wordt geleerd. Om dan dit gebrek te verbeteren, moet in alle deze Franſche Schoolen eene goede *Grammaire* geleerd, en de regels zoo van de *Orthographie*, *Etymologie*, als ook de meest voornaame van de *Syntaxis* van tyd tot tyd worden ingeſcherpt.

By aanhoudendheid dient 'er gelet te worden op het *ſpellen* zoo wel als het *leezen* der Juffrouwen. Ook moet het *Decliné-ren* en *Conjugéren* wel geleerd en onderhouden worden.

Dagelyks byna moest *Mademoiſelle* in de School zeker *opſtel*, 't zy een *Thême* van het duitsch in 't *Fransch*, 't zy een *Franſchen brief* laaten maaken, of althans corrigéren, het geen des avonds te vooren, buiten den Schooltyd, daartoe door de Juffrouwen was opgeſteld.

De eerstbeginnende zouden kunnen volſtaan met eene opgegevene *Declinatie* of gedeelte eener *Conjugatie*, aan de oudſte en verstgevorderde onder de Juffrouwen moet nu en dan het opſtel van een' brief van onderſcheiden inhoud worden overgelaaten, waar van *Mademoiſelle* alleen den *korten inhoud* of *materie* opgeeft.

Ook behoorde dagelyks een of ander werk van *ſmaak*, by voorbeeld, eenige *Contes Moraux*, deze of geene *Elôges* van voornaame perſoonen, in de School voorgeleezen en beurtelings door de Juffrouwen geëxpliceerd te worden, al waren het maar eene of twee bladzyden op elken morgen. Hoe-

Hoedanige Auċteuren tot dit ſchoolgebruik door Heeren Schoolarchen behoorden bepaald te worden. Comedien, al waren het Zedekundige zoo min als deze of geene Romans, (ſchoon ik wel wil gelooven, dat de leezing van enkele der zoodaanigen in de School de goede zeden niet ſchadelyk zouden zyn, en wanneer men met de noodige voorzichtigheid eene keuze deede (*), de waare kennis van de taal, zeer zou kunnen bevorderen,) zoude ik daar toe juist niet ſterk durven aanpryzen, uit vreeze, dat men welligt te grooten ſmaak

(*) By voorbeeld de *Treurſpelen* van *Racine*, inzonderheid zyne *Esther* en *Athalia*, en ſoortgelyke, zoude men anderzins de Jufvrouwen zonder bezwaar mogen in de hand geven. Maar hoe fraai en onſchuldig ook ſommige Toneelſtukken van *Voltaire* aan liefhebbers van dit ſoort van ſchriften mogen voorkomen, zoude ik zwarigheid maaken het leezen van eenige derzelve op de School, of buiten den Schooltyd aan de Juffrouwen toe te ſtaan; opdat zy door zyne geeſtigheid geen ſmaak krygen in zyne anderen werken, en aanleiding tot eene gemeenzaamheid met de verpestende ſchriften van eenen man, die hoe zeer hem ook de grofſte misſlagen, in de *oude*, ſomtyds ook zelfs in de *nieuwe* hiſtorie, in de *Aardrykskunde* enz. meer dan eens zyn aangewezen, waar uit hy zyne ſpotternyen en tegenbedenkingen ontleende, echter ſteeds zyn vernuft op alle mogelyke wyzen heeft in het werk geſteld ter beſchimpinge van de Gewyde boeken, en ter benadeelinge der dierbaare Euangelyleer van onzen Hoogst-gepreezen Heiland.

ſmaak in dat ſoort van ſchriften krygen mogt, waartoe veeler geneigdheid van zelve te zeer overhelt, en men van dezulke wel ligt tot ſlegtere, ja tot zedenbedervende en verwoestende, gelyk de meeſte zyn, mogt overſlaan.

Eenige voornaame byzonderheden uit *l'Hiſtoire Romaine* of deze en geene gewigtige voorvallen uit *l'Hiſtoire de la Patrie* kunnen in meer dan een opzicht hier haare nuttigheid hebben. Misſchien zou het korte Werkje, dat men voor het laatſte heeft, en op ſommige ſchoolen voor jonge Heeren, by kleine gedeeltens, van buiten laat opzeggen, tot deze *voorleezing* wat al te kort zyn: wenſchelyk ware het daarom, dat eene kundige hand de voornaamſte en gewigtigſte byzonderheden uit de Nederlandſche geſchiedenis in een' goeden ſtyl, tot zulk een gebruik, in 't Fransch overbragt. Dus kreeg men onder het leeren van de Franſche taal, wel ook ongevoelig, eenige kennis van de Vaderlandſche Geſchiedenis.

Deze en geene ſpreekwyzen of gezegden, die den aart van de taal beter leeren verſtaan, moet *Mademoiſelle* onder het leezen doen opmerken; na 't afleezen van

ze-

zeker gedeelte daarover ondervraagen, opdat zy moge verneemen, of 'er met vrugt geleezen zy, en door deze gewoonte elk gehouden, en aangespoord worde om onder het leezen aandagtig te zyn. En heeft *Mademoiselle* daartoe het vermogen, en maakt zy 'er tevens de pryslyke gewoonte van, om sommige dingen die geleezen mogten zyn, 't zy een *geschiedenis*, 't zy een of ander leerzaam Vertoog, wat breeder uit te breiden, geduurig eene betaamelyke nieuwsgierigheid op te wekken of aan te kweeken, uit het voorgeleezene eenige *zedekundige* of andere *leerzaame* gevolgen te trekken, en daar door de Juffrouwen als van zelve aan zich en aan haar onderwys te verbinden, haar School zoude voorzeker daar door zich des te meer boven veele andere aanpryzen.

Niet kwaad was het ook van tyd tot tyd de Juffrouwen buiten den schooltyd iets te laaten leezen, om des anderen daags daarvan een kort opstel, 't zy dan in 't Fransch, 't zy in 't Nederduitsch, naar dat *Mademoiselle* het voor elk nuttigst keurt, te vertoonen, of wel om *gepraepareerd* te zyn, daarvan mondeling in 't Fransch of Nederduitsch een *verhaal* te doen, of althans nopends den inhoud van het gelee-

zene in de School behoorlyk bericht te geven.

Ondertusſchen, zullen deze dingen plaats hebben, zal men klaar en geregeld onderwys geven, in de Franſche taal, den *aart* van de taal, het verſchil of de overeenkomst, van of met de onze, doen opmerken, en wel inſcherpen: zoo behoort de *Mademoiſelle*, of ten minſten eene der geene die *neyens* of *onder* haar het School helpt waarneemen, in beide de taalen wel te zyn onderwezen.

7.

Een ander gebrek, immers op ſommige Schoolen, is dit, dat 'er doorgaans te weinig eerbied is by de Juffrouwen voor de Meeſters, die na den ſchooltyd eenig ander onderwys komen geven, en te weinig oplettendheid op hunne lesſen.

Heeft een Juffrouw zelve lust tot het *teekenen*, de *muzyk*, het *dansſen*, dat gaat ſomtyds nog het beste. Maar wat het *Schryven*, het *Cyfferen*, en voorāl het *Catechiſeren* betreft, men doet, wat lusteloos zynde, of niet veel geleerd hebbende, zyn best, om den Meeſter, is hy wat goedäartig, op een ander geſprek te brengen,

gen, ondertusſchen loopt de tyd door, en het uur is weg, eer men byna begonnen heeft. — Om dit gebrek te verhoeden behoorde 'er in alle Schoolen eene gezette Catechiſatie te zyn in de School zelve, 't zy dan door *Mademoiſelle* zelve, zoo zy daartoe by haar *examen* was bekwaam bevonden, het zy door een bekwaam *Catechiſeermeeſter* of *Catechiſeermeeſteres*, terwyl voorts al het overig onderwys, zoo veel mogelyk, onder het oog, en in de tegenwoordigheid, van een der *Mademoiſelles* behoorde te geſchieden.

8.

Ook zyn mogelyk in ſommige Kostſchoolen de Juffrouwen, na den ſchooltyd des namiddags, doorgaans wat al te lang buiten het oog van haare Opzichteresſen. Ik weet wel, de boog kan en mag niet altyd geſpannen zyn, men moet zich op eene onſchuldige wyze, ten meeſten genoegen, eens kunnen vermaaken of verlugten, 'er moet behoorlyke tyd zyn voor uitſpanning. Elk zoekt dan ook gewoonlyk zyn gezelſchap, iedere Juffrouw voegt zich by die, welker humeur en denkwyze haar best aanſtaat. En dit is zeer natuurlyk. Dan, het past *Mademoiſelle*, om zoo veel

zulks doenlyk is waar te neemen, wat in dien tusſchentyd de meest geliefkoosde uitſpanningen der Juffrouwen zyn. Het telkens leezen van ſlegte Comedien, van zedenbedervende Romans, moet zoo wel, als het houden van zotte en onnutte discoursſen, met alle magt worden te keer gegaan, opdat de ſmaak, helaas! niet reeds zoo vroeg bedorven worde: *Mademoiſelle* kan by gepaste gelegenheden daartegen niet te ernſtig waarſchouwen, of te zeer haar ongenoegen toonen, wanneer zy bemerkt, dat zulks echter tegen haare vermaaningen aan ſomtyds mogt geſchied zyn; en is 'er een of ander onder haare Onderwyzelingen, welke zy klaarlyk kan bemerken, dat reeds het ongeluk heeft van in dien ſmaak te vallen, zorgvuldig moet 'er worden toegezien, dat deze aan eene andere, eene jongere, niet tot bedervinge ſtrekke. Eene aangenaame en nuttige geſchiedenis, een zedekundig vertoog van geest en ſmaak op een' ſchertſenden trant, kunnen den ſmaak verbeteren, en aan zulke Juffrouwen, welke liefhebſters zyn van leezen, een nuttig en vervrolykend *divertisſement* opleveren.

Ondertusſchen moet *Mademoiſelle* met beleid en vriendelykheid, zonder dat de Juf-

Juffrouwen het byna merken of zoo opvatten, over alles het oog laaten gaan, waartoe het haar zeer wel zou te pas komen, als zy de kunst verstond, om de achting en 't vertrouwen van haare Onderwyzelingen te winnen.

Tot voorkoming van te veel gelegenheid, om zich lang met eenige zedebedervende boeken op te houden, heb ik daarom reeds §. 6. voorgeslagen, om de Juffrouwen, buiten den schooltyd, eene middelmatige taak te geven, uit een of ander werk van *smaak* en *vernuft*, 't zy dan tot een kort opstel, 't zy om zich tot het *verhaalen* van een of andere byzonderheid, den volgenden dag te *præpareren*. Dit konde haar aangenaam bezig houden, en tevens dienen, om haar in 't leezen van goede boeken te doen smaak krygen.

9.

Nog een gebrek is 'er eindelyk in deze Schoolen, het welk ik niet geheel met stilzwygen kan voorby gaan, omdat het my, als een van de grootste voorkomt; het bestaat hierin, dat in dezelve de opvoeding der Juffrouwen te veel *op eenen gelyken voet* geschiedt, daar dezelve tot

onderscheidene rangen en posten in de waereld geschikt zyn; de eene Juffrouw, die van het eerste aanzien is, en van geld en goed overvloeit; schynt uit de School komende voor eerst te zullen behooren tot die zeldzaame wezens, die zich slegts met haaren opschik, geduurige *divertissementen*, het bywoonen van *assemblées* en *pleizierpartyen* zal hebben bezig te houden, en in zulke gezelschappen met haare schoonheid en begaafdheden te schitteren, dat is, die ter School schynen gelegen te hebben, enkel omdat het zoo de mode is, en voorts geschikt zyn om, vervolgens, *volstrekt niets* te doen.

Eene andere Juffrouw wordt van haaren *Papa* met verlangen uit de School verwagt, om in zeker werk te komen, om namelyk zyne *huishouding waar te neemen*, en als een andere Moeder het opzicht te hebben over haare jongere Zusters of Broeders. — En Vader, die buiten de huishouding bezigheids genoeg had, verlangt sterk, om, benevens zyne overige Kinders de aangenaame vrugt te mogen genieten van die kosten, welke hy twee, drie, jaaren of langer op het Fransche School aan zyne Dochter besteed had.

Een

Een andere Juffrouw, misschien van maatig fatzoen, uit den burgerstaat, de Dochter van een of ander burgerheer, schoon zy nog al zoo ras niet tot het waarneemen der huishouding geroepen wordt, past het echter niet zich in alles met de eerst gemelde gelyk te stellen: en echter, hoe weinig onderscheid kan men dikwyls tusschen de Juffrouwen van den eersten rang, en uit den deftigen of middelmatigen burgerstand, wanneer zy uit de School te huis komen, beschouwen! zy schynen elkanderen volmaakt te willen gelyk zyn, in *kleeding*, in *kapsel*, in *opschik*, in *houding* en manieren, zoo dat iemand, die de Juffrouwen niet kende, tusschen eene Dochter van een' vermaarden Edelman, of een' Heer die onder de eersten van het Land behoort, en van een' middelmatigen Heer uit den burgerstand, nauwlyks eenig onderscheid zou weten te maaken. Terwyl verscheidene dezer Juffrouwen niet schynen te begrypen, omdat haar nooit anders geleerd is, hoe bespottelyk zy zich juist door haaren optooi en houding aanstellen in 't oog van haare medeburgers of burgeresfen, en sommige, welke nu tot zekere bezigheden geroepen worden, uit de Fransche School niet veel overbehouden, dan 't geen haar in haare betrekking zeer

misſtaat, benevens eene goede maate van *chagryn* of verdriet, dat zy kunnen noch mogen in de groote waereld mede doen met zulke *Dames*, met welke zy zich te vooren genoegzaam in eenen rang geplaatst rekenden. Niet dat ik 'er tegen zyn zou, dat zulke Juffrouwen van verſchillenden rang en geboorte in één en dezelfde School by elkanderen waren, in tegendeel, dit geeft eene onderlinge gemeenzaamheid, dit maakt zelfs al vroeg zekere verbintenisſen en betrekkingen tusſchen onderſcheidene Clasſen en rangen van menſchen, welke anderzins door te veel opzien van den eenen, of een ſoort van minächting van den anderen kant, doorgaans te verre van elkanderen verwyderd blyven. Ook begrype men my zoo niet, als of ik het zou afkeuren, dat een man van een matig fatzoen en bedryf in den burgerſtand, wanneer de Voorzienigheid hem met toereikende of zelfs overvloedige middelen gezegend heeft, zyne dochter of dochters tot het verkrygen van eene goede *educatie* op zulke Schoolen beſtelde, wat zou hem daarvan behoeven te weêrhouden? Waarom zal hy in eene vrye Republicq daartoe niet dezelfde vryheid hebben, als menig groot Heer, wien 't misſchien, wat zyne huisſelyke omſtandigheden betreft, ruim

zoo

zoo bezwaarlyk valt? en daar zyn beroep, zoo min als de bezigheden en bekwaamheden van zyne vrouw, toelaaten, om ten zynen huize voor eene geregelde opvoedinge van zyne kinderen, de behoorlyke zorg te draagen.

Maar dit wilde ik in die Schoolen hebben, dat elk der Juffrouwen daar eene kleedinge kon, en mogt hebben, en eene opvoeding krygen naar haaren ſtand, en de keuze haarer Ouderen: Dat, by voorbeeld, de *Mademoiſelles* niet zoo zeer haare gezetheid toonden op dien grooten opſchik en praal by elk haarer Kost-Juffrouwen, ook by die uit den burgerſtand; om langs dien weg kwanswyze zoo veel te beter met haar School in kerken en op openbaare wandelplaatſen te *brilléren*; En vooral, dat 'er in onderſcheidene takken der *huishoudkunde* de noodige onderrichting wierde gegeven, in dier voegen dat beurtelings ſommige Juffrouwen eenigen tyd van den dag nevens eene der *Mademoiſelles* of *Onder-Mademoiſelles* opzicht moeſten hebben over de keuken, de ſchikking der tafel, enz. andere over de bewaring van het linnen, een derde gedeelte over het behandelen van de wasch, ſtryken, ſtyven, mangelen, en zoo vervolgens;

 waar-

waarin weekelyks het éene gedeelte het andere konde vervangen, terwyl uit de oudſte Juffrouwen eenige konden gebruikt worden, om ten aanzien van ſommige takken der huishoudinge, onder het oog der *Mademoiſelle* aan haar aanbevolen, zeker boek of behoorlyke aantekening te houden van dagelykſchen ontvangst en uitgaave, 't welk van tyd tot tyd moet nagezien worden, en de Juffrouwen geleerd, hoe alles dient gedaan te worden met behoorlyk overleg, en hoe men in verſcheidene byzonderheden best de *menage* zal kunnen betragten.

Ware het niet wenſchelyk, dat burger Juffrouwen, en al waren zy zelfs van meerder aanzien in de waereld, daartoe gehouden wierden op deze Schoolen! 't zou haar ſommige uuren buiten den noodigen Schooltyd op eene *nuttige* wyze voor ligchaam en geest en met voordeel doen doorbrengen: zy zouden tevens leeren begrypen, dat zy vervolgens iets zouden moeten doen in de waereld, waartoe zy zich hier in de School moesten bekwaam maaken. En waren of kwamen zy immer al in zulke omſtandigheden, dat zy zelve die dingen niet behoefden te doen, wat nadeel kon het haar geven daar kennis

van

van te hebben: zy waren dan ten minſten in ſtaat, om tot het een of ander goede ſchikkinge te maaken, en haare dienstboden de noodige orders te geven.

10.

Opdat zulk eene order en inrichting dezer Schoolen op eenen goeden en beſtendigen voet onderhouden worde, is vooral noodig, dat overal waar deze Schoolen zyn, of waar zy vervolgens worden opgericht, bekwame *Curatoren* en *Curatricen* over deze Schoolen worden aangeſteld, onder welker opzicht deze Schoolen ſtaan moeten, en door dezelve afzonderlyk, ten minſten tweemaalen of viermaalen in 't jaar, worden *geviſiteerd*: door *Curatoren*, om de vorderingen der Juffrouwen in de Franſche taal en andere Wetenſchappen te onderzoeken; door de *Curatricen* (daartoe te verkiezen uit de aanzienlykſte des volks, en tevens eene of twee Juffrouwen, van de bekwaamſte uit den deftigen burgerſtand,) om de *handwerken* na te zien, en hunne onderſcheidene bezigheden en vorderingen in huishoudenlyke zaaken opteneemen.

Langs welken weg ook deze Schoolen, myns

myns oordeels, tot meerder voordeel en beſchaavinge onzer Natie, eene aanmerkelyke verbeteringe zouden kunnen erlangen.

2. AFDEELING.

Van de Latynſche Schoolen.

I.

Zoo kome ik eindelyk tot de *Latynſche School.*

Zoo ergens, hier is het waar, dat de openbaare Schoolen verre te verkiezen zyn boven het *privaat* of huisſelyk onderwys, om redenen reeds in het begin van deze Verhandeling bygebragt, welke ik niet zal herhaalen.

En deze Schoolen zyn, in de meeſte Steden van ons Vaderland, op eenen vry goeden voet, ſchoon ſommigen, dat zal men niet ontkennen, in de eene of de andere byzonderheid, nog wel eenige verbeteringe noodig hebben.

2.

Ik veronderſtel als eene zaak die elk moet toeſtemmen, dat men voor deze Schoolen naar de bekwaamſte Mannen tot *Rector* en *Praeceptoren* moet omzien, zonder aan gunst of byzondere toegenegenheid voor min bekwaamen iets toe te geven; Maar 't is te gelyk waar, dat de *bekwaamheid* hier vooral moet gepaard gaan met een *Deugdzaam* en *Godsdienſtig* Character. 'Er wordt te veel aan deze Meeſters toevertrouwd, om daarop geen byzonder acht te ſlaan; niet minder namelyk, dan het onderwys van Jongelingen, die de bloem van de Natie zyn, Jongelingen geſprooten uit de aanzienlykſte lieden, of uit den deftigſten burgerſtaat, waarvan ſommigen voor de eerſte en gewigtigſte posten, van *Land*, *Stad* of in de *Kerk* geſchikt zyn. Is de *Rector* of *Praeceptor* een heimelyk veráchter van, of ſpotter met, den geöpenbaarden, of met den Hervormden Godsdienst, die de Godsdienst van het Land is, welke eenen ſchadelyken invloed kan het voorbeeld, het gedrag, ſommige ſchertzende gezegden by voorkomende gelegenheden, of laffe ſpotternyen met de bediening van het Euangelie, met Regtzinnigheid, met ingeto-

gen-

genheid, tot *verwoesting*, in plaats van ware *beſchaaving* der zeden en gemoederen, op de tedere harten maaken by Jongelingen, die hunnen *Praeceptor*, en vooral hunnen *Rector* wegens zyne geleerdheid, en mogelyk daar bykomende verwaandheid van ſommigen, veeltyds voor een *onfeilbaar* mensch aanzien. Ἀὐτὸς ἔφα, dat is hun doorgaans bewys genoeg.

Ik ben verzekerd, dat braave *Rectoren*, die achting voor den Godsdienst hebben, my dit zullen toeſtemmen, te wel overtuigd (en ach! waren 'er nimmer bewyzen van voor handen!) welk een onbeſchryflyk nadeel, zulke onnutte meubelen, met alle hunne geleerdheid en grootſpraak by hunne onderwyzelingen, der maatſchappye kunnen toebrengen.

Van harten wenſche ik, dat 'er niemand der zoodanigen onder hun getal gevonden worde!

Verre zy het ook van my, iemand hunner hier van te beſchuldigen of verdagt te maaken.

Ik heb te veel omgang gehad met verſcheidene dezer Heeren; al te zeer ben ik over-

overtuigd van veeler braafheid en godsdienftige gevoelens, en men is te veel verfchuldigd aan fommiger kunde en geleerdheid, dan dat ik hun niet eene ware hoogächting in myn hart zou toedraagen, en erkennen de groote verpligting, welke de Natie waarlyk heeft aan den aanhoudenden en vermoeienden arbeid van braave *Rectoren* en *Praeceptoren*.

Dit echter kan men niet ontkennen, dat fommige Heeren *Literatores* ('t zy dan met of zonder grond, 't welk ik nu niet zal onderzoeken) by anderen, die wat ernftig denken op het ftuk van Regtzinnigheid, in eenige verdenking zyn geraakt, of zy wel zeer ingenomen zyn met de *leer* en *Conftitutie* van de Hervormde Kerk: waartoe mogelyk het gedrag van dezen of geenen *Literator* wel eens eenige aanleiding kan gegeven hebben, 't welk men niet dan met de grootfte onredelykheid en 't fchreeuwendst onregt op de rekening van *allen* of de meeften ftellen kan.

Of de *Rectoren* en *Praeceptoren*, die niet tevens Predikanten, of Proponenten zyn, in fommige fteden en provincien, de formulieren van eenigheid onzer kerke onderteekenen, weet ik niet, dit weet ik, dat

het

het op verfcheidene plaatzen niet gefchiedt; daar men zich vergenoegt met eene *atteftatie* van *Lidmaatfchap*, fchoon zulks bepaald is in de *Post Acta van het Nationaal Synode van Dordrecht* Sesf. 164, waar men ook het formulier van ondertekening voor de *Rectoren* vindt. Volgens 't *Vifitatie Reglement van Delft* 1721. boven reeds aangehaald, moet by de Vifitatie onderzogt worden, in plaatzen waar Latynfche Schoolen zyn, „ of de *ondertekening* der Formu- „ lieren gefchied zy, na de ordre van de „ *Post Acta Synod. Nation.* Sesf. 164." In de *Kerkelyke Wetten van Vriesland geapprobeerd door de Edel Mog. Heeren Gedep. Staaten van die Provintie*, heeft men daarvan ook een uitdrukkelyk Artikel *Tit.* XXXVII. *art.* VII. „ Alle Schoolmeefters van deze „ Provincie, zoo *Latynfche* als Duitfche „ zullen den Heidelbergfchen Catechismus „ en de Formulieren van eenigheid dies „ te neffens in Clasfe ondertekenen, enz." Omtrent de *Belydenis* of Belydenisfen des *Geloofs* was zulks reeds te vooren bepaald ten aanzien van de Schoolmeefters in 't algemeen, in het *Synod. Nation. van Middelburg* 1581. art. 37, en van 's Hage 1586. §. 47 en 48. gelyk uit het *Kerkelyk Handboekje* kan gezien worden.

Nim-

Nimmer, zoo veel ik weet, zyn deze bepalingen ingetrokken, of die wetten afgeſchaft: Echter ſchynt die ondertekening, immers op verſcheidene plaatzen, te zyn in onbruik geraakt: Doch 't zou niet kwaad zyn, wanneer men dezelve, althans by de aanſtelling van nieuwe *Rectoren*, wederom zogt in te voeren (en zy die van harten de leer der publicque Kerk van het Vaderland omhelzen, zullen immers daar omtrent geen zwarigheid maken), opdat men in 't algemeen van de Godsdienſtige beginzels dezer mannen te beter moge overtuigd zyn, waar van, onder de ſteeds toeneemende losbandigheid in *beginzels* en zeden, (waar over 's Lands Hooge Magten jaarlyks in hunne Biddags-brieven niet ongegrond klaagen), voor den bloem van Neêrlands Jeugd zoo veel afhangt.

3.

Wat nu het *onderwys* in de Latynſche Schoolen zelf aangaat; daartoe heeft men, zal alles, wat hier te leeren valt, wel geleerd worden, eenige jaaren noodig; want ſchoon het waar kan zyn, dat men hier of daar de Latynſche Schooljeugd wat te lang ophoudt, zullen kundige lieden my toeſtaan, dat 'er voor gemeene of dagelyk-

ſche verſtanden der Schoolieren ten minſten 5 of 5½ jaaren, en voor de vlugſte en naarſtigſte (een *praecox ingenium*, of *vroegryp* verſtand, uitgezonderd) 4½ of 4 jaaren dienen beſteed te worden, om de *taal* met al het geen daartoe behoort *wel* te leeren, zich daar mede eenigzins gemeen te maken, de voornaamſte auƈteuren te verſtaan, en eenen goeden ſtyl te verkrygen. Schoolen, waarin men binnen de 2, 2½ of ten hoogſten 3 jaaren gewoonlyk alles afdoet, hebben doorgaans weinig te beduiden, ſchoon zy om de minſte kosten, van ſommige minkundige Ouders of Voogden, boven andere mogen in trek zyn. Jongelingen, die zulke Schoolen in *twee* of op zyn hoogst in *drie* jaaren doorloopen hebben, ſchoon zy al telkens met pryzen van de eene naar de andere Claſſe mogen zyn gepromoveerd, vergeeten veeltyds al ſpoedig hun Latyn, en woonen zelden met die vrugt, als anderen, de Academiſche lesſen by; ten ware zy hunne zwakheid bemerkende, zich verder oeffenen, en door aanhoudende vlyt en naarſtigheid dat gebrek vergoeden. — Hoe beſpottelyk maaken zich dan by elk verſtandig man die grootſprekende baazen, die zich laaten voorſtaan, binnen anderhalf of twee jaaren de *Latynſche taal* in *den grond*, en mogelyk

ook

ook wel het *Grieksch* daar by, aan eenen aankomenden Jongen of Jongeling te kunnen leeren!

Te meer heeft men hier een' geruimen tyd noodig, alzoo men de Kinderen thans meestal vry jong op het Latynsche School bestelt, en op de Latynsche Schoolen ook de beginzelen van de *Grieksche* taal geleerd worden.

Trouwens, om de Latynsche taal eenigzins grondig te verstaan en daarin redelyk wel te kunnen schryven, behoort men eene goede kennis te hebben, niet alleen van de *Grammatica*, maar ook van de *Rhetorica* (zoo de *tropi* als *schemata*) en de *Dialectica* of *Logica* (*a*).

Daar-

(*a*) By de herstelling der Schoolen, inzonderheid in de XI. eeuw van het Christendom, leerde men de zoogenaamde *zeven vrye Kunsten*. De eerste trap dezer Wetenschappen was de *Spraakkunst*, die door de *Redenryk-* en *Redeneer-kunde* gevolgd werd, drie kunsten of wetenschappen bekend onder den naam van het *Trivium*, een naam in de tyden der Barbaarschheid reeds uitgevonden, om daar mede de gemelde wetenschappen te beduiden, welke allereerst op de Schoolen werden onderwezen, en waarvan herkomstig is de naam van *Triviaale* schoolen, welke men nog gewoonlyk aan de *Latynsche* geeft. Wanneer de Leerling nu hierin genoegzaame vorderingen gemaakt had, ging men met hem verder tot het zoogenoemde *Quadri-*

Daarenboven, om met vrugt goede Latynſche Schryvers te lezen, om de *Poëten*, om de *Clasſici* en andere *auctores* in *proſa* wel te verſtaan, moet men eenige kundigheid krygen van de Romeinſche Oudheden en Geſchiedenisſen, van de *Hiſtoria Mythica* of Fabel-geſchiedenis, van de oude *Geographie* volgens *Pomponius Mela* met de kaarten van *Ptolomeus:* Alle zaaken, waartoe tyd vereïscht wordt, en waarin op goede en wel ingerichte Schoolen, meer dan ſlegts oppervlakkig, tot goed verſtand der oude en beste Latynſche Schryvers, op

drivium, bevattende deze vier Wiskundige wetenſchappen, de *Rekenkunde*, *Zangkunde*, de *Meet-* en *Sterren-kunst*. Men zie onder anderen J. L. Mosheim, in zyne *Kerkel. Geſchiedenis der* XI. *Eeuw*, II. *D. Hoofdſt.* I. §. 5. Zynde het IV. *D. p.* 44 *en* 45. der Nederduitſche Uitgave.

Wat ondertusſchen elk der hier van ons gemelde wetenſchappen, namelyk, de *Grammatica*, *Rhetorica* en *Logica* toebrengen tot *verſtand* van de taal, tot *ſieraad* van den *ſtyl*, het verſtaan, of ook het *plaatzen* van de *argumenten* of bewysredenen in eenig Opſtel of Redevoering, is den Geleerden bekend, 't geen ook kan gezien worden by Jo. Gottl. Heineccius in *Fundam. Hiſt. Cult. Proöem.* §. VIII. *Heineccius* ſpreekt van de *Philoſophia* en verſtaat 'er door eene *grondige kennis* van *de zaaken* waar over men ſpreeken of ſchryven wil; inzonderheid moet men denken om de *Dialectica*, welke *argumenten*, *definitien*, *verdeelingen*, *oorzaaken*, *gewrogten*, enz. aan de hand geeft, en dezelve ook in de Schryvers, die men leest en *expliceert*, doet verſtaan en opmerken.

op zyn tyd, en naar de toeneemende vatbaarheid der Jeugd, gereegeld onderwys gegeven wordt. Uit het geen wy tot hiertoe gezegd hebben, kan dan worden opgemaakt, wat 'er al, behalven een wys en voorzichtig beleid, om dagelyks met eerst aankomende Jongelingen om te gaan, de kunst, om liefde tevens en ontzag by hen te verwekken en te bewaaren, benevens eene klaare en vatbaare *methodus docendi* in een' goeden *Rector* vereischt wordt.

En aan zulk eenen, met bekwaame Curatoren, laaten wy de regeling van de School, of Schoolen, onder zyn opzicht, de schikking der onderscheidene Classen, en wat op elk van die moet *geleerd* of *geëxpliceerd* worden, gaarne over; weshalven ik van dat alles niets zal melden.

Alleenlyk zal ik eenige *weinige* aanmerkingen maaken over eene en andere zaak, waar omtrent mogelyk in de meeste Latynsche Schoolen nog wel eenige verbetering zou te maaken zyn.

4.

Dat op deze Schoolen vooral betame-

lyke *ambitie* behoort plaats te hebben onder de discipelen; dat dezelve moet *bewaard* en *aangekweekt* worden; dat een *Rector*, *Conrector* of *Præceptor* zich met alle kragt daar op moeten toeleggen; dat daar door, meer dan door de vrees voor eenige ſtraf, de vlyt en naarſtigheid worden opgewekt, en geduurige ſpoorſlagen vinden; wyders dat in alles wat op School geſchiedt, inzonderheid alles, wat om den prys verricht wordt, gelyk ook in het beloonen van de naarſtigheid, zonder eenig aanzien van perſoonen de nauwkeurigſte rechtvaerdigheid moet plaats grypen; dat alle bepaalingen en ſchikkingen omtrent de kans om een' prys te bekomen, moeten zyn naar redelykheid en billykheid; dit alles zyn zaaken, welke ik, als by elk weldenkenden toegeſtemd, hier veilig mag onderſtellen. Maar dit ſchynt my toe een gebrek te zyn, 't welk echter op ſommige Schoolen plaats heeft, dat men namelyk al te veel verſchil maakt, tusſchen het eene *Thema* en het andere, dat men by voorbeeld 10, 20, 30, of nog meer fouten in de ordinaire *themata* rekent, tegen *ééne* fout in een *Thema*, 't welk gemaakt wordt voor 't *Examen*, dat is, gelyk men 't anders noemt, voor den *Rector* of Heeren *Curatoren*, hoedanige the-

mata

mata 'er 3, 6 of meer, naar de order der ſchoolen is, in 't half jaar gemaakt worden: dit kan voor ſommigen zeer hard zyn; een Jongeling die zynen makker *honderd* of meer fouten boven is in 't half jaar, en in alles het verre van hem wint, kan door één ongelukkig *Thema*, of door maar weinige fouten meer te hebben in zulke *Themata*, van den prys verſtooken zyn, waarmede de andere heenen gaat, of ten minſten agter of beneden hem den tweeden of lageren prys ontvangen. Ook kan dit te veel aanleiding geven aan den *Rector* of *Præceptor* tot eenig onregt aan den eenen, of gunstbewys aan den anderen wien men genegen is, en boven den minder begunſtigden wil voortrekken: en al geſchiedde zulks niet, de *Rectoren* vallen by de Ouders of Discipelen ligtelyk onder zulk een kwaad vermoeden, inzonderheid, wanneer het eens gebeurt, dat een zoontje van een *Regent*, *Curator* of ander *voornaam Heer*, den zoon van een burger, ſchoon die het geheele half jaar genoegzaame blyken van meerdere bekwaamheid en vorderingen gegeeven had, hem juist in die *themata*, wegens het groot verſchil, dat men in de waarde der fouten maakt, den prys, of wel den voorrang afwint.

N 4 Dat

Dat zulke *themata* iets vooruit hebben, wanneer het maar niet te veel is, (by voorbeeld dat een fout gerekend wierd op 1½ of 2. in de overige *themata*,) kan ik toegeven: Best echter wordt in andere Schoolen het onderſcheid dezer *themata* voornamelyk daarin geſteld, dat dezelve wat grooter en moeielyker zyn, dan de *ordinaire*, opdat de *Rector* en *Curatoren* daaruit te beter der Jongelingen bekwaamheid en geöeffendheid in ſommige regels beproeven; voorts dat dezelve met alle *naukeurigheid* nagezien, en de fouten zeer ſtipt en ſtreng gerekend werden.

5.

Wat het *van buiten* leeren betreft, dit moet ongetwyffeld geſchieden; ſchoon niet te veel, noch al te veel lesſen te gelyk; en vooral moet een *Præceptor* zorg draagen, dat zyn leerling vooraf begrype, althans aanleiding hebbe gehad om te kunnen begrypen, indien hy heeft willen opletten, dat geen, hetwelk hy leert; dit leeren geeft alleen voordeel; dit maakt het van buiten leeren te gemakkelyker. Het is in de meeſte Schoolen de gewoonte, dat men al vroeg begint met de *Etymologia* en *Syntaxis* te laaten leeren *in 't*

La-

Latyn, en ik ben 'er niet tegen, *mits* men vooreerst zeer kleine lessen geeft, hun vooraf de les uitlegt, en doet verstaan, en hen by de *Syntaxis* het *Duitsch* tevens doet leeren en opzeggen. Het is te bejammeren, dat Jongelingen, die reeds eenigen tyd zyn op de School geweest, dingen leeren en opzeggen, by voorbeeld, dat fraaie en nuttige stuk de *Syntaxis figurata* van *Vossius*, of zyne *Rhetorica contracta*, zonder byna iets daarvan te verstaan, en zo zy het al in zoo verre verstaan, dat zy het ten naasten by kunnen overzetten, echter zonder iets daar van te begrypen. Wat vrugt kan zulk leeren hebben? geen wonder, dat veelen na weinige jaaren byna geheel vergeeten hebben, dat zy ooit de *Rhetorica* of *Syntaxis figurata* geleerd hebben. En zoo gaat het somtyds met meer andere byzonderheden. Deze dingen moet men de Schoolieren verklaaren, en hen dezelve, zoo veel men kan, doen begrypen, zal dit leeren aan het einde beantwoorden, zal het geen vergeefsche arbeid zyn.

6.

Behalven het leeren der lessen, moeten 'er zoo dikwyls mogelyk *themata* gemaakt,

eenige *Auctores Clasſici* geëxpliceerd, en voorts by de geenen die wat verder zyn eenige *Exercitatien* in 't Latyn opgeſteld worden.

Van elk dezer byzonderheden zal ik ſlegts met een enkel woord handelen, en de gebreken daarin op ſommige Schoolen met de noodige verbeteringen kortelyk aanwyzen.

7.

Wat aangaat de ſtoffe of inhoud van de *themata*; ik ben 'er geenzins tegen, dat men die veelzins uit de oude geſchiedenisſen der Grieken of Romeinen, of uit de fabelkunde ontleene, noch ook dat dezelve nu en dan eenige leerzaame lesſen in zich behelzen, maar waarom zou men ook niet vooral zyn werk 'er van kunnen maaken, om van tyd tot tyd door middel van de *themata*, eenige voornaame ſtukken uit onze eigene *Vaderlandſche Geſchiedenis* te leeren, en de Vaderlandſche Jeugd daar mede meer gemeenzaam te doen worden?

Zou men by voorbeeld aan een *Clasſis*, welke zich reeds eenigen tyd geoeffend had in het Expliceren van *Corn. Nepos*

niet

niet konnen opgeven, in eenige agter een volgende *themata*, sommige *voornaame byzonderheden*, of wel een kort bestek van het leven van *Willem den Eersten*? van *Mauritz*? van *Fredrik Hendrik*? van *Brederode*? *Lumei*? en andere onsterffelyke helden van Neerland? door welke opstellen die Jongelingen van zelve eenige gemeenzaamheid krygen zouden, onder het opzicht van een' goeden *Praeceptor*, welke de zaaken in dier voegen een weinig wist te schikken, met den styl van *Nepos*. Zoo konde wederom voor eene andere *Clasfis* worden opgegeven, sommige der gevoerde *Oorlogen*, *Veldslagen*, *Nederlaagen*, *Veroveringen*, welke zulke jonge luiden eenige gemeenzaamheid gaf met den zuiveren en fraaien Historischen schryfstyl van *Julius Cæsar* enz. Langs dezen weg had men een onderscheiden nut van het *thema* maaken, byzonder ook dit voordeel, dat de Discipelen daar door ongevoelig in de geschiedenissen van hun eigen Land geoeffend wierden. En wilde een man van kundigheid in de taal, en tevens in 's Lands geschiedenis, zich verledigen, om, in een diergelyk Thema-boekje, als de *Themata* van den Heer *Jo. Fr. Reitz*, de voornaamste byzonderheden, uit de Vaderlandsche Geschiedenis, in zekere gelei-

leidelyke orde te bevatten en uit te geven, die zou daar door de Vaderlandſche Jeugd geen' kleinen dienst doen.

Men kon 'er hen zelfs buiten den ſchooltyd gebruik van laaten maaken. En het konden goede voorſchriften zyn voor *Præceptoren*, om ſchoon hier en daar met eenige verandering van woorden en ſpreekwyzen, ook diergelyke *themata* voor den prys optegeven. Voorts is in *de wyze*, *op* welke men gewoonelyk in de Schoolen zyn *thema* maakt, ook van langerzaamerhand zeker gebrek te verbeteren.

De doorgeleerde Abt de *Longuerue* zegt ergens van *Gregorius den Nazianzener* (*a*):
„ Quand je lis S. Gregoire de Nazianze,
„ il me ſemble voir un écolier, qui fait
„ un bon thême, en copiant & imitant
„ ſes Auteurs, mais qui tombe, des qu'ils
„ lui manquent".

In hoe verre dit toepasſelyk zy op dien Eer-

(*a*) In *Longueruanorum ſecunda parte* p. 105, 106, volgends de aanteekening van den Heer *Jo. Bapt. Casp. d'Ansſe de Villoiſon* in de *Prolegomena* van zyne fraaie uitgaave der *Pastoralia van Longus* p. XXVI.

Eerwaardigen Kerkvader, zal ik thans niet onderzoeken; maar dit is zeker, dat de Schoolieren veel al zoo te werk gaan; geen een zin byna, ja genoegzaam geen een woord, van eenig belang, of het moet opgezogt worden in de *Phrases*, getrokken uit een' of ander *Auteur*, of ook in de *Etymologia* of *Syntaxis*. Dit kan in het begin niet anders wezen, en het is zelfs pryslyk, maar het moet niet altyd duuren, men vertrouwt daar door te veel op zyn boeken; en, schoon men reeds zwaare *themata* zonder of met weinig fouten maakt op de Schoolen, durft men naderhand nauwlyks een volzin in 't Latyn spreeken, of kan die voor de vuist schryven, zonder terstond aanmerkelyke feilen te begaan, is 't al niet tegen de *Syntaxis*, ten minsten tegen de *Etymologia*, ik meen tegen de *genera*, *declinatien* in sommige naamvallen, tegen de *praeterita* en *supina* der werkwoorden. Vraagt iemand, hoe zal men dit voorkomen of het gebrek eenigzins verbeteren? ik antwoorde: het is eene goede zaak, dat in sommige Schoolen de *Ignorantien* in de *lessen* opgetekend, en nevens de *thema* fouten, tot het bekomen of niet bekomen van een' prys, in aanmerking genomen worden. Maar daarenboven kan 'er nog een spoorslag zyn,

om

om vooral de *Etymologia*, de *Præterita* en *Supina*, enz. zoo wel als de *Syntaxis* wel te leeren, en met *applicatie* hunne *Auctevren* te expliceren: namelyk, dat men nu en dan eenige *themata* moet maaken voor het *Examen*, en de Curatoren, al waren het 'er maar één of twee vooreerst in elk half jaar, zonder eenig boek, zelfs niet de *Grammatica* te mogen medebrengen of gebruiken; en waarvan alleen de betekenis van sommige woorden, welke zy niet weten konden, hun dienden gezegd te worden. Dit zou de naarstigheid tot leeren, tot *prompt leeren* opwekken, en het geheele half jaar door de oplettendheid en opmerkzaamheid onder het expliceren meer gaande houden. En zy zullen dus het genoemde gebrek van zelve eenigzins afwennen.

8.

Wat het *expliceren* betreft, het spreekt van zelf dat men de beste en geschiktste Auctevrs moet neemen; met de gemakkelykſten beginnen, en niet al te schielyk overgaan tot zulke, welke zeer zwaar zyn; maar ook, de *Præceptor* moet hen zulken *Auctevr*, wien men *expliceert*, leeren kennen, van zyn' *leeftyd* en de *aucto-*

auctoriteit of 't gezag welke hy heeft in de Latynſche taal, onderrichten, en ook by voorkomende gelegenheid onder het expliceeren te kennen geeven, wat *al*, wat *niet* mag worden nagevolgd: waar toe by voorbeeld in de *Comici*, gelyk *Terentius* is, telken reize gelegenheid voorkomt, en is het mogelyk, ook iets zeggen van de onderſcheidene drukken, of wel de *beste* uitgaave van zulken Aucteur. Door zulk eene onderrichting krygen de Discipelen ongevoelig eenigen ſmaak van de *Hiſtoria Literaria*, en leeren althans daar door kennen de onderſcheidene *ætates Linguæ Latinæ*.

Billyk mag ik veronderſtellen, dat de *Præceptoren* hier in niet onkundig zyn, anderzins, zoo 'er een of ander zyn mogt, wien deze noodige kennis ontbrak, hy kon immers by de Heeren *Pope Blount* of *Sax* in hunne nuttige werken dien aangaande overvloedig te regt raaken, en anderzins zal hem de nuttige en beknopte lyst der *quatuor Linguæ Latinæ ætates earumque ſcriptores*, welke men vindt achter het *Lexicon antibarbarum* van *Noltenius*, een boek dat geen *Rector* of *Praeceptor* miſſen kan, genoeg te regt helpen.

9.

Een *Rector* of *Præceptor* moet, zoo veel mogelyk, zorg dragen, dat men in het *expliceren*, zoo wel met gemak en plaizier, als met vrugt voortgaat. Om het een en ander te bevorderen, moet hy *niet te veel gelyk* opgeeven, en de les, welke t' huis moet gemaakt worden, althans in den beginne, als men een' nieuwen Auċteur krygt, en tot dat de jonge lieden een weinig aan zyn ſtyl gewend zyn, daags te vooren in School vooraf expliceren, of door een discipel van een hoogere Claſſis laaten vooraf expliceren: voorts onder 't expliceren van zulken Auċteur den zin wel doen verſtaan, en het fraaie van den ſtyl, de *Lumina Orationis*, ik meen de *figuræ*, *tropi* en *ſchemata enz.* doen opmerken.

Ook moet men niet al te ſchielyk tot *Cicero*, noch *Poëtæ principes*, *Virgilius* of *Horatius* overgaan: en komt men tot *Cicero*, de *Epiſtolæ ſelectæ* door *Valkenaar*, en de *Orationes ſelectæ* door *Zurck* uitgegeeven, zyn voor het Schoolgebruik zeer geſchikt; dan, hier vooral moet men hen by de *elegantien*, by de *tropi* en *ſchemata*, ſtil houden, en in de Oratien de kragt en kunst der argumenten doen opmerken, en

is

is by ſommige vatbaarheid daar voor, ook hier vooral de *doctrina periodorum* niet geheel vergeeten.

Men dient ook jaarlyks eenige reizen, maar niet al te dikwyls, van aucteuren te veranderen, en eenigen derzelven onderling te verwisſelen, opdat zy met verſcheidenen kennis maaken, en tevens van die allen eenigen ſmaak krygen. Niet te ſchielyk moet men overgaan tot die welke al te zwaar zyn, om regt verſtaan en begreepen te worden, gelyk *Virgilius*, inzonderheid *Horatius*. De *Æneis* van *Virgilius* is ongetwyffeld een meeſterſtuk van *Poëzy*, *Vinding*, *Schildering*, enz. vooral oordeelt men zoo onder de kenners over de *zes* eerſte boeken van dezelve (*a*). Hoe treffend

(*a*) Alhoewel de overige, zelfs ook de laatſte drie, namelyk de X, XI en XII. Boeken, die men oordeelt dat door den Dichter zelven nog het minst voltooid zyn, treffende ſtukken, fraaije ſchilderyen in zich vervatten. Hoe aandoenlyk wordt, by voorbeeld, daar de dood van Pallas door Turnus, en het wegdragen van hem op zyn ſchild, van dezen Dichter getekend! hoe beweeglyk het ſneuvelen van Lauſus! hoe ſterk de woede deswegens van Mecentius! hoe ſtout en meeſterlyk het ſneuvelen van dien held door de hand van Æneas! Hoe eigenäartig in het volgende XI^de^ boek het *tropæum* of zegeteken toegeſteld uit de wapenen van Mecentius! hoe ſchilderägtig, hoe treurig de Lykſtaatie van Pallas, — enz. Hoe ſterk en ſtout

ſend zyn verſcheidene ſtukken, inzonderheid in de *Carmina* of de *Oden* van *Horatius*? Maar is 't niet wonder? Van de veertig of vyftig jonge luiden, die veel behaagen vinden in den zoetvloeijenden *Ovidius*, zyn 'er nauwlykws twee, die eenigen ſmaak kunnen krygen in *Virgilius* of *Horatius*. Wat is daar de reden van? waarſchynelyk al veel, dat zy dezen zoo wel niet kunnen verſtaan of begrypen, dat men dat geen, het welk in dezelve waarlyk treffend is, niet genoeg deed opmerken.

'T Geen ik zoo aanſtonds aanbeval, om namelyk, niet te veel te gelyk op te geeven, en ook van te vooren, wanneer 't noodig is, de les of een gedeelte van dezelve *voor te expliceren*; komt by deze *Poëten* vooral te pas: anderzins krygen de Discipelen 'er ſpoedig verdriet in, en worden den *Mantuaner* zoo wel als *Venuſiner*

ſtont is doorgaands die Poëzy! hoe levendig de verbeeldingskragt! Hoe treffend zyne *Proſopopoeïen*! Hoe fraai en ongedwongen zyne *gelykenisſen*! en hoe meeſterlyk weet hy zich daarvan te bedienen, en hoe ongevoelig, ja, als van zelf, zynen Lezer die voor den geest te brengen! In welke twee laastgemelde byzonderheden (*proſopoeïen* namelyk en *gelykenisſen*) men onder ongewyde Dichters weinigen, die hem gelyk zyn, zal aantreffen.

ſiner dichter, wat ook anderen daarvan praaten mogen, ras moede, en dus komen 'er weinigen van de Schoolen, die daarin bedreven zyn en zich aangeſpoord vinden, om zich vervolgends meer en meer daarin te oeffenen. En hoe kan het anders, of de jonge lieden moeten 'er verdriet in krygen, als men hen vooraf niet onderricht van ſommige dingen, welke zy buiten dat onmogelyk begrypen kunnen? waardoor zy den geheelen avond over *één gezegde* van zulk een' Dichter te zoek maaken, welken zy tot nog andere bezigheden rykelyk noodig hadden?

Verſcheidene *Oden* van *Horatius* zyn (gelyk in zeker opzicht de Psalmen van David en anderen,) daarom vooral moeijelyk om te begrypen, omdat men niet regt weet de aanleiding tot het opſtel en de voornaame bedoeling van zulk eene *Ode*: verder, (dit begrypt elk,) wil ik de vergelyking tusſchen de gewyde Psalmen en de Gezangen van eenen *Horatius* niet hebben toegepast of uitgebreid. Maar daarenboven kunnen ſommige dingen in die voornaame Dichters niet regt begrepen worden zonder eenige kennis, zelfs *van de Romeinſche Rechten.*

 Dit

Dit heeft nog maar onlangs de Heer *Wilh. Corn. Ackersdyk* aangetoond in zyne *Dissertatio Philol. Jurid.* de *Utilitate & auctoritate Poësios & Poëtarum in Jurisprudentia, nec non de Utilitate Jurisprudentæ in legendus & explicandis Poëtis, Traj. ad Rhen.* 1779. en ook het laatste gedeelte met verscheidene voorbeelden zoo uit *Horatius* en *Virgilius* als anderen bewezen, inzonderheid *Part.* II. *Sect.* 2. *C.* II & III. *p.* 117. 134. Zyn Wel Edele had echter die lyst nog kunnen vermeerderen, met eene aanmerkelyke plaats uit het III. *Boek* der *Carmina* van *Horat.* de V^de^ *Ode* welke my onlangs by gelegenheid dat het gesprek viel over het moeijelyke en tevens schilderägtige en aandoenelyke van *Virgilius* en *Horatius*, een zeer kundig Vriend deed opmerken; 't is die *Ode*, waarin vooral de *standvastigheid van Regulus* in 't wederkeeren naar Carthago gezongen wordt. Hoe *aandoenlyk*, hoe *treffend* maar tevens ook hoe *schilderägtig* zyn daar onder andere deze regels:

> *Fertur pudicæ conjugis osculum*
> *Parvosque natos, ut capitis minor*
> *A se removisse, & virilem*
> *Torvus humi posuisse vultum;*
> *Donec labantos consilio patres*
> *Firmaret, &c.*

Maar

Maar wie kan dezelve regt verſtaan? Wie, al heeft hy al eenige geöeffendheid in de Latynſche taal, begrypt wat de Dichter zeggen wil, met die woorden *Capitis minor?* die niet weet, dat 'er zekere, en wel driederlei *Capitis diminutio* in het Roomsch Recht bekend is, *familiæ*, *Civitatis* en *libertatis*, in welk laatſte geval, zynde de *maxima capitis diminutio*, zich Regulus in zyne tegenwoordige omſtandigheden bevond, in welke omſtandigheid hy, gelyk daar zoo aandoenelyk geſchilderd wordt, de liefdekus van zyn echtgenoot weigert, en zich ook zelfs de tegenwoordigheid zyner kinderen, als zynde, namelyk, vry geboorene, ontrekt, enz. 't geen onder het leezen voor een teder gemoed eene aandoenelyk vertooning maakt.

Wanneer nu zulk iets een' Jongeling te vooren gezegd is, werkt hy met vermaak, wint daardoor veel tyd uit tot wat anders, welken hy alleen aan die twee woorden *Capitis minor*, zonder nog regt de betekenis te kunnen uitvinden, zou hebben moeten beſteden, en hy voelt reeds onder het opmaaken van zyne *Explicatie* het aandoenelyke van zulk een meeſterlyk Schilderſtuk.

Wyders moet 'er vooral ook niets geëxpliceerd worden dat in ſtaat is de zeden te bederven, of te verwoeſten: en daarom zulke dichters en dichtſtukken, hoe goed ook anderzins in de taal, hier zorgvuldig vermyd worden.

Men begint in ſommige Schoolen wat vroeg, en, behoudens beter oordeel, wat al te vroeg met de *Bucolica* en *Georgica* van *Virgilius*, alzoo tot begrip van ſommige plaatzen in dezelve, nog al eenige kennis van de *Fabelkunde* behoort. Het fraaije van het *Ruſtiſche* of *Boerſche* wordt dikwyls ook niet wel gevat, 't geen men moet doen opmerken; *Virgilius* wilze zelf met zulk een oog geleezen hebben, laatende Damoetas zingen:

Pollio amet noſtram, quamvis ſit ruſtica, muſam.

Maar 't geen ik meest heb tegen het expliceren van de *Bucolica* in de Schoolen, is het *Obſcoene*, het ontugtige, dat 'er in voorkomt, en dat de *Praeceptoren*, zonder het maaken van eene keuze uit de onderſcheidene *eclogæ* maar laaten voort expliceren, daar zy immers gemakkelyk om een of andere reden, zonder dat de jonge

lui-

luiden byna bemerkten, wat 'er in ſtond, deze en geene konden overſlaan: de eerſte *Ecloge*, by voorbeeld, *Tityvus* genaamd, kan onſchuldig, en met vermaak, behandeld worden: ook de IV[de] of *Pollio:* Fraai en ſchilderägtig is in dezelve de beſchryving van de *gulden eeuw*, by de geboorte van dien Perſoon, hy mag dan wezen wie hy wil, op welken *Virgilius* die *Ecloga* gedicht heeft. Zulke ſtukken zyn aangenaam en treffend. De *Præceptoren* of *Rectoren* moeten 'er met hunne Discipels niet ſchielyk over heen loopen: om thans van andere fraaiheden uit de *Bucolica* of *Georgica* niet te ſpreeken.

Maar zoo is 't niet met ſommige anderen, waarin *Virgilius* toont, wie hy geweest zy, en 't welk ik in zyne vaerzen bejammere en verfoeije. Zulke ſtukken moet men met de Jeugd voorbygaan. Hoe kunnen zy, by voorbeeld, expliceren uit de *Palæmon* of de 3de Ecloga dit zeggen van *Damoetas*, vs. 8, 9.

Novimus; et qui te, transverſa tuentibus hircis,
Et quo, ſed faciles Nymphæ riſere, ſacello.

en in die zelfde *Ecl.* V. 66. dit antwoord van Menalcas aan Damoetas:

At mihi ſeſe offert ultro meus ignis Amyntas?

Buiten dit weinige, en 't is jammer dat het 'er in is, is deze *Ecloga* niet van de ergſte of ongeſchiktſte, om te behandelen; maar *verfoeilyk* is de 2de of de *Alexis.* Men heeft genoeg aan het begin

Formoſum paſtor Corydon, &c.

In dien ſmaak loopt dat geheele ſtuk door. 'Er is buiten zulke ſtukken genoeg ook in de *Bucolica*, dat kan geëxpliceerd worden: zulke dingen dient men voorby te gaan: want verſtaan de jonge luiden de zaaken niet, en expliceren zy zonder te weten, wat 'er bedoeld wordt, dan krygen zy ras verdriet in dat werk, dat hun vermaak moest wezen; en verſtaan zy het, dan lachen zy dikwyls onder elkanderen over dat geene, waarvan hun het ſterkſte afgryzen moest worden ingeboezemd. Iets dergelyks heeft men aan te merken, ten aanzien der *Heroïdes* van *Ovidius*, en verſcheidene *Oden* uit de *Carmina* van *Horatius.*

De *Triſtia* van *Ovidius* en zyne *Metamorphoſis* zyn doorgaans zeer geſchikt voor de Schoolen; leerzaam zyn ook de *Heroïdes*,

des, welke hier en daar gebruikt worden; althans indien de *Rector* of *Conrector*, voor het laaten bewerken of overzetten van een' brief, een goed en beknopt verhaal doet van het byzonder ſtuk uit de *Fabel-Geſchiedenis*, waarop dezelve betrekking heeft, ten minſte bekwaame aanleiding geeft, om het ter plaatze waar zulks te vinden is, by voorbeeld, in *Hyginus*, of in eene *Dictionarium Poëticum* of elders, te kunnen lezen, en hen vervolgens onderzoekt, of zy zulk eene geſchiedenis in haare omſtandigheden weten. Hoe zal anderzins een jongeling, al is hy al eenigzins in het Latyn bedreven, by voorbeeld, de *Dejenira*, de *Hypermneſtra*, *Medea*, *&c.* met vermaak bewerken, en met vrugt en goed verſtand expliceren? Maar, zoo leerzaam de *Heroïdes* zyn, op dien voet behandeld, zoo zeker is het ook, dat de *Rector* met voordagt de jonge luiden eenige byzonderheden moet laaten overſlaan, en dat zoo veel te meer, omdat dezelve, wat de zaak betreft, zich voor hen vry wat gemakkelyker laaten verſtaan, dan de bedoelde ſtukken uit de *Bucolica* van *Virgilius*. Vry zeedig is, by voorbeeld, de *Laodamica*, de *Hypermneſtra*; maar wie zal zulks zeggen kunnen van de *Sappho*, die 'er op volgt? en welke mogelyk in dit opzicht

 al

al een van de slegtste is. Wie zal met zyne jongelingen deze en eenige volgende vaerzen uit dien brief expliceren?

„ Hæc quoque laudabas, omnique a
„ parte placebam;
„ Sed tunc præcipue, cum sit amoris
„ opus,
„ Tunc te plus solito, &c.

Behalven eenige uit de *Epodoi*, van *Horatius*, als de VIII^ste de XI^de *ad Pettium contubernalem*, de XII^de en diergelyke, zyn 'er ook onder zyne *Oden*, welke een Rector zyne jonge luiden niet moet laaten expliceren, by voorbeeld, die *ad Venerem* in het I en III^de Boek, *ad Ligurinum*, zynde de 10de van het IV^de Boek, vooral ook de 5de van het II^de Boek. In *Lalagen*, *Nondum subacta*, *&c.* Zelfs zoude ik de naast vorige *ad Xanthiam Phocium* liefst willen hebben overgeslagen, zoo wel, als Boek I. *Od.* 19. *de Glycera*, *Od.* 23. aan *Chloë*, en *Od.* 25. *ad Lydiam*, en soortgelyke. 'Er is buiten deze genoeg in de *Carmina* van dezen Lier-dichter, het geen leerzaam, en tevens aangenaam ja treffend is: by voorbeeld, de 22ste *Ode* van het I^ste *Boek*, *ad Aristium:* die dus begint:

„ In-

„ Integer vitæ, ſcelerisque purus
„ Non eget, &c.

de 10de van Boek II. *ad Licinium.*

Rectius vives Licini, &c.

en andere van dat ſoort, zoude ik, Rector zynde, liever by herhaaling laaten *expliceren*, in het geheugen prenten, en de jonge luiden by het fraaije en aangenaame ſtilhouden.

Een Rector ondertusſchen, indien hy wys en voorzichtig wil handelen, moet niet eens de reden zeggen, waarom hy deze of die ſtukken overſlaat, anderzins heeft niet zelden plaats, *Nitimur in vetitum, &c.* Kan hy niet eene keuze maaken, zonder daarvan juist rekenſchap te geven? en zeggen, by voorbeeld, nu gaan wy eens tot die over, deze is zeer leerzaam; of de zoo veelſte is eene fraaije *Ode*, laaten wy die nu expliceren; — of, die nu volgt is wat duiſter en zeer moeijelyk (gelyk dit van ſommigen der gemelde, vooral voor jonge luiden, wel zeker zoo is,) die zullen wy liever voor als nog overſlaan! of iets diergelyks?

In

In de *Æneis* van *Virgilius* weet ik niets, dat van dezen opzichte eenige aanmerkelyke zwarigheid heeft, buiten eenige weinige dingen in het IV^de Boek, inzonderheid de bekende converſatie van *Æneas* met *Dido* in de Spelonk, *vſ.* 165. *ſeqq.*

„ Speluncam Dido, Dux & Trojanus
„ eandem
„ Deveniunt, &c.

Het geen echter nóg veel beter dan het gemelde uit de *Bucoïica*, gelyk ook uit *Ovidius* en *Horatius*, met de vereïschte omzichtigheid kan behandeld worden. Welke dingen in de *Æneis* minder zwarigheid hebben, alzoo die meer in het voorby gaan, en niet zoo zeer met oogmerk om kwaade geneigdheden te bevorderen en aan te zetten, daar voorkomen.

Uit de *Georgica* herïnner ik my niets van dien aart, ſchoon ik ook gaerne erkenne daarmede minder gemeenzaam te zyn dan met zyne *Æneis*. Doch dit zy genoeg hier van. Bekwaame Rectoren en Praeceptoren, die tegen het bederf der jeugd zoeken te waaken, dienen zelve tot het maaken van eene goede keuze, de noodige oplettendheid en eene behoorlyke zorgvuldigheid te gebruiken.

10.

Wat nu betreft het maaken van fommige *Exercitatien*, als *Brieven*, *Chreiäe*, volgens 't voorfchrift der *progymnasmata* van *Aphtonius*, het onderwys in de *Fabelkunde*, de *Romeinfche* Oudheden, de oude *Geographie* en *Logica*, waartoe gezette tyd dient genomen te worden, op des *Rectores* School: daarvan zal ik niet afzonderlyk handelen, te minder, alzoo ik bemerke dat deze verhandeling reeds veel breeder is uitgeloopen, dan ik my heb voorgefteld: maar het by 't gezegde laaten, als ik 'er alleen nog maar zal hebben bygedaan, dat de gemelde *Exercitatien* vooral niet moeten worden nagelaaten.

Ja dat men (tot voorkoming of weering van het ftraks genoemde gebrek der Schoolieren, om alles uit de boeken van anderen te willen ligten, terwyl zy verleegen ftaan, als die hen verlaaten) hen ook al eens nu en dan zulk eene *exercitatie* 't zy dan een *brief* of *Chreia*, waarvan flegts de korte inhoud is gedicteerd, zonder boeken en *ex tempore* in de School moet laaten maaken; gaat dit in 't eerst zoo goed niet, is zulk eene *exercitatie* gebrekkelyk, wat zwarigheid men kan hun zelfs te gemoet

ko-

komen en aanmoedigen met de bekende Spreuken, *qui numquam male, numquam bene*; — *Fabricando Fabri fimus*; en diergelyke.

II.

Nu nog een kort woord over het *Grieksch*: en dan zal ik dit ſtuk eindigen. Het *declinéren* en *conjugéren*, de *formatio temporum*, voorts de voornaamſte regels uit de *Grammatica* (zynde die van *Wellerus* voor de Schoolen zeer geſchikt,) moeten prompt geleerd en ingeſcherpt worden, men moet de jonge luiden vooral gemeenzaam maaken met het gebruik van den *articulus*, ook van de *voces encliticæ*. Zulke kleinigheden, gelyk zy ſchynen, kunnen naderhand iemand in 't lezen en verſtaan van een taal zeer ophouden? gebrek aan kunde daar aan kan ſomtyds eenen geheelen zin duiſter maaken. Vervolgends behoort men hen vaardig te maaken in de *derivatie* van de woorden van de onderſcheidene *tempora*, en *perſoonen*, met de daar uit voortvloeijende betekenis, waartoe de *Methodus admirabilis* van *Cattierius*, door den Heer *Abresch* uitgegeven, zeer kan te pas komen.

Ook moeten zy geöeffend worden, in de

de onderscheidene *accenten*, derzelver *plaatzing*, verplaatzing of verandering, en onderscheiden gebruik. Leeren zy dat op de Schoolen niet, zy krygen 'er naderhand zelden het regte begrip van, en worden genoodzaakt, by gebrek van kunde, altoos 't Grieksch, ook zelfs als zy iets uitgeven mogten, daar *Grieksch* in te pas komt, zonder *accenten* te schryven; iets dat echter thans, helaas! te veel op sommige Schoolen verzuimd wordt; daar nogthands dezelve van een zeer oud gebruik zyn. *Salmasius* schryft dezelve al toe aan *Aristophanes* (*a*) (wien men immers voor een' der beste kenners en voortreffelykste Grieksche Schryvers houdt) die volgends de Heeren *Pope Blount* en *Sax* reeds vierhonderd jaaren of meer voor de geboorte van den Zaligmaaker bloeide; — Daar dezelve binnen zekere vaste regels besloten zyn, en overeenkomstig dezelve by alle Grieksche Aucteuren gebruikt worden; — ja daar de Grieksche *accenten*, zo wel als de *Spiritus*, *dikwyls*, zeer *dikwyls*, alleen de waare beteekenis van een woord bepaalen. Hoe kan men dezelve dan, zonder aanmerkelyk verlies, geheel weglaaten? Is 't niet onverschoonelyk, dat

daar

(*a*) *Vid. Morhof Polyhist. l.* 1. *pag.* 54.

daar in op ſommige Schoolen geen of geen beter onderwys gegeven wordt? zoo dat de discipelen haast geen onderſcheid meer zullen weeten tusſchen de uitſpraak en betekenis van de woorden bij voorbeeld Ἐιμὶ en Ἕιμι, βίος *vita* d. i. het *leven*, en βιὸς *arcus*, *een boog*, en honderd andere woorden. Wat mag van deze kwaade gewoonte de reden zyn? Misſchien heeft *Gesner*, dat ſieraad weleer der Hooge School van Göttingen, zoo veel ongelyk niet (zonder dat ik de kunde van Geleerde Mannen wil te kort doen,) als hy ergens zegt (*a*). *In eo delitescere nonnumquam ſtudet Ignorantia*. En inderdaad veelen zouden denkelyk boven de Griekſche woorden wel *accenten* zetten, zoo zy die allen maar wel wisten te plaatzen. Met genoegen zie ik dat in zekere *gedrukte Wetten van het Latynſche School te Middelburg*, ontworpen en bepaald door Heeren Curatoren, toen de Hoog Geleerde Heer *Kluit* aldaar *Rector* was, en dus onder zyn opzicht, zorg gedragen wordt p. 15., dat de discipels het Grieksch moeten leeren *met de accenten*; 't geen te wenſchen was, dat over al plaats vond (*b*).

Ver-

(*a*) *Ad Heinecc. Fund. ſtil. P. I. Cap.* 1. §. III.
(*b*) Ik weet wel, dat *H. C. Henninius* niet veel op-

Vervolgens moet ook de *syntaxis* (zynde die van *Posselius*, vry goed,) geleerd en begrepen worden.

En wat het *analyséren* en *expliceéren* betreft, de jonge lieden moeten, zoo veel mogelyk, gemeenzaam gemaakt worden met het N. Testament, en ook met eenige andere Schryvers. Behalven een gedeelte uit de *Ilias* van *Homerus*, heeft men verscheidene stukken uit andere van de beste Grieksche Schryvers, in prosa by elkander in de *Collectio Scholastica* van *Balck*, 't welk

opheeft met de Grieksche accenten, en geöordeeld wordt omtrent dit stuk over het geheel geleerdelyk te hebben geschreeven. Ik bezit zyn werk niet; en kan het thans zoo spoedig niet bekomen. Maar wat met genoegzaamen grond tegen de gemelde byzonderheden kan worden ingebragt, hoe geleerdelyk dan anderzins dat werk ook moge geschreven zyn, bekenne ik voor als nog niet te kunnen begrypen. Laat het zoo zyn, dat de accenten die oudheid niet hebben, dat men de oude *penningen* en *opschriften* zonder accenten vindt, gelyk ik ook gereedelyk toestaa, dat zy in het *metrum* niets te beduiden hebben; men heeft dezelve, ook in vermyding van dubbelzinnigheid, noodig geöordeeld, toen de taal veel meer dan thans in bloei was, en gelyk *Wellerus* in zyne Grammatica, p. 63. wel zegt, „ Het zy genoeg, dat men dezelve tegenwoordig in de Grieksche boeken gebruikt vindt, weshalven zy moeten geleerd worden van een ieder die in de Grieksche taal wel zal bedreven worden. ”

'twelk daartoe eén zeer goed Schoolboek is. Maar bovendien was het niet kwaad voor zulken, welker werk het zyn moet het Grieksch van het N. Testament, en de onderſcheidene ſpreekwyzen grondig te verſtaan, en te kunnen ophelderen, dat men ook by afwisſeling iets expliceerde uit de zoo genaamde *Apocryphe* boeken, neem eens uit *Syrachides*; de *Septuaginta*, *Joſephus*, of uit de *Tryphon* van *Juſtyn* den Martelaar, welke Schryvers met het Grieksch van het N. Testament meer overeenkomst hebben.

Om ongevoelig eenige *Copia Vocabulorum* te krygen, konden eens in de week de moeijelykſte woorden, welke in de *Explicatie* zyn voorgekomen, voor eene Griekſche les, van buiten opgezegd worden.

Ook diende 'er eens in de week een Grieksch *Thema* te worden gemaakt, dat ook te veel verzuimd wordt; en het zou, myns oordeels, niet kwaad zyn, dat 'er ten minſten, behalven de latynſche Pryzen, by elke promotie ook een Griekſche prys aan hem, die daar in het meest had uitgemunt, wierde toegedeeld.

12.

Zeer nuttig en noodig is het, dat deze Schoolen overal ſtaan onder het opzicht van Heeren Curatoren, waartoe men uit de aanzienlykſte leden der Maatſchappye, inzonderheid van de Stad, waar de School is, de *kundigſten* en die het meest lief hebbery voor de taalen en Schoolen hebben, dient te verkiezen, zulken van welke de Schoolieren een goed vertrouwen hebben, dat zy over hun werk, hunne feilen, hunne vorderinge, enz. wel en nauwkeurig kunnen oordeelen, een zaak, die een ieder in 't oog loopt, welke ik dus niet verder uitbreide.

B E S L U I T.

Ziet daar myne Heeren! eenige aanmerkingen over de Schoolen, inzonderheid de Nederduitſche, en derzelver noodige *verbeteringen* in ſommige byzonderheden, ontworpen op aanleiding der vraage, van het Zeeuwſche Genootſchap (welks loffelyke pogingen de God der Wetenſchappen bekroone met zynen genaderyken zegen!) aan UWEd[lens] voorgedragen. De Schryver die Eer heeft Lid te zyn van het Genootſchap; en het zich altoos tot een voor-

 recht

recht zal rekenen ter bevorderinge van UWEDlens pogingen, en ter bereikinge van de bedoelde einden mede te werken, vleit zich eenigzins met de hope, ſchoon zyne Verhandeling breedvoeriger geworden is, dan hy zelf gedagt had, dat dezelve het Genootſchap niet geheel onaangenaam zyn zal: en tekent zich ter voldoeninge aan deszelfs billyke wetten, alleenlyk met deze Zinſpreuk:

„ *Ingenuas didiciſſe fideliter artes,*
„ *Emollit mores, nec ſinit esſe feros.*"

ANT-

ANTWOORD

OP DEZELFDE

VRAAGE:

OVER DE

VERBETERING DER SCHOOLEN.

DOOR

KORNELIS VAN DER PALM.

Hoe nuttig de voorgestelde Vraeg zy, en welk eenen invloed zy op ons Gemeenebest heeft, zal uit onze Verhandeling' moeten blyken.

Het is waer, het voorstel behelst in zich geene diepzinnige waerheden, maer kundigheden, die de teedre jeugd, den bloei van ons Vaderland, betreffen; dan dit is de waere reden waerom het alleréénvoudigst moet opgelost en voorgesteld worden. Het uitvoeren der voor te stellen regelen moet uit het mis- of verkeerd gebruik der zaek afgeleid worden, en der-

halven, als van zelfs, uit het wezenlyk belang der jeugdelingen blyken. Des niet te min is de behandeling der zaek gantsch niet gemakkelyk: Regtstreeks is, mynes wetens, hier nimmer over geschreven; alles wat wy zullen bybrengen, moet op een naeuwkeurig onderzoek en eene wel waergenomen ondervinding steunen; voorts zyn hier een aental zaken, die wy slechts in het voorbygaan moeten aenraken, trouwens in het voorstellen der regelen tot verbetering, behoeft men alleen, zonder uitbreidinge, de gebreken, welke deze verbetering noodig gemaekt hebben, op te geven. Het voorstel verdeelt zich als van zelfs in de volgende deelen.

1. Zullen wy handelen over de openbare Schoolen in 't gemeen.

2. De Nederduitsche Schoolen in het byzonder.

By elk stuk zullen wy de beschaving en verbetering, naer de ons toeschynende minst kostbare wys, voorstellen. Het eerste zynde, volgens het voorstel, het min voorname deel, zal ik zeer kort en by wyze van Aenmerkingen behandelen.

In

In het laetſte zal ik, meer uitgebreid, over alles wat tot de hoofdzaek betrekking heeft handelen.

Door *gemeene* of *openbare* Schoolen verſtaen wy: alle plaetſen waer de Kinders van de Leden der Maetſchappye, door vast geſtelde Meeſteren, ter volmakinge hunner opvoedinge, kunnen onderwezen worden.

Het zyn deze openbare Schoolen die, in het voorſtel, van de nederduitſche onderſcheiden worden en eene byzondere, doch min uitvoerige, behandeling vereisſchen. In dezen wordt de jeugd in alle vreemde talen, volgens het oogmerk hunner Ouderen, onderwezen. Als daer zyn: de Latynſche, Franſche, Engelſche en Hoogduitſche talen, voor het overige is my onbewust dat 'er in andere Europeaenſche talen eenig *openbaer* onderwys gegeven wordt. Van ſommigen dezer Schoolen is het getal nog zeer gering: by voorbeeld: de Engelſche en Hoogduitſche, waer van 'er ſlechts eenige weinigen, in de voornaemſte Steden van ons Land, gevonden worden: waerom het onnoodig is om van deze ieder afzonderlyk te ſpreken. Te meer, daer eenige algemeene aenmerkingen, die

wy over de Latynſche of Franſche Schoolen moeten maken, hier toe ook kunnen gebragt worden.

Voorzeker verdienen, in deze Verhandeling, de Latynſche Schoolen den voorrang: De bloei onzer jeugd, de hoop des Vaderlands, moet hier de gronden leggen, om, in vervolg van tyd, met lof in de geleerde weereld te verſchynen: Hoe gelukkig is ons Land, dat hun getal hoe langs hoe meer toeneemt en derzelver voortgang, door het aenmoedigen der Heeren Rectoren en Preceptoren, bevorderd wordt.

Men heeft voor lang getwist, of het gewoon onderwys, in die Schoolen wel nuttig ware. De lange tyd dien men noodig heeft om deze tael magtig te worden, en bekwaem te zyn om naer de hooge Schoolen gezonden te worden, heeft aenleiding tot gewigtige bedenkingen gegeven. Het kan in dit eenvoudig voorſtel het oogmerk niet zyn, om des aengaende eene breede uitweiding te wachten. De verſchillende gedachten der geleerden hebben de veranderingen en verbeteringen dus onderſcheiden opgegeven, dat men, in dezen, veel beter uitkiezen, dan nieuwe regels

voor-

voorſtellen kan. Men heeft over dit onderwerp ſlechts de werken van *Locke* en *Rousſeau* naer te zien: vooral hebben zich hier over uitgelaten de Heeren Schryvers der Zedekundige opvoeding', die de pryzen, in den jare 1763. by de Maetſchappy der Wetenſchappen te Haerlem hebben weggedragen: Byzonder heeft zich hier omtrent uitgelaten K. van der Palm in de vierde Verhandeling §. 61. pag. 92. en vervolgens. Uit het een en ander zal men beſpeuren, dat wanneer de geleerden het ſlechts eens waren, 'er hier wel eene beſchaving ten goede kon gemaekt worden: Doch, zoo lang men geene volkome overeenſtemming vindt, zal men best doen den gewoonen voet te volgen: Terwyl de Heeren Opzieners dezer Schoolen, naer bevind der zaken, van de by die Schryvers gemelde aenmerkingen hun voordeel kunnen doen.

'Er is eene andre Vraeg, die mede aen zeer veele verſchillende bedenkingen onderhevig geweest is: zy is deze: Wanneer moet men de jeugd aen het openbaer onderwys in de Latynſche tale overgeven? 'Er zyn geleerde en agtingswaerdige mannen van oordeel, dat men met de Latynſche, even gelyk met de levendige talen:

by voorbeeld: Het Fransch en Engelsch moest handelen: dat men de kinders, zonder zich aen de regels der tale veel te bekreunen, al vroeg behoorde te gewennen dezelve te ſpreken, dat men dus doende, met weinig moeite, de moeielykſte zinuitingen zou magtig worden en op eene gemakkelyke wyze, het geene nu met veel harsſenbreken geleerd wordt, al ſpeelende zich zou eigen maken.

Ik beken zeer veel achting voor die geleerde Heeren te hebben, echter zyn myne denkwyzen, in dit ſtuk, geheel van de hunne onderſcheiden. Het is zoo, men heeft kinders in de vorige eeuwen gehad en mogelyk worden 'er nog gevonden, die, al zeer vroeg, de Latynſche even gelyk een levendige tael, konden ſpreken. Dan wat was hier de oorzaek van? Niets anders als de byzondre aenleiding die zy door hunne Ouderen of Beſtierderen daer toe hadden: welke gelegenheid ſlechts aen weinigen te beurte valt. Vraegt men: waerom zulks door een geduurig ſpreken in de Schoolen niet zou kunnen bevorderd worden? Ik antwoord, dat wy op zich zelfs, hier niets tegen zouden hebben, wanneer men niet verzuimt om te gelyk de gronden dier tael te leeren, waer voor

de

de Kinders in de eerſte jaren onvatbaer zyn. Dan laten wy recht uit ſpreken: Zyn 'er in deze eerſte jaren geen andre en nuttige kundigheden te leeren? by voorbeeld hunne Moederſpraek, de gronden der Aerdryks- en Hiſtorykunde, de Reken, Wis en Stelkunde, onontbeerlyke kundigheden voor de aenzienelyke burgers van ons Land, welke wetenſchappen men de jeugdelingen veel al te vergeefsch zal pogen in te prenten, wanneer zy 15 of 16 jaren bereikt hebbende, door het afloopen der Schoolen, in hun begrip, ver boven derzelver grondbeginſelen, meenen geſtegen te zyn.

Zyn 'er vroeg uitbottende verſtanden, andere H. de Groots, J. Canters, Anna M. Schuurmans en ſoortgelyke ſieraden van ons gemeenebest, dezen zyn, als zoodanig, buiten ons beſtek: Immers kan het onderwys, in de openbare Schoolen, naer hen niet ingericht worden? Hier moet men de gewoone wys van onderrichten volgen, zal men niet het voordeel van eenige weinigen, maer het gemeene welzyn betrachten. Uit het een en ander ſchynt ons genoeg te blyken, dat kinders van 7, 8 of 9 jaren geene voorwerpen zyn, die men aen het leeren der talen, in deze *openbare Schoolen* moet overgeven. De

De Vraeg blyft dan: Wanneer moet men deze tael op de openbare Latynſche Schoolen beginnen te leeren? Indien men in aenmerking neemt de wys, langs welke men gewoon is deze tael te onderwyzen, en te gelyk acht geeft op de vry gemeene onvatbaerheid der jeugd ben ik, voor my, van oordeel, dat men onze Kinders op zyn vroegst niet voor de twaelf jaren naer dezelven zenden moest; waerlyk was het een of twee jaren later het zou 'er niet erger om zyn: in dezen tyd zyn de jeugdelingen vatbaer om de gronden dier tael te begrypen, te meer, als zy die van hunne Moederſprake vooraf geleerd hebben, wanneer zy dan 5 of 6 jaren met het leeren dier tael doorgebragt hebben, komen zy in de geſchikte jaren, om naer de hooge Schoolen gezonden te worden: wie dus met de twaelf jaren op de Schoolen komt en binnen den tyd van zes jaren deze tael niet magtig wordt, zoude ik raden zich niet op de Studien, maer op een ander beroep toe te leggen. Wanneer zy nu een gelyk getal van 5, 6 of 7 jaren, naer de omſtandigheid van zaken en middelen vereisſchen, op de hooge Schoolen geweest zyn en in de eerſte jeugd de gronden der wetenſchappen, waer van wy boven gewag gemaekt hebben, geleerd hebben,

twyffel

twyffel ik geenszins of zy zullen als bekwame jongelingen van de hooge Schoolen komen. Zy zullen minder voor de verleidingen op de Academien vatbaer zyn en, in hunne Studien, op wisser gronden voortgaen. Ook kan het eenen Leeraer, Rechtsgeleerden of Geneeskundigen niet schaden, dat hy zyne mondige jaren bereikt heeft, alvorens hy zyn beroep begint te oeffenen. Wil men voorts zien welke voordeelen uit het naervolgen van het geen ik hier voorgesteld heb, volgen, men leze de vertogen over de Zedekundige Opvoedinge, der Maetschappye te Haerlem ingeleverd, van welken ik reeds boven gewag gemaekt heb: Indien deze verandering al niet algemeen mogte aengenomen worden, om dat de eerzucht de Ouders veel al prikkelt om Kinders te hebben die al vroeg de Latynsche Schoolen zyn doorgeloopen, elke stad, wat zeg ik, elk burger kan hier zyn voordeel doen: Ik stap hier van af en ga over tot de Schoolen waer in de Fransche, Engelsche, Hoogduitsche of andere talen der nederlandsche jeugd, ter volmakinge hunner opvoedinge noodig, worden onderwezen. —

Hoe

Hoe onontbeerlyk de kennis van vreemde talen voor de jeugdelingen, die men tot den Koophandel, Krygsdienst of andre byzondere oogmerken oplegt, zy, kan ligt begrepen worden. Naerdien nu elks vermogen niet toelaat zyne Kinders byzondere Meesters te geven, worden de openbare Schoolen, om deze talen te leeren, hoogst noodig. —

Indien het hoofdöogmerk dezer verhandeling ware, deze Schoolen alleen te behandelen, zouden wy dezelven in twee soorten: te weten, in *kost* en *gemeene* Schoolen, onderscheiden, en dan van elk derzelven, naer heuren aert en byzondre gebruiken spreken. Dan, nu wy ons voornamelyk tot de nederduitsche Schoolen moeten bepalen, zal ik myne verbeteringen en aenmerkingen meest laten gaen omtrent zulke dingen, die, of met de nederduitsche Schoolen gemeen zyn, of op de beschaving en het voordeel derzelven betrekking hebben.

Voor eerst: Zal ik eenig onderzoek doen aengaende de personen welken men, om de jeugd te onderwyzen, in deze Schoolen moest verkiezen, en

hoe-

hoedanig hun onderwys moest ingericht zyn.

Ten tweeden: Spreek ik van den aenleg dier Schoolen. In hoe ver zy al of niet, in de plaetſen waer zy gehouden worden, nuttig zyn.

By elk dezer ſtukken zal ik de verbetering en beſchaving door allereenvoudigſte en zeer min kostbare regelen voorſtellen. —

De eerſte vraeg hier te overwegen is: welke zyn de bekwaemſte perſonen om onze jeugd de vreemde talen te onderwyzen? —

De gedachten onzer Landgenoten zyn hier zeer onderſcheiden. Verre de meeſten hunner zyn van oordeel, dat men, om de vreemde talen te onderwyzen, zulke perſonen, die van het land, waer die talen geſproken worden, afkomſtig zyn, moest verkiezen. Men geeft hier deze reden van. Voor eerst: zeggen zy: Wie is 'er meer en beter in ſtaet om deze talen te ſpreken of te onderrichten, dan zy die dezelve van hunne teedre jeugd af geſproken hebben? Hebben dezen niet alleen het

het ware dialect, of de zuivre uitspraek en kunnen zy die niet best andren mededeelen?

Ten andren: Dewyl zy onze Moederspraek niet magtig zyn, worden de Kinders genoodzaakt geduurig met hun te spreken en gewennen zich dus ongevoelig en als van zelfs aen de moeielykste zinuitingen, waer door zy binnen korten tyd de geheele tael magtig worden.

Dan laten wy deze reden eens een weinig nader inzien en wy zullen bemerken, dat een zekre trek, onzen Landäert zoo eigen, om vreemdelingen boven onze eigen inwoonders te bevoorrechten, en niet de opgenoemde reden 'er de ware oorzaek van zy.

Is 't niet enkel inbeeldig te denken, dat men van vreemdelingen alleen het juiste dialect zou moeten leeren? Is niet de tongval by alle volken, naer de byzondre plaetsen daer zy woonen, zeer onderscheiden? Hebben onze Nederlanders, door de moeilykheid onzer sprake niet het vermogen om alle levendige talen magtig te worden? Doet hier by, dat wy, in ons midden een aantal Landgenoten hebben, die

die van genaturalizeerde vreemdelingen afkomſtig zyn en zekerlyk bekwame voorwerpen, tot dezen post, kunnen worden.

Wat de andre reden belangt. Een bekwaem Meeſter, die zyne Leerlingen eene vreemde tael zal onderwyzen, maekt byzonder zyn werk dat zy, door een geduurig ſpreeken, zich de tael magtig maken, en dewyl het levendige talen zyn, moet zyne School een levendig afbeeldſel van het land, welks tael in dezelve geſproken wordt, wezen. Des heeft een vreemdeling hier niets vooruit. Men zou zelfs in aenmerking kunnen geven, of een Meeſter, die te gelyk onze Moederſpraek magtig is; niet beter in ſtaet zy om hen al ſprekende te doen leeren, dewyl hy de meening hunner zinuiting best verſtaet en hen, onder het ſpreken, onderrichten kan? Doch laten wy nu eens zien, hoe gevaerlyk het ſomwyl zy, zyne Kinders aen Vreemdelingen toe te vertrouwen.

Wat hebben wy dierbarer dan onze Kinders? moeten wy niet de uiterſte zorg dragen dat hun aert niet bedorven, noch hunne zeden verbasterd worden? Hoe noodzakelyk is het dan, dat wy hen, aen wier zorg wy hunne teedre jeugd overlaten,

ten, grondig kennen. Dan, wat is 'er van deze Vreemdelingen! De meeſten hunner kennen wy niet; velen zyn 'er wier zeden en godsdienſtige begrippen verre van de onzen verſchillen, andren betoonen zich oploopend en ſchynen weinig achting voor hunne opvoedelingen te hebben; ten zy dezen zich in hunne begrippen en gedragingen geheel naer hen in alles ſchikken. Zouden wy hier niet een deel van de oorzaken vinden waerom 'er veele van onze Nederlanderen zoo verbasterd zyn? Dan laten wy hier nog eene andre reden by doen: zyn deze vreemdelingen wel in ſtaet om de Kinders dat geen, het welk in die jaren, in die Schoolen, behoorde geleerd te worden te onderwyzen? veelen hunner bezitten geene andre kundigheid dan de tael van hun land; het Schryven en Cyferen, twee zaken voor onze jeugd onontbeerlyk, zyn hun meestäl onbekend; de gronden der tale, waer in zy onderwyzen, weeten velen niet, des zou men haest moeten vragen hoe het mogelyk zy, dat zy dus boven onze Nederlanders gekozen worden? Waerlyk om geene andre oorzaek dan uit een trek om vreemdelingen boven onze eigen Landgenoten voor te ſtaen. Eene neiging die door lang beſtryden, in onze dagen, een weinig ſchynt

te verminderen, waerom wy ook hoopen dat deze onze aenmerking te meer grond vinden en voordeel doen zal. Wat moet men hier ter verbetering en beschaving in 't werk stellen?

Uit het geen wy boven voorgesteld hebben blykt, dat wy onze welmeenende Nederlanders, ter verbetering onzer Schoolen, willen aenbevolen hebben, geene andre Meesters voor hunne Kinders te verkiezen dan dezulken welken by ons geboren en opgevoed zyn. Reeds heb ik aengetoond dat het ons aen geen lieden, die zich hier toe kunnen bekwaem maken, ontbreekt. Het voornaemste vereischte in zoodanig een is de Tael. Deze moet hy vaerdig spreken en grondig verstaen. Alvorens hy tot het onderwyzen toegelaten wordt, dient hy, door het afleggen van een vaerdig examen, de proeven van zyne bekwaemheid, in alles waer in hy de jeugd onderrichten wil, te geven. Van zulk een examen, zal ik by de behandeling van het tweede deel nader spreken. Nu hebben de Ouders slechts te kiezen. In deze keus nochtans moet de voorzichtigheid de voornaemste rol spelen, opdat men uitzoeke zulke Onderwyzers, wier zachte aert en oordeelkundige leiding, benevens de

bestiering van het verstand der Kinderen ook de verbetering van hun harte ten doel hebben. Dus heb ik het eerste lid van dit voorstel afgehandeld en aengetoond: welke de bekwaemste personen zyn om de jeugd in de vreemde talen te onderwyzen. Gewis een voornaem stuk, het geen niet weinig ter beschaving en verbetering dier Schoolen strekken kan. Nu zal ik onderzoeken: Hoe men op de beste wyze het onderwys moet inrichten om der jeugd tot voordeel te zyn.

Wanneer wy de Schoolen waer in de vreemde talen, hier te Lande, onderwezen worden, bestendig en onpartydig naergaen, verwonderen wy ons geen oogenblik dat 'er zoo veele Nederlanders zyn, die, in hunne jeugd, de talen geleerd, maer naderhand alles vergeten hebben. Wat al aenmerkingen zouden wy kunnen maken. Zoo op de Leerboeken, als de wys op welke men zich van dezelve bedient, wy zullen het een en ander, zoo kort mogelyk, voorstellen; om 'er de noodige verbeteringen uit af te leiden.

Voorzeker ontbreekt het ons aen geene Spraekkunsten en opstellen waer in de vreem-

vreemde talen, tot dienst der jeugd, voorgesteld worden. Het waere te wenschen, dat men in deze opstellen wat meer de eenvoudigheid betracht en naer de vatbaerheid der jeugdelingen gezien hadde: vooral dat de Schryvers een weinig meer kundigheid van onze nederlandsche Sprake bezaten: Hier door kon de jeugd in eene vreemde en te gelyk in hunne Moedersprake onderwezen worden. Men kan hier by doen, dat 'er, in deze werken, eene zekre opklimming, naer de vordering der jeugd, diende in acht genomen te wezen; waer door men het verstand allengskens van het gemakkelyke tot het moeielyker bragt en den voortgang geregelder maekte. Alles wat wy hier omtrent ter verbeteringe en beschavinge kunnen zeggen is, dat wy hartelyk wenschen, dat 'er eens een geleerd en in vreemde talen ervaren man moge opstaen, die het voor zich niet te laeg schat om eene allereenvoudigste Spraekkunst in de onderscheiden talen op te stellen, dezelve in byzondre deeltjens verdeeld, opdat deze als een model, waer naer alle vreemde Spraekkunsten ingericht moesten zyn, mooge dienen: Waerlyk hy zal een groot werk verrichten en der Maetschappye eenen merkelyken dienst gedaen hebben. Hoe groot dit gebrek zy, nog

veel grooter is 'er in het onderwys zelfs. Dit laetste heeft zynen grond voornamelyk in de onkunde der Meesteren; verre de meesten hunner weten de eerste beginsels der talen niet, wel ver van den waren grond derzelven te kennen. Nu laet men de jeugd volgens de bovengenoemde opstellen van buiten leeren, zonder hun eenig begrip van het geen zy leeren te geven; waer door het ontwyffelbaer moet volgen, dat zy in de ware kennis der tale onkundig blyven. Welke vorderingen kan men verwachten van een' jongeling die heeft leeren Conjugeeren, Declineeren en Themata maken, enz. terwyl noch zyn Meester, noch hy, weten wat de Spraekdeelen zyn, of op hoedanig een wys de woorden moeten geschikt worden om eene goede reden uit te maken? Men zou voorzeker onze Taelmeesters en hun Schoolwerk te kort doen, indien men dit gezegde tot allen, zonder onderscheid, wilde uitstrekken. Dan ik ben wel, en na een grondig onderzoek, overreed, dat 'er maer weinige Schoolen zyn, waer in men, even gelyk in de Latynsche, de talen, volgens de gronden onderwyst. Moet men hier niet de ware reden zoeken, dat, gelyk ik boven zeide, velen in hunne jeugd talen leerden, maer naeuwlyks hunne

Schoo-

Schoolen verlieten, of, binnen korten tyd, al het geleerde vergeten hadden? wat zal men hier ter verbeteringe en beschavinge voorstellen? Hoe zal men het in dezen best op eenen eenparigen en bestemden voet brengen?

Het valt zeer moeielyk een voorschrift, naer het welk zich alle Meesters, in het onderwys, zouden moeten schikken, voor te schryven. Een verstandig man schikt in zyne Lessen zich meest naer den aert der zaken. Hy stelt zich zynen Leerling, wiens vermogens en bekwaemheden hy grondig kent, in deszelfs sterk en zwak voor, en tracht van stap tot stap, hem, naer gelang der zaken, in het geen hy onkundig is, te onderrichten. —

Dan, het gezegde verhindert niet dat 'er zyn algemeene en beproefde wegen die, bestendig in het werk gesteld, de jeugd eene volledige kennis in de gronden der Talen zullen geven. Ook zal een Oordeelkundig Meester nimmer weigeren iets, dat voor zyne Leerlingen nuttig kan zyn, naer te volgen. Wy achten het dierhalven niet onvoegelyk, ja hoogst noodig, om, daer wy bezig zyn regelen ter beschavinge en verbeteringe der Schoolen voor

te ſtellen, eene wys op te geven, door welke de jeugd, zoo wel in de gronden hunner Moederſprake als in die der tale, welke zy leeren, zal vatbaer worden. Wy zullen hier echter zeer kort zyn: terwyl wy hier ſlechts een plan, dat, naer bevind der zaken, vermeerderd en uitgebreid kan worden, pogen voor te ſtellen.

Het Spellen en Lezen is voorzeker het eerſte het geen de jeugd, by het leeren eener vreemde tale, moet onderwezen worden. Wanneer de Kinders hier in ervaren zyn wilde ik hen grondig de kennis der Spraekdeelen doen opmerken. Dit werk is niet zoo moejelyk als men veel al denkt; immers zoekt men deze op de Latynſche Schoolen al vroeg de aenkomende in te prenten? Zeer gemakkelyk doet men eenen Leerling zien, welk onderſcheid 'er tusſchen een *Werk-* en *Zelfſtandig* woord is, dit gekend zynde zullen zy ligt bemerken, dat de *Toevoeglyke* woorden dezelfde betrekking op de *Zelfſtandige* als de *Bywoorden* op de *Werkwoorden* hebben: waer uit men kan zien of een woord *Toevoeglyk*, dan of het als een *Bywoord* gebruikt wordt. Voorts kan men, door veele voorbeelden, aenwyzen, dat in de plaets van vele *Zelfſtandige* en *eigennaemwoorden* van perſo-

nen,

nen, om de geduurige herhaeling te vermyden, andere woorden, die de zaken uitdrukken, gebruikt worden: zie daer de kennis der *voornaemwoorden.* Verder zal men hem aenwyzen, hoe ſommige woorden, of aen de *Voornaemwoorden*, of aen de *Werkwoorden* deelnemen, waerom zy *Deelwoorden* genaemd worden. De overigen als de *Voegwoorden*, *Voorzetſels* en *Tusſchenwerpſels* zyn volſtrekt onveranderlyk; en volgens hunne benaming genoegzaem bekend, zy kunnen gemakkelyk begrepen en onderwezen worden. Dit eerſte en voornaemſte deel der Spraekkunst kan niet genoeg ingeprent worden, zonder het zelve wel te verſtaen, is alles als vruchteloos, in tegendeel, dit eenmael begrepen zynde, zal het overige gemakkelyk en als zonder moeite geleerd worden.

Na deze kennis verkreegen te hebben, zou ik met mynen Leerling tot het buigen der Zelfſtandige, Toevoeglyke en Deelwoorden en het tydvoegen der Werkwoorden overgaen; deze laten zich gemakkelyk van buiten leeren. Hier kan men byvoegen de regeering der zelfſtandige bedryvende werkwoorden en der voortzetſelen; dus legt men eenen vasten grond om tot de Conſtructie ofte Samenvoeging der woor-

 den

den en der reden over te gaen. Nu vormt een oordeelkundig Meester verscheiden vragen, om den Leerling wel te doen onderscheiden, in welk eenen naemval elk woord staet, en doet hem de kracht der tael smaken. Wanneer deze gronden wel gelegd zyn, twyffel ik geenszins, of de Leerling zal vatbaer zyn, om het geen in de Syntaxis of woordvoeging gezegd wordt, duidelyk te verstaen. Deze heeft de Meester hem slechts te doen lezen en herlezen, en 'er eene duidelyke uitlegging van te doen, voorts al het geleerde hem in zyne Themata te doen opmerken, en 'er is grond dat hy, al vry rasch, in dezelven, en alles wat hem onderwezen is, volkomen ervaren worden zal.

Zie daer een kort voorstel het geen een bekwaem Meester, naer zyn oogmerk, zal kunnen uitbreiden en schikken. Men zal hier gemerkt hebben hoe weinig ik van het van buiten leeren gesproken heb, ik heb dit met opzet gedaen, waerlyk 'er is geen werk meer lastig en min nuttig: Die vlug in het van buiten leeren zyn, vergeten wel rasch het geen zy geleerd hebben, die niet vaerdig in het zelve zyn, kunnen niet anders dan met moeite, en somwyl met slagen en dreigementen, tot het

zelve

zelve gebragt worden. Des oordeel ik, dat men 'er slechts zoo veel als tot verkryging van eenige woorden noodig is, gebruik van moet maken; en dat het zeer noodig zy, dat wy, in het opgeven der verbeteringen van onze Schoolen, den Meesteren waerschuwen, om hunne Leerlingen niet meer te doen van buiten leeren dan hoogstnoodzakelyk is. Ik zal in myn tweede deel wel gelegenheid hebben om hier nog iets van te zeggen. Des keer ik tot myn opgegeven plan weder, en durf 'er met grond van zeggen dat wanneer men, in de Schoolen van het zelven gebruik maekt; de Leerlingen, gesteld dat hunne Meesters de grond der tale die zy onderwyzen, zelfs verstaen, vry bekwamer dan door het hedendaegsch onderwys zullen worden. Nog zal men hier door dit voordeel bereiken, dat zy, die op zulk eene wys onderwezen zyn, te gelyk in den grond van hunne moedersprake zullen kundig worden, het geen maer weinigen van onze Jongelingen gebeurt, schoon 'er aen hunne opvoeding noch kosten noch moeite gespaerd worden. Nu zal ik, volgens myne opgaef, nog spreken van den aenleg, het nut en de wys van bestaen dier Schoolen.

Niets

Niets is gemeener in ons Land dan dat de Schoolen waer in de vreemde, dat zyn de Fransche of Engelsche talen geleerd worden, in hunnen aenleg, te gelyk tot kost- en gemeene Schoolen geschikt worden, insgelyks dat in vele Schoolen onze Nederlandsche Spraek tevens met de vreemde tael onderwezen wordt. Twee gebreken, die niet dan de uiterste verwarring kunnen te weeg brengen, en der Jeugd nadeelig zyn. Men behoeve slechts een weinig opmerking te gebruiken, en men zal bespeuren, dat de jonge Heeren, wier gantsche opvoeding aen hunnen Meesteren wordt toevertrouwd, veel moeten lyden, wanneer de Meester nog met de zorg van anderen overladen is. Aen den anderen kant loopen deze laetsten veel gevaer om slechts als een bywerk, met veel achteloosheid, behandeld te worden. Nog nadeeliger is het eene School tot Fransch of Engelsch enz. en te gelyk tot Nederduitsch aen te leggen. Dit geschiedt veel al in de Steden, daer de Meesters geen genoegzaem bestaen hebben om van het behandelen eener tael alleen te leven; of wanneer zy, eene tael meer dan hunne moederspraek bezittende, zich vleijen in staet te zyn om in die tael, benevens in hunne moedersprake, onderrichting te geven; voor-

al

al grypt dit op de aenzienlyke Dorpen van ons Land plaets; de voornaemſte perſonen, veeltyds om hunner eigen Kinderen wil, of het voordeel dat zulke plaetſen, uit het vertier der Kostſchoolen, vermeenen te trekken, worden aengezet om geene andre Meeſters te begeeren dan zulken die in ſtaet zyn om een bloeijend Kostſchool op te richten.

Hoe ſchoonſchynend of ingebeeld zulk een voordeel is, valt niet moejelyk aen te toonen. Het is waer men verkiest Taelmeeſters, die ſomtyds eenen goeden naem verkregen hebben, maer men denkt niet dat, wanneer zy niet zeer naeuw van geweten zyn, in plaetſe van bekwame Meeſters die hunnen pligt omtrent de Dorpſche Jeugd betrachten, te hebben, verkozen, dit werk wordt overgegeven aen Ondermeeſters die, niet zelden, meer hun eigen belang dan het nut dier kinderen ter harte nemen; of die in hun beſtier zeer verſtandeloos en ongeſtadig zyn. Ik mag dit ſtuk hier te meer uithalen, omdat het voornamelyk op de Nederduitſche Dorpſchoolen betrekking heeft; in hoe ver ik hier den ſpyker op het hoofd ſla, zal elk, wie zyn verſtand gebruikt, ligt kunnen beöordeelen: Laet men anders onderzoeken, of de

Jeugd

Jeugd van fommige Dorpen, daer bekwame nederduitfche Meefters zyn, niet ver zal overtreffen die plaetfen daer men Franfche Kostfchoolen heeft, en men zal myn gezegde wel haest bevestigd zien.

Dan hier is de vraeg: Hoe zal men dit kwaed tegengaen? op welk eene wyze de Kost- van de gemeene Schoolen onderfcheiden, en de Taelmeefters verpligten om op hunne Schoolen flechts ééne tael te onderwyzen?

Hoe moejelyk deze voorgeftelde vragen, in den eerften opflag, mogen fchynen, niets is gemakkelyker dan hier eene merkelyke verbetering en befchaving te maken.

Voor af vooronderftel ik, dat niemand tot Taelmeefter moet aengefteld worden, ten zy hy, by wyze van een examen of onderzoek, proeven van zyne kundigheid gegeven heeft. Wanneer nu zulk een Meefter verlof verwerft, om onze jeugd in eene tael te onderwyzen, behoort hy zich te bepalen, of zyn oogmerk zy een Kost- of gemeen School op te rechten: Dit vastgefteld zynde, zal hy zich verbinden om zich alleen by zyn Kostfchool te

te bepalen, of in zyn gemeene School niet meer dan eene tael te gelyk te onderwyzen. Ten einde dit voorgeſtelde nu op eenen beſtendigen voet onderhouden worde, hebben ſlechts de Opzieners der Schoolen, waer van ik in myn tweede deel ſpreken zal, een wakend oog te houden: dit heeft maer eenige weinige jaeren in zwang te gaen, en de zaek zal als van zelfs vlotten.

Dan hier ryst eene bedenking, die ik niet voorby kan gaen, zy is deze: Indien men de Schoolen dus naeuw beperkt, zullen de Meeſters een deel van hunne Schoolieren verliezen: op welk eene wys zullen zy dan een beſtaen verkrygen? om de opgegeven zwarigheid uit den weg te ruimen moet men opmerken.

Voor eerst: wanneer men den voorgeſtelden weg inſlaet, zal het getal der Meeſteren, die in vreemde talen onderwyzen, merkelyk verminderen; velen zullen genoodzaekt zyn zich by het onderwyzen hunner moederſprake alleen op te houden, bewust dat hunne kundigheden veel te gering zyn, om, uit het onderwys eener vreemde tale alleen, hun onderhoud te verkrygen.

Ten

Ten tweeden: Uit kracht van het examen zal niemand, die geene genoegzame kundigheid bezit, zich durven aengeven; waer door veele Vreemdelingen zullen geweerd worden, en 'er alleen zoo veel overblyven als 'er een goed en deftig bestaen uit zullen kunnen trekken.

Hier kunnen wy bydoen, dat ook de Loon voor het onderwys merkelyk zal kunnen vermeerderd worden: Immers is het eene bekende zaek, dat het groot aental Onderwyzers, zelfs de bekwame Meesters, hindert, eenen behoorlyken Loon voor hunnen arbeid te bedingen; Doe hier by, dat, daer de vaerdigheid der Meesteren vermeert, menschen, die in staet zyn hunne kinders in vreemde talen te laten onderwyzen, nimmer karig zullen vallen om de moeite, die aengewend wordt, te betalen. Laten wy eens, door eene kleene proef myn gezegde nader staven.

Wy stellen dat een Meester, die in de Fransche of Engelsche talen, onderwyst, een aental van dertig leerlingen heeft; over de grootheid van dit getal zal zich niemand beklagen, dat hy dezen des morgens van 9 tot 12, en des nadenmiddags van 2 tot 4 uuren onderrichting geeft.

Wie,

Wie, die van een goed onderwys en van de vordering van zyn kind verzekerd is, zal zulk een' Meester *f* 50 : 0 : 0 in het jaer voor zyne moeite weigeren? Die zulks niet betalen kan, zal best doen zyne kinders geene vreemde talen te laten leeren. Zie daer een inkomen van *f* 1500 : 0 : 0 's jaers. Nu heeft hy nog den gantschen avond voor zich, behalven de voordeelen die uit zyn verschot ryzen. Is dit geen inkomen dat, met reden, voor het huisgezin van een' Schoolmeester genoegzaam is? Wat nu de Kostschoolen betreft: Gemerkt dezen Meesteren niet alleen, of voornamelyk, de zorg der talen, maer ook de beschaving van den geest en het verstand is aenbevolen, zal niemand hen, daer hun de bloei der nederlandsche Jeugd is toevertrouwd, eenen ruimen loon weigeren. Zie daer de zwarigheden opgelost. Ik heb aengetoond, hoedanig de Schoolen waer men in de vreemde talen onderwyst, moeten ingericht zyn, om het meeste voordeel te bejagen, op welk eene wys deze onderrichting moet geschieden en waerdoor alles in orde kan gehouden worden. Dit schat ik genoeg te zyn, om aen myn eerste deel te voldoen. Ik heb met opzet niets van de Schoolen der jonge Jufferen gezegd: omdat het geen ik van

 de

de opzieneren der Schoolen en het leeren der vreemde talen aengemerkt heb ook op dezen, naer hunnen ſtand, kan toegepast worden, doch voornamelyk, omdat het voorſtel vooral de Nederduitſche Schoolen betreft, waeronder men, voor zoo ver ik weet, geen Schoolen der Jufvrouwen heeft. Nu zal ik tot het meer voorname overgaen, terwyl wy hier weder eenige dingen, die ook betrekkelyk tot het eerſte deel kunnen gemaekt worden, zullen aentreffen.

Hoe noodig een naeuwkeurig onderzoek aengaende den aert en het geſtel der Nederlandſche Schoolen zy, blykt uit de natuur der zake zelve. Nederland is ons Vaderland, Nederlands Jeugd de onze, derzelver welſtand te behartigen is de pligt van elk Vaderlander, wat zeg ik een voornaem deel van zynen Godsdienst. De Wel-Ed. Maetſchappy, die wy de eer hebben dit vertoog aen te bieden, heeft ook deze tot haer voornaem doelwit. Zy eischt van ons dat wy alle de mogelyke verbeteringen en beſchavingen, die in de Nederduitſche Schoolen kunnen vallen, zullen opgeven. Dan wat is hier niet al te verbeteren! het gantſche Schoolwezen. De Meeſters zyn veel al onkundig, zoo

dat

dat men 'er zelfs een ſpreekwoord van ontleent; hunne verrichtingen werktuigelyk, de inzichten hunner Schoolen misſen het rechte doeleinde, en maer weinig boeken zyn naer de vatbaerheid en den ſtaet der Jeugd geſchikt. Doe hier by dat 'er een groote verſcheidenheid in de Schoolen plaets grypt: dit alles maekt deze ſtof, hoe eenvoudig in zichzelve, ten uiterſte moeielyk. Te meer daer men, naer myn oordeel, in het voorſtel der verbeteringen en beſchavingen zeer eenvoudige en overredende middelen gebruiken moet, opdat de Meeſters dezelven uit al hun vermogen, gebruikende, hier getrouw de behulpzame hand bieden en deze verbeteringen niet ſlechts beſchouwend maer werkdadig ter uitvoer mogen gebragt worden. Dit einde heb ik my voorgeſteld, de gebreken zal ik, zoo veel mogelyk uit den ſtand der Schoolen bewyzen. De beſchavingen zoo opgeven, dat ze algemeen, en op elke plaets in 't byzonder in 't werk kunnen geſteld worden. Ik ga ter zaek over.

De Nederduitſche Schoolen kan men in twee onderſcheiden ſoorten verdeelen.

I. In zulken: daer het onderwys ten koſten der Ouderen gegeven wordt.

II. In andren, waerin de kinders voor rekening der Steden of armen het onderwys ontvangen.

In alles wat de Meesters, de Leerboeken, het onderwys, met één woord, de gantsche Schoolhouding betreft, is geen merkelyk onderscheid, om welke oorzaek wy, in onze verhandeling, deze orde zullen houden: dat wy

1ste Spreken over de Nederduitsche Schoolen in 't gemeen; en opgeven alles wat wy ter hunner beschaving en verbetering zullen dienstig oordeelen. —

2den Zal ik eenige aenmerkingen over de Armschoolen maken, welke aenmerkingen hunne betrekking zullen hebben: op den aert dier Schoolen, het onderwys in dezelven, zoo als het overeenkomstig den stand dier Kinderen moet geschikt zyn, eindelyk het ware oogmerk dat men zich in deze liefdedaed behoort voor te stellen.

Wanneer wy de Nederduitsche Schoolen, zoo in de Steden als ten platten Lande, derzelver inrichtingen, de Kinders, hunnen staet en jaren, de wys op welken zy onderwezen worden, met één woord, den

den gantſchen ſtaet dier Schoolen, bezien, vinden wy een aental van waernemingen, die ons opleveren den grondſlag eener opgave tot verſcheiden verbeteringen, welken, eenmael op eenen beſtendigen voet gebragt, het heil der Nederlandſche Jeugd zouden uitwerken. Doch, om in zulk eene zee van zaken behoorlyk te ſlagen, en te gelyk het oordeel myner Rechteren gemak aen te brengen, zal het noodig zyn eene verdeeling der zaken, langs welken ik myn plan zal laten afloopen, op te geven. Wy zullen ſpreken

1ſten Van de Beſtierderen of Meeſteren dier Schoolen.

2den Van de Jeugd die in dezelven onderwezen wordt.

3den Van de boeken die gemeenlyk gebruikt worden.

4den Van de wys op welke men die gebruikt.

Telkens zullen wy uit de kennis van het misbruik den weg ter verbetering afleiden.

'Er is geen naem die meer achting en eerbied verdient dan die van Meester, het waer te wenschen dat zy allen die denzelven dragen, door hun verstand, geaertheid en wyze van verkeer zich denzelven waerdig maekten. Dan hier is geen kleen gebrek. Moet men zich niet ten uitersten verwonderen, dat 'er zyn een groot aental, die buiten staet zyn eenen behoorlyken brief te schryven? wat zeg ik, te kunnen boekstaven of spellen? hoe kleen is het aental der geenen die eenige, zelfs maar eenige geringe kennis hunner moederspräke hebben? veelen schynen door een geduurig verkeer met de Kinderen een soort van houding en trotsheid verkregen te hebben, waerdoor zy by de Kinders als statige en ongenaekbare wezens, doch by de Weereld als pedanten en zotten aengezien worden. In de Steden ziet men veel al Schoolmeesters die nergens minder dan tot dien post opgelegd zyn; menschen die, te traeg om te werken, dit zittende leeven verkozen hebben. Eertyds pleeg men op de Dorpen meer te zien op eene schoone stem, om eenige toonen langdradig op te deunen, dan op een verstandig en deugdzaem man. Ik zwyg van zulke plaetsen daer men onbekwame dienstboden, die men anders niet wel wist te plaetsen, het

School-

Schoolmeester-ampt opgedragen heeft. Ik beken openhartig, dat ik met schroom en tegenzin deze dingen opgeef; het zy ver van my, dat ik zou durven of willen denken, dat zy allen met dat euvel besmet waren; dan was onze Jeugd ongelukkig; neen, daer zyn 'er die in de geleerde weereld blyken van oordeel en kundigheid gegeven hebben, aen wier zorg de Jeugd niet dan met eerbied en toegenegenheid, tot aen het einde hunner dagen, denken zal. Dan dit getal is kleen; ons vertoog is ingericht, om hetzelve te vermeerderen; daer toe zyn wy genoodzaekt om de gebreken, in heuren waren aert voor te stellen, opdat wy de noodige middelen ter verbetering kunnen opgeven. Om hierin recht te slagen is hoogst dienstig, dat wy de reden van zulk een verregaende onkunde in de Meesteren eens nader onderzoeken: hier door zullen wy het kwaed zoo veel te beter in zynen aert kunnen tegen gaen.

De eerste reden der onkunde komt uit het groot aental der Meesteren, het geen men, in weerwil van hunne zeer geringe inkomsten, vindt. In veele Steden zyn 'er ten minsten $\frac{1}{3}$ meer dan genoeg om het werk waer te nemen. Dorpen die slechts 5 of 6

honderd guldens in het jaer opbrengen, zyn niet zoo rasch ledig, of men ziet een' aendrang van Meesteren, die in getale groot, maer in kundigheden kleen zyn. Wat is hier het gevolg van? Vele kundige Lieden, die anders niet ongenegen zouden zyn zulk eenen post te begeeren, worden afgeschrikt, te meer daer, in het verkiezen, om reden reeds boven opgegeven, veel al de minst bekwaemste worden voorgetrokken.

Een tweede reden is: Omdat de meeste Schoolmeesters zich van hunne jeugd af, niet op dien post hebben toegelegd. Is het in alle beroepen noodig dat men, van zyne eerste jaren af, door alle de standen heenen loopt, om den waren aert van zyn werk te leeren kennen; het is niet min waerachtig met dit beroep. Hier moet men niet slechts zyn werk van de eerste gronden af en de wys op welk het geleerd wordt kundig zyn, maer men moet als 't ware met de jeugd zelfs opgegroeid wezen, om heur zwak en sterk te weten, om en hier van, Meester geworden zynde, zyn voordeel te doen.

Eindelyk omdat, voor al in ons Land, het Schoolmeesterschap zedert vele jaren in een soort van minachting by velen ge-

raekt

raekt is. Ik weet wel dat het windrig gedrag van velen hier de oorzaek van geweest zy, doch dit laet niet na, dat vele geſchikte lieden, die anders hunne kinders tot dit werk zouden afgezonderd hebben, nu voor hen iets anders ten beroepe verkiezen. Waer uit dan vloeit, dat vele gemeene lieden, zonder opvoeding, hunne kinders tot Schoolmeeſters aenleggen, waar door deze post, die anders uit zichzelven achtingswaerdig is, van onkundige lieden moet worden waergenomen. Uit deze drie opgegeven redenen zal men de oorzaek van den ſlechten toeſtand der Meeſteren kunnen begrypen, en, als van zelve de middelen ter verbeteringe beramen; dan, naardien dit het hoofdoogmerk van het geheele voorſtel is; zullen wy, om in alles duidelyk te zyn, eerst onderzoeken, welke kundigheid een nederduitsch Meeſter moet hebben, wanneer hy, tot nut der jeugdelingen, zynen post bekleeden zal.—

Even gelyk alle menſchen onderſcheiden vermogens en kundigheden bezitten, en 'er geen beroep is of zy die het waernemen hebben 'er verſchillende bekwaemheden toe, zoo is het ook met de Schoolmeeſteren; deze zal altoos in vermogen boven geenen uitmunten en met grooter

vaerdigheid zyn beroep dan een ander waernemen ; dit belet echter niet dat 'er zyn byzondere kundigheden, die aen byzondere posten alleen eigen zyn, in dewelken zy, die 'er anderen in moeten onderwyzen, behooren ervaren te zyn. Om nu te zien wat eenen nederduitſchen Schoolhouder te weten noodig zy, heeft men ſlechts in te zien wat werk hy, in zyne School, zyne Leerlingen moet onderwyzen.

Het eerſte dat een nederlandsch Meeſter zyne jeugdelingen moet doen leeren, is het *Spellen* zyner moederſprake. Is het niet te beklagen als men in de brieven of andere Schriften van Schoolmeeſteren de gebreken by meenigten verſpreid ziet! Dit is maar al te waerachtig; dat het min bekend is, komt dat 'er ſlechts weinig menſchen over de Spelkunst kunnen oordeelen, en dat dit gebrek alrede, door de onkunde der Meeſteren, algemeen is doorgedrongen. Het is waer, dat onze nederduitſche Spelling, tot nog toe, in alles op geenen eenparigen voet gebragt is, dan de gebreken waer van ik hier ſpreek, raken eigenlyk deze geſchillen niet. Een nederduitsch Schoolmeeſter moet dus eene goede kennis van de Spelling onzer Sprake hebben. Hy moet

moet niet alleen de gemeene boeken, die men in zyne School gebruikt, hier over gelezen hebben, maer hy dient 'er onze taelkundige Schryvers op naer te zien, opdat hy eindelyk eenen vasten grond verkryge. Zoo ver gevorderd zynde, zal hy zyne Leerlingen hier in grondig kunnen onderwyzen. Hier mag een Meeſter niet ligt afſtappen, de Spelling is de grond van alles wat een nederduitsch Meeſter onderwyzen moet. De Ouders zullen niet kwalyk doen om, in dezen, de gangen van den Meeſter naer te gaen; by verzuim 'er hem toe aan te zetten, opdat de jeugdeling goeden voortgang make. Zie daer de eerſte zaek die een Meeſter bezitten moet, welker kennis voorzeker iets ter verbetering en beſchaving onzer Schoolen toebrengen zal.

Het *Lezen* is de tweede kundigheid waar in een Meeſter ervaren behoort te zyn. Weinig menſchen zyn 'er, die grondig wel kunnen lezen. Een goed Lezer moet, door de buiging zyner ſtemme, de kracht der zaken en woorden die hy leest uitdrukken, en ſchoon hy nimmer de gebaren van eenen Toneelſpeeler moet naäpen, noch windrig, noch verveelend moet zyn, behoort hy echter, door zyn lezen, de aendacht

dacht zyner hoorderen op te wekken en anderen van zelve te doen opmerken, dat hy verſtaet, het geen hy leest: Voorzeker moet men den Bybel anders dan de Courant lezen. Wie weet niet welk een onderſcheid van ſtyl 'er tusſchen een dichtſtuk en het onrym is? Dit moet een goed Lezer alles in acht nemen. Hy moet de aendacht gaende houden, zich zelven en anderen vermaken. Hoe nuttig is 't, dat zulks der jeugd ingeprent en duidelyk onderwezen worde? Welk een invloed dit op hun gedrag heeft, wordt van weinigen opgemerkt. Een Jongeling die wel kan lezen, vermeerdert, wanneer men hem ſlechts de noodige boeken geeft, al lezende zyn verſtand, men kan hem ligt tot een beminnaer der ſchoone letteren maken; en onttrekt hem, dus doende, uit gevaren waar in de onwetende jongelingen vallen. Laet een Meeſter op deze wetenſchap zich ernſtig toeleggen! Dat hy de noodige boeken daer toe leze, de kracht van het geen hy leest verſta. Voor al moet hy zorgen, dat zyn Leerling allè gemaektheid in het lezen leere vermyden, en eene eenvoudige onopgeſmuktheid behouden. Wanneer de Schoolmeeſters hunne Leerlingen hier in ervaren maken, zullen onze nederduitſche Schoolen een merkelyk voordeel bekomen. —

'Er

'Er is geen konst waer in onze nederduitſche Meeſters, over het algemeen gerekend, meer ervaren zyn dan in die van Schryven. Voorzeker is dit een voornaem deel van hun werk. In een Land daer de Koopmanſchap bloeit, moet de jeugd noodzakelyk in het welſchryven ervaren gemaekt worden. Vele menſchen moeten, door het zelve, de middelen van hun beſtaan verkrygen; ook is het genoeg bekend, hoe zeer onze nederlandſche Kooplieden op het Schryven van eene keurige hand geſteld zyn. In het onderwyzen moet men onder het oog houden, dat men deze zaek wel als noodig, maar nimmer met verzuim van andre dingen behandelen moet. Immers behoort het Schryven niet tot die kundigheden waer door het verſtand verlicht en het oordeel bondig wordt. De domſte menſchen kunnen hier de ervarenſte worden. Uit het gezegde, leide ik af, dat een nederduitſche Schoolmeeſter deze konst noodzakelyk bezitten, en zyne Leerlingen inprenten moet; zoo echter, dat hy zich geduurig zal voorſtellen, dat 'er behalven dit nog veel ander noodzakelyk werk, in zyne School te verrichten zy, opdat hy even ſterk de beöeffening van den Geest, als de konſtige behandeling der penne onder het oog houde.

Ook wordt in onze nederduitſche Schoolen de Cyfer- of Rekenkonst onderwezen. Deze wetenſchap is voor alle menſchen, in alle ſtanden, zeer nuttig. Door haer wordt het verſtand geopend, door de kennis der betrekking, die de getallen op elkander hebben, leert de jeugd de overeenkomst en het onderſcheid der voorkomende dingen zachtkens en ongevoelig opmerken. Hoe noodzakelyk het zy, dat hy, wie de jeugd in deze dingen zal onderwyzen, dezelven wel verſtaet zal niemand tegenſpreken. Het waer te wenſchen dat onze Schoolmeeſters wat meer in de beginſelen der Wiskunde ervaren waren. Deze is de grond van alle Cyferkonst, zy is, in onze dagen, vry gemeener dan voorheen, en zal het wezen onzer Schoolen merkelyk verbeteren, wanneer onze Schoolmeeſters zich op dezelve een weinig toeleggen. Hier door zou onze jeugd van hun op eene gemakkelyke wys onderwezen worden, daer dezelve anders tegen het Cyferen als tegen eenen berg opziet: of, zonder eenige vrucht, in het zelve ſchynt voortgang te maken.

Hier by zoude ik het, in het bepalen van de kundigheden, welken een nederduitsch meeſter bezitten moet, kunnen laten.

ten. Dan 'er zyn nog twee dingen die, naer myn oordeel, wanneer zy, benevens het opgenoemde, in onze Schoolmeesteren gevonden wierden, het sieraed onzer onderwyzeren zouden uitmaken: en, binnen weinig jaren, veröorzaken, dat onze Nederlanders meer kundig in veele wetenswaerdige dingen zouden worden.

Het eerste is *de kennis van onze Moederspråke.* Immers is deze zoo moeielyk niet of een man wiens werk het is alle dagen in dezelve te onderwyzen, zou 'er zich zelven in kunnen ervaren maken, te meer daer men thans Spraekkunsten die zeer eenvoudig, en tot het gebruik der kinderen geschikt zyn, heeft. Is het niet hoogstbetamelyk dat een Meester die andren bekwaem moet maken, zelve in zyne eigen tale kundig zy? welk een nut zou dit te weeg brengen! Kennis baert lust, de Meester zou met genegenheid en doorzicht zynen Leerling onderrichten, byzonder op het *Spellen* en *Lezen* acht geven, zoo veel zyn tyd en de vermogens der jeugd toelieten, hen in de eerste beginselen onderwyzen. Dus zouden, ten minsten de snedigsten, hier in eenige vorderingen, die hun in vervolg van tyd nuttig zouden kunnen zyn, maken. Indien men eenmael

zoo

zoo gelukkig mogte worden, om onze Schoolmeesters hier in smaek te doen krygen, waerlyk men had een merkelyke verbetering en beschaving te weeg gebragt.

Het tweede daer men, by het kiezen van eenen Meester acht op geven moet, is het Caracter of Zedig bestaen van den Onderwyzer. Het is juist niet noodig dat een Schoolmeester eene zeer groote kundigheid in de Godgeleerdheid bezitte, welke lessen van deugd en menschenliefde hy zyne Leerlingen ook pooge in te prenten, altoos moet zyn Schoolwerk van dat van den Predikstoel onderscheiden blyven, of hy wordt, onder schyn van godvrucht, aen zynen waren pligt ontrouw. Dan het is van de hoogste aengelegenheid, dat hy van eenen zachten aert en taei geduld zy. Hy moet zich geduurig vertegenwoordigen dat Kinders, geene volwasschen menschen, aen zyne zorg toevertrouwd worden. Gelyk hy aen den eenen kant zyne achting bewaren moet, zoo mag hy aen den anderen kant nimmer wreed wezen. Een Kind zal van de 7 tot de 10 jaren, zelden moetwillig beledigen, nimmer zal het dit doen, aen eenen verstandigen en voorzichtigen Leermeester. Alle kwaed, dat niet moetwillig geschiedt, moet niet an-

anders dan met vriendelyke onderrichtingen en overredende vermaningen tegen gegaen worden. Ongemeen groot is de invloed welk een Meefter, door zyn gedrag en behandeling, op het vormen van den aert der Kinderen heeft. Een Kind beziet vry algemeen zynen Meefter, als een volmaekt patroon dat in alles zyn navolging waerdig is. Een Wreedäert maekt haeftige en oploopende menfchen. Een Trotschäert vormt, door zyne voordaed, een foort van winderige en onverdragelyke Schepfelen, die men gemeenlyk, met een onduitsch woord, Pedanten noemt; met één woord, 'er zal altoos iets van het Caracter van den Meefter in den Leerling overgaen, het geen veel al zeer bezwaerlyk uitgeroeid wordt. Dit is eene ftof die voorwaer de hoogfte oplettendheid verdient en dubbeld waerdig waer, om afzonderlyk behandeld te worden. Genoeg is het dat wy het gezegde te berde brengen, om aen te wyzen, hoe noodig het zy om naeuwkeurig op het Caracter der Meefteren acht te geven. Nog kan men hier by doen, dat driftige Meefters meenigmael de oorzaek zyn, dat zwakke geftellen, door hun gedrag, geheel ongelukkig worden. Wie weet niet dat een herhaelde toorn, in een teder geftel, eene geduu-

rige vrees en ſchrik te weeg brengt, waer uit veeltyds eene allerongelukkigſte geaertheid ontſtaet. Hoe gelukkig zal ons Nederland worden, wanneer de Beſtierers hunner jeugd, van een zedig zachtmoedig beſtaen zyn! veele voordeelen zullen hier voor de jeugd uitryzen! Zie daer de kundigheden, met welken ik onze nederlandſche Schoolmeeſters gaerne bekleed zag, opgegeven, dan hoe veel verſchillen verre de meeſten hier van! hoe zal men hen best hier toe brengen! zullen niet alle pogingen hier toe aengewend, geheel vruchteloos zyn? gantsch niet, wanneer men ſlechts, door vooroordeel of eigen belang niet al te ſterk aen oude gewoontens gehecht is, en die zaek met ernst ter hand wil nemen. Men heeft het Schoolmeeſters ampt alleen eenige achting by te zetten en te maken dat het die waerdigheid en naem verkryge, welk een deugdzaem en verſtandig Meeſter verdient. Om dit uit te voeren heeft men alle omzichtigheid in het verkiezen te gebruiken, en niemand dan na een ryp beraed tot dien post toe te laten. Doch hoe elendig is het in dezen opzichte thans geſteld? daer zyn Dorpelingen zoo ongelukkig, dat hun ſomwyle, door hunne Heeren, Meeſters, die nergens minder dan tot dien post in ſtaet

zyn,

zyn, worden toegezonden, gelyk wy boven reeds opgemerkt hebben; op andere plaetſen maekt men eene verkiezing, die meer uit gunst dan kunst geſchied: In verre de meeſte ſteden, onzer vereenigde Landſchappen, hangt de keus der Schoolmeeſteren van de regering af, en de aenſtelling geſchied veel al min of meer vaerdig, naer mate die Sollicitanten min of meer by de Heeren in gunst ſtaen. Hoe zeer zulk eene handelwys oorzaek van een aental onbekwame Meeſteren moet zyn, wordt van zelfs begrepen. Het zoude dan niet weinig ter verbetering en beſchaving onzer Schoolen ſtrekken, als wy eenen weg konden aenwyzen, waer door wy, in onze Schoolen, konden verkrygen zulke Onderwyzers, die in alles wat wy boven opgenoemd hebben, kundig waren: wy zullen het ons best toe ſchynend middel daer toe voorſtellen.

Om bekwame Schoolmeeſters te verkrygen heeft men ſlechts het loflyk voorbeeld van het vorſtelyk Delft naer te volgen, gelyk, zoo ik wel onderricht ben, ook reeds van eenige weinige andere Steden geſchied is, te weten: men heeft daer ter plaetſe het Schoolmeeſterſchap tot een ſoort van gilde gemaekt: uit de

voornaemſte der Meeſteren kiest men eenigen tot Hoofdlieden; deze, echter onder het toezicht der Ed. Achtbare Magiſtraet, nemen het examen der zich aendienende Meeſteren af, en doen 'er verſlag van. Niemand wordt tot dit examen toegelaten, ten zy hy een bepaeld getal jaren zich als ondermeeſter van zynen post gekweten hebbe. Wanneer men nu bevind dat hy van een goed gedrag en voor zyn werk bekwaem is, verkrygt hy vryheid om de jeugd, *alleen in het geen waer van hy proeven van bekwaemheid gegeven heeft*, te onderwyzen.

Zie daer een middel, mogelyk het eenigſte, ten minſten een vry zeker, om de onkunde der Meeſteren tegen te gaen. Dit middel kan algemeen gebruikt worden, en ſtrekt zich zelfs tot de Dorpen uit, waer van het examen der Meeſteren zou kunnen gebragt worden tot de Hoofdlieden dier Stad, waer onder zulk een Dorp behoort. Wanneer zulk eene Stad geen genoegzaem getal van Meeſteren had om een gilde daer uit te maken, zou men uit grootere Steden bekwame en onpartydige Hoofdlieden kunnen roepen, om de zich aendienende te onderzoeken en den bekwaemſten met den post te begunſtigen. Wanneer dit in 't werk geſteld wordt kan

noch

noch zal zich iemand, ten zy hy de noodige kundigheden bezit, durven aengeven, even gelyk by de andere gildens daer nimmer iemand zyn handwerk zal willen oeffenen, ten zy hy in ſtaet is om eene proef van zyne bekwaemheid te geven. Wat denken hier myne Beoordeelaers? Zou men op deze wys de onkunde in de Meeſteren niet met vrucht te keer gaen? Dit middel is allereenvoudigst, het kan, naer bevind der zaken, op alle plaetſen, ſomwyl met een weinig verandering, gebruikt worden. Wie kan twyffelen of het zal eene merkelyke verbetering en beſchaving in onze Schoolen te weeg brengen? Dan ik moet hier eene en andere bedenking uit den weg ruimen.

Men heeft my onderricht, dat eenige Schoolmeeſters in een der voornaemſte ſteden van ons Land, reeds ondernomen hebben, om het Schoolmeeſterſchap, te dier plaetſe, by wyze van een Gilde te behandelen, en niemand, dan na een grondig examen, onder hun getal aen te nemen. Doch dat dit verzoek geheel van de hand gewezen is. Dan ik meen zeer wel bewust te zyn, dat zy, die dit voorgeſteld hadden, duidelyk deeden zien, dat zy veel meer hun eigen belang dan het

welzyn der jeugd onder het oog hadden. Hier uit ryst echter deze vraeg: of niet de Hoofdlieden, door eigen intrest aengezet, ſomwylen hen, die de jeugd zeer bevorderlyk konden zyn, om hunne kundigheid, zouden weeren? Deze zwarigheid is ligt uit den weg te nemen: men heeft alleen op te merken, dat wy in ons voorſtel of opgaef, het eerſte toeverzicht, en de in ſtandhouding van dit gilde, der hooge regering hebben overgelaten, die, in dezen, zoo wel als in andere gildens, derzelver bloei en welvaert wel behartigen en alle onrecht met kracht weeren zal: doe hier by dat de eigenbaet, die voornamelyk by lage zielen huisvest, niet zoo ligt by bekwame Meeſteren zal plaets grypen: wie van hun, die zelfs in ſtaet is om zynen post waer te nemen, die reeds eenen goeden opgang gemaekt, eenen naem verkregen en de achting veler bekwaem geworden leerlingen zich waerdig gemaekt heeft; wie van dezen, (want anderen moeten geen Hoofdlieden zyn, zal laeg genoeg van geest wezen, om een ander, alleen om zyne bekwaemheid, te weren? Ik zal in 't vervolg, op zyn plaets gelegenheid hebben, om te doen zien, dat het een bekwaem Meeſter, wanneer hy in zynen pligt getrouw is, nimmer aen

werk

werk ontbreken zal. Nog kan dit volgende middel voorgesteld worden. Dat men in elke Provintie, by voorbeeld op de hooge Schoolen, of in de voorname Steden, een of meer persoonen aenstelde, by welken allen, die, in vervolg van tyde, naer het Schoolmeesters ampt wilden staen, een examen moesten afleggen en met behoorlyke getuigenissen van deze gevolmagtigde persoonen moesten voorzien zyn, alvorens zy naer eene plaets konden staen.

Hier mede meen ik alles wat de beschaving en verbetering van de Meesteren of opzieneren der nederduitsche Schoolen betreft, gezegd te hebben. De weg door my aengewezen is noch moejelyk, noch kostbaar, en kan overal, of op elke plaets in 't byzonder, bestendig in het werk gesteld worden: zoo dit geschied, twyffel ik niet of men zal der nederlandsche jeugd een merkelyk voordeel toegebragt hebben. Nu zullen wy spreeken van de jeugd die in hunne Schoolen onderwezen wordt.

Het is eene overbekende zaek dat veele ouders, door eene dwaze toegevenheid, hunne kinders, voor al met opzicht op het geen zy in de Schoolen te leeren hebben,

ben, zeer nadeelig zyn. Deze gebreken tegen te gaen zou voorzeker een nuttig werk zyn en niet weinig ter befchaving van onze Schoolen kunnen ftrekken; dan dit werk is buiten het beftek der E. Maetfchappye, die niet zoo zeer naer de befchaving der ouderen en van hunne kinderen, als wel naer die der Schoolen onderzoek doet. Het behoort rechtftreeks tot de zedekundige opvoeding, waer het ook in het werk, reeds van ons aengehaeld, duidelyk behandeld is. Eene andere Vraeg die rechtftreeks op ons onderwerp betrekking heeft is deze: Op welke jaren behoort men de kinders in de openbare Schoolen te zenden? Deze vraeg is van groot gewicht, en heeft eenen merkelyken invloed op de verbetering onzer Schoolen. Men moet zich verwonderen, in de nederduitfche Schoolen, kinders van vier en vyf jaren te vinden. Wie ziet niet dat zulks niet weinig het werk der Meefteren ftremt en den voortgang der overige leerlingen hinderlyk is? Wat moet men aen een kind van dien ouderdom leeren? zyn zy vlug, gelyk 'er zeker onder zullen zyn, zy zullen dit zoo wel op de kinder als op de openbaere School betoonen. Zoo niet, zal men dit weerloos fchaep met harde woorden en flagen iets inprenten? dit gefchied

ſchied helaes! maer al te veel: Na de kinders een weinig tyds in 't School geweest zyn en geene vordering betoonen, klagen de Ouders aen de Meeſters, deeze uit vreeze van ze te verliezen, of door eerzucht aengezet, zoeken, door harde woorden en ſlagen, hen tot hunnen plicht aen te manen en bederven dus hun aert; en het geen hier het voorname is, maken, door een' geest van geemelykheid, zich buiten ſtaet, om hunne andere Leerlingen naer behooren te behandelen. Hoe moet men dan hier handelen? wanneer is de rechte tyd om onze kinders in de openbare Schoolen te zenden? wy voor ons zouden van oordeel zyn, dat de 7 of, wil men wat vroeger, de 6 jaren en voor al niet eerder, de geſchiktſte tyd waer, om de jeugd naer de openbare Schoolen te zenden. Ik weet wel dat hier merkelyke tegenbedenkingen komen en dat men zeggen zal. Zyn 'er niet een aental ouders, wier vermogens niet toelaeten hunne kinders, die al vroeg een ambagt moeten leeren en den kost mede helpen winnen, langer dan tot de 9 of 10 jaren op de Schoolen te laten? voor al op de Dorpen daer de kinders al vroeg mede aen het werk in het land moeten? Hoe zullen zulke kinders, in zoo kort een beſtek van tyd, het geen

zy noodig te leeren hebben, kunnen weten? Eene andere tegenbedenking is: Indien men de kinders niet eer dan, met de 7 of 6 jaren naer de openbare Schoolen zendt, zullen de Meesters een deel van hun inkomen moeten verliezen, hier door genoodzaekt zyn het schoolgeld te vergrooten, het welk de Schoolen der behoeftigen zeer tot nadeel wezen zal. Deze bedenkingen zullen wy, zoo kort mogelyk, uit den weg ruimen, zy zullen, uit heuren eigen aert, ons eenige aenmerkingen ter verbeteringen der Schoolen opleveren.

Wy merken aengaende de eerste bedenking op: voor eerst: dat maer zeer weinig kinders, voor den tyd van ons opgegeven, dat is voor de zes of zeven jaren, voor iets aenmerkelyks te leeren vatbaer zyn, en dat de ervarenis veeltyds geleert heeft, dat wanneer kinders eenige jaren te samen in de openbare Schoolen geweest zyn, zy die met de vier of vyf jaren in het school gekomen zyn, de anderen, die 'er vry later kwamen, weinig of niets voor uit waren ten 2de: Dat wy geenzins de Schoolen der kleene kinderen willen afgeschaft hebben; in tegendeel, deze achten wy hoogstnoodzakelyk, het zou den Schoolmeesteren geen kleen gemak toebrengen, wanneer de

de kinders, voor zy in de openbare Schoolen gezonden worden, in dezelven eerst de letters en de beginsels van het Spellen geleerd hadden: Het geen daer ruim zoo gemakkelyk als in de openbare Schoolen geschieden kan, wanneer men slechts zorg draegt, dat niet ieder een, maer een bekwaem mensch, de post van Schoolvrouw gegeven wordt.

Met opzicht op het tweede merken wy aen in 't gemeen, dat wanneer het getal der Schoolieren op eene plaets merkelyk vermindert, men ook, naer evenredigheid, een kleener getal Meesteren noodig heeft. Voorzeker behoorde hier omtrent altoos een juiste evenredigheid in acht genomen te worden. Even gelyk in alle beroepen een al te groot aental van beoeffenaren eene algemeene vermagering in zulk een beroep te weeg brengt, zoo is het ook wanneer men grooter aental Meesters, dan 'er naer evenredigheid Leerlingen zyn, heeft; Hier om zal het, in dit plan ter verbeteringe niet ondienstig zyn onder het oog te brengen, dat, wil men in onze Schoolen bekwame Schoolmeesters krygen, men wel zal doen in elke Stad 'er niet meer toe te laten, dan naer het getal der kinderen zal noodig zyn: kan men dit getal niet juist bepalen, geen zwarigheid

heid, men rekene flechts tegen 50 Leerlingen voor ieder Meefter, laten 'er 10 of 12 voor elk meer zyn, het komt hier op de volftrekfte juistheid niet aen, wanneer een al te groot getal maer niet belet dat de Meefters hunne bekwaemheid aen elk, hoofd voor hoofd, kunnen te koste leggen.

Meer byzonder kan men op het voorftel antwoorden, dat even gelyk de kundigheden der Meefteren onderfcheiden zyn, zoo behoort 'er ook verfchil tusfchen hun inkomen te zyn. Dan mogelyk is 'er geen beroep daer de verdienften hun eigen loon meer met zich brengen, dan dat van een' Schoolmeefter; men vind weinig Ouders, of zy zien met vermaek den voortgang hunner kinderen, en willen gaerne deze moeite naer hun vermogen erkennen. Zeer verfchillende is ook het inkomen der Meefteren op de Dorpen; op vele plaetfen is dit gering, men heeft daerom zeer wysfelyk den Kerkendienst aen het Schoolmeeftersampt gehecht: Eertyds zag men ook wel de verzameling van 's Lands middelen nog hier toegevoegd, dan men mag 'er dit met recht afnemen, alzoo 'er geen overeenkomst tusfchen deze posten is, en dit laetfte de Meefters, in hunne veel-

vul-

vuldige bezigheden, ten nadeele van de jeugd, te veel ſtremt. Indien men nu in de Steden ook zoo handelde, dat de dienst der Kerken altoos aen die der openbare nederduitſche Schoolen gevoegd waer, of men maekte naer de grootheid der Steden, alle de Schoolen onderhoorig aen de Stad, en gaf den Meeſteren of vrye Stads wooningen, of eenig jaerlyksch inkomen, hier in naer den ouderdom opklimmende, twyffel ik geen oogenblik of men zou zeer bekwame Meeſters voor de jeugd verkrygen: Meeſters die, ontſlagen om kleene Kinderſchoolen te houden, met al hun vermogen zich op den voortgang der hun toevertrouwde jeugdelingen zouden toeleggen. Hier door zouden onze nederlandſche Schoolen eene merkelyke verandering en verbetering ondergaen.

Mogelyk zal men zich over dit voorſtel verwonderen en denken, dat dit voor zulke Steden te kostbaer vallen zou. Dan is 't niet veel meer onbegrypelyk dat wy in onze Provintien en onderhoorige Landen zeer veele Steden hebben die 's jaerlyks 2, 3, à 400: guldens benevens een vrye en ruime wooning aen de Franſche Kostſchoolhouders durven geven; welker voordeelen, gelyk wy boven zeiden, ſom-

ſomwyl meer ingebeeld dan wezendlyk zyn. En waerom zou men, ter aenmoedi-ginge van de nederduitſche ſchoolen, welken ons het meeſte behoorden ter harte te gaen, niet iets ten besten hebben; daer van het goed onderwys, niet der Franſche, maer der nederduitſche Schoolen de welvaert van het volgende geſlacht afhangt? Zoo lang men de waerdigheid van het nederduitsch Schoolhouderſchap door zulke middelen niet doet ryzen, en door eene deftige belooning dien post aenzienelyk maekt, zal men onder de Schoolmeeſters een groot deel verwaende zotten en weetnieten hebben. Maer maekt men hun zwaer beroep, door hun eenige vryheden te verleenen, aenzienelyk, het kleen getal van brave en verſtandige Meeſteren, welker namen reeds in Nederland bekend zyn, zal van dag tot dag toenemen, onze tedere jeugd, de hoop der braven, zal onder hun opzicht niet alleen in 't lezen, ſchryven en rekenen ervaren gemaekt worden, maer zy zullen ook hunnen geest vormen, zy zullen de zucht om vreemde, en by onze vaders niet gedoogde houdingen naer te apen, tegengaen, de oude Hollandſche deftigheid doen herleven, hunnen geest met nedrigheid en deugd verſieren; zoo veel leerlingen als zy hebben

ben zoo veel oprechte vrienden zullen zy zich maken, vrienden die met eerbied en liefde tot aen hunnen dood aen hen denken, en hunne nagedachten met dankzeggingen zullen zegenen. Myne Heeren Beoordeelaers, hoe dieper ik den post van onze Schoolmeefteren inzie, zoo veel meer wordt myn hart in tedere genegenheid voor onze kinders ontvonkt; zoo veel gewigtiger komt my dit ampt voor: Laet dan kan 't zyn, gantsch Nederland, laet elke Stad, elk Dorp 'er zich op toeleggen, om bekwame Meefters, oprechte menfchenvrienden te verkiezen, laetze, tot dat einde, geen kosten of moeiten ontzien; laten zy medewerken om hunne Schoolen te zuiveren van alles wat tegen derzelver ware oogmerk ftrydt, en wy zullen eene onbegrypelyk groote verbetering en befchaving te weeg gebragt hebben. Daer ik hier van de jeugd en van hunnen Schooltyd fpreek, zoude ik ook kunnen melden, hoe het zeer ter hunner verbetering, in het leeren, zou kunnen ftrekken, wanneer zy op hunne Schoolen in byzondere Clasfen verdeeld werden, dan ik zal hier eene meer gefchikte gelegenheid, in het vervolg, toe krygen: Met een enkel woord zeg ik nog, dat wanneer een kind van redelyke vermogens van de 7 tot de 11 jaren op het School

School en by een bekwaem Meester is, dat het zoo veel zal leeren als het te weten noodig heeft. Deze tyd is best geschikt voor de jeugd, Ouders zyn verpligt denzelven voor hunne kinders te geven. Gedoogt het hun stand om 'er nog een of twee jaren by te voegen, zoo veel te beter, de goede orde moet in dezen ook merkelyk ter bevordering van de jeugd en die Schoolen medewerken. Laten wy nu zien het geen wy aengaende de boeken, waer in de jeugd onderwezen wordt, op te merken hebben.

Verstandige Meesters hebben reeds voor lange zich beklaegt over de boeken, welke doorgaens in de Nederlandsche Schoolen gebezigd worden. Het is voorzeker uit een goed en godvruchtig oogmerk herkomstig, dat men haest geene andre boeken dan die een gedeelte der Heilige Schrift behelzen, gebruikt. Men bedriegt zich wanneer men denkt dat dit eenen merkelyken invloed op het gedrag en de zeden der jeugd zal hebben. De kinders verstaen weinig of niets van het geen zy lezen, ook zyn de lessen, die hun in dezelven gegeven worden, somwyl zoo kort, en zoo ver van elkander verwyderd, dat zy 'er onmogelyk iets van verstaen kunnen. Nog mag men 'er byvoegen, dat sommigen van dien

dien te ſtug van ſtyl en voor het kinderlyk begrip geheel onvatbaer zyn. Dan het geen ik voornamelyk wil opgemerkt hebben is; dat dezelven vol zyn met ſpel- en taelgebreken, dewelke in de teedere verſtanden zoo vast hechten dat zy, ouder geworden zynde, niet dan zeer bezwaerlyk 'er zich van kunnen ontdoen.

Zie daer een gebrek dat niet weinig ter ontſiering van onze nederlandſche Schoolen is. Een gebrek waer van wy tot heden in ons land, de droevige gevolgen ondervinden; dewyl maer weinig bejaerde lieden onze Moederſpraek wel kunnen ſpellen.

Wat moet men doen om dit gebrek te boven te komen, om eene algemeene beſchaving te weeg te brengen en dezelve op eenen beſtendigen voet te onderhouden?

Het ſpreekt van zelf dat wy, om dit gebrek wel tegen te gaen, een onderzoek moeten doen aengaende de in gebruik zynde boeken, voorts, welke van dezen dienen afgeſchaft, hoe de blyvende zullen verbeterd worden en welke nieuwe men, ter meerdere volmakinge der Schoolen, 'er moet by doen.

Zoo veel my mogelyk geweest is, heb ik een onderzoek gedaen aengaende de boeken welken in de nederlandsche Schoolen gebruikt worden. Ik zal 'er een lystje van opgeven, het welk, zoo niet volkomen, ten minsten ver het grootste deel en de voornaemste aenwyzen zal.

Men gebruikt gemeenlyk, behalven het A B Boek, den Heidelbergschen Catechismus, de Spreuken Salomons in kleen formaet, ook in quarto, met een' ouden Hollandschen druk ter eener, en een soort van Schrift-druk ter andere zyde, een Euangelium, zynde de geschiedenis van het leven des Heilands, voorts verscheiden bybelsche Historien in quarto formaet, als daer is van Jozef, David, Jonas en anderen. Een Schriftuurlyk Schoolboek, bestaende in een aental Schriftuurplaetsen, in eene orde naer de letteren van ons A, B met Hollandsche, Romeinsche en Schriftletteren gedrukt. Voorts eenige brieven in een boek, genaemd de Zendbrief, met een soort van moejelyke oude Schriftletteren gedrukt. Nog een geslachtboekje, behelzende de geslachten van Adam tot op den Heere Christus door P. Bakker met eene Romeinsche letter. De Courant, ook wel de Postryder en eertyds, ook by sommigen

migen nu nog, eenige oude Brieven, Huurcedullen, Overdragten enz. met zeer moejelyk Schrift, dat in de vorige eeuw gebruikt wierd. Voeg hier by twee of drie ſpellenboeken, waer van by dezen dit, by een ander weder een ander in gebruik is. Zie daer de voornaemſte boeken in onze nederlandſche Schoolen in gebruik.

In 't gemeen merk ik hier aen hoe noodig het zy dat 'er eene verſcheidenheid van boeken in de Schoolen gebruikt worde, zoo wel om den lust der jeugdelingen op te wekken, als, om eenen trap in de opklimming of vermeerdering van hun verſtand te maken en hunne vorderingen aen te wyzen.

Vereischte echter eene goede orde niet, dat men in onze nederlandſche Schoolen, even gelyk in de Latynſche, eenen geregelden opgang behield en daer door de vordering ſpoediger en zekerder maekte? Waer toe ik dan ook het verdeelen der Leerlingen, in byzondere Clasſen, als hoogstnoodzakelyk onzen Schoolmeeſteren wil aenbevolen hebben, en dan te gelyk eene verdeeling maken der boeken, welken in elke Clasſe of orde, moeſten ge-

 bruikt

bruikt worden. Waer van ik zoo dadelyk een kort ontwerp zal voorſtellen. Met opzicht op de lyst van de by my opgenoemde boeken merk ik verder aen, dat, wanneer zy van taelgebreken gezuiverd waren, en eene eenparige Spelling hadden, zy hunne nuttigheid zouden kunnen hebben, waerom wy ook verre de meeſte in onze lyst opgeven. Dan het ſchynt my toe dat zy om deze en nog een en ander, nu nadere van my op te noemen, reden, verbeterd dienen te worden en eene merkelyke verandering moeten ondergaen.

Voor eerst: 'Er is, gelyk wy reeds met een woord hebben opgemerkt, geene genoegzame verſcheidenheid in dezelven, zoo is 'er weinig verſchil tusſchen den Catechismus, de Euangeliums en de Spreuken, alle de Hiſtorien zyn volmaekt eenderlei.

Ten andere: het ſpreekt van zelf, dat men de jeugd zulke boeken moest doen lezen die op hun gedrag en verkeer betrekkelyk waren, of zulken die de gronden der tael' ten onderwerpe hadden. Immers zyn de opgenoemde boeken hier voor niet toereikende. Dat men by voorbeeld de Spreuken, om derzelver kracht en fraeiheid,

heid, een Euangelium, om 'er het leven van den Heiland uit te doen opmerken, behoude, is zeer goed en prysſelyk, dan ter bekoming van het boven voorgeſtelde, zouden korte versjes of dichtſtukjes van onze hedendaegſche Dichteren een weinig vrolyk, naer den aert der kinderen geſchikt, kunnen dienſtig zyn. Voorts zou men de ligtſte Spraekkunst die men bekomen kon daer toe moeten nemen. Hier toe kunnen wy aenpryzen die van K. van der Palm, welke de gemakkelykſte is die ik ken, en voornamelyk voor de jeugd is opgeſteld, gelyk dezelve ook vry algemeen is, voorts zou men eenige van onze nieuwberymde Psalmen by een kunnen vergaderen en in een kleen bandje laten binden, omdat al de Psalmen te ſamen wat kostbaer vallen. Dan waer het te wenſchen, dat 'er een kinderlievend Dichter opſtonde, en ons eenige Dichtſtukjes voor de jeugd vereerde. Nog kunnen wy aenpryzen de Vaderlandſche Hiſtorie verkort, door den Heer Wagenaar; een verſtandig Meeſter zou 'er, naer bevind van zaken, nog het een en ander nuttig werk kunnen bydoen. — Nu zal ik tot myn laetſte ſtuk overgaen, en opgeven op welk eene wys men deze boeken moet gebruiken, om tot nut voor onze nederlandſche Jeugd te zyn: niet twyf-

felende of wy hebben, in het afgehandelde ſtuk, opgegeven, zulke dingen die de verbetering en beſchaving onzer Schoolen rechtſtreeks betroffen.

Het is zeker, dat elk verſtandig Schoolmeeſter in het gebruik der leerboeken in acht moet nemen de omſtandigheden waer in hy zich, zyne Leerlingen en derzelver vermogens bevinden: Hy moet alles naer bevind zyner zaken ſchikken en het welzyn van allen en elk in het byzonder zyner jeugdelingen onder het oog hebben; dit alles belet niet dat 'er algemeene regels zyn waer naer men zich, in het onderwys der jeugd, met vrucht kan ſchikken. Zoo ergens de goede orde behoort in acht genomen te worden, het is in de openbare Schoolen. Door eene welgerelde en naeuwkeurige uitgevoerde orde kunnen de domſte kinders allengskens iets leeren. De Jeugd kan zich zelve niet voorthelpen, maer moet, door een rechmatig beſtier, geleerd en op het juiſte ſpoor gebragt worden; anders zal het werk zich onderling verwarren of verdringen. Hier toe is, gelyk ik met een woord reeds gezegd heb, de verdeeling der Leerlingen in byzondere Claſſen zeer noodig: by voorbeeld: Laet ons eens ſtellen, dat een Meeſter zyn geheele

School

School in drie Clasſen of orden verdeeld hadde: in de eerſte, die men de beneden of laegſte orde zou kunnen noemen, moet men de eerstbeginnende plaetſen. Deze orde zou men weder in drie deelen of banken kunnen onderſcheiden; even gelyk op de Latynſche Schoolen geſchied. Op de eerſte of laegſte bank zou men kunnen plaetſen hen die het A, B leeren en in dat boek beginnen te ſpellen. Op de tweede bank kan men onderwyzen de woorden van een, twee en drie lettergrepen in het Spelleboek, voorts de beginſels van het Spellen en Lezen in eenen kleenen Spreuken of Euangelium. Op de derde, of hooge bank, moet men voortgaen en leeren ſpellen woorden van twee, drie en vier Lettergrepen, dit moet een byzonder deel van een Spelleboek uit maken. Voorts moeſten hier de Kinders in het leezen van de opgenoemde boeken ervaren gemaekt worden, en dan naer de tweede Clasſe met prysjes, naer hunne verdienſten geſchikt, overgaen.

In de tweede Clasſe zou men een aenvang met ſchryven kunnen maken. Want dit in de openbare nederduitſche Schoolen langer uit te ſtellen is ten hoogſten onvoorzichtig; omdat veele menſchen, door

gebrek aen middelen of andere omſtandigheden, ſomwyl buiten ſtaet geraken om hunne kinders den gantſchen Schooltyd te laten leeren, wanneer deze, door zulk een te lang uitſtel, een voornaem deel van hunne opvoeding moeten misſen.

Deze Clasſe kan men weder gelyk de vorige in drie deelen of banken onderſcheiden. Op de eerſte bank moet men voortgaen in een tweede deeltje van 't Spelleboek, leerende de woorden van vyf en zes Lettergreepen, en vervolgens onderwyzen in het lezen van deze of geene Bybelſche geſchiedenis; hier by zou men het ſchryven der letteren van het A, B kunnen voegen.

Op de tweede bank kan men in dit Spelleboekje voortgaen, leerende woorden van zes, zeven en agt lettergrepen, al waren alle deze woorden geen volſtrekt nederduitsch, het is genoeg wanneer men, door de aeneenſchakeling der lettergrepen, de bevordering der jeugd in de Spelkonst behartigt; voorts kan men op deze bank gebruiken een Spreuken van Salomon in quarto, met den geſchreven Zendbrief, of het lezen van de bovengenoemde ſpraekkunst, hier kan men onderwyzen in het ſchry-

ſchryven van twee letteren en eenen regel.

Eindelyk op de derde of hoogſte bank, zou men hen in het opgenoemde 2.de ſtukje van een Spelleboek kunnen bekwaem maken, alle de woorden zoo wel binnen als buiten het boekje doen ſpellen, de verkorte Hiſtorie van ons Vaderland, door den Heer Wagenaar, kunnen laten lezen en de lotgevallen onzer voorvaderen doen opmerken; zeer nuttig zal het zyn indien men hier kan by doen het een of ander fabelboekje met eenvoudige en nuttige moralen, en ook eenige vermakelyke dichtſtukjes van onze hedendaegſche goede Dichteren en niet een party afgeſleten oude rymen, gelyk men eertyds pleeg te doen en die heden, op veele Schoolen, nog in gebruik zyn. Hier kan men voortgaen met de Leerlingen naer voorſchriften te leeren ſchryven en tegelyk in de eerſte beginſelen der Rekenkunde te onderwyzen. van deze tot de hoogſte Claſſe overgaende, zal men de jeugd naer hunne verdienſten weder met eenen prys begiftigen.

Nu kom ik tot de derde of hoogſte Claſſe, in deze moet men niet komen, ten zy men alles, wat in de vorige geleerd wordt, wel en grondig verſtaet. Voor deze

Clasſe wilde ik een derde deeltje of ſtukje, om door en door in de ſpelkonst ervaren te worden, opgeſteld hebben. Hier in zou men moeten ſtellen alle moejelyke namen van menſchen, voor al die uit de H: Schrift genomen zyn: voorts alle vreemde of bastaerd woorden, om derzelver uitſpraek wel en naeuwkeurig te leeren. Dit ſtukje moest weder op eene alfabetiſche orde, naer de hoeveelheid der Lettergrepen, ingericht zyn, en tot het einde van den Schooltyd geleerd worden. Nimmer toch kan men in de ſpelkonst te veel onderwezen worden. Men gebruike dan behalven dit boekje op de eerſte bank het werkje van P. Bakker, waer van ik boven geſproken heb, dit werkje is van eene ongemeene nuttigheid, wie het zelve wel kan lezen, kan alles lezen.

Nu dient men ook de beginſels van de Spraekkunst te leeren, te weten om de ſpraekdeelen wel van elkander te onderſcheiden; de kinders zyn in dezen tyd voor dezelven vatbaer. Men ga dan voort met hen in het ſchryven en rekenen te onderrichten. Zie daer het geen men op de eerſte bank te doen heeft.

Op de tweede bank doet men hen, be-

halven

halven het opgenoemde Spelleboek, in de Couranten, Postryders en ſoortgelykende werken, lezen; voorts kan men hen in de gronden onzer tale onderwyzen, wel voornamelyk in het maken van de conſtructie, of te ſamenvoeging der woorden, waer by men het leeren en ſchryven der Declinatien, buigingen, en Conjugatien, tydvoegingen, doen kan: gaende verder met het ſchryven en rekenen op den voorigen voet voort.

Eindelyk komen wy tot de hoogſte of derde bank, hier moet men telkens herhalen het geen in de voorige orden geleerd is. Voorts kan men hier alle ſoorten van ſchriften, oude brieven, koop-en Huurcedullen doen lezen. Eenigen ſmaek zien in te ſcherpen voor het lezen van deftige Dichtſtukken, en ten laetſten, zoo veel hun tyd en de vermogens toelaten hen in de woordvoeging onderrichten. Voegende hier weder het ſchryven en rekenen by.

Wanneer nu de jeugdeling by eenen Meeſter zynen Schooltyd geheel uitgeleerd en zich van zynen pligt gekweeten heeft, kan men hem met een prysje van het School laten gaen. Dit wekt den Leer-

lust

lust op, en doet hem met yver werken, ook worden andere, die nog op het School zyn, hier door aengezet. Deze geringe kosten kunnen ligtelyk gevonden worden, het zy dat men deze prysjes op de laetſte rekening der Ouderen brengt, of het van hunne edelmoedigheid, die dezelven ſomwyl dubbel betalen zal, afwacht, of een zeker iets ſteld dat de ouders, wanneer hunne kinders van het School gaen, moeten betalen. Zie daer een ontwerp op hoedanig eene wys men in onze nederlandſche Schoolen de jeugd zou kunnen onderwyzen, welke boeken men hun geven, en hoe men die moet gebruiken. Men moet dit voorſchrift aenmerken als een plan, dat verandert, vermeerdert en van ieder Schoolmeeſter, naer zyne omſtandigheid, kan verbeterd worden. Myn hoofdbedoelde is geweest om te doen zien, hoe men, op eene gemakkelyke wys de jeugd met voordeel kan onderwyzen, hoe men hen door nayver lust in den arbeid kan doen krygen, en hoe eene geregelde orde de grond van alle vordering zy. Indien men volgens het opgegeven plan, of een ſoortgelykend, te werk gaet, twyffel ik geenzins, of onze Schoolen zullen bekwame jongelingen opleveren. Niets hebben zy meer noodig dan de verdeeling hunner Leerlingen in byzondere Claſſen

en

en dat de boeken naer dezelven ingericht zyn.

Waer men dit waerneemt gaet alles als van zelf, waer men het verzuimt zyn de vorderingen slechts toevallig. Dus heb ik ook in dezen iets, nuttig ter beschaving en verbetering onzer nederduitsche Schoolen, opgegeven. Nu zal ik nog met een woord spreken over het geen men in deze Schoolen gewoon is de kinders te laten van buiten leeren. Waer over wy ook iets ter beschaving en verbetering zullen aenwyzen. —

Het is ten hoogsten noodig, dat wy onze tedere jeugd al vroeg de kennis en vrees van God hunnen Schepper en liefderyken Verzorger inprenten; dat wy hen leeren welke diere verpligtingen zy hunnen waerdigen Ouderen moeten toedragen, en hoe hun geluk, in den tyd en in de eeuwigheid, grootelyks hier van afhangt De wyze Koning Salomon heeft ons geleerd dat de mensch in de dagen zyner jongelingschap aen zynen Schepper gedenken moet. Hier kan men niet te vroeg mede aen 't werk slaen. Dan de groote vraeg is: wat en hoe moet men hen leeren? Dezelve Vorst zegt: „ *de eerste beginsels* en *naer*

den

den eisch van hunnen weg " dat is te zeggen, naer zyn verſtand, vatbaerheid en jaren.

In onze Schoolen heeft men de gewoonte om de jeugd de te ſamenſtellen van den Godsdienst, naer leidraet van den Heidelbergſchen Onderwyzer of van byzondere opſtellen, te laten van buiten leeren. Veel al geſchied dit, zonder hen eenige verklaring of uitlegging van het geen geleerd is, te geven. Een verſtandig man kan nu van zelf oordeelen hoe weinig dedeze kundigheid, by veelen met moeite verkreegen, den kinderen tot wezenlyk nut zy. Ik heb zeer veel eerbied voor onzen Heidelbergſchen Onderwyzer, insgelyks voor verſcheiden opſtellen van ons Christelyk geloof, doch wil alleen in bedenking geven of de begrippen van kinderen, die 7, 8 of 9 jaren bereiken, voor dezelven wel vatbaer zyn! In den Catechismus zyn de vragen en antwoorden veel al lang, volzinnig en geſchikt ter belydeniſſe van een verzekerd Christen, in de andere opſtellen wordt over de geloofsverborgenheden en andere donkere ſtukken van onzen Godsdienst veel al gehandeld, op eene wys die ver boven alle kinderlyk verſtand is. Deze dingen worden echter onzen jeugdelingen te leeren

ren gegeven, niemand van hun begrypt 'er iets van; die vlug van geheugen zyn, leeren het opgegevene ſchielyk, doch vergeten wel haest het geen geleerd is; anderen worden veeltyds met moeite en ſlagen tot het van buiten leeren gebragt. Mag men hier niet vragen of dat eene redelyke wys van handelen met onze kinderen is? Ik weet wel dat men gemeenlyk voorgeeft, dat ſommige dingen, die in de jeugd van buiten geleerd zyn, in het geheugen blyven hangen en dat de kinders, ouder geworden zynde, die met vrucht herdenken. Zoo dit denkbeeld waer is, kan met het alleen tot de klanken der woorden en nimmer tot het wezen der zaken brengen. Hoe weinig zyn de jongelingen die, wanneer zy de Schoolen verlaten hebben, iets oordeelkundig weten van het geen zy, van den Godsdienst, in hunne Schoolen geleerd hebben? Laten hier onze Leeraers my ten getuige zyn, en hun gezegde zal een proef der waerheid, van het geen ik hier voorſtel, opleveren. Wat ontmoeten deze Heeren een aental bejaerde lieden, die jong zynde verſcheiden malen deze boeken van buiten geleerd hebben, maer nu, wel verre van oordeelkundig hunne belydenis te doen, weinig van de Goddelyke waerheid die zy moeten belyden,

den, begrypen? Intusſchen begrypt men ligtelyk hoe ſchadelyk dit voor de jeugd zy, en hoe de Schoolen, in plaets van een der wezenlykſte belangen der kinderen te behartigen, in dit groote ſtuk, hun nadeel toebrengen. Wat zal men hier ter beſchaving en verbetering op geeven?

Het eerſte dat wy in dit ſtuk van aenbelang voorſtellen, is eene hartelyke vermaning aen alle Schoolmeeſters, om toch hunne Leerlingen niet al te zeer te pynigen met een lastig van buiten leeren, vooral niet van zulke dingen die ver boven hun vermogen zyn. Hier door maekt men hen tot ſlaven, die een afkeer krygen van alles wat naer het leeren ſmaekt, en verdriet ſcheppen in het geen tot hun wezenlyk heil kon dienſtig zyn. Voorts zouden wy aenbeveelen, zulke werken, of opſtellen, waer in de zaken allereenvoudigst voorgeſteld en naer de vatbaerheid der jeugd geſchikt waren; werken waer in de kinders de vrees voor den hoogen God, hunnen weldoener en verzorger en de liefde tot hunne waerdige Ouders, den evennaesten en ook tot hunne medeleerlingen allerſterkst worden ingeprent. Onwaerdeerlyk zyn voor de kinders de eenvoudige

vraeg-

vraegjes van den gewezen Rotterdamſchen Leeraer Borstius, voor al die, welke uit het beloop der Heilige ſchrift genomen zyn. Met dezen moest men eene opklimming maken en over alle de geſchiedenisſen des Bybels handelen: Hier zyn de kinders vatbaer voor, zy konnen dit in hunne huizen naer lezen en het geen voor hun nog duister is, kan hun gemakkelyk uitgeleid worden: wat is 'er voor de jeugd nuttiger dan ervaren te worden in de geſchiedenisſen der waerheid? Dus zoude ik de werkjes, die daer over handelen, hier aenbevelen. Hier kan men by doen een eenvoudig Gebedenboekje, waer door de jeugd geleerd wordt, welke verpligtingen zy Gode en hunne medemenſchen verſchuldigt is: van zulk een werkje voorſpel ik my veel goeds. In het zelve moest de hoogſte eenvoudigheid, vergezeld van den diepſten eerbied over al uitblinken. De tael der kinderen, die altoos oprecht is, moest hier ſpreeken. De gebeden moeſten naer de jaren der kinderen geſchikt zyn. De Meesters en Ouders moesten 'er zich op toeleggen dat de kinders met eerbied dezelven opzeiden. Het ſtaet lief dat de teedere wichtjes tot een kinderlievend God den toevlugt nemen. De menſchen maken in 't gemeen te wei-

 nig

nig werk van 't gebed, veel al komt dit, dat zy kinders zynde al te lange en te ingewikkelde gebeden geleerd hebben. Laten dan onze eerwaerdige Godgeleerden, die verſtand van bidden hebben, in deze onze nederlandſche Schoolen eens behulpzaen wezen, zy zullen een nuttig werk verrichten. Konden deze kindergebeden in trippelende versjes veranderd worden, dit zou het geheugen te hulp komen en het werk veraengenamen. In dezen zou men dan ook iets groots ter verbetering en beſchaving onzer nederlandſche Schoolen uitgewerkt hebben. Hier mede denk ik alles gezegd te hebben wat ik in 't gemeen van onze Schoolen op te merken had. Nu ga ik tot de Arm-, of Schoolen der behoeftigen over; omtrent welke myne aenmerkingen alleen zullen gaen over zulke dingen waer in zy van de andere openbare Schoolen onderſcheiden zyn.

Hoe gelukkig is ons Land door de oprichting van byzondere Schoolen, waer in de kinders van behoeftige lieden kunnen onderwezen worden. Wy mogen ons beroemen te hebben niet alleen Schoolen, waer in de ongelukkige nakomelingen van

ar-

armen en van weezen, maer zelfs van alle, die door onvermogen buiten ſtaet zyn, om het Schoolgeld te betalen, voor niet kunnen onderwezen worden. Hoe pryzenswaerdig zyn de zulken, die de aenkweeking en bevordering derzelver ter harte genomen hebben; en of ſchoon de bedilzucht meenigmael hunnen yver beknibbeld, en hunne loffelyke pogingen gelasterd heeft, 'er is geen twyffel of Hy, die ons den armen, in zyne plaetſe, heeft nagelaten, zal dezen arbeid met zyne liefde en gunst bekroonen. Niemand echter zal ontkennen of men moet, in het uitoeffenen zyner weldadigheden, de behoorlyke perken niet te buiten gaen. God heeft eenen onderſcheiden ſtaet van menſchen in de weereld geſteld, ryken en armen zullen en moeten elkander altoos ontmoeten. Voorzeker moet het onderwys dat aen kinders van behoeftigen gegeven wordt, onderſcheiden zyn van het geen aen anderen in de openbare Schoolen geſchied. Hier uit ryst deze vraeg: wat, en tot hoe ver moeten deze kinders onderwezen worden? Deze vraeg blyft ons alleen nog overig: zy moet noodzakelyk in deze beantwoording invloeijen, omdat veele menſchen in begrip ſtaen, dat het onderwys in deze Schoolen, door het te lang ophouden der kin-

deren, tot nadeel van ſommige Trafiken zy, of dat men, door dezelven al te bekwaem te maken, den burgerſtaet, wiens vermogen ſomwyl niet toelaet hunne kinders zoo lang op de Schoolen te laten, al te veel verkleend.

Behoeftige menſchen brengen ſomwyl zeer vernuftige kinders voort. Men heeft in ons Vaderland hier van doorluchtige voorbeelden. Geen verſtandig man kan immer oordeelen dat het algemeen onderwys naer dezen moet geſchikt wezen. Veel eer is hier toe ingericht het liefdewerk der Weled. vrouwe van Rhenswoude, in welke Schoolen gelegenheid gegeven wordt, om in de meeste konſten en wetenſchappen ervaren te worden. Niets is meer waer dan dat een onderwys, geſchikt om vernuftige geesten aen te kweeken en voort te zetten, het algemeen verderf dier Schoolen zou uitwerken. Wat moet men in die Schoolen dan onderwyzen? Zal men die vraeg wel beantwoorden men moet een recht denkbeeld van het hoofdoogmerk dier Schoolen hebben. Dit bedoelde kan niet anders zyn dan om behoeftigen in ſtaet te ſtellen om, zoo veel aen hunnen ſtand mogelyk is, de voordeelen van dit leven te genieten, en voornamelyk om hen tot nut-

nuttige burgers van de te ſamenleving te maken. Zal men dit oogmerk bereiken, men moet den aert der te ſamenleving kennen en wel byzonder van ons land, derzelver Trafiken en middelen van beſtaen. Allermeest welken invloed de arme lieden en hunne kinders hier op hebben. Het blyft eenen vasten ſtelregel dat men nimmer eenig nut moet doen, waer uit eene groote ſchade ontſtaet. Het een en ander in acht genomen zynde, komt deze vraeg allereerst in aenmerking: wanneer, dat is, op wat jaren moeten de kinders der behoeftigen in de armſchoolen gezonden worden, tot hoe lang in dezelven blyven? In plaetſen, gelyk 'er gevonden worden, daer Schoolen voor de kleine kinders der arme lieden zyn, mag men hen wel vroeg naer deze Schoolen zenden. Al wat zy hier vorderen helpt de Meeſters en maekt dat zy vroeg bekwaem worden, doch in de openbare Schoolen moeten zy niet dan voor de zes of zeven jaren komen, gelyk wy boven, by de nederlandſche Schoolen alrede gezegd hebben: Behalven alle de reden van ons daer opgegeven, is hier nog eene byzondere. Deze Meeſters, zoo wel in de Steden als op de Dorpen, hebben gemeenlyk een groot aental van Leerlingen, waer door zy volſtrekt buiten ſtaet

worden om eenig werk van die kleene kinders te maken, of doenze dit, zoo ſtrekt het ten hoogſten tot nadeel van de overigen.

Dus, met de zes of zeven jaren in het School komende, kunnen zy tot de elf jaren in dezelven leeren. Hoe noodig deze bepaling zy, blykt uit de volgende aenmerkingen.

1ſte In dezen tyd kunnen zy genoegzaem leeren het geen zy in hunnen kring noodig hebben.

2de Wanneer zy elf jaren bereiken komt de rechte tyd dat zy in ſtaet zyn om in deze of geene Trafiken gebruikt te worden, of om een ambacht te leeren, of ter Zee te varen, naer het met hunnen ſtaet of genegenheid overeenkomt.

3de Eindelyk wilde ik dezen kinderen, na deze jaren geen onderwys meer geven, voorgaende ziekten of merkelyk belet echter uitgezonderd, om hier door te beletten de nalatigheid hunner Ouderen, die veeltyds ziende, dat hun het onderwys om niet gegeven wordt, verzuimen hunne kinders naer de Schoolen te zenden, bewust dat zy tot de 13 of 14 jaren kunnen on-

onderwezen worden. Hoe nadeelig is zulk eene handeling! Hier door worden zy, van de 11 tot de 14 jaren der Maetſchappye onttrokken; en in plaets van naerſtig aen het werk gehouden en de gronden te leggen om bekwame werklieden te worden, aen traegheid en ſtraetloopen overgegeven. Is het niet een zaek die van zelf ſpreekt, dat kinders die met de elf jaren of hun handwerk beginnen, of ter zee gaen varen, jongelingen van goede hoop zullen worden, en mannen die ons vaderland tot nut zullen zyn? Om in eenigen post bekwaem te worden, moet men denzelven zoo rasch het de krachten en vermogens toelaten, beginnen. Dan hier ryst de vraeg: Is die tyd van vier of vyf jaren wel toereikende om alles te leeren wat deze Kinders noodig hebben?

Voorzeker voldoet het, wanneer kinders van behoeftige lieden, vaerdig kunnen lezen, redelyk wel ſchryven en goede gronden tot het rekenen gelegd hebben. Een Ambagtsman hier in ervaren kan, door zyn beroep, voor zich en de zynen 'er een goed beſtaen door verkrygen. Een Zeeman behaelt 'er achting door en heeft gelegenheid om zyn geluk te bevorderen.

 Wan-

Wanneer een kind naerſtig ter ſchoole gaet, redelyke vermogens en een goed Meeſter heeft, zal hy in dezen, ja in minder tyd, het voorgeſtelde kunnen leeren, ja 'er zelfs zeer vaerdig in worden, gelyk uit de proef met zeer veel kinderen dagelyks blykt.

Dan 'er is nog eene zaek waer van ik moet ſpreeken, dewelke ik ten hoogſte, en voor deze Kinders, onontbeerlyk oordeel. Het is deze: dat men hen, in deze Schoolen, met allen ernst en te gelyk met de uiterſte omzichtigheid, al zeer vroeg en op den duur, de kennis en vrees voor God, de liefde en onderwerping aen hun Ouders en aen allen die over hen geſteld zyn moet trachten in te ſcherpen. Hier toe zyn zeer veel een gewigtige redenen.

Voor eerst: deze Kinders hebben hier toe weinig gelegenheid aen hunne huizen, waer door zy, in de onwetendheid opgroeijende, voor alle driften, Ongodsdienſtigheid, Bygeloof of Dweepery openleggen; waer uit meenigmael droevige onheilen geboren zyn.

Ten tweeden: zal de kennis van een vrybedeelend God, van zyne wysheid, goed-

goedheid, enz: hen leeren zich aen deszelfs wil te onderwerpen en met naerstigheid hunnen pligt te betrachten, waer door zy onontbeerlyke leden van de Maetschappy zullen worden.

Ten derden: hier door zal men hen waerlyk gelukkig maken. Immers bestaet het heil van een redelyk wezen in zynen Schepper te kennen en te eerbiedigen. Het denkbeeld van behoeftig verdwynt, wanneer een mensch onderworpen aen God, wel te vreden, zich aen zyne schikking overgeeft. Deze kundigheden zullen hen leeren als deugdzame lieden in de weereld verkeeren. Hier door moet het getal der behoeftigen waerlyk verminderen, de rust der te samenleving bevorderd en alles goeds uitgewerkt worden.

Wat ik door deze vrees versta, hoe men de jeugd hier voor vatbaer moet maken en welke de geschikte en best opleidende boeken zyn, heb ik boven gezegd. Hier komt het 'er voornamelyk op aen, dat men bekwame Schoolmeesters in deze Schoolen heeft, menschen die een gewisse hebben. De zulken die weten dat God een byzonder oog heeft op hen aen wie zyne, ons nagelaten, armen hier zyn toevertrouwd,

trouwd, en dat zyne barmhartigheid de getrouwe waerneming van hunnen pligt, met geestelyke en ligchamelyke zegeningen beloonen wil. Niet dat ik hier door wil zeggen, dat deze menschen den armen om een zeer gering loon en als uit liefde moeten dienen. Niets minder: wy hebben, Gode zy lof, in ons land, weldadige lieden, die zonder ophouden durven mededeelen, hier in overtreft ons land vele anderen, Ik spreek alleen van het getrouw waernemen van hunnen post, en ben zelfs met reden van oordeel dat deze Meesters niet karig maar rykelyk moeten beloond worden, Hier door moet men brave, deugdzame en verstandige Meesters uitlokken om deze zware taek op zich te nemen.

Vooral vorder ik van hun dat zy in de Goddelyke waerheden kundig zyn en dat zy, by het doen van hun examen, hier van bewyzen geven. Kon het zyn dat zy een vastgesteld opstel hadden, op welk eene wys zy de jeugd in de kennis van den Godsdienst moesten ervaren maken, het ware zoo veel te beter: voorts moeten zy onderworpen zyn, aen het examen waer van ik boven gesproken heb, hun gebruik maken van die schoolboeken welken reeds

op

opgenoemd zyn. Terwyl de Heeren Beſtierders dier Schoolen de jeugd, aen hunne vaderlyke liefde toevertrouwd, met zulke prysjes en uitdeeligen zullen aenmoedigen als hunne wysheid, de ſtaet en de vorderingen dier behoeftige wichten, volgens getuigenis des Meeſters, vereisſchen zullen.

Ziet daar, geëerde Beöordeelaers! myne aenmerkingen over deze Schoolen; ik heb hier in weder iets, ja voorzeker zeer veel dat ter beſchaving en verbetering dier Schoolen kan ſtrekken, opgegeven. Nu ben ik aen het einde van myn werk, en meen uwe nuttige vraeg beantwoord te hebben. Ik heb alles met weinig woorden klaer trachten voor te ſtellen, naerdien de kort- en duidelykheid in ſoortgelykende verhandelingen moeten betracht, en den lezeren daer door gelegenheid gegeven worden, om van de voorgeſtelde zaken gebruik te maken. — Hoe zeer ware het te wenſchen, dat myne en alle nuttige lesſen, die ter beantwoording van het opgegeven Voorſtel, zullen gegeven worden, voor de Nederlandſche Jeugd en derzelver Schoolen tot wezenlyk heil mogten ſtrekken! myne bede is: Wel-Ed. Heeren! dat uwe loffelyke pogingen, hier toe aangewend,

gewend, gezegend zullen zyn; en dat deze dingen niet in de befpiegeling' zullen blyven hangen, maer werkdadig in gebruik mogen raken. — Wy geven ons werk aen uw welwikkend oordeel over. Heb ik het doel getroffen, het zal my aengenaem zyn: heeft een ander meer en betere befchavingen opgegeven, geen nyd zal my bevangen, wanneer flechts onze Nederlandfche Jeugd onderwezen en hun waer heil bevordert wordt. Terwyl ik, na der Maetfchappye alle heil over deze en andere poogingen te hebben toegewenscht, dus teeken.

Wordt Batoos kroost in deugd en godsvrucht opgevoed,
Zoo wordt ons nageflacht door Neêrlands God behoed.

ANT-

ANTWOORD

OP DEZELFDE

VRAAGE:

OVER DE

VERBETERING DER SCHOOLEN.

DOOR

DID. CORN. VAN VOORST.

Van hoe veel gewigt de opvoeding der kinderen zy, hebben de ſchranderſte vernuften van alle tyden gezien, gevoeld, geleerd: een uitmuntend tafereel hier van ſchetst ons de doorzichtige ROLLIN, in zyne *Manière d'enſeigner les belles Lettres* (1); en is zyn vertoog ingericht om aantetoonen den invloed, welken deeze opvoeding heeft op de welvaart van eenig Koningryk, Gemeenebest, of Staat; men kon dit ſtuk met verſcheidene byzonderheden nog nader aandringen: opdat ik van de groote vrucht, welke de opvoeding der Jeugd den Godsdienst aanbrengt, niet

(1) *Tom.* IV. *p.* 179.

niet ſpreeke, het wys beſtier van den Vader des Vaderlands, het rechtveerdig vonnis van den Rechter, het geregeld overleg, en de gevorderde trouwe van den Amptman, de ryzende voorſpoed van den Koopman, de aanlachende overvloed van den Land- en Ambagtsman, ja! ook een vlug nageſlacht hangt van de opvoeding af: myn tegenwoordig oogmerk laat niet toe meer byzonderheden optenoemen, veelmin dezelve uittebreiden, en aanteklemmen: alleenlyk bepaale ik my een oogenblik tot het laast gezegde, dat, namelyk, een vlug nageſlacht zynen oorſprong ook aan de opvoeding te danken heeft: ik bedoele hier mede niet, dat de kinderen door eene welbeſtierde opvoeding meerdere vlugheid van geest verkrygen; maar, dat men *uit* zulke kinderen, wier ziels-vermogens door de opvoeding zyn aangeſcherpt, te wachten heeft een nageſlacht, 't welk *van natuure* grootere fynheid van geest bezit: moeſte ik dit ſtuk betoogen, ik zoude my voornaamelyk op de ondervinding beroepen; want, gelyk dezelve ons voorbeelden oplevert, dat lichaamelyke gebreken voort geplant worden, zo kunnen wy van die getrouwe leermeeſteres ook leeren, dat zielsgebreken insgelyks niet zeldzaam overërven:

of

of ziet men niet dat van domme Ouders ook domme kinderen, en van vlugge Ouderen vlugge kinderen voortkomen! ja wierde in het aangaan van huwelyken meer gezien op de gesteldheid, en overeenkomst van ziels-vermogens, dan op andere dingen, men zoude het opgenoemd gevolg, welligt zonder merkelyke uitzondering, kunnen opmerken (2).

Is de nuttigheid van eene beschaavende opvoeding zo aanmerkelyk, men bewondere zich dan niet, dat stichters van Koningryken, en Gemeenebesten hunne zorg aan dit stuk inzonderheid hebben toegewyd: men leeze dat geene, 't welk ROLLIN (3) ons van *Lycurgus*, *Plato* en *Aristoteles* heeft geboekt: hoe groot was de zorg ook niet, van den Burgemeesterlyken Paulus Aemilius, van welken PLUTARCHUS (4) ons verhaalt, dat Hy de bekwaamste leermeesteren voor zyne kinderen in allerlye takken van onderwys op-

(2) Men vergelyke hier mede het geene men vindt by den bekenden J. F. JACOBI in zyne Abhandlungen uber wichtige Gegenstande der Religion, I. Th. p. 200-202.

(3) *loco l. T.* IV. *p.* 183, 187.

(4) *In ejus vita* § 4. *fine*, & § 15. &. ROLL. *l. l. T.* I. *p.* 7.

opzocht, dat hy ook zelve by het onderwyzen tegenwoordig was, ja! het belang, 't welk hy nam in de opvoeding zyner kinderen, ging zelvs zo verre, dat hy, Perſiën overwonnen hebbende, zich met de magtige ſchatten van dat ryk niet bemoeide, en alleenlyk den boekenſchat van den Perſiſchen Koning *voor zyne kinderen* nam. Kan men ook zonder aandoening verneemen dat geene, 't welk men van den Roomſchen Keizer Markus Aurelius vermeld vindt (5), dat Hy de Goden boven al voor twee zaaken dankte; omdat hy voor zichzelven uitmuntende Leermeeſters genoten had, en dat hy diergelyke voor zyne kinderen ook had gevonden.

Zal men dan, het gezegde overweegende, onze wettige en gebiedende Overheid haaren welverdienden lof weigeren, daar ook zy een waakzaam oog vestigen op de opvoeding der jeugd, gelyk men uit het beſtier van hooge en laage Schoolen kan afneemen? zoude men insgelyks van zulke Staatsperſoonen niet billyk verwachten, dat zy hunne veel vermogende hulp geerne zullen willen beſteeden aan het verbeteren van die gebreken, welke in de Schoo-

(5) *V.* ROLL. *l. l. T.* IV. *p.* 382.

Schoolen van ons Vaderland, vooral in de Nederduitſche, zyn ingeſlopen?

't Is waar, veele Nederlanderen zullen wonder ophooren, wanneer zy verneemen, dat men van gebreken, en wel van groote gebreken in de Schoolen gewag maakt: veele, moge ik niet wel zeggen de meeſten, zullen denken, dat alles hier zeer wel geſteld is; de Schoolen doch zyn nog op denzelvden voet, als in hunne jeugd: en mogte het maar by zulke denkbeelden blyven! de kundigſte lieden ondertusſchen in ons Vaderland, die niet maar oppervlakkig denken en oordeelen, zyn van gansch andere gedachten, en ſchroomen ook niet, op hoop van eene waare beterſchap, hunne gedachten wereldkundig te maaken.

Ziet men in Vrankryk een Genootſchap (of *Univerſiteit*) van Parys, door de Koningen van dat Ryk geſticht tot onderwys der Jeugd in weetenſchappen, zeden en Godsdienst: verſchynen hier van daan in dat wereldgewest voortreffelyke werken, geſchikt om de gebreken, ook wat de Schoolen betreft, te keer te gaan; ons Vaderland mag roemen op Zeelands Genootſchap, 't welk thansch noodig keurt

 ook

ook hier aan zich te laaten gelegen liggen; 't is hierom, dat de Beſtierderen van dat beroemd Genootſchap ter beantwoording voorgeſteld hebben, de volgende vraag:

„ Welke verbeteringe hebben de
„ gemeene, of openbaare, vooral de
„ Nederduitſche Schoolen, ter meer-
„ dere beſchaavinge onzer Natie, nog
„ wel noodig? hoe zou die, op de
„ voordeeligſte wyze, konnen inge-
„ voerd, en, op een' beſtendigen
„ voet, onderhouden worden?

De liefde voor de welvaart van myn Vaderland heeft ook my bewoogen dit ſtuk meer naauwkeurig nategaan, en myne gedachten hier omtrend ter beöordeeling mede te deelen.

Op dat dit myn vertoog in eene geregelde orde moge af loopen, moet ik, naar aanleiding van de voorgeſtelde vraag,

I°. Opgeeven, hoe de openbaare Schoolen in ons Vaderland, vooral de Nederduitſche, moeten verbeterd worden, om onze natie meer te beſchaaven; om dan

II°. Te overweegen, hoe men die beter-

terſchap op de beste, en minst kostbaare wyze kunne invoeren; terwyl ik

III°. Zal trachten aantetoonen, hoe men deeze beterſchap op eenen geſchikten voet kunne onderhouden.

I.

Het eerſte ſtuk, hetwelk ons onderzoek vordert, is, hoe de openbaare Schoolen, in ons Vaderland, vooral de Nederduitſche, moeten verbeterd worden.

Om deeze zaak wel te behandelen, is noodig, dat wy vooraf het waar begrip van de beſchaaving eener natie vastſtellen, welke hier veronderſteld wordt, als zynde het oogmerk, waartoe de Schoolen ingericht worden.

Dit met alle mogelyke klaarheid verricht zynde, zullen wy onderzoeken, of, en in hoe verre onze Schoolen hier aan niet beantwoorden; of, en in hoe verre, naamelyk, onze Vaderlandſche, vooral Nederduitſche Schoolen, ongeſchikt zyn, om onze natie te beſchaaven.

En dat opgegeeven hebbende, zullen

wy moeten aantoonen, op welke wyze men deeze gebreken uit den weg kunne en moete ruimen.

A. Om zich een juist begrip te vormen van, en een naauwkeurig oordeel te vellen over, de goede of kwaade gefteldheid der Schoolen, moet men het echt oogmerk, waartoe zy ingericht zyn, voor oogen hebben en klaar doorzien: is dit oogmerk nu de befchaaving der natie, dan moeten wy geene verwarde, maar duidelyke begrippen van de waare befchaafdheid en befchaaving hebben, dan moeten wy weeten, welke de waare kenmerken zyn van eene befchaafde natie.

Wanneer gefproken wordt van de *befchaafdheid*, en *befchaaving* eener natie, zo fchynen deeze (*) haare voornaamfte betrekking te hebben op de burgerlyke Maatfchappy, zo dat eene befchaafde natie zyn zoude eene zaamening, eene menigte, van nuttige leden der burgery: doch daar het eene zekere waarheid is, en blyft, dat niets meer bevorderlyk is (aan des menfchen kant) voor den Godsdienst, bo-

(*) Ik fpreeke in het meervoud, om dat het onderfcheidene zaaken zyn

boven al voor dien der Christenen, dan de beſchaafdheid der natie, der burgery; zo zou men de beſchaafdheid der natie verder kunnen uitſtrekken, en wel zo, dat men van eene beſchaafde natie ſpreekende, hier door niet alleen verſtonde eene welgeordende burgery, welke de gemeenſchappelyke plichten jegens elkanderen kent en uitoeffent, maar ook zulk een burgery welker beſchaafdheid insgelyks van invloed is op den Godsdienst: wy voor ons willen te liever eene beſchaafde natie in die ruimte begrypen, omdat het zeker is, dat men geene waare beſchaafdheid onder eene natie zal aantreffen, alwaar de Godsdienst ontbreekt; eene beſchaafde natie dierhalven in het gemeen is zulk een volk, onder 't welk *weetenſchappen*, *zeden* en *Godsdienst* gevonden worden, welke drie ſtukken de *Univerſiteit* van Parys beoogt in het onderwys der Jeugd (6). Deeze drie ſtukken nu worden vereischt tot de beſchaaving eener natie, waarom men dezelve voor oogen moet houden en door juiſte middelen trachten te bereiken.

Eer ik eenigzins nader ontwikkele, hoe men

(6) *Cf.* ROLL. *l. l. T.* I. *p.* I.

men eene natie tot de weetenſchappen, zeden en Godsdienst beſchaaven kunne, moet ik my nog eenige oogenblikken bezig houden, met de overweeging van den waaren *aart* der beſchaafdheid, volgends de drie opgegeevene ſtukken.

De waare beſchaafdheid, zeiden wy, beſtaat in kennis van weetenſchappen, zeden, en Godsdienst: welke kennis echter niet maar beſchouwende, of beſpiegelende zyn moet, maar ook beoeffenende.

Dat zeden en Godsdienst (van het onderſcheid deezer woorden ſtraks nader) op elk lid eener natie betrekking hebben, zal geen weldenkend gemoed betwisten: eenige twyffeling zal misſchien by den een' of anderen ryzen omtrend de weetenſchappen, of men, naamelyk, dezelve tot de beſchaafdheid eener natie wel brengen kunne, daar het doch zeker is dat men zich geene Maatſchappy van enkel geleerde menſchen kan voorſtellen, dan in de verbeelding: de verſchillende noodwendigheden immers, welke tot de welvaart eener Maatſchappy gevorderd worden, laaten niet toe dat elk lid zich tot het onderzoek van weetenſchappen begeeft: hoe zal doch een ſchaamele huis-

waard

waard met zyne behoeftige vrouw zich kunnen oeffenen in edele weetenſchappen, daar hen al den tyd van nooden is, om hunne behoeften te vervullen? niet minder ondertusſchen worden zy tot den welſtand eener natie vereischt, dan de doorzichtige Wysgeer: doch deeze bedenking is haaren oorſprong alleen verſchuldigd aan oppervlakkige denkbeelden; 't is waar door weetenſchappen verſtaat men gewoonlyk, of de verſcheidene takken der geleerdheid, of de edele kunſten (7): maar welke voldoende reden is 'er, waarom wy dit woord niet in eene meerdere uitgebreidheid, naar zynen oorſprong, zouden neemen? zo dat men 'er door betekenen zoude *alle* weetenſchappen, zonder onderſcheid, wanneer de geringſte ambachtsman, ja! elke huismoeder, zo wel eene weetenſchap, elk in zynen kring, zouden bezitten, als de diepdenkende geleerde: wil men het woord dit zyn oud burgerrecht niet vergunnen, men ſtaa my ten minſten toe het zelve in dien zin ter neder geſteld te hebben (8).

Vraa-

(7) Ik erkenne, dat men dikwerf kunſten en weetenſchappen onderſcheidt; doch ik wil alleenlyk uitdrukken, dat men ook wel onder de weetenſchappen de edelſte kunsten begrypt.

(8) Ik behoeve niet te onderzoeken, in welken

Vraage ik inmiddels by my zelven na de oorzaak, waarom dit woord zo veel van zyne oorſpronglyke uitgebreidheid ontnomen zy, ik meene dezelve niet verre te moeten zoeken, en te gelyk daar in den grond aantetreffen, op welken ik myne gegeevene bepaaling van dat woord bouwen kan en mag: deeze toch ſchynt my de voornaamſte, of eenige, reden te zyn, waarom het woord weetenſchap tegenwoordig in zulke enge paalen beperkt is; omdat de ambachtsman, by voorbeeld, en de huismoeder in het gemeen hunne bezigheden meer werktuiglyk, dan oordeelkundig verrichten; en, omdat hunne daaden naar geene redelyke regelen van oordeelkunde geſchoeid zyn, daarom verdienen zy den naam van weetenſchap niet, maar ſchynen veel eer aan zekere navolging of dierelyke drift te moeten toegeſchreeven worden; even gelyk men de bedryven van die dieren, welke in den eerſten opſlag een redelyk vermogen ſchynen aanteduiden (zo als bevers en aapen), by naauwkeuriger onderzoek alleen van navolging, of dierelyke drift, moet afleiden, daar zy nim

zin de Univerſiteit van Parys het woord *ſcience* neeme, zy ſchynt hier door vooral de Geleerdheid te verſtaan.

nimmer den geringften trap van grootere volmaaktheid in hunne bedryven vertoonen. Wanneer nu elk mensch niet meer werktuiglyk, maar oordeelkundig te werk gaat, dan zal men hunne verrichtingen, van welk zoort die ook zyn mogen, wel ras onder de weetenfchappen ftellen, en dan ook dit woord in zyne oorfpronglyke betekenis (in die ruimte, waar in wy het opgegeeven hebben) herftellen.

Uit het gezegde nu kan men opmaaken, dat de waare befchaafdheid eener Natie beftaat, — in eene waare kennis van *alle* weetenfchappen, welke de welvaart van eene natie vordert; en — in eene waare kennis (9) der zeden; — en in eene waare kennis van den Godsdienst, te gelyk met eene redelyke uitoeffening van die gekende ftukken. doch eer ik hier van afftappe moet ik nog met een woord aanftippen, in welken zin ik de zeden en Godsdienst hier wil opgevat hebben: ik zal my in geen angstvallig en hiftorisch onderzoek begeeven over het waar onderfcheid

(9) Ik herhaale hier het woord *kennis* met voordacht, om te kennen te geeven, dat men even zeer, als in de weetenfchappen, omtrend de zeden, en Godsdienst werktuiglyk veelal verkeert.

ſcheid deezer woorden, noch het zelve wysgeerig trachten te verdedigen: het is ons genoeg, dat andere eenig onderſcheid opgegeeven hebben, en dat men aan dit onderſcheid eene verklaaring geeven kan: wy verſtaan dan door zeden, de kennis en beoeffening dier plichten, welke eene menſchelyke Maatſchappy vordert, zo van elk lid jegens zichzelven, als jegens zyne medeleden: en door den Godsdienst meer in het byzonder, de kennis en betrachting der plichten, meer onmiddelyk jegens God. En zo kan men dan de weetenſchappen aanmerken, als de bouwſtoffe eener aan God onderworpene Maatſchappy, van welke derzelver leden, naar hunne verſcheidene betrekkingen, zich bedienen moeten, om een redelyk gebouw te ſtichten, hetwelk beantwoordt aan de onderſcheidene verplichtingen, welke op hun liggen: met andere woorden dan, beſtaat de beſchaafdheid eener Maatſchappy, of natie, hier in, dat elk lid, naar zyne redelyke vermogens, en volgends den kring, in welken hy geplaatst is, alle die weetenſchappen opdoet en ten gebruike aanlegt, welke noodig zyn om aan zyne verplchting jegens God, zichzelven, en zynen evenmensch te voldoen.

Zo veel van de befchaafdheid eener natie! nu moeten wy by derzelver *befchaaying* nog eenigen tyd ftil ftaan, dat is, de wyze, op welke men eene natie die opgegeevene befchaafdheid kan aanbrengen.

Het is eene hier veronderftelde, en te gelyk zekere waarheid, dat de mensch onbefchaafd gebooren wordt, welke onbefchaafdheid, of ruwheid, door de opvoeding veelal vermeerdert: doch deeze onbefchaafdheid moet verminderd en ware het mogelyk geheel en al weggenomen worden, de mensch moet befchaafd worden. Maar hoe moet men dit werk aanvangen, en uitvoeren? 'Er is een zeker zoort van menfchen, ook in ons Vaderland, die my, deeze vraag doende, vry luchtig een half douzyn twee drie geradbraakte uitlandfche woorden na het hoofd zouden werpen, om uittedrukken, dat zulk een zich in waarheid befchaaft, die, naar de eerfte mode uitgedost, zulk een air heeft weeten aanteneemen, dat hy op het falet, in de Etiquette nimmer eenen mispas begaat. Schoone befchaaving! Het is verre van my, dat ik eene lompe houding des lichaams zou goedkeuren, en boven eene deftige welgemanierdheid ftellen: men zal toch *veelal* zien, dat een onbefchaafd lichaam

eene

eene onbeſchaafde ziel in zich bevat, terwyl zy, wier ziel de waare beſchaafdheid aanneemt, niet geheel onbeſchaafd naar het lichaam zullen blyven (10).

Offchoon wy nu eene beſchaaving van het lichaam geenzins afkeuren, maar ten hoogſten aanpryzen, zo laaken wy hunne handelwys geheel en al, die alleen op de beſchaafdheid van het lichaam zich toeleggen, zonder aan de beſchaaving der ziel te denken, terwyl zy eveneens doen, als hy, die tot verciering van eene kamer alles te koste legt, om ſchoone lysten te verkrygen, waar in de alleraffchuwelykſte broddelſtukken van ſchilderyen gevonden worden: en gelyk wy zulk een beſtaan mispryzen, zo moeten wy ook hun doen ten hoogſten afkeuren, die met de beſchaaving van het lichaam beginnen, zullende naderhand ook de ziel trachten te beſchaaven; deeze zyn gelyk aan eenen mensch, die bouwt zonder fundament gelegd te hebben.

Zal men dan met vrucht een' mensch beſchaaven, men moet overeenkomſtig zynen

(10) *Cf.* ROLL. *l. l. T.* IV. *p.* 235, *&* 274, 5.

nen redelyken aart hier in bezig zyn: men moet met de ziel beginnen, en in het lichaam eindigen: men moet, met de ziel beginnende, de orde der zielsvermogens volgen, en die *allen* beſchaaven: men moet in dit werk vooral acht geeven op die neigingen, welke den mensch van zynen Schepper ingeſchapen, en dus goed zyn.

Laaten wy deeze ſtukken wat nader ontwikkelen.

Men moet in de beſchaaving van eenen mensch met de ziel beginnen. Elke beweeging, welke het lichaam aanneemt, is onredelyk, en enkel dierelyk, indien zy niet voortſpruit uit, en volgt op, de denkbeelden en neigingen van verſtand en wil (11). En, omdat dit veelal ontbreekt, ziet men veele menſchen dat geene, 't welk zy eens geleerd hebben, verrichten, zonder dat zy 'er eenige denkbeelden van vormen, of ook vormen kunnen, zonder dat zy in ſtaat zyn, 'er eenige reden van te gee-

(11) Het doet hier niet ter zaake, dat de diepdenkenſte Wysgeer in zeer veele van zyne bedryven deeze orde niet kan opſpooren: de zaak is van vooren zeker, en heeft haaren grond in de redelykheid der ziel.

geeven, of 'er eenige verandering, of verbetering in voort te brengen.

Men moet met de ziel beginnende, de natuurlyke orde der zielsvermogens volgen. De wil moet van kwaade neigingen, zo gewoone als *buiten gewoone*, *welke wy harst-tochten noemen*, gezuiverd worden; maar te vergeefs zal men hier mede bezig zyn, indien men niet eerst en vooral het verstand beschaaft: by voorbeeld, een mensch heeft eene kwaade begeerte tot het een of ander: men zal te vergeefs hem hier van zoeken aftebrengen, zo men hem te vooren geene denkbeelden heeft verwekt, welke hem van de slegtheid dier begeerte kunnen overtuigen.

Men moet *alle* de vermogens der ziel beschaaven. Verstand en wil in alle hunne uitgebreidheid, ook zo als deeze zich door het werkvermogen der ziel in het lichaam uitoeffenen, moeten beschaafd worden; allerleie neiginge van den wil met de hier uit spruitende heblykheden: en zo ook het verstand (intellectus); waartoe men gewoonelyk vernuft (ingenium), oordeel en geheugen brengt, met de heblykheden van het verstand, deeze alle moeten beschaafd worden: by voorbeeld, om

om in dit wyde veld niet uitteweiden, het is verkeerd alleen op het geheugen te werken, zonder dat men vernuft en oordeel bezigheid verſchaft heeft, zonder dat men door vernuft en oordeel die dingen voor het geheugen heeft laaten ryp maaken: zo ziet men veelal, dat der kinderen geheugen beballast wordt met dingen, welke zy niet verſtaan, waar van daan zy in het vervolg zich gewennen alles alleenlyk aan het geheugen toe te vertrouwen, zonder hetzelve bedacht, of beöordeeld te hebben: hoe gewoon dit kwaad zy, weet elk opmerkend gemoed: men moet derhalven eerst het vernuft, en oordeel aanſcherpen, om dan aan het geheugen dien zagten, en voordeeligen last, welke tot het gebruik beärbeid is, optedraagen.

Men moet eindelyk in deeze beſchaaving acht geeven op de ingeſchapene neigingen van den mensch, en overeenkomſtig dezelve zyne beſchaaving inrichten: ik onderzoeke met den Wysgeer thansch niet, of en hoe veele neigingen men ingeſchapen kunne noemen: ik bedoele voornaamelyk de eigenliefde, dat edel geſchenk van den Schepper: men moet deeze neiging onder het oog houden, en de beſchaaving van den mensch zo inrichten,

ten, dat men op zyne eigenliefde werke, dat men dezelve gaande maake en die in het tegendeel door eene verkeerde handelwys in hoogmoed of hardnekkigheid niet doe ontaarten: aan deeze neiging is ondergeſchikt de neiging om gelukkig te zyn: zal men dan den mensch verbeteren, men moet hem die beterſchap door beredeneerde denkbeelden, als dienſtig voor zyn geluk, zoeken ſmaakelyk te maaken.

Ziet hier, zo kort mogelyk de waare beſchaafdheid en beſchaaving geſchetst, genoegzaam voor iemand, dien men tot de beſchaaving van het menſchelyk geſlacht bekwaam kan keuren; genoegzaam, om tot ons ſtuk

B. Overtegaan, naamelyk, om te onderzoeken, of onze openbaare Schoolen, vooral de Nederduitſche, aan dit haar oogmerk beantwoorden, of zy geſchikt zyn, om onze jeugd de waare beſchaafdheid te verſchaffen.

Wordt 'er van openbaare, en wel Nederduitſche Schoolen gewag gemaakt, dan, meene ik, worden hier uitgeſloten byzonder huisonderwys, Latynſche, en Hooge Schoolen, of Academien in ons Vaderland.

land (12); terwyl die Schoolen, welke men gewoonelyk Fransche by ons noemt, ook, onder de benaaming van Nederduitsche, kunnen begrepen worden, omdat men tegenwoordig de Fransche taal te gelyk in die Schoolen onderwyst, alwaar men de jeugd in 't leezen, schryven, enz. oeffent: de bedoelde Schoolen zullen dan voornaamelyk die zyn, in welke men Neêrlandsch jeugd aan Meesteresſen toevertrouwt, om de allereerſte beginſelen, zo als de letteren, ſpellen, en leezen, aanteleeren, als ook die, in welke de kinderen verder onderwezen worden in het leezen, ſchryven, en wat hier toe betrekkelyk is; 't zy hier de Franſche taal bykome, of niet.

De vraag is dan, of deeze Schoolen geſchikt zyn, om onze natie waarlyk te beſchaaven? en hierop antwoorde ik volmondig, neen!

Ik zal dit trachten te betoogen door — eerst een tafereel voorteſtellen van het gewoon onderwys, — om dan de gebreken hier

(12) Of niet eenige trekken, welke wy zullen opgeeven, ook deeze, vooral de Latynſche Schoolen, raaken, behoeven wy nu niet te onderzoeken.

hier in aantetoonen, — en eindelyk derzelver oorſprong te kennen te geeven.

In de eerſte plaats dan, zal ik het gewoon onderwys, 't geen men in die beide Schoolen geeft, in een tafereel voorſtellen.

Wordt eene moeder haar kind te lastig, aanſtonds zal zy beſluiten hetzelve na de Meeſteres te laaten brengen, en dit zal by de besten den naam hebben, dat zy voor de opvoeding der kinderen zorgen; 'er wordt eene Meeſteres uitgedacht, of omdat moeder by dezelve geleerd heeft, of omdat zy in de buurt woont, of om diergelyke redenen; zonder aan de bekwaamheid te denken: en is 'er hier of elders eene zeldzaame moeder, welke niet geheel en al onverſchillig is omtrent de bekwaamheid der Meeſteres, indien zy al beoordeelen kan, waarin de waare bekwaamheid beſtaa; zo is nog weinige of geene mogelykheid om hier van onderricht te krygen: hoe het zy, het onnozel wicht wordt uit moeders armen geſcheurd en gaat ſchreiend en ſnikkend na de School. Niet zo ras is aldaar van alle kanten het teder kroost vergaderd, of de Meeſteres neemt een gevreesd wapen in de vuist, of aan haare zyde: dreigen, ſchreeuwen, zo al niet

niet een onverwachte ſlag, zyn de middelen, welke haare buitengewoone wysheid, en zeldzaame menschkunde beproefd heeft gekeurd, om die onnozele wichten eene onmogelyke ſtilheid te doen aanneemen: en terwyl de hangende lipjes, betraande wangjes, afgebrokene ſnikjes en zuchtjes, de bewyzen zyn van de ſlaafſche vrees, welke deeze tedere zieltjes beheerscht, zo zal de Meeſteres met de grootſten tot het onderwys overgaan: en, daar de overige eene diepe ſtilte moeten bewaaren, zal 'er een of ander opgeroepen worden, met het *a*, *b*, bordje, of boekje in het teder handje: het onnoozel wicht nadert met trillende leedjes; het beevend handje wordt aangevat: men zal beginnen met letter *a*: de Meeſteres wyst; het kind moet ook zyn vingertje aan die plaats houden: deeze oeffening brengt het geduld der Meeſteres al ten einde: eindelyk komt het zo verre, dat het kind zyn vingertje daar ſtil houdt: nu moet het zeggen, welke letter dit is; daar het nergens begrip van heeft, en de vrees het nog meer bedwelmt: de Meeſteres bromt en pruttelt over zyne verregaande domheid, en, ziende dat het knaapje nog wel wat wachten zal, eer het uit zich zelven *a* zeggen zoude, zal zy hem voorzeggen *a*: het

kind heeft geen begrip, wat het verrichten moete; het kan geen denkbeeld vormen van dit te moeten nazeggen: verwonderd en toornig over zyne zeldzaame botheid, schreeuwt zy nog eens met een schelle stem *a*, zo dat het deinsend kind de beide ooren klinken: het wicht zwygt, het schreit: men zal het onderwys herhaalen zo lang, tot dat het zoetertje werktuiglyk heeft nagezegd, *a*. Dit alles geschied onder een onophoudend geraas en getier over de minste beweging der overige kinderen: terwyl het gevolg van zulk onderwys is, dat veele kinderen in een jaar de letteren al kennen. Welke vordering! 't is waar, hier of daar zal nog wel eene Meesteres gevonden worden, die meer zagtzinnigheid gebruikt, dit echter zal men by alle het zelvde aantreffen, dat 'er langer tyd vereischt wordt, om een kind werktuiglyk op de boven gezegde wyzen de letteren aan te leeren.

Is nu eindelyk, met veel hoofdbreeken, een of ander zo ver gevorderd, dat het knaapje de letteren kent, wel aan! het zal leeren spellen: dit zal wonder wel gaan! het kind moet *spelden* (13), zegt zy

(13) Wie weet, of onder alle de Meesteresfen van ons

zy tegen de kinderlievende moeder: men gaat aan het werk: *on* moet het eerſte bewys van de bekwaamheid van het kind zyn: *o*, *n*, *on*, zegt de Meeſteres voor, het wicht, 't welk al mooi heeft leeren klappen, zegt het na: al verder! *z*, *e*, *ze*, *onze*; terwyl de Leermeeſteres in dit onderwys haare ſtem zo wonder fraai weet te buigen, dat men zeggen zou, dat zy bezig was, met de eerſte regelen der muſyk aanteleeren: het kind kan dat woordje ſpellen, en wel op den aangeleerden toon, welke veelen menſchen tot aan hun' dood byblyft: maar 'er moeten meer vorderingen gemaakt worden; het *onze Vader* moet geheel gekend worden. Doch zo veel moeite aan elk in 't byzonder te beſteeden, elk beurtelings by zich te laaten komen, dit kan niet aangaan, dit zou geen mensch kunnen doorſtaan! men heeft 'er iet opgevonden, het welk tyden lang beproefd is uitgekomen; de Meeſteres laat dan deeze, dan geene by zich komen, de overige moeten elk hun boek in de hand neemen en inzien, en alle

hard

ons Vaderland wel tien (wel een) gevonden worden die onderſcheid kennen tusſchen *ſpeilen*, en *ſpelden*: die ooit gehoord hebben van eene verkeerde ſpelling onzer taal. Welke gronden moeten hier dan gelegd worden!

hard op nazeggen *o*, *n*, *on* —: om dat te kunnen aanhooren, moet men dikke herssenpannen, en weinig brein bezitten: het kind komt na dagen en jaaren eindelyk zo verre dat hetzelve het *onze Vader* weet op te deunen, zonder dat het hier van een eenig woord begrypt: op dat nu deeze vorderingen aan elk blyken zouden, moet het kind dit dikwerf opzingen niet alleen, maar ook in Godsdienstige huizen moet het wicht dit aller volmaaktst gebed, voor- en na het eeten, en op andere tyden, op zeggen (14). Hier op zal het kind by zyne Meesteres overgaan om de gewoone geloofsleuze (om *ik geloof*, moest ik zeggen) ook even werktuiglyk te kunnen naklappen.

Na alle deeze vorderingen, zal men het bedorven schaap aan het leezen zetten: dit gaat wonder wel! het kind kan zo wat leezen, en echter heeft het nog nooit eenig denkbeeld gevormd van al, wat het gespeld, of geleezen heeft.

Ondertusschen mag ik niet verzuimen op-

(14) Ik pryze zeer de loflyke gewoonte, dat men de kinderen laat bidden, maar het machineele keure ik af.

optemerken het onderwys, 't welk zy in den Godsdienst geeven: ik zal, om dit wiskunſtig te betoogen, niet bybrengen, dat zy de kinderen uit het volmaakte Gebed, de Geloofsleuze, en de Wet der twee tafelen leeren ſpellen, en leezen; zy doen voorzeker meer! zy hebben daar en boven veelal, de eene dit, de andere een ander Catechiſeer-boekje, waar uit zy de eerſte beginſelen van den Godsdienst inprenten: zommige bedienen zich zelve van den Heid. Catechismus! Maar hoe (want hier komt het voornaamelyk op aan) zal zulke ervaarene Meeſteres dit waar onderwys inrichten? op deeze wys: zy heft met luider ſtem aan: *Wie heeft u geſchapen?* dit bauwen alle de kinderen luidkeels na, terwyl hier in zulke ſaamenſtemming (*harmonia*) heerscht, dat elk zeggen zou, dat men hier op de vier toonen zong: zo gaat het ook met den Catechismus, tot dat de kinderen eenige klanken zonder denkbeelden verzameld hebben.

Van wegen zulke doorſlaande blyken van kundigheid, worden zy nu ryp geöordeeld om hooger op te gaan, en de wyze lesſen van de Meeſters aantehooren, en hunne tedere handjes tot de nuttige ſchryfkunst te laaten plooien.

Men zal het jongje dan in de School van eenen Meester bestellen: de keus is op deezen of geenen gevallen om gewigtige redenen: denkt men al eens aan bekwaamheid, (dit komt zelden te pas!) men heeft 'er de bondigste bewyzen voor by de hand: *die man is bekwaam! die en die hebben 'er school gegaan! hebje wel gezien; wat een bord 'er voor zyn deur hangt! hy weet 'er van!* men sluit den koop met zulken bekwaamen man op het *voordeeligst:* (het is toch bedroefd, dat men zo veel aan die Schoolen moet geeven! 't is om arm te worden!) Eindelyk de tyd is daar, dat het kind na den Meester of *Monsieur* met blydschap stappen zal: het gaat de School manmoedig in, waarvan het zich wonderen belooft; de deftige Meester beurt zich op, en verwelkomt het knaapje met eenen staatigen knik van het eerwaardig hoofd. (dit past echter niet op allen, 'er zyn weinige die van natuure vriendelyk zyn.) Alle zyne kundigheden haalt hy by een, om eene goede plaats voor het wachtend kind uittekiezen: *komt* hier, is eindelyk, na ryp overleg, het besluit van den taalkundigen Meester, *gaat* daar zitten als een jongetje: deeze zagte woordjes belooven wat goeds; maar. . . . . . *zulje daar wat stil zitten, zulje je.* . . . . . graauwt hy, zich om-

omkeerende, een ander toe, die eens toezag, of een enkel woordje ſprak over den nieuwen Schoolier: het nieuwlings aankomend kind zet al een' ſchrik. Meeſter (of *Monſieur*) gaat na zyn' ſtoel: het gebed (wisten die knaapen maar, wat het beduide!) wordt opgezegd: nu aan 't werk! terwyl eenige een voorbeeld (zo ſpreekt men in de Schoolen) zullen naſchryven, moeten de overige in 't ſpellen en leezen onderwezen worden: een deftige Ondermeeſter, of de Meeſter zelv, roept zommige: zy naderen veel al beevende: zy moeten zich in orde ſchaaren rond om zynen leerſtoel, zy moeten te gelyk ſpellen of leezen, terwyl hy ziet en luistert, en met een houtje, plak, of iet anders hen opmerkzaamheid inboezemt. *Das niet goed, 't moet beter gaan, of ik zelje* - - - - byt hy 'er een toe: Het ſchepſeltje, 't welk zo even in de School verſcheenen is, ziet en hoort dit, en begint te ſchreien.

De Meeſter zal nu ook eens met eenen ſtatigen tred de School doorwandelen, om te zien hoe het met het ſchryven gaat; doch zyne onderrichtingen, zo zy al tot verbetering ſtrekken, zyn meer hard, dan hartinnemende, meer gevoelig dikwerf, dan geſchikt om den ſchryfluſt optewekken.

ken. Hy zal zich wederom op zynen zetel ter neder zetten om gewigtigere dingen te behandelen: men moet Cyfferen of ook eene Fransche les opzeggen: en, terwyl hy op het minst geraas uitbuldert, en den Kinderen de onvriendelykste woorden toesnaauwt, is hy wonder wel in zyn schik, wanneer de kinderen hebben leeren klappen, en alles zo wat, zonder denkbeelden te vormen, nadoen kunnen. Even zo is 't ook met zyn onderwys in den Godsdienst, waarvan zy op het hoogst eenige klanken verzameld hebben. 't Is waar, de opgegeevene trekken zyn zo algemeen niet, dat zy op elk in het byzonder passen; hoe algemeen echter het werktuiglyk onderwys zy, leert de dagelyksche ondervinding: dit laatste is algemeen, het eerste lydt eenige uitzondering.

Een denkend leezer heeft de gebreken, welke in dit School-onderwys plaats grypen, reeds opgemerkt: laat ik echter dezelve nog eens kortelyk opnoemen, om elks vatbaarheid, ware het mogelyk, ter hulpe te komen.

De grootste vorderingen, welke uit dit onderwys getrokken worden, zyn in het geheugen: *beredeneerde* denkbeelden aan het

het verſtand mede te deelen is een vreemd ding, hier denkt men niet aan, men weet 'er in 't geheel ook niet van: men ſpreekt van den Godsdienst, men geeft hier onderwys in, maar ook dit alles is voor het geheugen; men denkt aan geene beſchaaving der Zielsvermogens: indien men kan leezen, ſchryven, en eenige waarheden van den Godsdienst uit eenig boek napraaten, dan heeft men den hoogſten trap van kennis beklommen; vooral indien hier by komt de kennis van eenige Franſche woorden, zonder dat men eenig begrip heeft van de nuttigheid dier kennis: zo ook heeft men nooit hooren reppen (misſchien nu of dan eens in 't voorbygaan) van de plichten, welke van een Kind, Huisvader, Huismoeder, Koopman, enz. gevorderd worden, om nuttige leden van de maatſchappy te zyn, en voor eene eeuwigheid bereid te worden: wordt 'er nog eens een plicht behandeld, het is by gelegenheid van eenen mispas van het kind, welk onderwys dan nog eer redenloos, dan redenlyk is. Met één woord, geheel en al verkeerd is de leiding der kinderen, men let op geene verſchillende *temperamenten*, om naar dezelve de opvoeding interichten: de boeken, van welke men zich bedient, zyn ook volſtrekt

ſtrekt ongeſchikt: men heeft wel een goed oogmerk met het volmaaktſte Gebed, enz. den kinderen te laaten ſpellen, leezen, enz. doch indien men deeze nuttige boeken wilde behouden, dan moest men die op het minst van ſpelfouten zuiverén, en dan een beredeneerd onderwys uit dezelve geeven.

Men zal zich over deeze gebreken niet bewonderen, indien men overweegt, welke de menſchen zyn, die hier onderwys geeven, vooral de zogenaamde Meeſtereſſen: zy weeten niets: zy hebben wel een *examen* doorgeſtaan, maar met dat al kunnen zy noch ſpellen, noch leezen: menſchen te beſchaaven is by haar een vreemd en ongehoord denkbeeld: en hoe komt dit? omdat zy dit onderwys op zich neemen, op dat zy op eene deftige en gemakkelyke wyze den kost zouden kunnen verdienen: en was het zo ook maar niet met een groot deel der Meeſteren! deeze worden anderzins door hunne ouderen hier toe geſchikt, en dit is bekwaamheid genoeg.

Doch laat ik hier afſtappen, en liever overgaan, om, in de derde plaats, te bezien, hoe men deeze gebreken moete verbe-

beteren. Ik zal hier eerst de (*charakters* of) hoedanigheden, welke vereischt worden, opgeeven, om dan ook aantetoonen, hoe men dezelve moete aanleggen.

Men zou meer grond van hoop hebben op eene waare beterschap, indien men by de Ouderen de eerste beginselen van eene beschaavende opvoeding konde aantreffen: ten minsten, indien zy in de tegenwoordigheid der kinderen alle oplettendheid gebruikten, om hun geen kwaad aanteleeren (15). Doch dit zo niet zynde, moet men dit voor als nog by anderen zoeken: mogten de Ouderen dan in de eerste plaats hier op uit zyn, dat zy hunne kinderen in handen van zulke dienstboden niet gaaven, van welke zy door den tyd kwaade indruksels by hunne natuurlyke verdorvenheid ontfangen kunnen (16).

Maar laat ons verder gaan. Gelyk het de plicht der Ouderen is de onderwyzeren te onderrichten van den aart der kinderen, zo is het ook reeds door des kundige Mannen opgemerkt, dat men, om de eerste gronden van beschaaving in eenen mensch te

(15) *Cf.* ROLL. *l. l. T.* I. *p.* 17.
(16) *V. itidem* ROLL. *T.* IV. *p.* 187.

te leggen, de kundigste menschen, ja! Wysgeeren moest verkiezen (17); de volgende kundigheden, ten minste, worden vereischt, of alles zal vruchteloos zyn.

Is men gewoon, in de eerste plaats, by eenen Meester te zien na de bekwaamheid in de Schryfkunst, men geeve deeze kundigheid eenen laageren rang; veel meer geeve men acht, of de Onderwyzer zyne eigene taal verstaat: hoe schandelyk toch is het, dat men in die taal, in welke men is gebooren en onderwyzen zal, onbedreven is: niet minder wordt gevorderd eene kennis, zo al niet van alle geschiedenissen, ten minsten van de Vaderlandsche, op dat men in zyn eigen Vaderland geen vreemdeling zy: zeer nuttig, en ook gewoon is de Rekenkunst, waar by ik hierom niet staan blyve, als ook niet by het nut der Fransche taal: laat ik my tot gewigtigere stukken bepaalen: de Onderwyzers onzer Jeugd moeten menschen zyn, die vernuft (*ingenium*, *genie* (*)) hebben; hiervan hangt alles af; heb-

(17) *Iterum consulatur* ROLL. *T.* I. *p.* 29.

(*) Wanneer ik hier alleen van *vernuft* spreeke, moet men niet denken, dat ik oordeel en geheugen als minder nuttig beschouwe; zonder deeze zal het vernuft geen' weezenlyken dienst doen.

hebben zy geen vernuft, hoe uitgeſtrekt hunne kundigheden ook zyn mogen, dan zullen zy die ten gebruike niet weeten aanteleggen; zy zullen, alleen met hun geheugen werkzaam geweest zynde, het vernuft hunner leerlingen ook niet aanſcherpen: hoe noodzaakelyk echter dit vernuft zyn moge, zo moeten zy niet minder ervaaren zyn, niet alleen in de reeds genoemde weetenſchappen, maar ook en vooral in den Godsdienst; in de ziel- en menschkunde (*): ik wil zeggen zy moeten menſchen zyn, die ook weeten dat zy eene ziel hebben: wie zou dat niet weeten? vraagt welligt iemand in de uiterſte verwondering: maar deeze juist weet dit niet: ik bedoel toch geene oppervlakkige en werktuiglyke kennis, door welke men in jongere jaaren heeft leeren napraaten, dat men eene ziel heeft, zonder dat men van dezelve iet meer weet: ook be-

(*) *Psychologia* en *Anthropologia*: men heeft weinig, of niet gedacht, of geſchreven over de zo noodzaakelyke Anthropologia: zedert eenigen tyd heeft men in Duitschland zich hier op beginnen toeteleggen; zommige Geleerden in ons Vaderland hebben over dit gebrek geklaagd: zulke klacht meen ik ook gevonden te hebben in de Letter- en Outheidkundige Verlustigingen van den Geleerden P. NIEUWLAND, maar ik kan my de plaats niet erinneren.

bedoele ik niet, (met welke kundigheid men zomtyds de geheele waereld te geleerd is!) dat men een of ander bewys voor de onſtoflykheid, of onſterflykheid der ziele weet by te brengen: ik vordere aan den anderen kant ook niet, dat men alle twistvraagen, welke onder de Wysgeeren beſtreden worden, zo als over den zetel der ziel, enz. weet te beſlisſen: maar ik eiſche zulke kennis der ziel, door welke men zich onderſcheidene denkbeelden weet te maaken van de vermogens der ziel, van hunne werkingen op elkander, van hunne gewrochten, en kracht op het lichaam, van de verſchillende temperamenten. En niet alleen moeten zy zulke beſchouwende kennis van de Zielkunde hebben, maar zy moeten die kennis, met alle de vermogens hunner ziel beärbeid hebbende, ook weeten te gebruiken, dat is, zy moeten bedreven zyn in de Menschkunde, welke op de Zielkunde gegrond is, om met die kennis menſchen, verſchillende menſchen, te behandelen.

Bezit een Onderwyzer deeze volſtrekt noodzaakelyke kundigheden, dan kan men van hem ook verwachten, dat hy zulk een mensch zal zyn, als QUINCTILIA-

NUS

NUS hem tekent (18): Dan zal hy erkennen, dat niets zo moeielyk is, als menſchen te behandelen en te beſchaaven: dat niets meer wysheid en voorzigtigheid vordert, dan tedere wichten te leiden en op te kweeken; dan zal hy beſeffen, dat alle verwaandheid en hoogmoed hem niet pasſen; dat hy wel zyn gezag moet bewaaren, maar des niettegenſtaande zich bemind weeten te maaken by zyne leerlingen: dan zal hy de Ouderen onderrichten, dat zy hunne kinderen nimmer moeten dwingen na de School te gaan, maar hen de wys aantoonen, op welke zy de jongſte knaapjes zelvs gewillig derwaards kunnen krygen: dan zal hy voor oogen hebben het oogmerk, waar toe de kinderen hem toevertrouwd zyn; dat hy ze kundiger, en beter moet trachten te maaken, door hen te leeren ſpellen, leezen, ſchryven, enz.; door hen den waaren Godsdienst voorteſtellen en te verklaaren, op zulk een wyze, als hunne vatbaarheid vordert: hy zal onder dit voorſtel op hunne gemoederen trachten te werken, om hen hier door, ware het mogelyk, beter te maaken, vooral door het onderbrengen van hunne verkeerde driften;

(18) *Cf.* ROLL. *l. l. T.* IV. *p.* 210. *ſqq.*

ten: hy zal om dit oogmerk te bereiken dien weg inslaan, welken hem de Ziel- en Menschkunde aan de hand geeven; hy zal niet alleen en zo zeer op hun geheugen werken, maar hen, zo veel mogelyk is, denkbeelden leeren vormen: hy zal, tot dat einde, van dien eersten tyd af, reeds redeneerenderwyze met hen handelen, terwyl dan ook blyken zal, dat zy hier voor meer vatbaar zyn, dan wanneer op den gewoonen voet alleen hun geheugen werk wordt verschaft: hy zal zich dan ook veel van vraagen bedienen, op alle tyden en by alle gelegenheden, en hen hier toe de gelegenheden zelvs aan de hand geeven: hy zal hen nimmer met hardheid behandelen; willen zy, door eene boosaartige hardnekkigheid en dwang, hunne spoorelooze begeerten vervuld hebben, hy zal ze voornaamelyk door onthouden te keer gaan, en niet, dan na alles beproefd te hebben, tot zwaardere straffen overgaan, en dan nog op eene redelyke wyze, zonder drift, en met betooning van liefde, ja door hen zelve, zo zy hier voor reeds vatbaar zyn, hun eigen vonnis te laaten opmaaken: hy zal weeten hen speelender wyze te leeren, vooral in den eersten tyd: hy zal bekennen, dat zy niet alle op eenen leest moeten geschoeid worden:

den: hy zal ook op kleinigheden acht geeven, niet om hen hier over geduurig te ſtraffen, te beſtraffen, of te onderhouden, maar om by gelegenheid zich hier van te bedienen, en hen ook hier op, als in het voorbygaan, te doen letten: Hy zal door aanmoedigende beloften, en loftuitingen op hunne ingeſchaapene eigenliefde werken, en dezelve opwekken, door eene edele jaloersheid (*æmulatio*) hen onder malkanderen opſcherpen: hier toe zal hy zich ook bedienen van openbaare (19) oeffeningen en ſtrydſpeelen: naar hunne vorderingen zal hy hen hooger doen opgaan. By zulk een onderwys zullen niet langer zo zeldzaam zyn de voorbeelden van jongelingen, met eene manlyke geleerdheid voorzien, waar van men tegenwoordig nog een uitmuntend voorbeeld heeft in Vrankryk (20), 't geen men aan de vlyt der *Univerſiteit* te Parys veelal te danken heeft. By zulk een onderwys zal het nu of dan ook noodzaakelyk zyn, opteletten, dat veel beloovende kinderen hunne jonge krachten niet te veel vergen.

Tot dus verre hebben wy de vereischte be-

(19) *Cf.* Roll. *l. l. T.* iv. *p.* 310.
(20) v. *Bibliotheca Critica T.* i. *p.* iv. *p.* 127, 8.

bekwaamheden, met dezelver gebruik in 't gemeen opgegeeven; laaten wy nu eens nagaan, hoe men, naar aanleiding van het gezegde, in de Schoolen moete bezig zyn. Geene Meeſteres of Meeſter zal een kind toelaaten, zo zy niet vooraf gemeenzaam met hetzelve geworden zyn: en ook dit zal de gewenschte vrucht niet hebben, indien het kind zyne ſchoolmakkers niet heeft leeren kennen: dan toch zal hetzelve, die knaapjes in de School aantreffende, hen aanſtonds kennen, en in derzelver gezelſchap geerne blyven willen. Dus in de School gekomen zynde, zal het wicht wel ras begeeren te vertrekken, indien het genoodzaakt wordt zich onbeweeglyk te houden, en tot eene ernſtige manier van leeren wordt geſchikt; dit zou zelfs eene gekandheid tegen het leeren, welligt voor al den leeftyd, te weeg brengen. Wat dan in de School verricht? ſpeelen? ja! zeker! en wel den meeſten tyd (21). Maar hoe? is dat leeren? gewis! zulke kinderen moeten alleen ſpeelende leeren:

men

(21) Ik bedoele alleenlyk de kleinſte kinderen; men kan niet wel jaaren bepaalen, hoe lange zy in zulke School moeten blyven, of zulke manier van onderwys genieten: dit hangt veel af van de vatbaarheid: vier of op het hoogst vyf jaaren moeten zy alhier bereiken.

men moet de kinderen dan laaten ſpeelen, hoe zy ook begeeren mogen, indien 'er geen gevaar van vallen, of andere ongemakken zy: en in dit ſpeelen moet men hen zo lange toegeeven tot dat zy met hun oordeel kunnen begrypen wat Orde zy; opdat zy dan uit zich zelve beredeneerd bevatten, en begeeren ſtil te zitten om ingeſpannenheid uitteoeffenen: men zal ze dus tot den ouderdom van omtrent vyf jaaren in zulk een School laaten, om dan hooger op te gaan: maar zullen zy dan al dien tyd niet anders doen, dan ſpeelen? wat zou zulk een Babel van verwarring niet al baaren? ik antwoorde; men zal ze niet altyd in het wilde laaten ſpeelen, maar ook tot eenig oogmerk, om te leeren ſpellen en leezen; waar toe men zich van de volgende wyze kan bedienen: wanneer men de kinderen hunnen gang laat gaan, zal men wel ſpoedig bemerken, welke de meeſte genegenheid jegens elkanderen hebben: hier zal men een hoopje zien, ginds wederom een ander, welke geduurig by een zullen hokken: men zal dan het een hoopje voor, en het ander na, aanſpreeken: komt, kindertjes, nu eens lief geſpeeld, gaat zitten, zoetertjes: zy worden 'er al vuurig op: wat dan verricht? men gebruikt in de Schoolen wel eens prenten, om die aan

 de

de kinderen te geeven; dat men nu in de plaats van die gewoone prenten andere, tot dat einde gefchikt, neeme, in deezer voege: men ftelle zo veel kleine prentjes toe, als 'er letteren zyn; aan de eene zyde kan men het een of ander prentje hebben met een of ander woord onder hetzelve, terwyl dan, aan den anderen kant die letter gedrukt, of getekent zy, met welke dat woord, 't welk aan de andere zyde geleezen wordt, begint: by voorbeeld, indien men goedkeure Bybelfche gefchiedenisfen op die prentjes te ftellen, dan kan men eenen hof met een' man in denzelven afbeelden, met den naam van Adam onder aan, en de letter A, *a*, aan den agter kant: of keurt men de Bybelfche gefchiedenisfen af, omdat men hier door wel eens verkeerde en verwarde denkbeelden in de jonge verftanden verwekt, men kan zich bedienen van de vier getyden, van de elementen enz. zo kan men aan de eene zyde de aarde afbeelden met dat woord onderaan, en de letter A, *a*, van agteren: zulke prentjes, die weinig zouden kunnen kosten, by de hand zynde, zal de Meefter of Meefteres rond deelen, naar dat het getal der letteren en kinderen medebrengt: ik ftelle nu, dat alle die kinderen nog de letteren leeren

moe-

moeten, dan zal de Onderwyzer hun die prentjes vertoonen, en zeggen, by voorbeeld, dat is *A*, *a*, en die letter dan aan allen laaten zien, en zo zal zy voor de eerſte reis vyf of zes letteren vertoonen en de zelve dan onder alle de overige letteren, of voor dat zy rond gedeeld zyn of na het zelve, vermengen: dan zal zy vraagen, onder belofte van eene belooning waar is *a*? waar is *b*? enz., de eerſte reis zal dit wel niet vlot gaan, maar indien zy dan zelve die letter, welke zy vraagt, heeft uitgekipt, en wederom aan allen vertoont, zullen die knaapjes hier van ſpoedig den ſlag weg hebben, en binnen weinig tyd zullen zy die letteren en zo ook de overige kennen. Zo zal de Meeſteres wederom met een ander hoopje doen.

Nu heb ik veronderſteld, dat alle die kinderen even onbedreven zyn, doch dit zal men zelden aantreffen: is 'er dan een en ander onder den hoop, die de letteren reeds wel kent, deeze kan ſpeelende zyne jongere makkers leeren, terwyl de Meeſteres nu of dan alleenlyk moet toezien, of alles ordelyk geſchiede, en om belooningen uit te deelen: op deeze wys zullen de kinderen zelvs buiten de School, ja! eer zy in de

Schoolen komen, al ſpeelende de letteren leeren (22). Ik zag by eenen myner goede vrienden onlangs iet diergelyks, die voor zyn kind, 't welk nog maar weinig woorden kon napraaten, letteren van eenen duim lengte op dik papier getekend had, welk kind al ſpeelende, en door de kamer loopende, nu en dan een letter aangreep, noemde, en 'er mede ſpeelde.

De letteren dus aangeleerd hebbende moeten zy ook ſpellen, hier komen dezelvde prentjes te pas: de Meeſteres gaat dan by eenige zitten, zy legt de *a* en *b* naast elkander, en zegt, *a*, *b*, *ab*: en vraagt wie kan dat na zeggen? op hoop van belooning zullen zy wel ſpoedig dit kunnen naroepen *a*, *b*, *ab*; vooral indien hier onder ook een en ander is, die al wat van de kunst verſtaat: op dezelvde wyze kan zy uit die letteren allerleie lettergreepen vormen, en na dat zy dit eenige reizen met hen herhaald heeft, zal zy na eenige dagen die prentjes al kunnen omkeeren, en het geene onder aan gedrukt is, hen

(22) Deeze manier van de letteren te leeren ſchynt nog veel eenvoudiger, dan die, welke ROLLIN opgeeft, *l. l. T.* 1. *p.* 81.

hen ſpellen laaten: men zou die woorden zelvs zo kunnen doen drukken, dat tusſchen elke lettergreep een ſtreepje gezet ware, 't welk den eerstbeginnende zo veel gemaklyker zoude zyn; al ras zullen zy die woorden kunnen ſpellen, terwyl de belooningen der Ouderen, en de aangenaamheid dit ſpel ook wel te huis zal doen by de hand vatten. Men kan hierop zich van prentjes bedienen, waarop een, twee, of meer regels, 't zy in rym, 't zy in onrym, te leezen ſtaan: men zal hier best zulke woorden, en ſpreekwyzen bezigen, welke dagelyks voorkomen, op dat de kinderen tot meerdere jaaren komende zo barbaarsch, vooral de meestbekende woorden, niet ſpellen: men neeme dan zo veele prentjes, als 'er kinderen zyn, op alle welke dezelvde regels geſchreeven ſtaan; men laat die naast aan zit de eerſte lettergreep leezen, die daar op volgt de tweede, en zo al voord: indien de een of ander niet wel ſpelt, de volgende worde gevraagd, hoe het zyn moete: diergelyke manier van leeren heeft de Heer *Garot* in Vrankryk voorgeſteld met een gewenscht gevolg (23). Men zoude het nog eenigzins op eene andere wyze

(23) *V.* ROLL. *T.* I. *p.* 86, 7.

wyze kunnen inrichten: men laate een alleen alles ſpellen tot dat hy mist, dan vatte men een ander uit den hoop by 't hoofd, om het te verbeteren, vooral indien men bemerkt, dat hy niet zeer oplettend was, en zo kan men dan deeze, dan geene laaten voor-ſpellen. De kinderen zullen op deeze wys ſpellen en leezen kunnen binnen dien tyd, in welken zy volgends het tegenwoordig onderwys de letteren nog niet ten halve kennen.

Dus verre gevorderd zynde, kan men hen eindelyk (terwyl zy dan na Meeſters gezonden worden (24), welke hen vriendelyk ontfangen en met alle minzaamheid behandelen) leeren ſtilzitten, en alleenlyk dat geene doen, waartoe zy ſcheep komen; men kan ze groote, en ongemaklyke woorden uit het hoofd laaten ſpellen, hen boekjes geeven, en wel zulke, die de weet- en leeslust opwekken, om uit dezelve te leeren: de belooningen zullen hen by eenen minzaamen Meeſter van zelve doen ſtilzitten: men geeve hen dan die

(24) Uit het geene nader gezegd zal worden, kan ook blyken dat men hier geen verandering in de onderwyzers behoeft te maaken, dat het niet noodzaakelyk is hen van de eene, naar den anderen te zenden,

die boekjes, als geschenken, in de hand; zo als de gedichtjes van den Heere *van Alphen*, de fabelen van *Gellert* enz. (men zie vooral toe, dat men hen geene boekjes geeve, dan zulke, waarin de spelling zuiver is.) Ook kan men zelve (25) eenige opstellen maaken van Bybelsche of andere geschiedenissen, vooral uit de Euangelien, en de gelykenissen van den Heiland: hieruit kunnen zy niet alleen leeren leezen, maar ook door de gemeenzaame verklaaringen der Meesteren kunnen onder de hand hunne zeden beschaafd worden: deeze is ook de geschiktste wys om hen de eerste beginselen van den Christelyken Godsdienst met oordeel inteboezemen: Israëls groote Propheet toch keurde de wys van leeren door gelykenissen de meest gepaste; van hier dat alle zyne Godlyke lessen met gelykenissen doorweeven zyn. Maar zal men dan die jonge kinderen het Gebed des Heeren, het Geloof, de Wet, den Heidelbergschen Catechismus en diergelyke, niet meer laaten spellen en leezen, gelyk dit het loflyk gebruik geweest is van onze Voorvaderen, 't welk ook nog veelal stand grypt? Ja! zeker! men behoeft deeze niet ge-

(25) Hiervan wordt hier achter op bladz. 386. nader gesproken.

geheel en al te verleggen; doch indien men hier mede *begint*, werkt men voor het meest op het geheugen; daar van daan is 't, dat van de honderd kinderen welligt niet één begrypt, wat het aanleere; wat kan dan zulk een onderwys baaten? Men beginne dan om te leezen, en de zeden en Godsdienst te onderwyzen en inteprenten, met gelykenisſen en geſchiedenisſen: na het leezen van dezelve verhaale men die nog eens aan allen; men maake toepasſingen hier van naar de vatbaarheid der kinderen; men trekke hier uit zedelesſen, vooral zulke, welke toepasſelyk zyn op hun gedrag, of die gebreken, welke men in hen beſpeurt, of welke veelal in kinderen gevonden worden: by voorbeeld, om hen opmerkzaam te maaken, zegge men vooraf, komt kindertjes, ik zal wat ſchoons verhaalen; of, laaten wy over het geleezene, nog wat praaten: men vertelle dan de geſchiedenis van Elias, met nuttige en vatbaare leeringen tusſchen beide, zo als; Hy bad, dat het niet zou regenen, en het regende niet: wederom bad hy, dat het zoude regenen, en het regende: zo kindertjes! zo moeten wy ook doen, wy moeten bidden, dan verkrygen wy alles; gyl. wilt immers ook wel bidden, gy wel, Jantje, Pietje! God moet

moet alles geeven: al wat wy hebben is van God: Hy kan het ons alles afneemen, en dan kunnen wy niet eeten, drinken, ons kleeden enz., en hoe droevig zou dat zyn? God kan het water doen opryzen en ons verdrinken, (Hy vlegte hier de gefchiedenis van den zondvloed tusfchen in,) of zo fterk doen regenen, dat alles bederft; en wat zullen wy dan gaan beginnen? gy, Jantje, wilt immers wel bidden, dat God u bewaare, op dat gy niet valt, en dat hy u eeten en drinken geeft. Zegt de een of ander (anders moet de Meefter hen zulke vraagen in den mond leggen) myn Vader, myne Moeder geeven my eeten: goed, lieve, jonge! zy 't antwoord; maar als Vader en Moeder eens fterven, zo als die en die (welke het kind gekend heeft), welke daar in de Kerk onder de fteenen begraaven liggen, of als Vaders huis verbrandt, wie zal Jantje dan eeten geeven? hier kan men wederom eene gefchiedenis van brand, hier of daar voorgevallen, byvoegen, en zo zal men die kinderen ongemerkt den plicht van bidden leeren, en op diergelyke wyze de overige plichten van onzen Christelyken Godsdienst, vooral ook zulke, welke in hunnen toeftand meest te ftade komen: op dezelve wyze kan men

hen

hen ook de waarheden van onzen Godsdienst oordeelkundig inprenten: eene aaneengeſchakelde redeneering is geheel en al onvatbaar voor die jonge verſtanden, en meer geſchikt om de verwaandheid der Onderwyzeren openbaar te maaken, dan nuttig te zyn: men bediene zich dan van die Bybelſche geſchiedenisſen, welke zy geleezen hebben, vooral van het leven van den Heiland: men kan hen, by voorbeeld, een en ander wonderwerk van den Zaligmaaker verhaalen, en hen door vraagen en wedervraagen hier uit de verhevenheid van dien perſoon zelve doen opmaaken: na dat men dit eenige keeren herhaald heeft, zal men hen zyn ſmertelyk en ſmaadelyk uiteinde voorſtellen; dit zal hunne harstochten gaande maaken, omdat men zulk eenen, die niet anders dan goed deed, zo behandeld heeft; hier door zullen zy ook begeerig en opmerkzaam worden, om den perſoon meer van naby te kennen, en vatbaar voor het einde van zyne komst in de wereld, de voldoening voor de overtredingen van zondaaren: door eene andere, en wel de gewoone, manier van onderwys vergt men het geheugen veel, zonder dat dit invloed heeft op de overige vermogens van de ziel, en dus ook op hunnen wandel, zelvs in rypere jaaren.

Uit

Uit het gezegde kan, zo wy meenen, een oordeelkundig Meester, (want zodanige moeten de Onderwyzers alleen zyn) opmaaken, hoe hy zich verder in dit onderwys te gedraagen hebben: terwyl men dit in het gemeen onder het oog kan houden, dat men, met hen te ondervraagen, het meest vorderen kan en zal.

Na dat men ze dus, op dat ik mynen draad wederom opvatte, eenigen tyd geoeffend heeft, zal men ze ook eenige denkbeelden trachten mede te deelen van de godlykheid van de H. Schrift, van het Gebed des Heeren, de Wet der twee tafelen, het Geloof, en den Heidelbergschen Catechismus, wanneer zy deeze voortreffelyke stukken, in een goed Nederduitsch gewaad gestoken zynde, ook met oordeel en vrucht kunnen leezen en leeren: het kan ter opscherping ook zeer dienstig zyn, hen onderling te laaten redentwisten over stukken van den Godsdienst, en de verscheidene plichten van den mensch.

Maar ik moet voortgaan: het is nu al hoog tyd om hen aan het schryven te zetten: hoe hier in gehandeld? met alle zagtzinnigheid, en onder het voorstel van beloningen moet men ook hier te werk gaan.

gaan. Komt, Jongens! kan hy zeggen tot die knaapen welke tot het schryven kunnen overgaan, wie wil schryven? Men zal 'er niet een' vinden, die hier geene genegenheid toe heeft: dit toch is iet byzonders, iet nieuws: zy zullen dan gaan schryven: Hy laat hen zien, hoe hy de pen houdt: hy laat ze zelve hunne hand hier toe buigen (gedrongen en gedwongen worden, zal nooit eenen goeden schryfstrant voortbrengen): Hy zal hen een en ander schrapje, haakje, enz. voorschryven, en hen dit laaten nadoen: dan zal hy het werk eens gaan bezien en pryzen (zy zyn toch in den beginne voor geene fouten vatbaar, herhaalen is veel geschikter weg ter verbetering): dit zal hen aanvuuren; zy zullen verlangen wederom te schryven; hy zal ze dan eindelyk gebreken aantoonen, en wel door vergelyking met beter schrift, en hen zelve laaten beöordeelen, wat regter en juister geschreven zy: en zo kan hy door trekjes en beloonningen hunn' schryflust verder aankweeken.

Nu wordt het ook de tyd, dat zy hunne moedertaal oordeelkundig beginnen aante leeren: alle boeken, in welke geene echte spelling heerscht, moeten zy in het geheel niet in handen gehad hebben, om

uit

uit dezelve het een of ander te leeren: maar nu kan de Onderwyzer ook verder gaan; uit andere boeken kan hy ze nu feilen aanwyzen, en daar over ſpreeken, en hen die leeren verbeteren: hy zal hen verder opſtellen voorleezen, die zy, op het hooren, moeten naſchryven met hunne eigene ſpelling: wanneer zy die geſchreeven hebben, zal hy ze over de geſchreevene feilen onderhouden, vooral en vooreerst over die, welke het meest voorkomen, zo als in Zeeland het gebruik van de letter *h*: hy zal tot dat zelvde einde eenige Schoolieren te gelyk by zich roepen, en hen elkanders feilen laaten aantoonen, daar over dan redeneeren, en met voorbeelden alles ophelderen: vooral moet hy niet vergeeten over de noodzaakelykheid en betaamelykheid, van onze taal wel te ſpreeken, en wel te ſchryven, hen dikwerf te onderhouden: zoo zullen zy ook ryp worden voor verder onderwys in de Nederduitſche taal, en daar over wel het een en ander willen naſlaan, indien deeze kundigheden hen belooningen kunnen aanbrengen.

Men kan de tot dus verre onderwezene jeugd nu ook leeren Cyfferen: de beginſelen, als de allermoeilykſte van alles,

moeten hen, op de gemaklykſte en eenvoudigſte wys, bekend gemaakt worden: veelen zyn ook hier in aanſtonds vatbaar voor de gewoone wyze; anders kan men hen te hulpe komen: by voorbeeld om die knaapen te leeren optellen, legge de Meeſter eenige ſtukken geld aan den eenen kant, en aan den andere zyde insgelyks, dan vraage hy, hoe veele hier in het geheel legge: hy herhaale dat met alle enkelvoudige getallen, en binnen korten tyd zal de jongen op het ſpoor zyn: men kan in het aftrekken enz. op gelyke wyze hen te gemoete komen.

Hebben de leerlingen verder lust, of zyn hunne Ouderen genegen hen de Franſche taal te laaten aanleeren: ook hier in moet men van de gewoone leerwyze eenigzins afwyken. Men is doorgaans lang bezig met hen, uit eenige Grammaire's, lesſen te laaten opzeggen: deeze zyn byna zo ras vergeeten, als aangeleerd: het zal van veel meer vrucht zyn, wanneer de Onderwyzer hen vooraf veel over de nuttigheid van de kennis dier taal onderhoudt, en hen daar op doet verlieven. Hy kan hen dan het een en ander (wat de uitſpraak de Declinatie's en Conjugatie's) betreffe, uit een of ander boek onderwyzen; maar ver-

verder moet alles voor de vuist geleerd worden. De Meeſter kan dan, by voorbeeld, eenige by zich laaten komen, of by hen gaan, en ze afvraagen: hoe zoudt gy dit of dat in het Fransch uitdrukken? alle geſprekken zal hy hen voetſtoots laaten overzetten, en hen hier in helpen: belooningen voor die geene, welke hem het best in die taal verſtaan en antwoorden, zal hen ook yverig maaken, om te huis zich te oeffenen, of ook in zyn byzyn boeken te vertaalen.

Op diergelyke wyze kan men bezig zyn, in andere Weetenſchappen te onderwyzen: dikwerf moet de Meeſter zyne leerlingen de nuttigheid derzelve voorſtellen en aandringen, op dat men, na den afgeloopen Schooltyd, de boeken niet voor altoos vaartwel zegge, gelyk, helaas! maar al te veel geſchiedt: een gemeenzaame leertrant zal veel toebrengen, om hen ſmaak te doen krygen in de weetenſchappen. De Meeſter kan, by voorbeeld, nu en dan een wandeling gaan doen met eenige leerlingen: terwyl zy zich door deeze gunst vereerd zullen rekenen, kan hy zich hier van bedienen, om hen op alles opmerkzaam te maaken, en van alles ongemerkt de eerſte gronden te laaten leggen,

zo als van de ſterrekunde enz. Hier door zullen zommige opgewekt worden, om zich hier in verder te oeffenen, en te laaten onderwyzen: onder zoortgelyke wandelingen, en op andere tyden, zal hy ze malkanderen door vriendelyke verſchillen laaten opſcherpen, en vlug en vatbaar maaken.

Tot dus verre heb ik my bezig gehouden, met de wyze van *leeren* optegeeven: nu moet ik nog eenige oogenblikken beſteeden, om de verdere behandeling der kinderen voortedraagen. 't Is waar, uit het gezegde kan men dit al eenigzins opmaaken: de zaak is echter van dat gewigt, dat derzelver byzondere overweeging niet nutloos zyn kan. Ik bedoele tansch het gedrag der kinderen, omtrent welk men zo moet verkeeren, dat zy zich, niet alleen in de School, maar ook buiten dezelve ordelyk aanſtellen. Alle hardheid en grilligheid is hier volſtrekt aftekeuren, terwyl zulke handelwys, op het hoogst, eene ſlaafſche vrees zal inboezemen, en ten gevolge hebben, dat de kinderen niet zo ras uit dien band zyn, of zy geeven zich in alle losbandigheid toe. Men kan dan hier omtrent eenige regelen in acht neemen, terwyl de Menschkunde hier de nood-

noodzaakelyke leidsvrouw zyn moet: zyn de kinderen ſtout, waar toe ik alleenlyk (in de kleinſte kinderen) betreklyk maake het moedwillig verſcheuren van een of ander, of, wanneer zy malkanderen weezenlyk kwaad aan doen; dan moet men zich wel wachten hen aanſtonds toeteſchreeuwen, te dreigen, of te ſlaan; men moet, om tegen zulk kwaad doen eenigzins vooraf zorg te draagen, op het verſchil der temperamenten acht geeven: indien dezelve volſtrekt ſtrydig bevonden worden, kan men die kinderen voor eerst van malkanderen zetten; ook moet men wel opmerken, of het een of ander kind ligtelyk geraakt is (een gevolg van eene dwaaze opvoeding!) ook dit maakt onderſcheid in de behandeling van den belediger. Indien nu de daad daar is, zo zal men op eene redelyke wyze met hen handelen, men zalze, met de grootſte zagtzinnigheid, en met betoonen van medelyden, afvraagen, wat zy gedaan hebben; en waarom? men zal hen het kwaad in zynen aart en gevolgen voorhouden; of kunnen zy die redeneeringen, ten minſten in haar geheel, niet bevatten; men zal ze op eene andere wys redelyk behandelen: by voorbeeld, is 'er een kind, 't welk een ander knypt, of krabt; men zal het ſterk

aanzien, en wyzen op die plaats, alwaar het geknepen, of gekrabt heeft: men zal het hoofd fchudden, en, is de beledigde een kind, het zelve iet goeds of aangenaams geeven, in tegenwoordigheid van den kwaaddoender; ftaat dit dien knaap niet aan, fchreeuwt hy, men zal hem nimmer genoegen geeven, maar op de beledigde plaats wyzen, en het hoofd blyven fchudden; verdubbelt hy ondertusfchen zyn gekryt, men zal, in dien uiterften nood, hem eerder met zagte flaagen tot bedaardheid brengen, dan door het geeven van 't geene, waarom hy tansch dwingt: de zaak verandert, indien de knaap niet eenig ander kind, maar of zyne Ouderen, of iemand anders beledigd heeft, en ook voor redeneeringen nog onvatbaar is, of fchynt: men zal, gelyk ook in het voorige geval, eerst redenen beproeven, dewelke vroeger ingang vinden, dan men wel zoude denken: verder zal men het kind iet in het oog doen krygen, 't welk aangenaam is: de knaap zal 'er wel aanftonds op wyzen, en het zelve begeeren, maar men zal het hem volftrekt weigeren, wyzende op 't geene hy gedaan heeft. Zyn de kinderen tot meerdere jaaren gekomen, men zal hen het kwaad uit alle zyne oogpunten, met alle zyne gevol-

gen,

gen, voorſtellen en affchuwelyk maaken: men zal hen dit door voorbeelden ophelderen, vooral door zulke, welke op hunne eigenliefde vat hebben kunnen: men zal denzulken, die zich misgreepen hebben, door vraagen zich zelven doen veroordeelen, en ſtraf toewyzen: en na dat men dien knaap een-en ander-maal verſchoond heeft, zal men hem zelve doen beſluiten, dat de liefde, welke men hem toedraagt, tansch vordert, dat hy gekaſtyd worde.

Zie daar de noodige verbeteringen in korte trekken opgegeeven: veel breeder had ik dit alles kunnen voorſtellen, maar dit ſcheen my niet noodzaakelyk te zyn, vooral dewyl zulk een Meeſter, die de vereischte kundigheden bezit, dit plan op byzondere omſtandigheden zelve kan toepaslyk maaken: Hy toch, die alles alleenlyk naar een uitgebreid voorſchrift moet inrichten, mag billyk tot deezen post onbekwaam gekeurd worden.

I I.

Gelyk ik nu myn eerſte ſtuk meene afgehandeld te hebben, zo moet ik tansch overgaan om aantetoonen, hoe men deeze beterſchap op de minst kostbaare wyze

kunne invoeren? dat is, hoe en waar men met de minfte kosten zulke menfchen zal kunnen vinden en onderhouden?

Om de opgegeevene vereischten te bezitten, diende men wel, *zo het fchynt*, op eene Hooge School verkeerd te hebben; ten minften zich zeer veel in de Ziel- en Menschkunde te hebben geöeffend, en, om te weeten, hoe men de kundigheden vernuftig kan aanleggen, eenen langen tyd befteed hebben.

Ik bekenne, het fchynt eenige moeite in te hebben, om zulke menfchen aantetreffen, en dezelve dan nog in het Schoolbeftier te plaatzen: ik zal echter deeze twee ftukken zo trachten te behandelen, dat men klaar zie, dat het niet zo onmogelyk is, als men wel meent, zulke menfchen te vinden, en dezelven het Schoolbeftier in handen te ftellen.

Weinig hoop is 'er, dat men het gros der tegenwoordige Meefters en Meefteresfen die bekwaamheden zal kunnen inboezemen, en, omdat zy veelal meenen de wysheid in pagt te hebben, en, omdat andere geheel en al onvatbaar zyn voor de vereischte kundigheden: hier en daar echter

ter zullen er welligt nog gevonden worden, die zich in de Theorëtische en Practische kennis van de Ziel- en Menschkunde zullen en willen oeffenen.

Doch hoe zal men deeze en andere hier toe bekwaam maaken?

In het gemeen merk ik aan, dat het noodzaakelyk is, dat 'er eenige mannen van beproefde kunde in elke stad of voorname plaats (is het mogelyk door de Regeering dier plaatzen; tot welk einde, zal straks blyken) verkooren worden, om opzigt te hebben op het Schoolbestier, mannen, die het zich eene eere zullen rekenen, hunne kundigheden, zo wel aan de bevordering van de opvoeding der kinderen te kosten te leggen, als aan den bloei der weetenschappen, en de welvaart van het Vaderland: mannen, die de voortreflyke Genootschappen in ons Land versieren: elke stad zal buiten en behalven deeze leden van Maatschappyen en Genootschappen nog wel deezen en geenen opleveren, welke, met zulke kundigheden voorzien, eenigen tyd aan den welstand van Nederlands jeugd zullen willen opofferen. Twee of vier zulke kundige mannen worden dan aangesteld, en aan

 hen

hen het opperbeſtier der Schoolen van zulke Stad, en omliggende dorpen toevertrouwd, tewyl de Regeering zoude kunnen beveelen, dat men, in het aanſtellen van Meeſters of Meeſteresſen, aan de beſtellingen dier Opperbeſtierders zich zoude moeten onderwerpen. Deeze Schoolarchen, uit de onderſcheidene Steden en plaatzen, zouden als een zeker Genootſchap kunnen vormen, op dat alles eendragtelyk geſchiede: eene of andere Provincie zou kunnen voorgaan, welk loflyk voorbeeld aanſtonds navolgeren zoude hebben.

Terwyl dan deeze mannen die zorg, zonder eenig voordeel daar van te trekken, geerne op zich neemen zullen, zo kunnen zy ook uitzien na eenige lieden in ons Vaderland, die met de vereischte en opgegeevene kundigheden voorzien zyn, die zich geöeffend hebben in de Ziel- en Menschkunde, en die, by een onpartydig onderzoek, de bewyzen opleveren, dat zy anderen, niet alleen naar deeze kundigheden weeten te beſtieren, maar ook dat zy in ſtaat zyn deeze kundigheden aan anderen mede te deelen, dat is, om nieuwe Meeſters te vormen. Deeze lieden zou men dan kunnen bezigen, of, alleenlyk om

om Meesters aantekweeken, of, om te gelyk de Jeugd te onderwyzen, en Meesters voorttebrengen. Deeze beide voorstellen zal ik wat nader ontwikkelen.

Indien men deeze lieden alleenlyk wil gebruiken, om door hun onderwys een bekwaam getal van Meesters te verkrygen, kan men gevoegzaam dus te werk gaan. Men kan dan eene School oprichten door het bestel en onder opzigt van de aangestelde Schoolarchen, in eene of andere stad of plaats: deeze twee menschen (welligt zou één voldoen kunnen) zal men dan over deeze School als Oppermeesters zetten: hierop moeten zy overal rond zien, waar zy Jongelingen vinden kunnen, die vernuft (genie) hebben, en dus vatbaar zyn om geschikte Onderwyzers te worden: de Godshuizen zullen 'er wel eenige opleveren: deeze Jongelingen moeten dan aan hun opzigt worden toevertrouwd, om dezelve van de vereischte kundigheden te voorzien, en hen door oeffening zo verre te brengen, dat zy die bekwaamheden ten gebruike weeten aan te leggen. Bevinden zy onder de hand, dat een en ander aan de opgevattene verwachting niet voldoet, men zende dezulke met voorkennis der Schoolarchen weg, zonder aanzien des persoons:

ſoons: in het tegendeel komen zich bekwaame aanbieden, die wel niet door die Oppermeeſters zyn aangekweekt, en evenwel eene ſcherpe beproeving kunnen doorſtaan, ook deeze kunnen door de Schoolarchen als nieuwe Meeſters aangenomen worden. Doch hier doen zich zwaarigheden op; zullen zulke bekwaame leeden (*) deezen post wel willen aanvaarden? zullen zy niet op eene veel luiſterrykere wys door de waereld kunnen komen? maar men houde wel onder het oog, dat deeze post veel aanzienelyker worden zal, wanneer de perſoonen meer loflyke hoedanigheden bezitten: zyn de Franſche Meeſters zelvs tegenwoordig geene geëerde menſchen? Eene andere zwaarigheid! Geld wordt vereischt, om die Oppermeeſters te onderhouden, te beloonen, en om voor zulke aankweekelingen zorge te draagen (zy moeten toch by deeze Oppermeeſters in huis zyn), welker Ouderen hen van het noodige niet voorzien kunnen: Maar ook deeze zwaarigheid is van geen belang: indien Jongelingen uit Godshuizen genomen worden, zo zullen deeze het noodige van de Opzienderen dier Godshuizen kunnen ontfan-

(*) Ik bedoele de Oppermeeſters.

ſangen: doch dit niet kunnende geſchieden, en andere by hunne Ouderen geen toevlugt hebbende; van waar dan penningen tot dit einde gehaald? van waar het noodig onderhoud der Oppermeeſters? Ik zou myn Vaderland oneëre aandoen, indien ik dacht, dat veele Bewoonderen van hetzelve niet aanſtonds gereed zouden zyn om de behulpzaame hand te bieden: zoude elke Provincie (mag ik niet wel zeggen, elke Stad, indien ik aan het geene in onze dagen geſchiedt gedenke) de geringe zom van omtrend vier duizend guldens niet kunnen opbrengen? vier honderd perſoonen zouden dit zonder eenig nadeel kunnen by een brengen: wie toch zou hier toe onwillig zyn, daar de kinderen de dierbaarſte panden zyn, welke men bezit; en daar, van de opvoeding der kinderen, niet alleen de welvaart van alle Maatſchappyen en Genootſchappen, maar ook en vooral van den Oeconomiſchen tak afhangt? Al moeſten zelvs onze tegenwoordige Genootſchappen, of de Oeconomiſche tak, een gering gedeelte van hunne ſchatten hier aan beſteden; welke zwaarigheid!

Daarenboven, deeze onkosten worden alleen voor zekeren tyd gevorderd, voor drie,

drie, of vier jaaren: binnen dien tyd toch zouden reeds Aankweekelingen genoeg kunnen gevormd zyn, om als Meesters in de Schoolen geplaatst te worden. Dan zou men deeze Oppermeesters of van eenen anderen post kunnen voorzien: (indien alles geschiedt onder de gunstige goedkeuring van 's Lands Hoofden, zo zullen deeze, op verzoek der Schoolarchen, die menschen geerne eene loflyke bediening geeven; zy zyn het ook dubbel waardig!) of konde dit niet gevoegzaam geschieden, dan zou men hun te gelyk het onderwys der jeugd van dien tyd af, met de verdere aankweeking van nieuwe Meesters, kunnen opdraagen: eene zekere belooning zouden zy jaarlyks nog kunnen ontfangen voor hunne vlyt en moeite, buiten en behalven het geld, 't welk zy, van dien tyd af aan, van de Schoolkinderen zullen ontfangen.

Maar verkiest men, dat zulke School, in eene of andere Stad eener Provincie, in stand blyve; dit kon dan als eene Hooge School worden aangemerkt, uit welke *alleen* Meesters zouden mogen aangesteld worden; ten zy anderen zich aanmeldden, die blyken gaven, dat ook zy de vereischte bekwaamheden bezitten: van waar men het geduurig onderhoud voor zulke School

School kan trekken is reeds gezegd: indien al niet 's Lands Vaderen hier aan een zeker getal penningen kunnen befteeden; tot welftand van zulke School kunnen alle de Schoolarchen der byzondere Steden zaamfpannen, en uit hun midden eenige Mannen benoemen, die eene byzondere zorg voor deeze School zullen draagen; konde het gefchieden, zo zouden eenige Schoolarchen van die plaats, alwaar die School opgericht wordt, onder dit getal zyn moeten, om te beter by de hand te zyn, in alle voorvallende gelegenheden.

Anderzins kan men nog eenen anderen weg inflaan, welke nog minder kostbaar zyn zal. Men ftelle in elke Stad, door beftel der verkoorene Schoolarchen, een' beproefd man aan tot Meefter; indien 'er zo veele niet gevonden worden, moet men de voornaamfte plaatzen het eerst voorzien. Deeze Meefter, door de Regeering en Schoolarchen begunftigd zynde, zal aanftonds grooten toeloop krygen, vooral van de kinderen der voornaamfte lieden van zulke plaats: andere zullen volgen, al ware het niet uit hoofde van de noodzaakelykheid. Deeze Meefter zal zelvs in den gewoonen Schooltyd een veel grooter

ge-

getal kinderen naar de opgegeevene manier kunnen onderwyzen, dan nu met verſcheidene Ondermeeſters te gelyk: Hy zal ook geen byzonder inkomen noodig hebben; het groot aantal kinderen zal hem dubbel onderhoud verſchaffen, vooral, wanneer de Ouderen, om zyne beproefde kundigheden, een grooter Schoolgeld betaalen, dan tegenwoordig: is dit zommigen, die het anders wel betaalen kunnen, te veel; de tyd zal komen, gelyk wy ſtraks zien zullen, dat zy hier toe zullen moeten overgaan, of hunne kinderen als woudëzels zien opwasſen. Gebeurde het ondertusſchen onverhoopt, tot eene eeuwige ſchande van zulke ſtad, of plaats, dat deeze Meeſter in het eerst, door weinig toeloop, geen genoegzaam onderhoud bekwam; de Schoolarchen zouden hier tegen kunnen voorzien, door de opgegeevene middelen.

Kan nu zulk een Meeſter (want hy zou wel dienen ongetrouwd te zyn, of zulke vrouw te hebben, als wy zullen voorſtellen) eene Vrouw vinden, in welke hy met grond vertrouwen kan vernuft te zullen aantreffen; zulke Vrouw is hem meer dan ſchatten waardig; deeze toch kan door hem ook bekwaam gemaakt worden om

om kleinere kinderen te onderwyzen, of ook die van de Vrouwelyke ſexe zyn, welke zelvs tot meerdere jaaren zyn gekomen: dan kon men ook hoop voeden, van vrouwen te zien verſchynen in ons Land, die hunne ſexe eere aandoen, hoedanige wy hier en daar kunnen aantreffen: 't is waar, zulke vrouw zou nu of dan, door een kraambedde, eenigen tyd kunnen buiten ſtaat geſteld worden, doch hier zal op het hoogst deeze zwaarigheid uit voortkomen, dat de kinderen dan jaarlyks eenige vrydagen hebben zullen. Zyn 'er ook hier of daar jonge Dochters, welke, buiten het huwelyk zynde, ook belooven vatbaar te zyn voor zulke kundigheden, deeze zouden insgelyks kunnen aangekweekt, en door de Scholarchen tot Meeſteresſen aangeſteld worden. Zulke nu alleen (naamelyk de vrouwen der Meeſters en deeze jonge Dochters) moeten ook de plaats dier Meeſteresſen bekleeden, aan welke men de kleinſte kinderen toevertrouwde, en niet de tegenwoordige onbekwaame ſchepſelen.

Doch deeze Meeſters en Meeſteresſen, zyn niet alleen geſchikt om de jeugd te onderwyzen, maar ook om nieuwe Meeſters,

ſters, en Meeſteresſen te vormen (26). Deeze zullen dan verneemen (of ook wel de Scholarchen) na jongelingen en jonge dochters, welke met natuurlyke vermogens voorzien, aan hen, in het byzonder, zullen worden toevertrouwd, om dezelve by zich te houden en te onderwyzen, vooral om hen, in de School, de oeffening of behandeling der kinderen te leeren: de weinige onkosten, welke hier op nog zouden loopen, zal men op de boven genoemde wyze kunnen vinden: en zo zal men binnen korten tyd bekwaame Meeſters en Meeſteresſen hebben, zo veele als elke ſtad en omliggende plaatſen noodig hebben. Ondertusſchen moet ik hier nog aanmerken, dat men deeze jongelingen en jonge dochters, welke men tot de Schoolen vormt, geduurig opſtellen moet laaten maaken, over het Schoolbeſtier, over de behandeling van zielen, over

(26) Maar hier ſchynt zich eene zwaarigheid op te doen; indien deeze Meeſter zo veele kinderen ontfangt, dan zou hy tyd gebrek hebben, en om dezelve wel te onderwyzen, en om nieuwe Meeſters te vormen: Doch hier tegen zou voorzien kunnen worden, indien men bepaalde het getal van kinderen, 't welk hy tegenwoordig zoude kunnen beſtieren: en die de eerſte dan kwamen, zouden worden toegelaaten.

over de zuiverheid van taal, over onderſcheidene weetenſchappen enz.; deze (terwyl men hier uit ook bekwaame Schoolboeken zal kunnen zaamenſtellen) moeten aan de Scholarchen, en de beproefde en reeds aangeſtelde Meeſters, ter onderzoek worden overgegeeven, om die jongelingen zo, enkel en alleen naar hunne bekwaamheden, te kunnen bevorderen: zommige om wederom nieuwe in vervolg van tyd aantekweeken; andere voor de Steden, andere voor de Dorpen: Men kan en moet hen, naar de vorderingen welke zy maaken, wanneer zy reeds in de Schoolen geplaatst zyn, ook doen opklimmen, van Dorpen na Steden enz: En terwyl men deeze jongelingen ook moet aanzetten (dit zal van zelve geſchieden, wanneer zy eens ſmaak in de Letteroeffeningen krygen), om zich in alles bekwaam te maaken, in taalen, Geographie (Aardryksbeſchryving) Landmeetkunde, enz.; om zo ook tot hoogere posten (door de Overheid en Scholarchen begunſtigd zynde) op te klimmen: dan kan men hier ook bekwaame Præceptoren voor de Latynſche Schoolen vinden, Gouverneurs (want dan zullen wy buiten twyffel vreemde kunnen misſen), en diergelyke.

Nu zal de vraag maar zyn (27), hoe men deeze Meefters en Meefteresfen in het Schoolbeftier, over het geheel, zal krygen? zal men de tegenwoordige Meefters en Meefteresfen na eenig onbewoond eiland zenden, om het dieren- en vogelryk aldaar te leeren praaten, en klappen, onder beding dat deeze hun ook den kost verzorgen? Dit zou wel het gemaklykst zyn, maar juist niet Christelyk: zal men hen dan op penfioen ftellen? dit zou hen wel aanftaan: indien zy dit al weerdig waren, van waar die penningen? zyn 'er plaatzen alwaar men dit kan en wil doen, dan is de zaak aldaar klaar. Daar wy inmiddels twyffelen, of dit wel zo algemeen zal gefchieden, willen wy liever eenige andere middelen opgeeven.

1 Terwyl alles onder de verzochte hulp der Hooge Overheid ondernoomen wordt, zo ftelle men volftrekt geene aan in de ledigvallende plaatzen, dan zulke, die door en door beproefd by de Scholarchen zyn bevonden.

2. Daar

(27) Men kan dat geene, 't welk wy hier aanmerken, ook brengen tot het III. ftuk onzer verhandeling; doch ook hier kan het plaats vinden, en wel zo gepast.

2. Daar de Meesters in de meeste Steden op eigene verkiezing (ja! wel na een voorafgaande examen!) zich tot het geeven van onderwys hebben neêrgezet, kunnen zy het niet kwaalyk neemen, dat 'er ook andere worden aangesteld door de Scholarchen.

3. Men zou dan de voorige Meesters kunnen laaten geworden: zy hebben elkanderen wel afbreuk gedaan; en mogen 'er dan geene andere komen? Of is dit te hard; worden zy van alle hunne Schoolgangeren beroofd, en kunnen zy niet anders aanvangen om het leeven te onderhouden, men zou uit medelyden de Overheid kunnen verzoeken, denzulken eenige bediening toe te schikken, waar uit zy den kost haalen konden. Hebben zy eigene kinderen, deeze zouden of kunnen aangekweekt worden tot Meesters of Meesteressen, indien hunne natuurlyke vermogens dit toelieten, of anderzins kunnen verzorgd, en tot het een of ander opgeleid worden: jonge lieden toch kunnen onder des Heeren Zegen altoos door de wereld geraaken. De meeste echter van die Meesters zullen nog wel het een of ander kunnen by de hand vatten, om voor zich en hunne kinderen brood te

winnen: het ergst, 't welk hier op zoude kunnen loopen, is, dat de Scholarchen uit de verzaamelde, of te verzaamelen beurs, hen eenig geld zouden toeleggen; 't welk maar voor weinige oude lieden zoude behoeven te gefchieden en dus ras een einde zoude hebben.

4. Meer zwaarigheid fchynt zich op te doen by dezulke, die of in Armfchoolen of Godshuizen, of op de Dorpen *aangefteld* zyn; doch hier omtrent merke ik aan:

I. Dat 'er verfcheidene door den dood of ouderdom wel ras ook hier plaats voor anderen maaken zullen.

II. Kan men de overige tot iet anders bezigen, en hen dus een eerlyk affcheid geeven, dit zou het best aangaan.

III. Anderen kan men uit de voorgeftelde kweekfchoolen Ondermeefters toevoegen, op welker beftier zy moeften acht geeven, en aan dezelve vriendelyk leeren, hoe zy menfchen en kinderen behandelen moeten.

Dus doende (want het zal alles zo in een

een oogenblik niet kunnen gefchieden;) zal men binnen eenige jaaren eene geheele hervorming der Schoolen beleeven: dan zullen wy andere Volken, vooral den Franschman, niet meer behoeven toe te geeven in de opvoeding der kinderen.

III.

De Schoolen dus voorzien wordende, zal het geene moeite in hebben dezelve op deezen voet te onderhouden, gelyk uit het gezegde blykbaar is: ik moet hierom nog alleenlyk eene en andere aanmerking maaken, om myn plan voor afgewerkt te houden.

Deeze Meefters en Meefteresfen, gelyk reeds gezegd is, verdienen grootere bezoldingen, dan andere: maar welke Ouders zullen dit niet kunnen of willen befteeden aan hunne Kinderen? het zal zelvs noodzaakelyk worden, indien 'er geene andere Meefters meêr zyn, deeze aandrang zal nog fterker zyn, indien zulke kinderen, welke by deeze Meefters ter Schoolen gegaan hebben, tot manlyke jaaren komende, door de Overheid begunftigd worden, zo dat men dezulke alleen tot ampten en bedieningen zoude kunnen be-

vorderen, welke dit onderwys, en wel met de vereischte vrucht, genoten hebben. En een volgend geslacht, het nut bemerkende, 't welk voor Kerk en Burgerstaat, uit zulke Schoolen spruit, zal geerne dubbele inkomsten aan die bekwaame Meesters geeven.

Doch dit gaat aan met zulke kinderen, wier Ouders dit kunnen misschen; maar het is ook billyk, dat men voor de Armen zorge draagt, hier onder zal 'er men niet zelden vinden, welke betoonen geest te bezitten, die dus moet aangekweekt worden: hoe zal men dan middelen vinden om ook deeze te laaten onderwyzen, terwyl de Meesters een goed inkomen hebben moeten?

In die plaatzen, alwaar men reeds Armschoolen heeft opgericht, doet zich geene zwaarigheid op; deeze Schoolen kunnen op de gezegde wys voorzien worden: maar hoe zal men het stellen op zulke plaatzen, alwaar die nog niet zyn? tegenwoordig kunnen geringe Burgers nog betaalen, maar dan niet, om dat het te veel zoude zyn: Indien de Armbeurs aldaar wel voorzien is, zo dat men uit dezelve zulke Schoolen kan oprichten, en Meesters aan-

stel-

ſtellen, dan is ook hier geene zwaarigheid meer: doch indien de beurs dit niet toelaat, dan kan men op dezelvde wys, als te Rotterdam geſchiedt, te werk gaan: aldaar wordt eenige keeren in het jaar eene vrywillige Collecte gedaan aan de huizen der Ingezetenen, voor het onderhoud der Armſchoolen. Deeze zorg zou men dan ook kunnen overlaaten aan de aangeſtelde Scholarchen: dit eene moet ik hier nog byvoegen: dat men die arme kinderen onder het beſtier van hunne Ouderen niet wel geheel kan laaten, dat is, dat men dezelve de keuze niet moet overlaaten, hoe lange zy dezelve in de Schoolen willen doen gaan: hierin moeten zy afhangen van de Scholarchen: en zo zou men die Ouders ook kunnen aanzyn, (ik durve niet ſterker ſpreeken) om het verder beſtier hunner kinderen ook ten deele aan de goede zorg der Scholarchen, of Armbeſtierderen over te laaten.

Men kan ook zorge draagen, dat 'er in elke Stad of plaats niet te veel Meeſters aangeſteld worden, op dat deeze kundige lieden een behoorlyk loon kunnen hebben: 't geen zeer zoude kunnen verminderen, indien het getal te groot was: de bepaaling van dit getal zal men best kun-

nen afneemen uit het getal der tegenwoordige Meesters: indien deeze allen een ruim bestaan hebben, dan kan men zulk een getal behouden, of anderzins vermeerderen of verminderen, naar maate zy wel of niet hebben kunnen bestaan.

Maar nog iet, en daar mede eindige ik. Is zulke verbetering in te voeren wel raadzaam, vooral op de Dorpen: denkt men niet aan zeker a, b, c. boek? Doch hier omtrend zeg ik alleenlyk, dat men dan nooit van verbeteren spreeken moet, om dat de domste menschen altoos by het oude zweeren; goed, of niet goed, dat raakt niet: daarenboven eene waare verbetering kan zonder de hulp der Overheid nimmer geschieden; maar onder derzelver opzigt zal hier geene zwaarigheid zyn. Eindelyk deeze Meesters en Meesteresſen zyn ook zeer geschikt om menschen, die nog maar iet van het menschelyke bezitten, op eene langmoedige wyze eenigzins te overreden van de nuttigheid van zulke verandering.

La Nature nous montre la difference infinie, que la culture met entre deux terres, d'ailleurs assez semblables.

ROLLIN.

VER-

VERZAMELING

VAN EENIGE

AANMERKINGEN,

UIT DE OVERIGE TOEGEZONDEN

ANTWOORDEN

ONTLEEND.

* * * * *

§. 1. *Voorafgaande Aanmerking.*

Als *Agesilaus* eens gevraagd werd, wat hy oordeelde, dat de Kinders moeften leeren, antwoordde hy wyslyk: *Dat geene wat zy doen moeten als zy volwasfen zyn.*

Hier uit volgt, dat het niet nodig zy, noch het aanbelang der Maatfchappy vordere, dat de jeugd, in alle rangen of clasfen van menfchen, een even uitgebreid onderwys op de Schoolen erlangen. Dus dienen de Kunften en Wetenfchappen, zullen zy tot algemeen nut dienstbaar zyn, zoodanig in evenredigheid verdeeld te weezen, als in ieder rang of kring nodig is; zoo dat de laagfte clasfis der werkende

de Leden zoo wel in 't weezen kan blyven, als die van hooger rang; tot welke anders zy, die met anderen in alles gelyk onderwys ontfangen, zich zouden zoeken te verheffen. 't Geen ook in de behandelinge der Armſchoolen te pas komt. *Vertoont in tyds de Jeugd*, enz.

§. II. *Schoolmeeſtresſen* (*a*).

De Vrouwen, die zich tot het Schoolhouden als Meeſtresſen ſchikken, vangen niet zelden dit werk aan als een gemakkelyk beroep of kost-middel, zonder zich zelve af te vragen of te onderzoeken, veel min een behoorlyk examen te ondergaan, of 'er by haar wel de vereischte bekwaamheden gevonden worden, om een zaak van dat gewigt, zoo als het ook inderdaad is, met nut en voordeel voor de jeugd te kunnen beginnen.

Deze kleine Kinderſchoolen kan men thans eerder als bewaar-plaatſen voor de kinderen aanmerken, dan dat men 'er inderdaad zal vinden, waar toe dezelve eigenlyk geſchikt zyn; te weten, om 'er grondig de A, B, C, letteren te doen kennen,

(*a*) Vergelyk hier boven bl. 338.

nen, goed te doen ſpellen, het beginſel van wel te lezen te onderrigten, en 'er al ſtaamelende gepaste indrukken en onderwyzing van God en zyn beminnelyken Dienst, tot ſieraad van Land en Kerk, in te planten.

Onderzoekt men, wat de reden hier van zy; de drieste onkunde der vrouwen (de goede niet benadeeld) is 'er de oorzaak van, en om dat zulk Schoolhouden maar als een middel van beſtaan wordt aangevangen.

Daarenboven is het onderwys dat 'er geſchiedt, in 't algemeen, op zoo eenen teemenden trant, dat men daarna veel moeite heeft om de kinderen zulks af te wennen.

Het van buiten leeren, by voorbeeld, van het Onze Vader, de Artikelen des Geloofs, de Tien Geboden, Morgen-, Avond-, voor of na den Maaltyd, in gebruik zynde Kinder-Gebeden, Psalmen, de kleine Kinder-Vraagen; dit alles wordt onëerbiedig, gebrekkig, door de kinderen geleerd en uitgeſproken (*).

Dan

(*) By voorbeeld, in het *Onze Vader* zal men de kin-

Dan is het nog met zoo een onäangenaamen dreun vergezeld, zonder de minſte indrukken; en zoo luid, dat men het huizen verre kan hooren, en daar andere Gezinten niet zelden den ſpot mede dryven.

De Schoolvrouwen kunnen niet veel ter ontſchuldiginge hier tegen inbrengen: De voornaame oorzaak van dit alles is de onopmerkzaamheid, wyl de vrouwen, niet zelden, geduurende den ſchooltyd, haare huishoudelyke bezigheden oeffenen, en de kinderen laaten voort-rammelen. Hier komt by de geringe kundigheid, welke zy bezitten, waar door zy geen onderſcheid weten te maaken, tusſchen goede of kwaade Letterklanken.

Dat het hier aan mangelt blykt, dewyl de kinderen, eer zy in deze Schoolen komen, niets van deze gebreken hebben, maar zoo ras zyn zy 'er niet eenigen tyd geweest, of zy zyn 'er mede behebt.

Twee

kinderen hooren zeggen *Ryke die kome*, voor *Uw Koningryke kome*; *lyk in den Hemel*, voor *gelyk in den Hemel*; *sook op aarden*, voor *alzoo ook op de aarde*; *Rÿken de kragt*, voor *Uw Koningryk en de kragt*; *daamen*, voor *Amen*; en zoo diergelyke by meenigte.

Twee myner kinderen heb ik nooit in deze Schooltjes laten gaan, zy zyn door my zelven onderwezen, maar hebben ook nooit iets van dezen lymigen Schooldreun getoond in hun opzeggen: het een en ander zullen oplettende Ouders met my moeten getuigen volgens de ondervinding.

'Er behoorde wat meerder zorg en toeverzicht over deze kinderkens geöeffend te worden, dan thans wel in 't algemeen gefchiedt.

'Er behoorde, onder een eerbiedige houding der kinderen, by den aanvang en uitgang dezer Schooltjes, een kort en gepast Gebed door de Schoolvrouw gedaan te worden.

Geduurende den fchooltyd moeften de kinderen niet fpeelen, noch ongezouten redenen, in hunne Ouderlyke huizen of op de ftraat gehoord, met malkanderen fnappen; men moest een ieder op zyne plaats houden, hun een afkeer van liegen, van vuile en ongepaste woorden, van vloeken, van 't misbruiken van Gods Naam, en daarentegen allen Eerbied voor God en deszelfs beminnelyken Dienst, liefde jegens hunne Ouders, Vrienden en Over-

heden

heden inprenten, gepaard met beleefdheid jegens hunne naaſten.

Vooral dienden de Schoolvrouwen te zorgen, niet te hard, noch te laf, de Kinderen te beſtuuren: niet zelden vallen deze Vrouwen van het eene in het andere uiterſte, om dat zy de byzondere humeursgeſtellen der kinderen niet genoeg gadeſlaan, en dit is van zeer groot belang.

En hierom diende men vooral in acht te nemen, om deze kinderen met zagtheid en vriendelykheid te behandelen: in het oeffenen der ſtraffen vooral het ſlaan te vermyden, maar liever te verkiezen alles wat op de ſchaamte werkt, en 't geen geſchikt is, om de kinderen naar derzelver vatbaarheden te doen bezeffen de ſchandelykheid hunner bedryven.

De Schoolvrouwen, niet zelden door zuinigheid gedreven, behelpen zich in bedompte ſtulpen, of ſombre kamers, tot groot nadeel der toevertrouwde kinderen.

Wie heeft, deze Schooltjes naderende, niet ondervonden eene benaauwde lucht daar veelal te heerſchen? Hierom dient gezorgd, dat de Schoolvrouwen goede, ruime,

ruime, luchtige beneden vertrekken hebben, en dat dezelve voor, tusſchen, en na den ſchooltyd, door verſche lucht gezuiverd, rein en ſchoon gehouden worden. *Als 'er geen wyze raadſlagen, enz.*

§. III. *Schoolmeeſters* (*b*).

Van wat aanbelang is het niet, een Leermeeſter voor de kostelyke jeugd te moeten zyn?

Wat vermogen heeft zoo een Man niet noodig, om dezen post, naar eisch, met alle getrouwheid waar te neemen?

Ik houde my verzekerd, wanneer de Schoolmeeſters dit wel bezeften, en het belang om de jeugd wel te beſtuuren, vooraf rykelyk overwoogen, dat veelen eerder te rug zouden keeren, dan eene zoo zwaare, niet zelden ontrustende, en netelige bediening op te vatten.

De goeden niet benadeeld, 'er zyn weinigen, van welken men met roem zoude kunnen melding maaken. By de meeſten weegt deze bediening zoo zwaar niet; deze

(*b*) Boven bl. 27. en 272.

ze en die zyn 'er wel doorgekomen, als men maar zoo verre is, dat men een redelyke hand kan ſchryven, wat lezen, wat cyfferen en zingen, dan poogt men, en niet zelden vry jong, Schoolmeeſter te worden.

En het meeſte dat overwoogen wordt, is, dat het een deftige burgerlyke bediening is; men heeft niet zwaar te werken; het geeft wel, als men wat kinderen heeft; kortom, het wordt by de meeſten even als een handwerk, om 'er mede door de wereld te komen, aangevangen.

Maar was het niet beter en boven alles noodig dat iemand zoodanig een post begeerende, zich zelven vooraf naauwkeurig onderzocht, of hy, behalven de Lees-Schryf- en Zang-kunst, wel met een geſchikt lichaam en opgeklaard verſtand en teder hart begiftigd was?

Of hy wel 't vermogen had, om de gaaven en kundigheden in hem gelegd, op den juisten tyd, met alle beſcheidenheid meede te deelen?

Of hy wel bezefte, dat het School-beſtuur een groot en voornaam deel der opvoeding is?

Of

Of hy wel begreep, van de Natuur byzondere hoedanigheden daar toe te moeten bezitten, als: ongemeene oplettendheid, vergezeld met gepaste voorzigtigheid, zagtheid en bedaardheid?

Of hy van natuure vry haastig en oploopend zy, dan een taai geduld bezit?

Of hy wel een liefdenryk hart jegens kinderen in zich gevoelt?

Of hy wel 't vermogen heeft om zich naar den gang van 't werk te ſchikken, en de kinderen naar evenredigheid van hun hart en vermogens te behandelen? — De vluggen niet te veel te roemen, de ſtompen niet te ſterk te bedroeven. — Hier behoort meer toe, dan men wel zoude denken, en het is een groot en algemeen gebrek in de Schoolen, dat men de kinderen om de gelykheid der jaaren aan een en dezelfde Leer-tafel plaatst, dezelfde lesſen doet leeren, en dezelfde vorderingen van hun verwagt. — Men bevroedt niet, dat de gelykheid van jaaren, geen gelykheid van vermogens geeft: Men onderhoude twintig kinderen van dezelfde jaaren, over een en dezelve zaak, men zal

 wel

wel ras derzelver onderſcheidene begrippen bemerken.

Of hy wel dat byzonder vermogen heeft, om zich in de genegenheid der kinderen in te wikkelen? Hier toe behoort hy zich altoos effenbaar te houden, geen wreed gelaat te vertoonen, noch ook altyd de kinderen te berispen of te bedillen.

Of hy het Caracter wel heeft, om zyn Meeſterlyk gezag te bewaaren? Waar toe vriendelyke gemeenzaamheid in den dagelykſchen ommegang met deftigheid gepaard moet gaan.

Of hy de konst bezit, de kinderen vooral te gewennen tot gehoorzaamheid, en 't geen men wel bedagt bedreigd heeft, uit te voeren; het eens geweigerde niet toe te ſtaan, en de billyke opgelegde ſtraffen ter uitvoer te brengen, zonder zich door ſchreien, pruilen of grimmende houdingen daar van te laaten verzetten?

Hoe meer van de opgenoemde vereïschten in een' Schoolmeeſter plaats hebben, hoe minder verbeteringen 'er zullen noodig zyn, en zoo is het ook omgekeerd. *Als 'er geen wyze, enz.*

§. IV.

§. IV. *Schooltyd* (*c*).

Op de Schoolen worden gemeenlyk Kinders van 6 en 7 jaaren, ook vroeger en laater besteld, en tot de 10, 11 en 12. en somtyds wel 14 jaaren. Deeze Schooltyd is een der allergewigtigste van 's menschen leven. In dit tydperk ligt de jeugd voor alles bloot, en is vooral genegen om God zynen Schepper te vergeeten; dies de *roede en tucht* naar Spreuken 13: 24. 23: 13, 14. zoo hoog nodig is, om de jeugd te behoeden. In deeze tedere jaaren oeffenen de vyanden der ziele groot geweld, om dezelve te verstrikken. Dan is 't gevaar groot om door kwaad gezelschap vervoerd, en door gebrek aan oordeel en ondervinding bedorven te worden, eer zy het kwaad en deszelvs gevolgen recht kennen. En hebben verleidende en kwaade gezelschappen, met derzelver bittere gevolgen eens wortelen geschooten in 't jeugdige hart, men zal 'er dezelve niet gemaklyk uit krygen: *Quo simel est imbuta &c.* Wierd dit van zoo veel belang zynde levensperk der Kinderen door de Ouders meerder overwogen, men zoude zoo los en onbedacht niet handelen in 't bestel-

(*c*) Boven bl. 42. en 280.

ſtellen van kinderen ter Schoole. *Als 'er geen wyze, enz.*

§. V. *Vatbaarheid der Jeugd* (*d*).

De bevinding leert, dat de vermogens van de ziel van een Kind, zich even als hun ſtoffelyke lichaam van tyd tot tyd ontwikkelen, zoo dat naar maate het lichaam opgroeit, het redelyke van hunnen geest zich meer en meer begint te vertoonen. — Doch heeft het lichaam voedſel noodig, — de ziel niet minder, ſchoon van een andere natuur. — Zodra zich by een Kind maar eenig ſchemer-licht van kennis begint te ontdekken, ziet men al ſpoedig, dat de eigenliefde de voornaamſte dryfveer zyner bedryven is; doch de reden, die dezelve moet beſtuuren, heeft in het eerst weinig vermogen; — Het vuur zyner driften is heftig in zyn ontvlammen, maar laat zich ſchielyker bluſſchen dan in een bejaarden ouderdom. — De zintuigen van gezicht, gehoor, reuk, ſmaak, en gevoel, ontdekken zich eerder dan de redelyke vermogens. — En om dat de mensch in die zintuigen, eenige weinige gevallen uitgezonderd, volſtrekt ly-

(*d*) Boven bl. 280.

ſydelyk is, zo ſtaan de Kinderen bloot voor alle gewaarwordingen, die zich aan hunne zinnen opdoen, waar uit aandoening en begeerten voortkomen, die het vuur hunner driften gaande maken. De *Indrukken* die deze voorwerpen in de eerſte jeugd op de zinnen geeven, beſlaan de plaats der reden. Zy leeren door neigingen en aandoeningen, eer nog hun verſtand en gedachten werkzaam worden. — Het vermogen van *denken*, (of de vertegenswoordiging van voorige gewaarwordinge), gelyk ook het *geheugen* of bewustheid van vorige zaaken of denkbeelden, ontdekt zich mede al ſpoedig in de jeugd. — Doch om dat de aandoeninge en gewaarwordinge hunner zintuigen vlugger, met minder *aandagt*, en kortſtondiger zyn dan by bejaarden, zoo zyn hun denkbeelden meer eenvoudig en minder zaamen geſteld. — Ja! hunne begeerten zyn ook meer tot voorwerpen die tegenswoordig dan afweezig zyn. — Maar des niettegenſtaande ziet men in hun, dat ſommige voorwerpen of denkbeelden hun behaaglyk, en weêr andere onäangenaam voorkomen. — De driftvermogens of hartstochten zyn in de vroege jeugd mede ſterk, om dat als dan het redens-licht te gering is om ze te beſtuuren. — Daarom

 is

is by hun *goed*, al dat hun vermaak aandoet, — en *kwaad*, al het geene daar ze een afkeer van hebben. — De verdere driftvermogens laaten zich zien, in evenredigheid dat het vuur hunner driften gaande wordt. — Alle de veranderingen van voorwerpen zyn den Kinderen aangenaam; zy zyn vyanden van de eenzelvigheid, het geene blykt uit de geduurige veranderingen die zy in hun speelen verkiezen. — Maar teffens zyn ze ook, hun lichaam welgesteld zynde, afkeerig van de ledigheid, hun geest zoo wel als lichaam, is rusteloos, en verkiest de werkzaamheid. *Vertoont in tyds de Jeugd, enz.*

§. VI. *Schoolen voor arme Kinderen van allerleie gezindheden* (e).

Het zou goed zyn, zo men van de Hooge Overheid kon verkrygen, dat niet alleen in alle steden, maar ook op alle dorpen, behalven de gemeene Schoolen, nog arme kinder-Schoolen wierden opgericht; waarin de jeugd, zo wel jongens, als meisjes van alle gezindheden in 't lezen, schryven, Psalmzingen, en een weinig rekenen, op 's Lands kosten onderwezen wierden, en dat

(e) Boven bl. 100. en 207.

dat alle menschen, die in ons land wonen, en onder ons verkeeren, gehouden wierden hunne kinders naar school te sturen. Daar moest niet geduld worden, dat de kinders ledig langs de straat liepen spelen, en alderhande ondeugden bedryven, veel minder langs de huizen, ook wel somtyds zonder weten der ouders, te beedelen. Het spreekt van zelfs, dat de ryken, die hunne kinders aan hunne huizen door eenen Paedagogus, of bezonderen Leermeester laten onderwyzen, of zelfs onderwyzen, en van de straat afhouden, niet moeten gemoeid worden. —— Ook zou men den Ouderen wel de vryheid mogen laten, hunne kinders van de School af te nemen, zoo haast als zy goedvonden dezelve tot eenig ambagt, of eerlyke hantering te gebruiken: maar niet om straatlopers, ledig-gangers, of bedelaars daaruit aan te kweken. Het is wel waar, dat op zommige kleine dorpen zo weinig ryke, en ook zo weinig arme kinders zyn, dat het niet weerdig is, voor ieder soort een bezonderen Leermeester aan te stellen: maar gelyk ryken en armen, zo kinders, als oude lieden, in ééne kerk gaan, alzo konden ook arme, behoeftige, en bemiddelde kinders op één School gaan, mits voor de eersten

het Land, en voor de laatſten de ouders betaalden.

Maar ten hoogſten heb ik my verwonderd, dat men my tegen werpt, dat wy in een vry land wonen, waar de vryheid door geen dwang moet gekrenkt worden; als of dat vryheid was, wanneer de kinders, tot ſchande van onze eeuw, in alle ondeugd, dartelheid, en uitgelatene ongebondenheid omlopen, niets leeren, dan moedwil, onbeſchaamdheid, oneerbare, vuile woorden, boosheid, kwaaddoen, en in luiheid opwasſen. Gewisſelyk zo iemand een liefhebber is van de waare vryheid, zo ben ik het; maar ik make onderſcheid tusſchen *libertas* en *licentia*, tusſchen vryheid, en moedwil; welke laatſte, tot ſchande van ons Land, onder de jeugd in ſommige ſteden en dorpen van onze vereenigde Gewesten al te zeer de overhand genomen heeft, en door geen ander middel geheel kan uitgeroeid worden, dan door de goede opvoeding van een braaf Schoolmeeſter, indien den ouderen door hun beroep de tyd ontnomen wordt, hunne kinders zelfs te onderwyzen, wel op te voeden, en van de verderflyke ledigheid af te houden, eerbaarheid en goede zeden in te planten, nog

nog de zwaare kosten dragen kunnen van een Leermeester aan huis te hebben. — Men zegt ook: wat legt ons aan die genen gelegen, die buiten ons zyn, en niet met ons het zelve dierbare geloof belyden? zouden wy moeite en kosten doen, om hunne kinders groot te brengen? Johannes de Apostel zegt immers in zyn tweden zendbrief vs. 10. *Indien iemand tot Ulieden komt en deze leere niet brengt, ontvangt hem niet in huis, en zegt tot hem niet, zyt gegroet.* Waar door alle gemeenschap met de zulken, die buiten onze kerk zyn, ten eenemaal afgesneden en geheel verboden wordt. Maar vooreerst, is deze zwaarigheid uit Johannes van geen kracht; want geleerde mannen hebben overlang bewezen, en zonneklaar getoond, dat de overzetters zich hier zeer kwalyk van hunnen pligt gekweten hebben, om dat zy licht denken konden, dat het woord φέρει, *fert*, het welk zy door *brengen* vertaald hebben, op deze plaats *verdragen*, *dulden*, *toleréren* beteekent. Ten tweeden vraag ik, of 'er ieder burger en ingezeten niet veel aan gelegen is, dat zyn buurmans kinders, (al zyn zy van een andere gezindheid) in goede wetenschappen, zeden en manieren worden opgebracht, en of hy 'er niet veel overlast van hebben zal, indien zy, in alle

le godloosheid, lui en ledig opwasſen? Of het hem evenveel is, dat zy, die eens zyne, of zyner kinderen medeburgers zullen worden, in deugdzame lieden veranderen, waarvan hy in nood en gevaar hulpe en byſtand te verwachten heeft, dan of 'er ſchelmen en dieven uit groeien, die alles met angst en ſchrik vervullen. My heugt nog, dat ik eens eenen heer geſproken heb, die Europa vry verre doorgereisd hadde, en verklaarde, nergens zo veel ledigloopende kinders, maar ook nergens zo veel galgen vol misdadigers gezien te hebben, als in ons Nederland. Ik zeide, dat het een teeken was, dat dit Land beter bevolkt was dan andere landen. Maar hy antwoordde, indien ik maken konde, dat alle ouders hunne kinders naar ſchool ſtuurden, dat dan terſtond de ſtraten, en na verloop van 50 jaren, of nog wel eer, alle die galgen, die nu zo vol waren, byna ledig zyn zouden, en dat de kinders te onderwyzen den Lande zo veel niet zou kosten, als de misdadigers te vangen, te overtuigen en te ſtraffen. — Eindelyk werpt men my ook tegen, dat andere gezindheden zig daar tegen verzetten zouden, en hunne kinders niet willen op onze Schoolen ſturen. Maar dit is niet waarſchynlyk, indien zy niet gedwongen wier-

wierden iets anders te leren, dan lezen, ſchryven, Psalmzingen, en een weinig rekenen. Vreemde gezindheden en zelfs Jooden gaan immers vrywillig op onze Latynſche Schoolen, waarom zouden zy 't dan weigeren op de Duitſche te doen? Ἐὰν τις κ. τ. λ.

§. VII. *'t Leeren der Letteren van 't A, B.* (*f*).

In de zoogenaamde Haane-boeken en trappen der jeugd, vindt men eenige woorden en regels met Latynſche en andere met Duitſche letteren gedrukt, waar door men gedwongen wordt de kinders terſtond van 't begin vier verſcheiden gedaantens van ieder letter te laaten leeren kennen; de groote en kleine Duitſche, de groote en kleine Latynſche, waar door de eerstbeginnende verbyſteren en verwarren in zulk eene menigte der Letteren, die hun dan in deeze, dan in geene gedaante worden voorgeſteld. Waar door de kinders niet zien, dat zy iets vorderen, de luſt vergaat, ſommigen kyken zelfs buiten het boek eenen anderen weg, als hun de letters vertoond en voorgenoemd worden. Ἐὰν τις κ. τ. λ.

§. VIII.

(*f*) Boven bl. 339, 340.

§. VIII. *Spellen* (g).

Het wel ſpellen legt den eerſten en beſten grond van wel te leezen, en goed te ſchryven, en mangelt het hier aan, alle hoop tot eene verdere beſchaafde vordering zal in rook verdwynen. Niet zelden volgt men in deezen de gewoonte der Stad of van 't Dorp, daar zich de Schoolen bevinden. By veelen heerscht eene onaangenaame gewoonte; men laat, by voorbeeld, ſpellen: *Aap*, *Aal*, *Handen*, *Hoofd*, *Haazen*, *Harten*, *Haalen*, *Hout*, *Hoop*, *Ezel*, *Een*, *El*, *Ey*, en men laat toe dat zy uitſpreeken, Haap, Haal, Anden, Oofd, Aazen, Arten, Aalen, Out, Oop, Hezel, Heen, Hel, Hey, en honderd diergelyke meer. Dit dient vooral verbeterd. *Als 'er geen wyze*, *enz.*

[De ondervinding leert, dat de Meeſteresſen vooral, en ſommige Meeſters, na dat de kinders het A, B. kennen, minder werk maaken van het A, B. *Ab*, en B, A, *Ba*, (dat is de eenvoudige ſyllaben van twee letteren) voor reden gevende, dat de kinders dit uit het hoofd nazeggen zonder in 't boek te zien. Dies brengen zy hen al ſpoedig tot het O, n, *On*,

(g) Boven bl. 266, 360, 369.

On, dat is, 't Gebed des Heeren. De beste weg zoude zyn niet ras van dit A, b, *Ab* af te gaan; En om te beproeven of de kinders op 't gezigt deeze Lettergreepen kennen, dezelve door elkanderen te laaten ſpellen, dan hier dan daar; ook de lettergreepen van *twee* letters, in 't Gebed des Heeren, 't Geloof, enz. te laaten opzoeken en ſpellen. Waar toe zeer nuttig zyn konden de A, B, Boeken met geſcheiden lettergreepen, by voorb. *On ze Va der*, enz. of *On-ze Va-der*, enz. hoedanig een met Latynſche letters te Middelburg 1740. by A. L. Callenfels van eene Taalkundige hand is gedrukt, met onderſcheiden lettergreepen, On ze Va der, enz. En een ander by Louïs Taillefert met ſtreepjes tusſchen de Lettergreepen: On-ze Va-der. Waar na men lettergreepen van drie of meer letteren konde vereenigen; en daar mede handelen op dezelve wyze. Waar toe geen ongeſchikte handleiding zyn konde, een *A, Be, Ce en kleen Woordenboekje*, te Middelburg gedrukt by Adriaan de Vin.]

§. IX. *Lezen* (*h*).

Heeft men de kinderen wel leeren ſpellen,

(*h*) Zie boven. bl. 61. 267. en 364.

len, zy zullen als van zelfs aan het lezen komen. Zal het lezen wel verrigt worden, het moet duidelyk en overluid, zoo als 'er ſtaat, niet te ras, noch te ſtram, in een natuurlyken ſmaak, doch met geen verwaanden zwier, en oplettend op de zinſnydingen, gedaan worden.

En wat is 'er op dit ſtuk niet te verbeteren?

In het gemeen lezen de kinderen onoplettend, oneerbiedig, overſchreeuwen zich, of mompelen binnen 's monds, veeltyds *een* voor *en* of *ende u* voor *uwe*, en omgekeerd, onverſtaanbaar voor zich zelve, en onaangenaam voor den hoorder. Het gebrekkig lezen ſpruit eensdeels door de ouderwetſche School-boeken, welke nog in gebruik zyn: —— doch voornamentlyk om dat de kinderen niet genoegzaam in de gronden onzer Nederduitſche Taal onderweezen worden: Dit is te meer te bejammeren, daar onze jeugd het vermogen heeft om de Franſche Taal volgens taalkundige gronden te leeren, waarom dan zouden zy ook niet in ſtaat zyn om hunne Moeder-Taal dus te leeren? zoo zy maar verſtandig onderwezen wierden.

Laaten wy dan de kinderen doen onderwyzen

wyzen in zuiver en ſierlyk Nederduitsch, volgens de grondregels der Spraakkunst, en hier toe het keurig werkje voor de jeugd, door *Kornelis van der Palm* zamengeſteld, en by R. Arrenberg te Rotterdam 1769 gedrukt, ter Schoolen invoeren.

De Meeſters moeten zich vooral toeleggen, om de kinderen, in den beginne, eerbiedig, langzaam en als op eene Syllabetiſche wyze te laten lezen: by voorbeeld: *Ge-dul-dig-heid-zal-voor-de-kin-de-ren-en-Mees-te-ren-nut-tig-zyn.*

Het ras leezen wordt te vroeg geleerd, en doet gemeenelyk rabbelen.

Vooral moet men zorgen, dat 'er over de zinſneeden, punt- of twee punt-ſcheiding, vraag-verwonderings- en andere teekens, telkens zoo niet heen geleezen worde. *Als 'er geen, enz.*

§. X. *Schryven* (*i*).

Men geeft ook in deze Schoolen onderwys in het Schryven, eene allerëdelſte en nut-

(*i*) Boven bl. 61, 68, 269, en 367.

nuttigste konst. Maar wat is 'er in het Schryven niet al te verbeteren?

De dagelyksche ondervinding leert meer dan te veel, hoe lam en gebrekkig het schryven van veele menschen is, niet alleen met het maaken van genoegzaam onleesbaare letteren, maar vooral ten opzichte der zoo ongelukkige en onaangenaam klinkende spelling der woorden (†); ook het plaatzen der zinsneeden, en het misbruik der hoofd-letteren (*).

Als

(†) Deze volgende woorden zullen ten voorbeelde strekken, en welke van tyd tot tyd, zelf onder den braaven Burger, zoo in het spreeken als schryven hebben stand gegreepen: als, jully, zully, heum, wouwje, wilje, keb dat gedaan, toen zeyk, keb geen ting, goeje ting, webben daar geweest, weetje, hebje, hy of zy heit, en diergelyke by menigte; voor, gy lieden, zy lieden, hem, wilt gy, ik heb dat gedaan, toen zeide ik, ik heb geen tyding, goede tyding, wy zyn daar geweest, weet gy, hebt gy, hy of zy heeft.

Men zoude kunnen zeggen dat op zoodanig een wyze te schryven of te spreken gemaakt en verwaand staat, doch het is inderdaad zoo niet, ons Nederduitsch is te keurig, om het zoo te misvormen: als het maar in de gewoonte en in den smaak komt, waar toe de Schoolen juist geschikt zyn, en van nu voortaan met de jeugd begonnen wordt, dan zal men 'er eere in stellen om zoo te schryven en te spreeken.

(*) Niet zelden vindt men de naamen van uitmun-

tende

Als de kinderen iets leezen, dan is het de fpelling van een ander; maar als zy zelfs iets zullen fchryven, dan moeten zy hunne eigen fpelling gebruiken: derhalven moet in de Schoolen byzonder hier op gelet worden, dat de kinderen, niet alleen eene goede, maar ook eene vaste bepaalde fpelling aanneemen, en hun de grondregelen der Spraakkonst ingefcherpt worden. Doch wil men de woorden, *klaar*, *maar*, *baar*, *daar*, enz. met *aa* of *ae* fpellen, 't is my eveneens: elk gevoelen heeft onder de Taalkundigen zyne voorftanders. Zoo is het ook omtrent andere woorden. Waarom de Geleerde Heer *A. Kluit* in de Voorreden voor *Hoogftraten* bladz. 11. zegt: *Zoo weinig 'er twee grasfcheutkens elkander gelyk zyn, zoo weinig vindt men 'er thans twee, wier fpelling met* *den*

tende Perfoonen, als Koning, Prins, Graaf, enz. met een kleinen letter vooraan gefchreven; zoo ook de naamen van Steden, als: Middelburg, Vlisfingen, Vere, enz.

Dit ontmoet men ook wel in de Eer-Tytels van Burgemeefter, Vroedfchap, Scheepen, Predikant, en dergelyke: Doch hierop moet byzonder gelet worden, in het Schryf-onderwys der Kinderen. Ook dat een nieuw Hoofdftuk of Reden, of Vers altoos met een grooten of hoofd-letter moet begonnen worden.

den anderen overeenkomt. Over de Spelling en Taalkunde van ons Nederduitsch kan men nazien de Werken van *Huidecoper*, *Ten Kate*, *Moonen*, *Sewel*, *Zeydelaar*, en anderen.

Nu met een woord iets van 't eigentlyk ſchryven: zullen de kinderen wel leeren ſchryven, zy moeten de letteren wel maaken, wel ſchikken en zetten; vooral regt of gelyklynig; en de teekenen, die de zinſcheidingen en klemklanken aanduiden, wel plaatſen.

Het Italiaanſche ſchrift is thans algemeen, en wordt in ons Vaderland, boven andere, den voorrang gegeeven.

Het is een gemakkelyke, keurige en duidelyke letter, welke, wel gemaakt, ſieraad aan het ſchrift geeft. Zal 'er wel geſchreven worden, de kinderen moeten worden voorzien van goede Pennen, Inkt en Papier. Waar omtrent meerder is aan te merken, dan men wel oppervlakkig zoude denken.

Zy moeten het Papier regt voor zich, het lichaam niet gedraaid, noch met de borst gedrukt tegen de ſchryftafel of lezenaar

naar houden; de Penne moet niet te vast tusſchen de vingers, noch te ſtyf op het papier gedrukt worden.

Het ſchryven kan beter door de hand en mond geleerd, dan door my hier worden uitgedrukt. Dewyl het ſchryven beſtaat in het maaken van letteren, zoo dient gelet, dat de lichaamen der letteren, glad, even ſchuins, even groot, de beenen onder en boven even dik, en even verre van elkanderen zyn; men moet de hand niet oplichten, voor en al eer het geheele woord geſchreven is; tusſchen ieder woord moet men zoo veel wit overlaaten dat 'er een (o) of een (m) tusſchen kan ſtaan; de regels moet men evenredig naar den aart van 't ſchrift ſchikken; de regels moeten van voren, en van agteren, zoo veel mogelyk is, gelyk uitkomen; dit een en ander zal geen gering ſieraad aan het ſchrift geeven.

Het Schryf-onderwys begint men met ſtreepkens, halve en heele letteren van 't A. B. C.

Men moet de kinderen in den beginne gewennen, groote letteren te maaken, de kleinere leeren zy van zelfs genoeg; voor-

al hen het broddelen beletten en liever twee, vier, of zes regelen daags, wel doen schryven, dan meerder die niet goed zyn. *Als 'er geen wyze, enz.*

Belangende het geen men de kinders laat schryven, hier in diende men eene orde van voorschriften te houden, geschikt naar de byzondere standen, waar in de onderscheiden kinderen in de Maatschappy waarschynlyk staan te komen, als: opstellen van Brieven, zedekundige lessen, dagregister hunner bedryven, gemeen koopmans Boekhouden, en 't schryven van Reekeningen uit dezelve. *Vertoont in tyds, enz.*

§. XI. *Syfferen* (*k*).

De Cyfferkonst wordt al mede in de openbaare Nederduitsche Schoolen geleerd. Niet zelden, volgens schoolgewoonte, leeren de kinderen, uit Bartjens Cyfferboek, de eene som voor en de andere al na maaken, maar, helaas! 'er worden geen goede gronden gelegd; dit leert de ondervinding.

Dikwerf uit vreeze voor straf, laten de kinderen de somme door een ander maaken, of

(*k*) Boven bl. 61, 270, 369, 370.

of schryven ze uit, of vertoonen dezelve vol fouten, die dan wel verbeterd worden; maar inderdaad zy bezeffen het niet, en zoo is het ook in 't vervolg, zoo dat dit onderwys wel degelyk dient verbeterd te worden.

Alhoewel men geen bepaalde orde, volgens welke men de Cyfferkonst, in deze Schoolen, kan onderwyzen, wegens het onderscheidene vermogen en caracter der leerlingen, kan opgeeven, zal ik echter de beste leerwyze, ten dienste dezer Schoolen, mededeelen.

Ik zal eerst de regels opgeeven, volgens welke de leerling dient onderweezen te worden. Dan, eenige aanmerkingen, omtrent derzelver schikking, manier van onderwyzing, enz. laten volgen.

Wat het eerste betreft: na eene grondige onderrigting in de 5 grond-regels der Rekenkunde; de benaming der enkelvouwige, en zaamgestelde getallen; de optelling, de aftrekking, de vermenigvuldiging, en deeling, zoo in 't geheel als in het gebroken, moet men overgaan om den leerling deze bewerking op de geldspecien te leeren toepassen; hier toe is

noodig een kennis van de waarde der meest in gebruik zynde ſpecien, en het aantoonen eener wyze, om op de kortſte manier grootere tot kleinere, en kleinere tot grootere over te brengen, ten einde die vervolgens in orde te kunnen by één tellen, of van elkanderen aftrekken.

Wanneer nu de leerling hier in eene genoegzaame kundigheid verkregen heeft, moet men zich toeleggen om hem grondig te doen verſtaan den regel van driën, zoo in geheele als gebroken getallen, zoo recht als verkeerd, byzonder, zoo als dezelve door de zoogenaamde practyk of korte rekening wordt uitgeſproken, waar na men den regten en verkeerden regel van vyven, en den zoo genaamden Ketting-regel, hem moet leeren kennen.

In deze regels den leerling onderwezen hebbende, moet men door een aantal liefst vermakelyke voorſtellen, hem derzelver nut doen opmerken en vervolgens overgaan, om die op de rekening van Winst en Verlies, de Intrest-Factory-Rabat-Proviſie-Asſurantie-Compagnie- en Redery- maar byzonder op de Wisſel-rekening te leeren toepasſen: volgens deze regels, zal men het Cyffer-onderwys die-

nen

rien in te rigten. Vergun my, Geëerde Leezers! nog twee aanmerkingen te maaken, omtrent de orde, in welke ik deze regels hebbe voorgesteld.

I. Gy lieden ziet; ik plaats de behandeling der gebrokene getallen, aanstonds na het onderwyzen der 5 eerste grondregels in de geheele getallen, en zulks, zoo ik oordeele, met reden, dewyl toch niet alleen in de bewerking van den regel van driën, maar reeds in 't veranderen der Geldspecien de leerling eenige kennis moet hebben van breuken, zal hy zulks op de kortste wyze, en verstaanbaar, verrigten. Vergel. het vernieuwde Licht des Koophandels bl. 10 en 11.

II. Schoon ik geen gewag maake van de verkleining, en aan elkander gelykmaaking der breuken, zal men ligtelyk begrypen, dat ik het onderwys daar van in de benoeminge en optellinge der gebrokene getallen wil begreepen hebben.

Nu zullen wy nog eenige algemeene aanmerkingen mededeelen.

Ten eersten, is 'er eene wetenschap die het geduld van den Leermeester op de

proef ſtelt, het is de Rekenkunde; hy die dus anderen deze konst zal onderwyzen, zal 'er een genoegzaame hoeveelheid van dienen te bezitten.

Schoon het nu niet volſtrekt noodig zy, om iemand de gemeene Rekenkunde te leeren, in het meer verhevene dier ſchoone konst bedreeven te zyn, moet echter de Meeſter het geen hy onderwyst grondig verſtaan, ten einde zynen leerling van alles eene behoorlyke onderrigting te kunnen geeven, en hem geene regels te leeren, van welken de gronden, waarop zy rusten, nimmer aangetoond worden.

Ten tweeden, in het onderwyzen moet men onder 't oog houden

(*a*) De benaming der regelen duidelyk te verklaren, en tevens den leerling eene duidelyke beſchryving van een ieder derzelve te doen van buiten leeren.

(*b*) In alles de kortheid te betrachten, doch van alle bekorte werkingen de reden duidelyk aan te toonen.

(*c*) Nimmer tot eenen volgenden regel over te gaan, alvorens de leerling den

den voorgaanden grondig verſtaa, en hem ook van tyd tot tyd de doorgewerkte regels, ſchoon hy in dezelve kundig is, te doen herhaalen.

(*d*) Den leerling niet alleen te laaten werken, voor dat men overtuigd zy, dat hy een volkomen begrip hebbe van dat gedeelte des regels, welken hy onder handen heeft.

(*e*) De voorſtellen, die men, vooral aan kinderen, opgeeft, zoo vermakelyk mogelyk, en zoo min als 't vallen kan aan elkanderen gelyk te maaken, om dus aan den eenen kant met genoegen te doen werken, en aan den anderen kant, het verſtand meer, dan het geheugen te leeren gebruiken.

(*f*) Wanneer een leerling begrypt, hoe hy in het opſtellen, en bewerken van eenen regel moet te werk gaan, hem, indien hy eenig bezwaar omtrent het opgegeeve voorſtel hebbe, of het bekomen antwoord niet voldoende zy, niet te ſchielyk te helpen, noch de feilen te zoeken, maar hem aan te moedigen, om in het eer-

ſte

ſte zyne eigene kragten te beproeven, en in het laatſte de bewerking aan de andere zyde der leije, tot 3 en 4 maal toe te doen herhaalen, ten einde uit de vergelyking der bewerkingen zynen misſlag kenbaar te doen worden.

(g) De leerlingen, die omtrent even ver gevorderd zyn, eens of twee maal ter weeke eenige ſommen op te geeven, en wie dezelve het vaardigſte maakten en het grondigst verſtonden, met den vereischten lof of eenige kleine Eerpryzen te beſchenken.

Ten derden, indien men de Rekenkunde aan iemand in het byzonder leeren moest, zoude ik het gebruik der Boeken afkeuren, tot dat de Leerling alle de door my opgegeeven regels grondig verſtonde; dan, in de Schoolen, laat de tyd wegens het aantal der Leerlingen dikwyls niet toe, dagelyks zulk een aantal ſommen op te geeven.

Men bediene zich dan aldaar van een boek, maar welk zal men gebruiken? *Bartjens*, *van Lintz.*, zy zyn goed en nuttig, maar zyn 'er niet een aantal voorſtel-

ſtellen in, welke aan de jeugd eene groote moeite geeven om te bevatten, en die met dit alles, zelden of nooit te pas komen? en moet men niet zoo wel op de kortheid, als op het nut in 't onderwys letten?

Het zelve zoude men van meer andere Schryvers kunnen zeggen. *Het vernieuwde Licht des Koophandels is een voortreffelyk Werk*, doch dit den Leerling in handen geevende, dient hy reeds een zekeren trap van kundigheden verkreegen te hebben, welke hem in ſtaat ſtelt, dit werk met vrucht te gebruiken. Zou het wel zyn af te keuren, dat een uitlokkende Eerenprys wierde opgehangen, voor hem, die binnen twee jaaren tyds, het beste Rekenboek voor de Jeugd vervaardigt?

Intusſchen moet de Leerling, in het aanleeren der regelen, nimmer uit het boek beginnen te werken, alvorens hy de gronden, waar op de regel rust, wel verſtaa, en den regel in het Boek door gecyferd hebbende, is het noodig, ten betere verſtande, hem een aantal Vraagſtukken over den, in het boek, doorgewerkten regel op te geeven, eer hy tot een anderen overga.

Ten

Ten vierden; Dewyl de Rekenkunde noodzaakelyk de werking van het oordeel vordert, moet men dezelve den kinderen niet beginnen te onderwyzen in eenen tyd, wanneer de vermogens nog niet genoeg ontwikkeld zyn, om eenigzints bepaald te kunnen denken of oordeelen: Dewyl nu deze ontwikkeling, by den eenen vroeger dan by den anderen gefchiedt, is het niet mogelyk hier eene algemeene bepaaling te maaken. De ondervinding zy in dezen de Leermeefteres. Over het algemeen keure ik best deze Wetenfchap niet voor de 10 of 11 jaaren den kinderen te onderwyzen.

Ten vyfden; Is de Leerling voor den Koophandel gefchikt, dan is het noodig, dat hy alle de in het begin opgegeevene regels kundig zy, doch voor een ambacht, enz. behoeft hy zoo ver niet te komen.

Echter is van de hoogfte noodzaakelykheid de rekening der Specien, en de bewerking van den regel van driën door de practyk grondig te verftaan, om in 't vervolg eenige wezenlyke vruchten, van de aan het rekenen befteede moeite, te plukken.

Ten zesden; Alle de benamingen, die men by de Schryvers aan onderſcheidene regels gegeeven vindt, hebbe ik niet opgegeeven, maar alleen het noodzakelykſte voorgeſteld.

Veele zoude men ook onder eene benaming kunnen betrekken; terwyl andere, als de progresſien, worteltrekking, enz. zoo zeer niet tot het lagere gedeelte der Rekenkunde behooren, hoewel zy ook zoms, met veel nut, en ter merkelyke bekortinge, daar in kunnen gebruikt worden. *Als 'er geen wyze, enz.*

[De Arithmetica van *Blasſiere* is waardig te worden aangepreezen; en Schoolmeeſters, die met kennis en oordeel wenſchen te handelen in deeze wetenſchap, zullen veel aanleiding ontvangen uit het *Grondige onderwys in de behandelinge der Breuktallen*, door Mr. WILH. OTTO REITZ, in het eerſte Deel der Verhandelingen van 't Zeeuwsch Genootſchap, bl. 293-388.]

§. XII. *Psalm-zingen* (*l*).

Onder de verbeteringe, welke de gemeene,

(*l*) Boven bl. 61.

meene, of openbaare, vooral de Nederduitſche, Schoolen ter meerdere beſchavinge onzer Natie noodig hebben, is ook de *Toonkunst*; welke in deze geheel wordt vergeten; in geene niet goed behandeld; hier moet ze ingevoerd, daar verbeterd worden.

Dat men niet al voor veele jaaren werk gemaakt heeft van de Toonkunst in onze Nederduitſche Schoolen, is oorzaak, dat de thans zynde Voorzangers en Schoolmeeſters hier in zoo onkundig zyn, en bygevolg ook hunne Schoolieren; dat men op veele plaatzen in ons Land beklagenswaardig de gezangen hoort uitvoeren; dat de uitvoering der gezangen, over het geheel, ſlegter is dan by zommige andere gezindheden; dat wy ſlegt of wel in 't geheel geen kerkelyk figuraal-muſiek hebben; dat de nieuw berymde Psalmen met de oude Muzikale gebreken herdrukt zyn; dat, daar men eene nieuwe wyze van zingen tracht in te voeren, 'er zo veel tyd vereischt worde, eer het naar de uitvoering van een goed gezang zweemt; en dat 'er twist en tweedragt ontſtaat over het kerkelyk gezang, enz.

Zoo lang 'er van de Toonkunst in onze Ne-

Nederd. Schoolen, niet meer werk gemaakt wordt, dan thans: dan is klaar vooruit te zien, dat 'er niet alleen nooit (zo als in Duitschland, Vrankryk en Italien) een goed figuraal-muziek, in onze kerk zal uitgevoerd worden, neen! maar dat 'er zelfs niet eens mogelykheid zal zyn, een goed Choraal-gezang ten algemeen Kerk-gebruik in te voeren.

Hoe verre zyn de Meesters in de Schoolen wel ervaren in de Toonkunst? kunnen ze hunne Schoolieren wel eens zeggen, wat zingen is, wat goed zingen is? Gezweegen, dat 'er van de beminlyke harmonie geen woord gerept wordt. De Jeugd wordt, in plaats van zingen, schreeuwen geleerd; naakte klanken leert men in de Schoolen voordragen, klanken daar niet eens een goede schaaf over gaat.

Als wy de gebreken optellen, voortgesprooten uit onkunde der Toonkunst in de Schoolen, en stellen aan de andere zyde 'er tegen over, de vrugten die de Protestanten, of liever, het Gemeenebest in Duitsch- en Zwitserland reeds plukt uit hunne Schoolen voortgesproten: dan moeten wy (als Nederlanders, niet ongevoelig voor Muziek zynde) ons aan de

eene zyde beklagen, en aan de andere hun benyden.

In Duitschland: waar heeft de gemeene man de beginzels der Toonkunst geleerd? Waar de harmonie? In de openbaare School. — Is het vierde deel van onze Voorzangers en Schoolmeesters wel in staat, op het een of ander choraal een tweede party te zingen? Neen! onderzoekt dit by de Protestantsche Boeren in Duitschland, ge zult 'er maar weinig vinden, die hier toe niet in staat zyn.

De beginzels der Toonkunst in de Schoolen geleerd zynde, is reeds de weg gebaand, en veroorzaakt lust om verder de Muziek te leeren kennen. — Muziek is mede een sieraad van een Land. Nooit zal men onder onbeschaafde Volken, goede Muziek aantreffen.

Der ouden Schriften getuigen, dat de Muziek ten hunnen tyde voor een wel opgevoed mensch, als een noodzakelyke kunst gehouden wierd, en dat men die geene, welke 'er niets van verstonden, aangezien heeft als menschen, zonder opvoeding, zo als wy die geene, welke niet leezen kunnen. Dit is by ons juist zo al-

algemeen niet als by de oude Grieken, welke zeer veel werk van de Muziek maakten. *Is de Harmonie niet*, *enz.*

§. XIII. *Onderwys in den Godsdienst* (*m*).

Men leert ook in deze Schoolen de beginzelen der Goddelyke Waarheden: Maar zal dit aan het waare doelwit beantwoorden, wat is 'er niet al aan te verbeteren?

Ik zal my niet ophouden, met al het gebrekkige, 't welk by het opzeggen der vraagen in 't algemeen ondervonden wordt, maar oordeele best, dat van alles, het geen 'er in de Schoolen van buiten geleerd wordt, nooit te veel op eenmaal tot een taak worde gegeeven.

Hier toe moet men de kinderen allengskens opleiden en onderrichten, om over alles wat zy leeren, en in de vraagen en antwoorden voorkomt, aan zich zelven te vraagen?

Wat is de zaak, naar welke gevraagd wordt? zoo moeten zy ook het antwoord poogen

(*m*) Boven bl. 47. en 302.

poogen te verſtaan en zich zelven afvraagen, begryp ik het wel? verſta ik *wat* en *hoe* het antwoord, aan de gedaane vraag beantwoorde?

Men zal ras ondervinden, of de kinderen zulks verſtaan, en wel, wanneer zy met andere woorden, uit hun eigen bevatting, de vraag zoo voldoende beantwoorden, dat zy in het zaakelyke, het zelfde zeggen, als 'er in het gedrukte antwoord ſtaat.

Dit geduurig ſtilſtaan, en zich zelven afvraagen, als de kinderen iets leezen of leeren, is van een groote nuttigheid.

By voorbeeld, een kind leest *Mattheus* VII. *vs.* 13. *Want wyd is de Poorte en breed is de Weg, die tot het verderf leidt, en veel zyn 'er die door dezelve ingaan.* Hier vindt hy ſtoffe om zich zelven te vraagen? Wat *wyd*, *Poorte*, *breed*, *weg*, *verderf*, enz. is, en of 't geen hy hier leest, verſtaat, en zoo ook in andere gevallen.

Als, dus doende, het onderwys in de Goddelyke Waarheden wordt geöeffend, dan heeft men te wagten, dat het God ter eere, tot blydſchap der Ouderen, en den

den kinderen ter voorbereiding eener zalige Eeuwigheid zal kunnen ſtrekken, dat myn hartelyke wensch is. *Als 'er geen wyze, enz.*

§. XIV. *Zedekunde* (*n*).

In deze Schoolen moet het zedelyk gedrag der kinderen beſchaafd en verbeterd worden. Mogen wy niet wel vraagen, waar zal men beginnen met de jeugd?

Het 'is zo, maar laaten de Meeſters niet vertraagen, en zich maar van hunnen pligt kwyten, om vooral in deze losbandige dagen de noodzaakelykheid van onzen Christelyken Godsdienst, bepaald en gemoedelyk op de harten der kinderen te drukken. — Daarna hun het ſchandelyke van alle zondige daaden, als vloeken, zweeren, ontëering van Gods Naam, 't ſchenden van des Heeren dag, dronkenſchap, dieveryen, dobbelen, ſpeelen, liegen, bedriegen en dergelyke ondeugden meer, ernſtig voorhouden. — De kinderen geduurig vermaanen om geen ſchadelyke Boeken en ligtvaardige Liederen te leezen; den gepasten eerbied voor hunne Ouders

(*n*) Boven bl. 57.

Ouders en Vrienden infcherpen, als mede voor hunne Overheden, Leeraars, Meefters, en Medeburgers, behoorlyke beleefdheid te betoonen. *Als 'er geen wyze, enz.*

Is 'er voor redelyke weezens, die met elkanderen in maatfchappy moeten leven, voor hun zelven en hunne evenmenfchen wel iets noodzaakelyker, dan het kennen zyner pligten? — Vraagt eens, zelfs de meest befchaafde jeugd, die nog al van de beste Schoolen komen, wat de Deugd, de Staat of het Vaderland voor zaaken zyn, dan zal het zich ras ontdekken, dat hun antwoord zeer gebrekkig zal weezen. — Dit nu nog van het beste zoort der jeugd zynde, wat heeft men dan van hun, en van de mindere Clasfe te wagten, als zulken op hun tyd, tot Leden in de Maatfchappy worden ingelyfd. — Hier van daan dat 'er zo weinig Vaderlandsliefde in ons Land is, en dat Neêrlands Inwoonders zo verbasterd raaken, en voor niets achting hebben dan dat vreemd is. — Vergelyken wy de zeden onzer Voorvaderen, met hunne zogenaamde befchaafde nakomelingen, dan zyn 'er weinig voetftappen van de oorfpronglyke deugden meer te vinden. — Ieder geflacht

wordt

wordt al meer en meer door weelde en overdaad bedorven, en wat moet hier eindelyk van worden! regte Patriotten zich ſpiegelende aan de geſchiedenisſen van andere volken, kunnen niet dan met ſmerten aan hunne Nageſlachten denken. *Vertoont in tyds*, *enz.*

Ik twyfele niet (dus ſchryft de opſteller van dit zelfde Antwoord: *Vertoont in tyds*, *enz.*) of een ieder zal my gaarne toeſtaan, dat men de jeugd, al vroeg een denkbeeld van het Opperwezen, met een ſchuldige eerbied, liefde, hoogächting, en verpligting om God te vreezen kan inboezemen. Dit zyn zulke eenvoudige waarheden, die by het opgaan van het minſte ſchemerlicht der reden, zich met weinig moeite ontdekken, vooral als men daar toe gebruikt den Natuurlyken Godsdienst. —— 't Is niet noodig in het eerſte tydvak der jeugd, om haar met de afgetrokkenſte denkbeelden der Geloofspunten bezig te houden. Neen! laaten ze, naar hunne zintuiglyke geſchiktheid, hunne oogen maar Hemelwaards heffen; de gulde zon, met de zilveren maan, en het tintelend ſtarrenheir zyn genoegzaame ſpreekende bewyzen van de grootheid van hunnen gedugten Maaker, wiens magt zich vorder ten

toon ſpreidt, wanneer die Majeſtieuſe Hemelvorst, door den donder zyner Mogendheid, de fundamenten der aarde doet beven, en met zyne blixemſchigten deszelfs Inwoonders verſchrikt, of wanneer Hy door zyne ſtormwinden de watergolven tot bergen verheft, tusſchen welke men niet dan gaapende afgronden ziet, die zelfs ſcheepen als dryvende waterkaſteelen drygen in te ſlokken, en tegen hunne klippen te verbryzelen. — Ja het gantſche boek der Natuur, dat zich in alle jaargetyden voor onze zinnen opdoet, is een Leerſchool van onderwys.

Hoe ryk is de Natuur niet van voorwerpen die het Kind met genoegen kan beſchouwen, leeren, noemen en in zyn geheugen prenten! — De gantſche hemel, aarde, lusthoven en velden, zyn levendige ſchilderyen, die de almagt en wysheid van haaren Schepper ten toon ſpreien voor alle redelyke weezens. Hier kan, met het minſte onderrigt, de Jeugd haar oogen laaten weiden door het onmeetbaare ruim, en van het laage ſtof in hunne gedagten een vlugt neemen boven het ſterrendak; doch is deze ſprong hun te hoog, zo wyst hun op de byzondere lotgevallen der menſchen - kinderen; hoe de

aan-

aanbiddelyke Regeerder van alles tusſchen den Troon en den ploeg een ontelbaar aantal van rangen heeſt geplaatst, die alle welgeſteld, elkanderen onderhoud bezorgen! De voor- en tegenſpoeden in iederen kring, het loon der deugd, en de ſtraffe die de ondeugd verzelt, zyn regte wegwyzers voor de Jeugd, om hun het goede te laaten beminnen, en het kwaade te doen haaten. — Zulk een Onderwys, geſchikt naar de bevatting der Jeugd, verrykt hunnen geest in de lente van hun leven, met bloeizems van veel belovende vruchten, en maakt haar al levende ryp voor de Eeuwigheid. — Ja! dit natuurlyk onderwys zal meer vrucht op hun gemoed doen, dan alle die fyne geloofspunten van den openbaaren Godsdienst, letterlyk van buiten geleerd, omdat de meeſte daar van in dit tydvak nog boven hun begrip zyn. — Doch men moet hier uit niet begrypen, als of ik het van buiten leeren der Goddelyke Waarheden afkeurde, Neen! verre van dien; het is nuttig, mits men by het eenvoudige blyve, en dat men geene Waarheden aan de kinderen voorſtelle of laat leeren, die boven hun begrip zyn; men moet tragten hun al vroeg gebruik te doen maaken van hunne geestelyke vermogens. — Het leeren denken op eenvou-

dige voorſtellen, die men aan hen doet, ontwikkelt het oordeel; doch op deze jonge balans moet men in het eerst geen andere voorwerpen weegen dan waar in men den evenaar zichtbaar ziet doorſlaan.

Maar vooral is noodig, dat men een zekere orde en regel houd, waar na de denkbeelden der Jeugd geleid moeten worden. — Te groote ſprongen zyn nadeelig. — De Natuur zelfs vermydt die, als ſchadelyk.

Heb ik hier voor een ſchets gegeven, hoedaanig de Jeugd een denkbeeld en ontzag voor het Opperwezen kan ingeboezemd worden; dan is hun vervolgens in de gantſche Natuur niets noodiger dan zig zelve te leeren kennen. — Want, zonder zelfskennis kan de mensch geen goed denkbeeld vormen van deugd, of pligt. — Doch ik verſta door deze zelfskennis niet, die uitgebreide Weetenſchap, waar van een groot deel van het ſtoffelyke tot de Ontleedkunde, en het Geestelyke tot de Boven-natuurkunde behoort. Neen! dit is voor andere tydvakken, en voor de Hooge Schoolen. Maar ik verſtaa hier door een oppervlakkige zelfskennis, daar de zintuigen der Jeugd vatbaar voor zyn; — By voorbeeld, men kan haar toonen, aan hen

hen zelven en anderen, hoe zy van hunne geboorte tot op een' zekeren ouderdom, met de grootste zorge gevoed, en van het noodige door hunne Ouders voorzien worden, en hoe ze zonder deze haar hulp, by haar eerste levenslicht al zoude zyn omgekomen. — Hier uit kunnen zy dan leeren, hunne afhanglykheid en verpligtinge tot wederliefde aan haare Ouders. — Uit hun zelven en het beschouwen van anderen zien ze hoe hun stoffelyk lichaam voedzel en dekzel noodig heeft, en wat hunne Ouders daar voor moeten doen om hun zulks te bezorgen. — Dit leert hun dan al vroeg, hoe de mensch geschikt is, om in het zweet zyns aanschyns zyn brood te winnen. — Dit zyn de prikkels die de Jeugd moeten aanzetten tot werkzaamheid. — Uit de eigenliefde, die het beweegrad van hunne kinderlyke daaden is, en waar van zy telkens nieuwe gewaarwordingen erlangen, kan hun het schadelyke en voordeelige aangewezen worden. — Ziet men dat hunne geest toeneemt in vatbaarheid, dan haalt men de gordyn van 's Werelds Toneel eens voor hun op, en vertoont hun hoe haar stoffelyk lichaam van de wieg tot den mond des grafs aan geduurige veranderingen onderworpen is. — Daar zien zy in dit Menschelyk

schouw-

ſchouwtoneel op den voorgrond de lente der Jeugd; vrolyke vergenoegdheid ſtraalt uit hunne oogen, kinderlyke vermaaken verlustigen hunnen geest, verdriet en zorgen zyn van dezen grond verbannen. De Natuur opent haare bloezemknoppen, en ſpreidt een' aangenaamen geur van zich; pracht en ſchoonheid ſtryden hier om den voorrang. — Maar ach! men meet hier alles af, naar het uitterlyke voorkomen, en denkt 'er niet op, dat koude nagten, ſtormwinden of ſchadelyk ongedierten, alle hoop op goede vruchten kunnen doen verdwynen. — De tweede grond vertoont den Zomer van 's menſchen leven, de vroege vruchten verkrygen haare rypheid, het ſchoone groen bekoort het oog; bergen, velden en daalen vertoonen haaren vruchtbaaren ſchoot voor het menschdom. — Het verſtand, nu meer ontwikkeld in dit tydperk, verliest zich zelve als 't ware in de rykdommen der Natuur, zo dat het verdriet en de zorgen, die in 't verſchiet op den derden grond zich beginnen te vertoonen, nog over het hoofd gezien worden. Zy denken in dit tydvak nog weinig op den naderenden Herfst en Winter; het ſterke licht en bruin des eerſten en tweeden gronds, houdt hun oog als gevangen, om het verſchiet niet te zien; — Maar al ongevoelig nadert de mensch tot den

den Herfst van zyn leven, nu is de oogst voorby, en de vruchten worden ingezameld, het verrukkelyke groen verwelkt, de bladeren vallen af, en de ſtormwinden doen de fundamenten der aarde beven, wyl de gaapende afgrond der zee den ſtoutſten Zeeheld doet ſidderen. — Hier is het, dat de Natuur haar ſluier laat vallen, en het onbeſtendige voor 's menſchen oog ten toon ſpreidt. — Hier beſchouwt hy met een ryper oordeel, alle de beurtwisſelende omwentelingen en lotgevallen zynes levens, nu is zyn gezicht opgeklaard, het ſterke licht en bruin van den eerſten en tweeden grond verleid zyn oog niet meer; Hy ontdekt een gedeelte van den ſchakel van het ondermaanſche, en krygt van verre in 't verſchiet het waare oogpunt van 's menſchen doeninge te zien; Verdriet en zorgen trekken hier zyn aandagt; De dag verkort, de nacht verlangt, en zyn weg wordt moeilyker, hoe meer hy tot zyn laaſte tydperk nadert. — Hier op den agtergrond van 's werelds Toneel gekomen zynde, beſchouwt hy met heel andere oogen alle de veranderingen der Natuur, en de lotgevallen der menſchen-kinderen; Hy treedt hier met zyne gedagten te rugge tot den eersten, tweeden en derden grond, hy zoekt zyne tydgenoten, maar ach!

ach! de dood heeft veele in de Lente, zommigen in den Zomer, en weer andere in den Herfst van hun leven doen ſneuvelen: naauwelyks het tiende deel heeft met hem dit laaſte tydvak bereikt. — Nu ziet hy van naby de akelige valleye des doods; Het graf opent zynen mond, zyne kragten bezwyken, de wagters zynes huizes beven, zyne maalſters ſtaan ſtille, en de twee deuren naar de ſtraate worden geſlooten, de zilveren koorde ontketend, en de gulden ſchale, met de kruike aan de ſpringader, en het rad aan den bornput aan ſtukken geſtooten. — De dood laat de gordyn aan deze zyde van het graf vallen, ſluit het ſtoffelyk deel in den kerker der Natuur, en opent voor den geest het gordyn der eeuwigheid. — De onſterfelykheid der ziel, in de ſchoole der reden geleerd, en door de gewyde bladeren in het helderſte daglicht geſteld, beſchaamen hier den Deïst, en ſtellen deze hunnen vyanden beſpot ten toon. — Zie daar maar even geſchetst een der ſchoonſte Tafereelen uit de zelfskennis ontleed, dat verder door een konſtige hand opgeſchilderd, allernuttigſte lesſen voor de Jeugd kan opleveren.

§. XV. *Kastyding* (o).

In deze Schoolen moet 'er niet zelden gekastyd worden; maar dikwyls gaat men hier in al te verre, en werkt meer tot nadan voordeel, zo dat dit ſtuk vooral verbetering noodig heeft.

Men mag billyk vraagen, moet men kastyden? Ja, zal men gewis antwoorden, wanneer kinderen naar alle vriendelyke en herhaalde vermaaningen niet willen luisteren, moet 'er gekastyd worden, anders ſtaat het te duchten, dat de ſtraffen welke men aan zulke kinderen geſpaard heeft, ons in der tyd, op de gevoeligſte wyze zullen treffen.

Maar nu ryst 'er eene andere vraag, hoe zal men kastyden? Dit is van het grootſte aanbelang om niet van het eene uitterſte, in 't andere te komen.

Dit is een der voornaamſte vereischten, welke een Schoolmeeſter dient te bezitten, om het juist op zyn tyd, en met een bedaard gemoed te verrigten. Het moet niet geſchieden in kwaadheid, noch in toorn, noch uit wreedheid, om dus, maar een ſchul-

(o) Boven bl. 67, 273.

ſchuldig kind met geweld aan te vatten, op den grond te ſmyten, en met ſlagen, welke paal noch perk hebben, te overlaaden.

Door zulke kastydingen worden niet zelden de kinderen ſtug en verhard, alhoewel zy overtuigd zyn, het dubbel verdiend te hebben. En in tegendeel die kinderen, welke meinen niet zoo ſchuldig te zyn, worden mistroostig, en hun geheel en al de moed uitgebluscht.

Wel is waar, 'er hoort veel toe, om binnen de juiſte paalen te blyven.

Mogten allen! welke kinderen moeten beſtuuren, verwaardigd worden, om nimmer oploopend, noch toornig te worden.

Och! mogte de bedagtzaamheid over hun alle de wagt houden.

Het kastyden in drift kent zelden maat, en wat zyn 'er geen droevige gevolgen van te wagten!

Waarom vooral raade de middelen van zagtheid te oeffenen; zy zullen in 't algemeen meerder voordeel aanbrengen.

Doch hebben kinderen ſtraffen verdiend, is men 'er van overreed, kan men 'er niet van buiten blyven, dan moet men ook, noch door gevlei, noch door traanen, noch kwaadwillige aanſtellingen, noch tusſchenſpraak, daar van afzien, maar met bedaardheid en beſcheidenheid de voorgenoome kaſtyding volvoeren.

Want vinden zy het anders, door deze of geene middelen, mogelyk, de kastydingen af te wenden, zy zullen 'er ras gebruik van maaken, en 'er op ſteunen de kastydingen dus te kunnen ontvlieden.

Men moet ook omzichtig zyn met de ſtraftuigen, die men gewoon is in de ſchoolen te gebruiken: de bulle-peezen, leederen riemen, rottingen, ſteevige ſtok, de plak zelfs, te hard aangezét, kunnen treffende gevolgen nalaaten. Eene onvoorziene ſlag tegen het hoofd kan ras den dood aanbrengen.

Onder alle dé ſtraftuigen is de roede alleen, de beste, omdat zy geen grooter ſmert aanbrengt, dan men zich heeft voorgeſteld.

En om dus alle onaangenaame gevolgen

voor te komen, die 'er door kastydingen onvoorziens kunnen veroorzaakt worden, wilde ik liever zagtere kastydingen den voorrang geeven, ten zy in verregaande moedwilligheden.

Onder de zagtere kastydingen bepaale ik het Schoolblyven, het ſchryven van regels; het van buiten leeren, te pronk ſtaan op een ezels-bank; met één woord, alles wat op de ſchaamte werkt, en gepaste berispingen aangaande het misdryf, 't welk gepleegd is. *Als 'er geen wyze, enz.*

§. XVI. *Schoolboeken* (*p*).

Onder de nuttige Schoolboeken wordt ook gepreezen tot de kennis der Bybelſche geſchiedenisſen: *Lusthof der Godlyke Hiſtorien. by S. J. Baalde, te Amſt.* 1772. of Hiſt. Kinderbybel by *Lovering*; tot de Vaderlandſche Hiſtorie, 't werkje by *A. van der Kroe* te Amſt. nopens de Land en Zeehelden enz. *Als 'er geen enz.*

De Schryver van 't andwoord: *Vertoont in tyds* enz. oordeelde, dat al het geen de kin-

(*p*) Boven bl. 67. 290.

kinderen ter leezing gegeeven wordt, ook de ſpelboeken moeſten betrekking hebben, op dat geene waar toe de jongelingen moeſten worden opgebragt; als landbouw, ambagten, handwerken, koophandel, bedieningen van ſtaat enz. Zoo dat de lees-of ſpel-boeken een t' ſaamenſtel uitmaakten van lesſen, die daar toe nodig waren, waar door de kinders al ſpellende en leezende ook een denkbeeld zouden bekoomen van 't geene waar toe zy worden opgebragt. Terwyl ook zedekundige lesſen, geſchikt naar hunnen ſtand en vatbaarheid, 'er konden worden bygevoegd. 't Geen ook tot de byzondere ſtanden, waar toe de Dochters worden onderwezen en geſchikt zyn, wordt uitgeſtrekt. En om zulke ſpel-en lees-boekjes voor de jeugd in alle takken der ambagten en wetenſchappen te bekoomen, geeft de Schryver onder anderen aan de hand, dat een of meer der geleerde Genootſchappen van ons Vaderland byzondere vraagen opgaven, die betrekking tot den Godsdienst, Zedekunde, Geſchiedenisſen, Landbouw, Koophandel, Handwerken, Fabrieken, Konſten en Wetenſchappen hadden, en waar van de antwoorden der Schryvers zoodanig ingericht moeſten zyn, dat ze tot ſpel-en

leesboekjes voor de jeugd tot dat einde gebruikt konden worden.

§. XVIII. *Schoolplaatsen* (q).

De ondervinding leert, dat deze Schoolen in het algemeen te eng beperkt, meest al laag van verdieping, bedompt en donker zyn.

Wel is waar, men kan in alle de Steden van ons Vereenigd Nederland, zoo gemakkelyk die Schoolplaatsen niet bekomen, daar men genoegzaame ruimte en luchtigheid, hooge verdiepingen, en een overvloedig daglicht heeft: Derhalven moet men in de verkiezing eener Schoolplaats, het zoo na mogelyk aan deze vereischten brengen; omdat de ervaaring maar al te veel geleeraard heeft, hoe de jeugd zoms op 't onverwagtst wordt blootgesteld aan doorgaande en aansteekende ziekten, waar van de oorzaak niet dan aan de bedorven, ongestelde, en besmettende School-luchten kan worden toegeschreven.

Hierom is het boven alles noodig, deze School-

(q) Boven bl. 36.

Schoolvertrekken zuiver en rein te houden, als mede voor, tusſchen, en na den Schooltyd, de raamen open te zetten, om 'er de verſche lucht door te laten ſpeelen, zelfs in den winter, en zoo het niet te veel hindert, zal het zelfs nuttig zyn, om onder den Schooltyd de bovenſte ſchuifraamen neder of open te laaten, en wel om aan de ſchaadelyke dampen, welke, volgens de ondervinding en proefneemingen, zich allermeest naar boven heffen, een ſpoedigen uittocht te geeven

De Schoolen moeten geen meerder kinderen bevatten, dan gevoegelyk kunnen beſtuurd worden, om te verhoeden alles wat door overtolligheid kan worden te weeg gebragt.

De geheime of private plaatſen moet men, zoo het mogelyk is, buiten de Schoolen hebben, om de benauwde en bedorven dampen, die door de verrotting gebooren worden, voor te komen.

Geen vuurſtooven moeten 'er in de Schoolen worden gebruikt (zal men wel doen), om de ſtaag opklimmende zwaavelige vuur-deel-dampen te verhoeden.

In ſnerpende koude is het best een goed turf- of Engelſche-koolen vuur, zoo ter verwarming als ter zuivering der School-lucht, te doen branden, doch de kaggels zoude ik afkeuren.

De leertafels moet men zoodanig plaatſen, dat men tusſchen en rondsom dezelve kan gaan om alles te konnen opmerken. *Als 'er geen wyze enz.*

§. XVIII. *Schoolarchen* (*r*).

De eerſte, beste en bekwaamſte middelen ter uitvoering van zoo een heilzaam oogmerk, zal men moeten zoeken, om de gemeene of openbaare, vooral de Nederduitſche Schoolen, zoo wel de kleine als de groote, onder het *beſtuur* en opzicht van kundige en eerwaarde Mannen te brengen.

Aan deze Mannen zoude men den eernaam van *Schoolarchen*, Regenten, Opzienders of Beſtuurderen kunnen geeven.

Deze Mannen zoude men naar gelang der Steden en Dorpen kunnen kiezen uit de

(*r*) Boven bl. 118, 149. 377.

de leden der Magiſtraat, Predikanten, Kerkenraaden (verg. *Wiltens* Kerkel. Placcaatboek bl. 156. § 21.) of eerſte en beste Burgers: Als twee uit de Magiſtraat, twee uit de Predikanten, vier uit de Kerkenraaden of eerſte Burgers, zoo als men raadzaamst keurde.

Deze Mannen zoude men een bepaald getal van jaaren kunnen laaten dienen: By voorbeeld 2, 4, of 6 jaaren vast, doch dan zou een der Regenten, Predikanten, en twee leden des Kerkenraads of Burgery, het vry mogen ſtaan, om af te gaan, en in zoodanig een geval, weder een even gelyk getal anderen in dezen post moeten verkiezen; opdat aldus op een beſtendigen voet het beſtuur der Schoolen konde gehouden worden; doch hoe langer men in zoo een post verkeert, hoe ervaarener men wordt in alle voorkomende gelegenheden. My zyn School-Regenten bekend, die zederd de oprechting hunner Schoolen tot nu, volvaardig zyn blyven volharden den tyd van reeds 6 jaaren, en 'er nog geen verdriet in hebben.

Alhoewel zulk een post niet zonder moeilykheden kan geoeffend, noch verricht worden, zoo moet men echter denzelven,

 niet

niet als een ondraagbaaren last aanmerken, maar als een eere, hier toe boven anderen dienstbaar en bekwaam gekeurd te worden.

Ik voor my voede eene goede hoop, dat recht ge-aarte Vaderlanders zich niet zullen onttrekken, maar uit zuivere liefde voor onze jeugd, en ten nutte van ons Vaderland en Nageflacht, genegen zyn alles op te offeren, wat ter verbetering der Schoolen, en befchaaving der Natie, dienstbaar kan worden uitgedagt.

De verkiezing van bekwaame Heeren nu eens, als voor een oogenblik, vast gefteld: moet men ook zorgen, dat de last niet te veel en te zwaar zy. Hier toe dient men in de groote Steden deze Heeren te verdeelen, overeenkomftig de wyken, of naar het getal der Schoolen, zoo als best geoordeeld wordt, opdat alles in goede orde, en met de minfte moeite kan verricht worden.

Nog dient gelet, dat 'er tot houding der vergaderingen, een bekwaam verblyf worde gegeeven, en de noodige boeken, papieren, pennen, inkt, vuur en licht en 't geen verder noodig is, voor Stads of Dorps rekening worde toegediend.

Om

Om dan verder alles op een bestendigen voet te bestuuren, zal noodig zyn in iedere Stad of Dorp, een der leden, tot waarneeming van het Præsidium, vice-Præsidium en Scribaschap aan te stellen, om van alles aanteekening te houden.

Deze Heeren zouden een of meermaalen in een Maand vergadering kunnen houden, om de belangen der Schoolen, en 't geene 'er mogt voorkomen, ernstig te overwegen, en de raadzaamste besluiten te neemen.

Op deze vergaderingen, zoude men verzoeken te komen de Schoolmeesters en Vrouwen van ieder zyn wyk, dezelve te ondervraagen naar het onderwys, vorderingen en gedrag der kinderen.

Deze Heeren zouden de vryheid moeten hebben, om ten allen dage en uure een vriendelyk Schoolbezoek af te leggen, om alles ten nutte der jeugd en ten voordeele der Schoolmeesteren aan te wenden.

Deze Heeren zouden, om de heilzaame vorderingen der kinderen te beproeven, alle 3 maanden een opzettelyk onderzoek of examen in de Schoolen moeten houden,

 dat

dat naar gelang der Steden by verdeeling, of door allen, zoo als men best keurde, konde verricht worden.

In deze School-examens moet men het ſpellen, leezen, ſchryven, cyfferen, zingen en gemaakte vorderingen in de Goddelyke waarheden, by de School-kinderen, hoofd voor hoofd, onderzoeken; Die kinderen, welke nog in het A. B. C. of ſpellen, onderwys genieten, naauwkeurig gadeſlaan; De leezers eenige verzen overluid in den Bybel laaten leezen, of in een of ander moeielyk geſchrift; De ſchryvers, een of ander exempel in hun tegenwoordigheid doen ſchryven; De cyfferaars naar hunne vorderingen een ſom doen maken; De zingers met een vers uit een der Psalmen of Geeſtelyk lied, hunne gaaven laaten hooren; De geenen, welke vordering in het ter Zaligheid leidend woord hadden gemaakt naar hunne vermogens daar over onderhouden; De kinderen, welke zich in zoodanig een examen wel hadden gekweeten, ter verdere aanſpooring den verdienden lof door een of ander nuttig met lindtjes verſierd Boekje, als een wel verdienden eerenprys, of iets anders te beloonen.

Wie der rechtgeäarte Vaderlanders en kin-

kinderen, zal niet verlangen naar zoo een heilzaam en vriendelyk Schoolbeſtuur ?

Ik voor my, wenſche het te mogen beleven, dat myne kinderen dus vereerd, uit de Schoolen t' huis komen.

Deze Heeren zouden, om de ſchryfvorderingen der kinderen best gade te ſlaan, die, welke exempel ſchryven, ten minſten alle jaaren, een Toonſchrift op een geheel vel papier, met den naam van den ſchryver, in de Schoolen laaten ſchryven; om door alle de Heeren, de Ouders en Vrienden der Kinderen, de Magiſtraat, de Kerkenraaden, de Schoolmeeſters, de bloem der Burgery, enz. bezigtigd te kunnen worden;

Doch onder opzicht der Heeren Schoolbeſtuurderen bewaard blyven in een portefeuille, zoo lang tot dat de kinderen van het School afgaan, dan dezelve ter gedagtenisſe hunner gemaakte vorderinge mede geeven, of laaten berusten, zoo als men best zal keuren.

Aan deze Heeren moest ook worden overgelaaten, het onderzoek der bekwaam-

kwaamheden, wanneer iemand een Nederduitsch, Fransch, of Engelsch Schoolmeester, of kleine-kinder-Schoolvrouw begeerde te worden.

In zoodanig examen diende gelet, dat de meesters en vrouwen, ledemaaten van den openbaaren Gereformeerden Godsdienst waren, en begaafd met vermoogens om de kinderen in deze waarheden eenigzins te kunnen onderwyzen.

Verder van een goed, zedelyk en onbesprooken gedrag. De Schoolvrouwen dienen vooral goed te kunnen spellen en leezen.

De Schoolmeesters moeten bekwaam zyn in 't leezen, schryven, cyfferen, en zingen (en in de byzondere taalen, welke zy aan de jeugd wilden onderwyzen), van welk alles in het examen blyken moeten worden vertoond; opdat derzelver bekwaamheden eenig en alleen de dryfveeren zyn om dezelven aan de Regeeringe daar ter plaatse, met allen gepasten lof, ter aanstelling aan te beveelen. *Als 'er geen wyze, enz.*

§. XIX.

§. XIX. *Hooge-School* (*s*).

In ons Vaderland heeft men hier en elders Hooge Schoolen, daar veele voornaame jongelingen door hunne Ouders of Vrienden worden bezorgd, om door Hoogleeraaren in onderſcheidene takken van Geleerdheid geoeffend en bekwaam gemaakt te worden, om als Predikant, Rechtsgeleerde, Genees-heer, Taal-Hiſtorie-Natuur-of Wiskundige, hier of daar beroepen te worden, of zich neder te zetten, en aldus wel toegerust aan de Menſchelyke Maatſchappy dienstbaar te zyn.

Legt 'er in 't algemeen hier nu veel aangelegen; niet minder, dat het veel grootere gedeelte van onze prilſte jeugd, en welke meerder tot den koophandel, ambagten en burgerlyke bedryven geſchikt zyn, ook onder het opzicht, beſtuur en onderwys van kundige en bekwaame Schoolmeeſters, geleerd, beſchaafd, en tot nuttige leden der zaamenleving gevormd worden.

Om nu aan dit heilzaam oogmerk te voldoen, zoude het dan wel af te keuren zyn,

(*s*) Boven bl. 148. en. 379.

zyn, dat men in de voornaamste Steden van ons Vereenigd Nederland, met gunstige medewerking van onze Vaderlandlievende Overheden, eens uitzag, om maar in ieder dier Steden, een allerbekwaamsten Man als Opper-schoolmeester op eene behoorlyke Jaarwedde aan te stellen?

Zoodanig een Man zoude zich dan eenig en alleen moeten toeleggen om 10, 20, 30, ja 40 jongelingen, lust in het ampt van Schoolmeester hebbende, alzins te oeffenen in zoodanige zaaken, welke ten meesten nutte der Schoolen en jeugd konden worden uitgedacht. Zoodanig een Man zoude zich ten minsten 4 uuren daags moeten bezig houden, 2 uuren voor, en 2 uuren na den middag met het onderwys, niet alleen in het leezen, schryven, cyfferen, zingen, maar vooral met die dingen welke tot een goed School-bestuur behooren, om in alle voorkomende gelegenheden, naar de byzondere vermogens, humeurs-gesteldheden en onderscheidene vatbaarheden der kinderen, juist en gepast het onderwys in te richten, 't welk eene der voornaamste zaaken van een goed schoolbestuur is, en daar men in 't algemeen de minste aandagt op heeft. Schoon de ondervinding de beste Leermeesteresse is, zoude

de men tot handleiding kunnen gebruiken de reeds bekroonde verhandelingen over de opvoeding der kinderen, door de Heeren *Formey*, *Hulshoff*, *Chatelain*, *van der Palm* enz. Zie Haarl. Maatſchappy 9 deel 1 & 2 ſtuk; Alg. Vaderl. Letter-oeff. 1. deel n. 13. Mengelwerk Bladz. 557 — 564, en het Werk van den Heer *Fenelon*, door den Heer *J. van Iperen* uit het Fransch vertaald.

Zoodanige Mannen, begaafd zynde met byzondere kundigheden, als Stuurmanskonst, Wiskunde, Algebra enz. zouden zulks den jongelingen in geſchikte uuren ook kunnen mededeelen.

Zoodanige Mannen nu aangeſteld zynde, dan moeſten deze jongelingen den ouderdom van 15 of 16 jaaren bekomen hebbende, zich ten minſten onder zoodanig een Man 4 jaaren doen onderwyzen, om daarna op deze gronden, zich nog voor 1 of 2 jaaren in beroemde Schoolen, als Ondermeeſter te begeeven, om het Schoolbeſtuur dus in de practyk te oeffenen.

Waarna deze jongelingen, met alle recht zouden kunnen dingen naar het zoo wigtige Ampt van Schoolmeeſter in deze of geene Steden of Dorpen, of zich met alle

le of gewenschte verwachting hier of elders nederzetten.

Edoch zoodanig een Opper-ſchool-meeſter benevens zyne leerlingen, zouden zich ook onder het Stadsſchoolbeſtuur daar ter plaatſe ondergeſchikt moeten gedragen.

Dit keure ik een der beste wyzen, niet alleen om kundige en bekwaame Schoolmeeſters aan te kweeken, maar dit zal ook den weg baanen om een eenpaarige en algemeene ſpelling te bekomen, en tevens ervaarener, bekwaamer en beſchaafder kinderen voort te brengen, daar ons Vaderland zeer veel belang in heeft.

AANHANGSEL,

BEHELZENDE EENIGE UITTREKSELS UIT DE BEÖORDEELING DER VERHANDELINGEN

OVER DE

PRYSVRAAG,

NOPENS DE

VERBETERING DER SCHOOLEN,

BY HET

ZEEUWSCH GENOOTSCHAP

INGEKOMEN.

DOOR

G. J. NAHUYS.

De Weledele Beſtuurders dezer Maatſchappye my in de commisſie, ter beöordeeling van de ingekomen Verhandelingen over de voornoemde Prysvraag, mede benoemd en geſteld hebbende, heb ik ter beandwoording aan die eer, en tot eenige voldoening aan den gewigtigen post my opgedragen, met alle mogelyke oplettendheid de Verhandelingen nagegaan, en myne aanmerkingen over dezelve, zoo in

haar geheel, als in opzigt tot verscheiden daar in voorkomende byzonderheden, uitvoerig op 't papier ontworpen, en den Genootschappe toegezonden: En terwyl ik bezig was, om over dit onderwerp te denken, en 't beloop der Verhandelingen in myn geheugen had, teffens een ontwerp daar by gevoegd, in 't welke ik myne gedagten, — zoo over de BRONNEN VAN 'T GEBREK, dat in onze Nederlandsche Scholen plaats heeft, — als over DE MIDDELEN TER VERBETERING; — deels ten aanzien van 't *opzigt* over de Scholen, — deels ten aanzien der *Meesters*, — deels ten aanzien van den staat en inrigting van 't gewoone *School-onderwys*, geschetst heb.

Ik heb het genoegen gehad, dat deze myne aanteekeningen met welgevallen zyn ontvangen, en ben deswegens van wegen de Maatschappye met een nieuw verzoek vereerd, om een uittreksel van eenige der voornaamste byzonderheden uit dezelve, inzonderheid betreffende de Arm-scholen, in de vorm van een aanhangsel te brengen, ten einde, agter de Prysverhandelingen in dit zelve deel, mede gedrukt te worden. Aan dit verzoek heb ik my ook niet mogen of willen onttrekken; dan, van 't zelve oordeel zynde met het com-

committé, dat de uitvoerigheid der in dit Deel vervatte Verhandelingen, en de grootte tot welke het is uitgedyd, de bekorting van 't aanhangſel hoogst begeerlyk maakte; heb ik goedgevonden, my alleenlyk tot twee of drie aanteekeningen, die my toeſcheenen van 't meeſte belang te zyn, te bepalen, en al het overige agter wege latende, dezelve alleen uit myn uitvoeriger opſtel te ligten en hier te plaatſen. Dit kan te beter zonder eenig verlies (indien men 't anderszins zoo zou willen agten) geſchieden, om dat het wezenlykſte van al het overige myner beöordeelende aanmerkingen, en daar by gevoegde ſchets, zakelyk overeenkomt, met het geen deels opzetlyk, deels ingewikkeld in de by uitſtek ſchoone Verhandeling, (welker Autheur by de opening van 't billet gebleken is, myn hoog geſchatte en agtingswaardige vriend en Medebroeder, de Heer Prof. Krom, te zyn) gevonden wordt.

Men dient daar toe te weten, dat de laatstgenoemde Verhandeling my, eenige weeken later dan de overige, ter beöordeeling is toegezonden, en wel, even na dat ik myne ſchriftlyke beöordeelingen, en daar nevensgaande ſchets van myn ontwerp, aan den Heer Secretaris van 't Ge-

nootſchap, reeds verzonden had. Ik zal hier toe, volgends bekomen vryheid, den Lezer het begin mededeelen van mynen brief, ter beöordeeling van de laatst ingekomen Verhandeling, aan den Heer Secretaris geſchreven, uit Amſterdam, den 12 Juny 1780.

„ Het kan, myns oordeels, geen bedenking lyden, of deze Verhandeling, „ *ingenuas didiciſſe* &c., my van Middelburg, door den Heer Prof. Te Water, „ met eene bygevoegde Misſive van den „ 6. dezer, toegekomen, munt verre uit „ boven alle de anderen, door my geëxamineerd, en voorleden week met myne „ beöordeelingen, Uweled. toegezonden. „ Ik twyfele geen oogenblik, of het eenparig advys der Heeren Examinatoren, „ zal daar op uitlopen, dat deze verhandeling verdiende met den gouden Eereprys bekroond te worden, ware de Autheur geen lid van de Maatſchappye"; [en daar door van het dingen naar den prys uitgeſloten.] „ Het verſtrekt intusſchen het Genootſchap tot eere, zulk „ een kundigen en werkzamen Man onder deszelfs leden tellen.

„ Geen

„ Geen twee Uur-werken kunnen beter
„ op elkander ſlaan, dan de gedagten van
„ dezen Schryver (hier en daar eene klei-
„ ne byzonderheid uitgezonderd) op de
„ myne. In zeker opzigt ben ik blyde,
„ deze Verhandeling, voor het afzenden
„ van myne ontworpen ſchets, niet ge-
„ zien te hebben, dewyl hier uit blykt,
„ hoe zeer wy, zonder dat ik iets van
„ den inhoud dezer Verhandeling gewe-
„ ten heb, harmonieeren, zelfs in ſom-
„ mige hoofdzaken zoo zeer, als of ik
„ ze uit deze verhandeling ontleend had"
enz.

Ik zal dan, uit hoofde van 't gezegde, alleen de volgende aanteekeningen hier te berde brengen.

I.

„ De redeneering (dus ſchreef ik in 't
„ vervolg van den zoo evengemelden
„ brief) van dezen Autheur [namelyk den
„ Schryver der Verhandeling, onder de
„ zinſpreuk *Ingenuas* &c. blz. 100-117.]
„ over de Arm-ſcholen, is vry wat aanne-
„ melyker dan die van twee anderen, waar
„ over ik, in myne beöordeeling der voo-
„ rige Verhandelingen, myne gedagte ge-

„ meld heb; en komt, gelyk tot hier toe
„ alles, volmaakt met myne denkwyze,
„ en de ſchets daar van gegeven, overeen.

Ik had, namelyk, in de beöordeeling eener Verhandeling, welke door 't Genootſchap met N. 3 geteekend was, geſchreven.

„ De Autheur onderſtelt hier eene zwa-
„ righeid, die geheel ongegrond is, na-
„ melyk, dat behoeftige ouders hunne
„ kinderen dikwyls te lang op de Arm-
„ ſcholen zouden willen laten! De erva-
„ ring leert, dat men overal, waar zulke
„ Scholen zyn, veel meer met het te-
„ gengeſtelde geplaagd is, om dat de kin-
„ deren, zoo lang zy op de Scholen zyn,
„ geen geld winnen en in 't huisgezin in-
„ brengen: Men heeft dikwyls de groot-
„ ſte moeite, zulke ouders te overreden,
„ om hunne kinderen den nodigen tyd op
„ de Schole te laten. — In plaats van de
„ hier [door dezen Schryver] opgegeven
„ bepaling, zou 't veel beter zyn, de ar-
„ me-kinderen niet, dan na dat zy elf jaa-
„ ren bereikt hadden, te ontſlaan van het
„ Dag-ſchool, en op een Ambagt te be-
„ ſteden, doch teffens onder een ſtrikt
„ verband, van, ten minſten nog twee

ja-

„ jaren, het Avond-ſchool te onderhou-
„ den; al liet men, tot dat einde, ten ge-
„ valle der Werk-bazen, zulk een School
„ laat in den avond houden, gelyk, hier,
„ te Amſterdam, geſchiedt, by voorb.
„ van half 8 tot 9 uuren; wyl men van
„ verſcheiden bazen niet verkrygen kan,
„ de jongens vroeger van de winkel te
„ ontſlaan. Dit onderhouden van het A-
„ vond-ſchool, geduurende ten minſten
„ een paar jaren is noodzakelyk, niet al-
„ leen, om langs dien weg het geleerde
„ niet terſtond te doen weder vergeten;
„ maar vooral, om hen des te langer on-
„ der eene goede diſcipline te houden.

„ Voords ſchynt de Autheur, in zyne
„ redenkaveling over de Arm-ſcholen,
„ eenen aanmerkelyken misſlag te begaan,
„ als of men door de beſchaving zulker
„ kinderen de burgerlyke Maatſchappye
„ van eenen anderen kant nadeel zou
„ kunnen toebrengen! Deze gedagte
„ (die ik meermaals heb hooren inbren-
„ gen) heeft, in den eerſten opſlag, ee-
„ nigen ſchyn; de Opſteller der Verhan-
„ deling, geteekend N. 6, valt in dezelf-
„ de denkbeelden: Doch deze oppervlak-
„ kige tegenbedenking ſchynt my toe al
„ haar kragt eeniglyk te ontleenen uit ge-

 „ brek

„ brek van genoegzame doordenking en
„ ondervindelyke waarneeming. Ik zal
„ myne aanmerkingen hier over nader
„ voorſtellen by de beöordeeling der ge-
„ noemde zesde Prys-Verhandeling.

Ingevolge van deze belofte, ſtelde ik, in die gemelde beöordeeling, de volgende aanteekening ter neder.

„ Voords mishaagt my, in deze Ver-
„ handeling, 't geen ik boven in de Ver-
„ handeling N°. 3. met een woord opmerk-
„ te, en beloofde hier een weinig meer
„ te ontwikkelen; namelyk de zwarighe-
„ den, die men ſchynt te hebben en inte-
„ brengen, tegen het nut van wel inge-
„ rigte en beſchaafde Arm-ſcholen: Men
„ vreest, dat, door de beſchaving der
„ ſchamele kinderen, op zulke verbeter-
„ de Arm-ſcholen, deze boven andere
„ burgerkinderen, ja zelfs boven die van
„ aanzienlyke lieden, verheven of wel
„ aan dezelve te veel gelyk geſteld zullen
„ worden, en de Maatſchappye daar door
„ gebrek zou kunnen lyden aan een clas-
„ ſe van leden, die haar zoo noodzakelyk
„ is, als de heff op een wyn-vat. Doch
„ ik durve gerustelyk zeggen, dat de er-
„ varing dit tegenſpreekt: als men onder-
„ vin-

„ vindelyk dit werk wat van naby kent,
„ wordt men ras overtuigd, dat, wanneer
„ men alles doet wat mogelyk is, om de
„ arme kinderen te befchaven, er altoos
„ onder den ganfchen hoop, een genoeg-
„ zaam getal overfchiet, aan welke alles
„ vrugteloos gefchiedt, 't zy wegens on-
„ vermogen, domheid, lusteloosheid,
„ traagheid, geringe natuurvermogens;
„ 't zy wegens onwilligheid, ftugheid,
„ flegten inborst enz. En dit getal der
„ kwalyk flagenden zal genoegzaam zyn,
„ om eene toereikende heffe des volks
„ over te houden, en in een veel gefchik-
„ ter evenredigheid ftaan tot het gecivi-
„ lifeerde deel der Natie, dan anders
„ plaats heeft of hebben zou, wanneer
„ men de befchaving der armen verwaar-
„ loosde, of flegts tot een zeer geringen
„ trap cultiveerde. 't Is waar, 't kan ge-
„ beuren, en 't gebeurt in der daad, dat
„ de Arm-fcholen uitmunten boven die
„ der andere Burgers: Maar wat dan te
„ doen? Moet men, in zulk een geval,
„ de Arm-fcholen vernederen, op dat het
„ gebrek der andere Burger-fcholen niet
„ zou ontdekt, niet in 't ooglopend zou
„ bemerkt worden? Maar dit ware den
„ verkeerden weg tot befchaving ingefla-
„ gen. Neen: Laten de Arm-fcholen en

 der

„ derzelver Opzienders alles doen, wat
„ in hun vermogen is, om die te volma-
„ ken en te doen uitmunten ; en even
„ dit zal de ambitie der overige Scholen
„ opwekken ; even dit zal de gemeinte
„ doen zien, wat 'er in de Scholen, zelfs
„ van onbeſchaafde armkinderen, die geen
„ opleiding van hunne ouders hebben, kan
„ verkregen en verrigt worden; Dit zal
„ hun, uit vergelyking van de mindere
„ vorderingen hunner kinderen, doen roe-
„ pen om verbetering, doen uitzien naar
„ de bekwaamſte Meeſters en die Mee-
„ ſters aanſpooren alles aantewenden, om
„ voor de Arm-ſcholen niet onder te doen.

„ Ja maar (zegt men) de Schoolöe-
„ fening zal de armkinderen uit hunnen
„ kring van werken trekken! Doch deze
„ bedenking kan nauwlyks van iemand
„ geopperd worden, die eenig denkbeeld
„ heeft van die Scholen, of immer eeni-
„ ge van derzelver inrigtingen overwogen
„ of gezien heeft. Juist het tegengeſtelde
„ is waarheid; Ze worden daar door tot
„ hun kring van werken opgeleid en be-
„ ter in ſtaat geſteld.

„ De Armkinderen worden in de daar
„ toe aangelegde Scholen, en onder de
„ di-

„ directie van derzelver Opzienders, tot al-
„ lerlei ambagten, en de zeevaart, opgeleid
„ en opzetlyk aangevoerd. Het onderwys,
„ dat hun in die Scholen gegeven wordt, is
„ voornamelyk ingerigt, om hen tot hun-
„ ne ambagten te bekwamer, en in de
„ oefening derzelver te nuttiger te ma-
„ ken; terwyl de Meisjes tot het ſpin-
„ nen, naajen enz. aangeſpoord en ge-
„ bruikt worden. Waarom dan toch zou-
„ den de armkinderen uit hun kring van
„ werken getrokken worden, door hen
„ promt te leeren lezen, fraei te laten
„ ſchryven, bevallig te leeren zingen,
„ grondig te doen cyferen, hen in de be-
„ ginſelen der ſtuurmanskonst en zuivere
„ nederduitſche taal te doen onderwyzen,
„ in de kennis der Godlyke Waarheden
„ in te leiden, aan de eerbiedige waarne-
„ ming van den Openbaaren Godsdienst en
„ behoorlyke ſubordinatie en discipline te
„ gewennen, ja ook hunne oplettendheid
„ te ſcherpen en uittelokken, door den
„ besten, als een gratie en belooning, ge-
„ legenheid tot de teekenkonst te ver-
„ ſchaffen? Wat is 'er in dit alles, dat
„ hen uit hun kring van werken zou trek-
„ ken? Hebben niet van zulke beſchavin-
„ gen de ambagten zelve en de zeevaart
„ vorderingen en meerdere volmaking te

„ ver-

„ verwagten? Het is een gemeen gebrek
„ onder de ambagtslieden, dat het hun
„ aan vernuft ontbreekt: Men wordt dit
„ gewaar, wanneer men hun iets te ma-
„ ken geeft, dat van hun aangeleerde re-
„ gels of modellen ſlegts een weinig af-
„ wykt; gebrek aan kloek begrip en oor-
„ deel doet hen de handen verkeerd
„ ſtaan. Hoe ver overtreffen (over 't ge-
„ heel genomen) zommige vreemde nati-
„ en de onze bykans in allerlei ſoort van
„ handwerken! Wierd derhalven van
„ jongs af het vernuft der geringe lieden
„ meer geſcherpt, ze zouden insgelyks
„ in de handwerken en ambagten grooter
„ vorderingen maken.

„ Zou men hier tegen egter zeggen,
„ dat kinderen van de laagſte Claſſis, on-
„ derwezen in 't lezen, ſchryven enz. hier
„ door tot een hooger rang zoeken te ko-
„ men; en dat dit nadeelig zyn zoude
„ voor de Maatſchappye, wyl hier door
„ een werkend lid minder wordt". Doch
in deze bedenking ligt een dubbele mis-
ſlag. Vooreerst ſchynt men daar door de
ambitie ſchadelyk te keuren, daar in te-
gendeel die Maatſchappye altoos de ge-
lukkigſte bevonden wordt, waar den lie-
den van de laagſte Claſſis de weg openſtaat,
om

om door naarſtigheid, bekwaamheid, en goede zeden, tot een hooger Claſſis, ja zelfs tot uitmuntende Eerambten te geraken. Het was zelfs te wenſchen, dat het voorbeeld van den beroemden Adm. de Ruyter meer onder 't gemeen invloed maakte, en daar toe op een bevallige wyze in den vorm van een Schoolboek beſchreven wierd, om, vooral op de Armſcholen, gebruikt te worden, ten einde daar door de nayver onder de ſchamele jeugd op te wekken, en dezelve tot den Zeedienst aantemoedigen op zulk een wyze, dat vele kinderen zig in ſtaat zogten te ſtellen, om zoo te dienen, dat ze niet altoos matroos bleven, maar zig toeleiden om hooger opteklimmen; langs welken weg de hoop, van meer Nationale Zee-officieren te gewinnen, merkelyk zou bevorderd worden. Men vergelyke hier toe het fraaje werkje van den Heer *Titſingh* over 't gebrek aan Zeevarenden, onlangs in druk uitgegeven. Ten anderen begaat men een groven misſlag, met te zeggen, dat hier door een werkend lid minder wordt. Ik kan nauwlyks geloven, dat iemand die zig dit laat ontvallen, daar by op dat ſtond gedagt, althands zeker niet, dat hy 'er op door gedagt heeft. Ik kan my nauwlyks verbeelden, hoe zulks

met

met mogelykheid het gevolg daar van zou kunnen zyn: wat zouden zulke arm-kinderen, na de grootſte beſchaving op de Scholen genoten te hebben, gaan doen? ledig by de ſtraat gaan lopen? maar dit zou hen zoo veel te meer vervelen, als zy meer beſchaafd geworden waren. Zouden ze dan willen ſtudeeren? maar waar van? dit gaat zoo gemaklyk niet: Een enkele, uitſtekende in vernuft, mag 't geluk hebben, middelen daartoe aantetreffen (en zulke enkele voorbeelden zyn ook wederom zeer heilzaam); maar men behoeft zig niet te bekommeren, dat dit getal te groot zal worden. Zullen ze dan Clerken op Comptoiren van Practizyns en Kooplieden; willen worden? Maar dit gaat ook zoo gemaklyk niet; Hoe velen zouden wel gelegenheid hebben daar aan te komen? zeer weinige, op zyn best een enkele nu en dan: boven dien, al konden 'er velen aankomen, al wierden ze gezogt; dan nog verbiedt het zig zelve. Met Clerk te worden, kan men in de eerſte jaren niet winnen: de behoeftigheid der ouders intusſchen vordert, dat hunne kinderen, zo draa zy ſlegts kunnen, de handen mede uitſteken, om iets in 't huishouden intebrengen. Zullen 'er dan te veel Schoolmeeſters willen worden? ook dit heeft

geen

geen nood. De genie daar toe onder de jeugd is minder dan men denken zou: men heeft doorgaands werk, op wel ingerigte Arm-ſcholen een genoegzaam getal jongens ſuccesſivelyk, tot de benodigde ondermeeſters in dezelve, aan te kweeken: ver de minſte, wat zegge ik? ſlegts zeer weinige hebben 'er bekwaamheid toe, en nog minder lust, om zig op *alle de takken* daar toe nodig, genoegzaam toe te leggen: ook ſtaat het evengenoemde ook hier tegen in den weg. Zulke kinderen zouden, zoo lang hunne leerjaren duurden, weinig of niets in de huisgezinnen hunner behoeftige ouders kunnen inbrengen. — Deze aangevoerde tegenbedenkingen gaan derhalven van alle kanten mank, en zoo ze bondig waren en doorgingen, zouden ze te veel bewyzen, want, als de meerdere beſchaving in de Scholen te weeg bragt, dat zulke kinderen getrokken wierden uit een werkenden kring, en de Maatſchappye aan elk derzelve een werkend lid minder zou hebben, dan moest men de Beſchaving ook op andere Burger-ſcholen veel eer beteugelen dan bevorderen.

Nog zegt de Schryver der Verhandeling „ *dat deze, anders heilzame inrigtingen*, „ (namelyk der Arm-ſcholen) *tot nadeel*

„ *van*

„ *van 't algemeen kunnen zyn, blykends 't*
„ *geen de onderyinding daar van leert*". Van waar de Opſteller dit laatſte hebbe, of op welke plaats hy doele, is my onbekend. Ik heb van tyd tot tyd onderzogt, te Utrecht, Delft, Rotterdam, Schiedam, Hoorn enz., alwaar men, zedert eenige jaren, de Arm-ſcholen als uit de laagte op getrokken en in een bloejenden ſtaat gebragt heeft; en nergens iets dergelyks, maar van alle kanten het tegengeſtelde vernomen, en door proeven bevestigd gezien. By voorb. te Rotterdam had men de grootſte moeite voor dezen om de kinderen der bedeelden op een ambagt te krygen en te houden; 't meerder deel van beide kunne wierden ſtraatlopers, lediggangers, die geen lust hadden om onder 't opzigt van Bazen of Vrouwen te komen, als zynde, door hun opvoeding, aan woestheid en bandeloosheid gewend: Dit getal was van tyd tot tyd toegenomen; waar door de heffe aldaar in de jaren 1770 en 1771 zoo dik en vuil wierd, dat ze den wyn dreigde troubel en aan 't werken te maken. De vermenigvuldiging der arm-bedeelingen begon alle maat te buiten te gaan. De ſtoutheid van 't laagſte gemeen begon tot een ſchroomlyken trap te klimmen, de groote meenigte van opſchietenden jongens, zonder

der opvoeding, zonder geregelden arbeid, ſpattede der mate uit in menigerleie ongeregeldheden, dat het ontzag voor de Dienaars van het Geregt en de Politie, ja zelfs de eerbied voor de Regeering, zoo hoognoodzakelyk onder de kleine gemeente te bewaren, ſcheen geweken te zyn.

Dit was mede onder de redenen, welke de agtenswaardige en edelmoedige Burgervaderen dier aanzienlyke Stad opwekte, hunne oplettendheid tot de nodige beſchaving der Arme-kinderen te bepalen, en de daar toe beraamde middelen door derzelver gezag en vermogen kragt by te zetten, en voorbeeldig te handhaven; met dat gelukkig gevolg, dat men, zelfs in de geringſte wyken der Stad, aan de houding der gemeenſte kinderen den invloed der discipline duidelyk kan bemerken; terwyl men thands zeer geregeld de jongens van de Scholen naar de ambagten en de zeevaart doet opgaan, en dezelve van tyd tot tyd in een ſtaat ziet komen, dat zy met hunne handen hun brood winnen kunnen. Wel is waar, de volmaaktheid ontbreekt daar, zoo wel als in alle menschlyke zaken, en ze moet 'er aan ontbreken; even daar door is 't, dat

in weerwil van alle aangewende pogingen, en de beste middelen tot beſchaving, nogthans eenige onbeſchaafden overblyven, die genoegzaam zullen zyn, om dat allerlaagſte ſoort, dat men bedoelt, uit te maken, en die Claſſe te onderhouden.

Ik heb my over dit onderwerp wel wat uitvoerig en opzetlyk willen uitlaten, by deze gelegenheid; om dat my meermaals dergelyke bedenkingen zyn voorgekomen, en 't zeer mogelyk is, dat dezelve by zulken, die gewoon zyn wat oppervlakkig te denken, ingang konden vinden; waar door de yver zou kunnen verſlappen, om aan die zoo heilzame inrigtingen nadruklyk de hand te blyven leenen, en ze van trap tot trap te volmaken; of ook ter plaatze, waar ze nog niet zyn, die zelve verbeterde inrigtingen natevolgen en intevoeren.

I I.

Een der allerwezenlykſte vereischten tot verbetering onzer Nederlandſche Scholen, is gewis de verkryging van goede Meeſters, in welke die hoedanigheden en bekwaamheden vallen, welke in meest alle de ingekomen Verhandelingen over dit onderwerp, billyk in dezelven gevorderd wor-

worden. Maar hoe de zoodanigen te verkrygen? Dit is de groote zaak.

„ Men begrypt (dus schreef ik hier
„ over), men begrypt ligtelyk, dat die
„ vereischte kundigheden niet voetstoots
„ zyn aantetreffen in die ongeöefende
„ Classis der Burgerlyke Maatschappye,
„ waar uit dus verre meest al de School-
„ meesters zyn aangekomen. Men moest
„ dezelve uit een meer beschaafde en een
„ weinig aanzienlyker stand der Burgerye
„ zoeken aantekweeken, waar door ook
„ meer agtbaarheid en aanzien, over dat
„ gewigtig en waarlyk voortreflyk ambt
„ verspreid zou worden. Maar, zal men
„ lieden uit een beschaafder stand, tot
„ dit, wel zeer edel, doch teffens zeer
„ moeilyk en afsloovend werk, uitlok-
„ ken, men moet dezen gewigtigen post
„ voordeelig en aanmoedigend maken.

„ Voor eerst, moest men den naam van
„ Schoolmeester van 't lage denkbeeld,
„ 't welk daar aan doorgaands gehegt
„ wordt, ontdoen; al zou men, in plaats
„ van dien naam, eenen anderen beden-
„ ken, die meer eerwaardig klonk, en
„ tot een Eertytel verstrekken konde.

„ Ten anderen moest men hun loon nae
„ werk geven: Ieder hunner (immers
„ mers door elkander gerekend) moest
„ (behalven een vrye wooning althands
„ een vrye en welgeſchikte Schoolplaats)
„ een inkomen hebben, ten minſten in
„ groote Steden, van *f* 3000 - - Hy die,
„ met de nodige bekwaamheden voor-
„ zien, zig geheel aan dat werk over-
„ geeft, en 't waarneemt nae behooren,
„ verdient 'er dit aan; En deze bezol-
„ ding is zeer ligt te vinden. Men geve
„ elk School 100 kinderen (†) men ſtelle
„ het Schoolgeld, voor ieder kind, op den
„ matigen prys van 5 gl. in 't ¼ jaars. De-
„ ze 100 kinderen brengen dan jaarlyks
„ op, ieder 20 gl., dat is t' zamen de
„ ſomme van *f* 2000 - - Voor het overi-
„ ge rigte men een fonds op, waar uit
„ men

(†) Men moet hier in 't oog houden, 't geen overeenkomſtig met verſcheiden der ingekomen Verhandelingen, door my, in myn ontworpen ſchets, gevorderd is; namelyk, dat ieder der Scholen zyn onderſcheiden wyk moet hebben, van die uitgeſtrektheid dat ze 100 kinderen kan opleveren; en voords dat elk verpligt zal zyn zyne kinderen op het School van die wyk te doen, waar in hy woont, althands niet vermogen, dat School voorby te gaan, en een ander te kiezen, zonder voorkennis en toeſtemming der Curatoren, en met een geheele of gedeeltelyke voldoening van 't Schoolgeld aan den Meeſter in zyne wyk.

„ men Tractementen, pryzen, en verde-
„ re onkosten betale. Dit fonds was op
„ de volgende wyze te vinden.

„ Vooraf merke ik aan, dat het een we-
„ zenlyk gebrek is, dat lieden, die de Maat-
„ ſchappye het meeſte voordeel aanbren-
„ gen, meest bezwaard worden in allerlei
„ belastingen: Laat ik dit met een voor-
„ beeld van een anderen aart ophelde-
„ ren, en dan op deze zaak toepasſen.
„ Nae mate een huisgezin in kinderen
„ toeneemt en talryker wordt, wordt het
„ voor de Maatſchappye van des te meer
„ belang en nut; er ligt de Maatſchap-
„ pye aan de goede opvoeding zulker kin-
„ deren des te meer gelegen; nae mate
„ hier van, moeſten dan ook zulke ou-
„ ders verligting krygen in de gemeene
„ lasten. Zulken, die ten dezen opzigte
„ minder voordeel aan de Maatſchappye
„ aanbrengen, en met geene opvoeding
„ van kinderen bezwaard zyn, behoorden
„ daar en tegen die lasten te helpen dra-
„ gen: Hier in is eene billykheid, om
„ dat elk lid der Maatſchappye deelt in 't
„ voordeel van 't algemeene nut. Maar
„ het tegendeel heeft plaats. Wordt het
„ huisgezin talryk, met vele kinderen ge-
„ zegend; worden de ouders genood-

 „ zaakt,

„ zaakt, by voorbeeld meerder dienstbo-
„ den, niet uit weelde, maar uit volſtrek-
„ te noodzakelykheid te nemen, of wordt
„ eene regtgeaarte Moeder door zwakheid
„ of onvermogen belet haar kind te zoo-
„ gen; ſtraks moet zy vervallen in het
„ groot bezwaar (zelfs wegens eene hoog-
„ benodigde Minne) van 't verhoogde
„ Dienstboden-geld. Zou het in tegen-
„ deel niet billyker zyn, dat aan de huis-
„ gezinnen, met kinderen bezwaard, ver-
„ gund wierde, nae mate van het toene-
„ mend getal der kinderen, ook in een ze-
„ kere evenredigheid de dienstboden te
„ vermeerderen: en eene Zoogvrouwe
„ aantenemen, zonder te vervallen in een
„ hooger belasting of contributie tot 's
„ Lands middelen; en dat daarentegen de
„ belasting op de dienstboden, en de
„ progresſie dier belasting, nae mate van
„ derzelver getal, in Huisgezinnen zon-
„ der kinderen, twee of meermaal ver-
„ hoogd wierde? Op gelyke wyze ware
„ het niet onbillyk, dat, vooral de wel-
„ geſtelde Leden der Burgerlyke Maat-
„ ſchappye, met geen kinderen bezwaard,
„ iets hielpen contribuëeren tot de opvoe-
„ ding der kinderen, en bevordering van
„ den bloei der Maatſchappye waar van
„ zy leden zyn.

„ Hier

„ Hier toe nu ware niets meer nodig,
„ dan dat er eene zeer matige belasting
„ wierde ingevoerd, nae de onderſchei-
„ den Clasſen der Ingezetenen, onder de
„ benaming van Schoolgeld; waar toe al-
„ len (de laagſte Clasſis alleen uitgezon-
„ derd) contribuëeren moeſten, volgends
„ een daar toe te ſtellen Taks; en wel de
„ huisgezinnen die geen kinderen heb-
„ ben, het meest; die al kinderen heb-
„ ben, nae mate van derzelver getal, min-
„ der; die er meer dan 5 hebben moe-
„ ſten vry zyn en niets tot de jaarlykſche
„ Schoolbelasting behoeven toetebren-
„ gen. Dit fonds moest ſtaan ter directie
„ der Curatoren, en van wegen dezelve
„ jaarlyks ingezameld worden: terwyl tef-
„ fens jaarlyks daar van Rekening zou
„ kunnen gedaan worden, 't zy publyk,
„ 't zy ten overſtaan eener daar toe te be-
„ noemen commisſie. De Takſen der
„ Contributie in iedere plaats dienden
„ zoodanig bepaald te worden, dat daar
„ uit een goed tractement, boven 't voor-
„ heen bepaalde Schoolgeld, kon ver-
„ ſtrekt worden, ten minſten in groote
„ Steden van 1000 gl. voor ieder Meeſter.
„ Deze 1000 gl. moest egter niet egaal
„ aan allen gegeven worden, maar op die
„ wyze dat er een opklimming in tracte-

„ menten kon plaats hebben, tot aanwak-
„ kering voor die geenen, die zig wel
„ evertueerden. Men ſtelle by voorbeeld
„ een plaats waar 4 Scholen, ieder van
„ 100 kinderen, kunnen volgemaakt wor-
„ den, en dus 4 Meeſters nodig zyn:
„ Voor dezen zou dan *f* 4000 gl. aan
„ inkomen nodig zyn, welke in diervoege
„ konden verdeeld worden, aan den jong-
„ ſten *f* 600 - , aan den tweeden *f* 800 - -
„ aan den derden *f* 1200 - - aan den oud-
„ ſten *f* 1400 - - zoodanig dat de
„ opklimming afhinge van derzelver
„ conduite, en het oordeel en goedvin-
„ den der Curatoren, die egter, aan den
„ anderen kant, altoos de opklimming
„ dienden nae orde te laten voordgaan,
„ wanneer die geen, welke aan den tour
„ lag, 't zig niet onwaardig gemaakt had.

„ Langs dezen of dergelyken weg, kon-
„ de den Meeſters of Nederduitſchen Præ-
„ ceptoren, een deftig inkomen bezorgd
„ worden: Langs dezen weg, zouden wel
„ draa lieden van goeden huize, mannen
„ van kundigheid en geest-vermogen, zig
„ vinden opgewekt, om naar dien post te
„ ſtaan, en zig met ernst toeteleggen op
„ al het geen tot de opvoeding der jeugd
„ en beſchaving der Natie dienen kan.

„ In-

„ Indien egter dit Project, by wege van
„ belasting, onder den naam van School-
„ geld, onuitvoerlyk mogt gerekend wor-
„ den, kon het inkomen van *f* 3000 - -
„ voor elken Schoolhouder, in voorname
„ Steden dus gevonden worden, dat ieder
„ Leerling *f* 7-10 - , Schoolgeld betaal-
„ de in 't ¼ jaars, in welk geval 100 Scho-
„ lieren de ſom van *f* 3000 - - zouden uit-
„ maken. — In kleiner Steden, waar men
„ met minder inkomen beſtaan kan, zou
„ een ſom van by of omtrent *f* 2000 - -
„ volſtaan kunnen, en dus het Schoolgeld
„ daar op *f* 5 - - in 't ¼ jaars bepaald bly-
„ ven, en de verdeeling dus kunnen wor-
„ den ingerigt, dat, waar de kinderen
„ niet boven 150 in getal gewoonlyk be-
„ liepen, ſlegts één School aangeſteld wier-
„ de, waar zy beneden de 300 in getal wa-
„ ren, ſlegts twee Scholen: dan konden
„ in die zelve Scholen de kinderen der
„ Diakonie (welke mede onder de ge-
„ noemde getallen gerekend worden)
„ voor niet daar onder lopen, behouden-
„ de de Meeſter dan nog van die 150
„ zoo veel Schoolgeld betalende kinderen
„ over, als er nodig zyn, om 't geſtelde
„ inkomen van *f* 2000 - - te vinden —
„ Op de Dorpen, waar de Meeſters door-
„ gaans vrye woningen hebben, konden ze,

 „ nae

„ nae evenredigheid der plaatſen, met
„ zoo veel minder inkomen beſtaan, (ge-
„ lyk het ook zoo is met de Predikanten),
„ en dus het Schoolgeld wat minder ge-
„ ſteld worden dan in de Steden. Ook
„ zou, in Dorpen en kleine Steden, onder
„ welke afgelegen Buurten behooren, de
„ Stad-of Dorp-meeſter, door eenen en
„ anderen zyner bekwaamſte Leerlingen,
„ lesſen kunnen laten geven of School
„ doen houden, zoodanig, dat het School-
„ geld voor den Meeſter ware, die daar
„ tegen, aan die Ondermeeſters, een ge-
„ deeltelyke uitkeering daar van zou heb-
„ ben te doen, en ook zelfs intusſchen,
„ van tyd tot tyd, in perſoon zou dienen
„ optenemen en te examineeren. Ble-
„ ven er, met dat al, ſommige Dorpen
„ over, die ſlegts een ſober inkomen voor
„ een man van geoefende kundigheden
„ zouden kunnen opleveren; het is ten
„ opzigte der Predikanten eveneens ge-
„ ſteld: de hoop op beroepingen naar be-
„ ter plaatſen zoude lust en yver gaande
„ moeten houden, om zich meer en meer
„ bekwaam te maken: Dit althands is wel
„ zeker, dat de bekwaamſten op zulke
„ plaatsjes juist niet zouden ſmooren. Ten
„ derden; om intusſchen van al 't voor-
„ noemde de gewenschte vrugt te pluk-
„ ken,

„ ken, moet er noodzakelyk nog iets by
„ komen, 't geen het wezenlykſte en de
„ ziel van alles is, namelyk, er moet ge-
„ zorgd worden voor eene bekwaame ge-
„ legenheid, om regt geſchikte Meeſters
„ of Nederlandſche Præceptoren, aante-
„ kweeken en te formeeren. De midde-
„ len daar toe voorgeſlagen, verdienen,
„ voor zoo verre zy uitvoerlyk zyn, groo-
„ telyks opmerking. Het ware misſchien
„ goed dat in elke Provincie van ons Ge-
„ meenebest, op een, twee, of drie
„ plaatſen in dezelve, een ſoort van Hoo-
„ ge School wierd aangelegd, daartoe ee-
„ niglyk ingerigt, om jonge lieden die
„ lust vonden om zich tot dat werk te
„ ſchikken, daartoe opteleiden, en alle
„ die kundigheden (onder een goede dis-
„ cipline) toe te dienen, welke er nodig
„ ware, om de vereischten te verkrygen,
„ welke door de opſtellers der onderſchei-
„ den Verhandelingen, billyk in bekwame
„ Meeſters, gevorderd worden. Of an-
„ derszins moest men de Scholen der
„ hoogſte clasſis in elk der voornaamſte
„ Steden, (volgends het plan van den
„ Schryver onder de zinſpreuk *Ingenuas*
„ *didicisſe* &c., *Konst Scholen* geheten, en
„ nae dat fraaje ontwerp ingerigt) daar
„ toe onder anderen beſteden. In welken
ge-

„ gevalle hoogstnodig zyn zoude, dat
„ de Hooge Overheid eene wet ſtelde,
„ dat voordaan niemand tot Schoolmee-
„ ſter mogt toegelaten worden, dan die
„ op zoodanig een Opper-School den be-
„ hoorlyken tyd hadde doorgebragt, en
„ met een aanpryzend getuig-ſchrift der
„ Scholarchen voorzien ware. Althands
„ hier van houde ik my volkomen verze-
„ kerd, dat de zaak het waard is, ern-
„ ſtig op dit ſtuk te denken, en dat, on-
„ der den Godlyken zegen, de uitkomst
„ rykelyk die moeite en koste zou beloo-
„ nen, en het nageſlagt ons deswegens ze-
„ genen zou.

Ten ſlotte moet ik te dezer plaats nog by voegen, 't geen ik elders in myne aanteekeningen over dit onderwerp geſchreven heb.

„ Voords ſchynt my, onder de artike-
„ len van veel belang, waar van middelyk
„ de uitvoering en onderhouding van al
„ het overige mede veel zal afhangen,
„ dit te moeten vastſtaan in 't plan van re-
„ forme, dat er, op elke plaats, een
„ vast *bepaald* getal van Scholen zy, nae
„ evenredigheid der Inwoners, door de
„ aanteſtellen Scholarchen of Curato-
„ ren, nae eene voorafgaande nauwkeuri-
„ ge

„ ge opneming, te bepalen: en geen an-
„ dere boven dit getal toe te laten, maar,
„ by voorvallende vacaturen, den be-
„ kwaamften Meefter, dien men krygen
„ kan, te beroepen, op gelyke wyze als
„ zulks omtrent de Latynfche Scholen
„ plaats heeft. Ook moeten volftrekt al-
„ le Byfcholen, zonder oogluiking, ge-
„ weerd worden.

III.

De derde byzonderheid, welk ik uit myne aanteekeningen, hier zal plaatfen, raakt de Franfche Scholen; waar over ik myne gedagte op volgende wyze uitdrukte.

„ Wat voords de Franfche Scholen be-
„ treft; deze wilde ik in de verbeterde
„ Scholen infmelten; en dit dunkt my no-
„ dig, om elkander niet te verdringen, al-
„ les wat op de Franfche Scholen geleerd
„ wordt, wilde ik in de verbeterde Scho-
„ len invoeren, waar door de zoogenaam-
„ de Franfche Scholen van zelfs zouden
„ uitvallen, of onnodig worden. De
„ Franfche Taal, gelyk ook de Hoogd. en
„ Eng. moeften op het Kunstfchool in de
„ perfectie geleerd worden, al zou men
„ daar toe op het zelve, onder den Mee-

„ fter,

„ ſter, een afzonderlyken onderwyzer op
„ dit School aanſtellen. Ook moest de be-
„ doeling niet zyn, om alle Leerlingen
„ van die Clasſis te verpligten, om alles
„ te leeren, wat op dit kunstſchool on-
„ derwezen wordt, maar nae verkiezing; by
„ voorbeeld in de talen, 't zy 't Fransch,
„ 't zy 't Hoogduitsch, 't zy het Engelsch, 't
„ zy twee, 't zy alle drie deze talen by ag-
„ tervolging, nae dat elk verkoos, en 't
„ hem te pas kwame. Men zou kunnen
„ inbrengen, maar waar zullen dan de
„ Franſchen, in onze republiek, hunne
„ kinderen brengen, eer ze tot het kunst-
„ ſchool bekwaam zyn? Wat hebben
„ die met het Nederduitsch en Neder-
„ duitſche Scholen te doen? Doch dit is
„ waarlyk ſchande genoeg: 't is niet tot
„ de beſchaafdheid behoorende, de taal
„ niet te leeren van een Natie in wier
„ midden men woont, en zyn welvaart ge-
„ niet, ja waar onder men als een inboor-
„ ling behoort: 't zal niet weinig tot be-
„ ſchaving dienen, als men langs dien weg
„ ook in dit deel reforme bekomt; ook
„ hebben kinderen van Franſche ouders
„ overvloedige gelegenheid, in derzelver
„ huisgezinnen en verkeering, die taal van
„ kinds af te leeren ſpreken, en kunnen
„ dan,

„ dan, de lagere School-clasſen doorlo-
„ pen hebbende, hun taal op 't Kunst-
„ ſchool regelmatig perfectioneeren.

„ Alleen ſchynt my toe, dat men de
„ Kost-ſcholen voor jonge Juffrouwen
„ dient te behouden, waar toe het plan
„ van verbetering, door den Autheur der
„ verhandeling, *Ingenuas* &c. voorgeſteld,
„ my uitneemend behaagt. De diſtingu-
„ eerende naam egter van Franſche Kost-
„ ſchool wilde ik doen verdwynen: al
„ ſprak men er niet dan Fransch, al las
„ men er meest Franſche Autheuren, wil-
„ de ik er toch ook de Nederduitſche taal
„ en zeden mede grondig geleerd hebben,
„ en dus dezelve onder 't denkbeeld van
„ *Nederlandſche Scholen* medebevatten.
„ Ook is 't zeer goed dat over dezelve
„ Curatrices geſteld wierden.

„ Laat ik, by deze gelegenheid, tot
„ ſtaving van 't geen de Schryver der Ver-
„ handeling onder de zinſpreuk, *wordt Ba-*
„ *toos kroost* &c. heeft, blz. 239 en volg.
„ nog dit hier by voegen: dat iemand, die
„ een vreemde taal regelmatig geleerd
„ heeft, en in den grond verſtaat, veel
„ bekwamer is, om in dezelve zyne Land-
„ en taal-genoten regelmatig te onderwy-

„ zen,

„ zen, en hen, tot de gronden dier vreem-
„ de taal in te leiden, dan zy, die dezel-
„ ve, als eene Moederſpraak, met min-
„ der opmerkzaamheid, van der jeugd af,
„ aangeleerd hebben; zulke mogen, over
„ 't algemeen genomen, dezelve door-
„ gaands beter ſpreken, maar ze zullen of
„ kunnen die niet beter, ja op verre na
„ zoo goed niet, aan anderen leeren, dan
„ de eerstgenoemden; vooral niet, zo zy
„ de Moedertaal der zulken, welke zy
„ moeten onderwyzen, niet grondig ver-
„ ſtaan, en dus buiten ſtaat zyn, van hun-
„ ne Leerlingen de vergelyking der beide
„ talen (welke een allerwezenlykst ver-
„ eischte is, tot gegronde taalkennis, en
„ een gemaklyken weg baant tot de aan-
„ leering eener uitheemſche ſprake) on-
„ der 't oog te brengen en regt te doen
„ verſtaan. By voorbeeld, een Franſche
„ Monſieur of Mademoiſel, die, zonder
„ een Nederduitsch boek te kunnen lezen
„ of verſtaan, ja zonder een woord goed
„ Nederduitsch te kunnen ſpreken, zig tot
„ het onderwys van Nederlanders, in de
„ Franſche taal aanbiedt, maakt waarlyk
„ een ſlegt figuur; en het is inderdaad on-
„ begrypelyk, dat egter veel al de zooda-
„ nige verkoren worden boven anderen,
„ die de beide talen verſtaan, en daar in

„ on-

„ onderwyzen kunnen, daar het nog-
„ thans niet ontbreekt aan zulken, die
„ het Nederduitsch tot hunne Moeder-
„ taal hebbende, de Fransche taal gron-
„ dig verstaan, volmaakt spreken, en
„ daar door de meeste bekwaamheid heb-
„ ben om daar in onze Land-genoten te
„ onderwyzen; die daarom ook het meest
„ behoorden gezogt, aangemoedigd, en
„ by voorkeur gebruikt te worden; te
„ meer, daar de Nederlanders, in de buig-
„ zaamheid hunner spraak-deelen veel bo-
„ ven anderen vooruit hebben. Weinige,
„ en misschien geene Natien, hebben dat
„ vermogen, om allerlei uitheemsche ta-
„ len en dialecten zoo eigenaartig en vol-
„ maakt te leeren uitspreken, als door-
„ gaands de Nederlander. Hoe velen zyn
„ er onder ons, die, by voorbeeld, het
„ Fransch, Hoogduitsch, Engelsch, Ita-
„ liaansch enz. zoo volmaakt spreken,
„ als of het hun eige Moedertaal ware?
„ Hoe zeldzaam is 't daarentegen, ee-
„ nen Italiaan, Duitscher, Engelsch- of
„ Fransch-man aantetreffen, die volmaakt
„ goed onze Nederlandsche, of ook el-
„ kanders talen leert uitspreken, zonder
„ te bemerken, dat het zyne Moeder-
„ taal niet is? Het was te wenschen, dat

„ het Patriotismus, ook ten opzigte der
„ taal, een weinig meer by onze Natie
„ in agt genomen wierde! Dat men omtrent
„ vreemdelingen, die doortrekken, of
„ uitheemſche Gezanten, alle gedienſtig-
„ heid gebruike, en op de voorkomendſte
„ wyze met hun in hunne Moedertaal
„ ſpreke, behoort tot die loflyke vriende-
„ lykheid, en beſcheidenheid, die den
„ vlytigen en leergierigen Nederlander
„ tot eere ſtrekt: Maar, dat men zulk een
„ onbepaalde toegevendheid gebruikt om-
„ trent zoodanigen, die in onze Republyk
„ gezeten, die 'er genaturalizeerd zyn;
„ ſchynt niet te kunnen vrygeſproken
„ worden van lafheid. Althands 't is my
„ voorgekomen, dat iemand, die, 10,
„ 20 en meer jaren, een Ingezeten van
„ ons Land geweest is, en dan nog zig
„ verſchoonen moet, de taal van 't Land
„ niet te kunnen ſpreken; die zoo weinig
„ agting betoont voor Nederlandſche
„ Schryvers, dat hy 't zig der moeite
„ niet heeft waardig geagt, in al dien
„ tyd, zoo veel Nederduitsch te leeren,
„ dat hy een goed boek, in onze taal ge-
„ ſchreven, kan verſtaan of lezen; 't is
„ my, zegge ik, altyd voorgekomen, dat
„ zulk een waarlyk een zeer ſlegt comple-

„ ment

„ ment maakt aan de Natie, in welke hy
„ is ingelyfd. Onze taal, wordt ze flegts
„ behoorlyk geleerd, en geoefend, heeft
„ die bevalligheid, deftigheid, en nadruk,
„ dat men zich dezelve noch aan het Hof,
„ noch in de Paleizen der aanzienlyken
„ onzer Natie, behoeft te fchamen, noch
„ eenige reden heeft, om het gemeen-
„ zaam gebruik der Franfche of eeniger
„ andere tale, boven dezelve te verkie-
„ zen; ten zy men tot een regel van wel-
„ levendheid wilde aannemen, dat men
„ al het Nationale, als te gemeen, moe-
„ te kleinagten en het vreemde den voor-
„ rang geven: een regel die andere Na-
„ tien met veel genoegen den Nederlan-
„ deren alleen wel zullen willen overla-
„ ten; althands men zal nog wel wat wag-
„ ten, eer men, aan de Duitfche, Fran-
„ fche, Engelfche hoven, en in derzelver
„ aanzienlyke huizen, die beleefdheid of
„ wellevendheid aan de Nederlanders zal
„ zien bewyzen, dat men, ten hunnen
„ gevalle, in 't fpreken en prediken, hun-
„ ner tale zoodanige hulde doe, of eenen
„ welbefpraakten Nederduitfchen Rede-
„ naar boven eenen van gelyke bekwaam-
„ heid, van hunnen Land-aart en fprake
„ de voorkeur geve.

„ Kortelyk: De talen der beſchaafde
„ Natien, allermeest de bevallige Fran-
„ ſche taal, te leeren, de voornaamſte
„ Schryvers in die talen te kunnen ver-
„ ſtaan, en veel te lezen, heeft groot-
„ lyks zyne nuttigheid, en is een wezen-
„ lyk en noodzakelyk vereischte eener
„ beſchaafde opvoeding: Alleenlyk het
„ moet de agting voor het Nationale, in
„ opzigt ook tot de taal, niet verdrin-
„ gen; het behoort zoodanig te worden
„ ingerigt, dat men het een en andere in
„ die ondergeſchiktheid t'zamen voege,
„ welke het waardig Character onzer Na-
„ tie, en Nationale ſpreek- en denk-wy-
„ ze, niet doe verbasteren maar in eere
„ houden. Met één woord, men moet ge-
„ wis onder ons Franſche Scholen heb-
„ ben, maar het moeten *Nationale*, dat
„ is *Nederlandſche Franſche Scholen* zyn,
„ en niet zulke, die, in plaats van onze
„ Natie, overeenkomſtig hare oorſprong-
„ lyke conſtitutie, te beſchaven, in te-
„ gendeel eene gansch vreemde en on-va-
„ derlandſche wending aan onze jeugd
„ geven, waar door wy, helaas! van trap
„ tot trap ons eigenaartig en oud Vader-
„ lands Character zien verdwynen.

„ Voords

„ Voords heb ik myne beöordeelingen
„ geëindigd met eenen voorſlag, dien
„ ik ook hier ter plaatſe ten ſlotte by 't
„ gezegde voegen zal.

„ Ik kan niet nalaten hier by te voegen
„ een hartgrondigen wensch, dat het edel
„ oogmerk der Maatſchappye tot dade-
„ lykheid komen en ter uitvoer gebragt
„ worden moge! vele voortreflyke plan-
„ nen, in Prys-verhandelingen ter verbe-
„ tering van zaken opgegeven, worden
„ gelezen, met genoegen gelezen, goed-
„ gekeurd, gewenscht! . . . Maar daar
„ blyft het by; het geſchrevene blyft lig-
„ gen, en 't wordt weer vergeten. Och
„ of men het onderwerp dezer Prys-ver-
„ handelingen kon bezielen met een kragt
„ van uitvoering! Zou daar toe niet eenig
„ middel voor handen zyn? My dunkt,
„ ja; zoo onze lofwaardige zoogenaamde
„ Œconomiſche Tak kon bewogen wor-
„ den om dit onderwerp, 't welk haar zoo
„ zeer van naby raakt, zig aan te trekken,
„ en tot de uitvoering mede te werken:
„ Tot welk einde het geſchikſte middel
„ misſchien zou zyn, dat de Weled.
„ Maatſchappye het beste uit alle deze
„ Verhandelingen, door eene Commisſie

 „ hier

„ hier toe te benoemen, liet uittrekken,
„ t' zamenbrengen, en tot een volledig, be-
„ knopt en welberedeneerd plan opſtel-
„ len; dat deze het zelve aan den Œco-
„ nomiſchen Tak aanbood, om het te
„ overwegen, verder (zoo 't nodig ware)
„ gemeenſchaplyk te volmaken, en mid-
„ delen te beramen, om het op de beste
„ wyze in practyk te brengen.

E I N D E.

OPPOSITIE VAN SATURNUS,

WAARGENOOMEN DEN I. MEY 1778. TE PARYS, EN VERGELEEKEN MET DE TAFELS, DOOR DEN

HEER MÉCHAIN,

STERREKUNDIGEN TEN DIENSTE DER FRANSCHE MARINE, LID VAN 'T ZEEUWSCHE GENOOTSCHAP DER WETENSCHAPPEN, EN VAN DE HOLLANDSCHE MAATSCHAPPYE TE HAARLEM.

Ik heb vyf volkomene waarnemingen op *Saturnus* in den *Meridiaan* gedaan, te weeten den 17 en 28 April, den 1, 4 en 8 Mey. Telkens heb ik deeze dwaalſter met verſcheiden ſterren vergeleeken, en haare Middags-hoogte genoomen met een Quadrant van drie voeten ſtraals, waarvan ik de miswyzing zeer naauwkeurig heb verbeterd, door twaalf Middags-hoog-

tens van ſterren ten Noorden en ten Zuiden waargenoomen. Zie hier ieder waarneeming op zig zelfs, en haare uitkomst.

17. *April.*

13^{u}. 0'. 51" middeltyd, ging *Saturnus* door den *Meridiaan.*

1^{u}. 31'. 52", van te vooren was de ſter van de koorn-air door den *Meridiaan* gegaan.

In aanmerking nemende de *Aberratie* en *Nutatie*, was de ſchynbaare Regte opklimming der ſter doe ter tyd, volgens de ſterren-lyst van den Heere DE LA CAILLE, 198°. 23'. 14", 6; dus die van *Saturnus* 221°. 24'. 59". Volgens de ſterren-lyst van den Heere LE MONNIER zoude men moeten hebben 221°. 24'. 54".

De ſter α van de ſchaal ging door den *Meridiaan* 6'. 59" middeltyd voor de Planeet, de ſchynbaare Regte opklimming der ſter was doe ter tyd, volgens de ſterren-lyst van den Heere DE LA CAILLE, 219°. 39'. 49", 3.; dus die van *Saturnus* 221°. 24'. 51", 5. Volgens de lyst van den

den Heere MONNIER moest men hebben 221°. 25′. 4″, 1., en volgens eene middelrekening 221°. 24′. 57″, 7.

De Middags-hoogte, gezuiverd van de ſtraalbreeking, en miswyzing van het werktuig, was 27°. 51′. 18″, 3.

De hoogte van den Evenaar is (te Parys aan 't Kon. Obſerv.) 41°. 8′. 53″, 0. derhalven had *Saturnus* 13°. 17′. 34″, 7. zuidelyke *Declinatie*.

Onderſtellende de ſchuinsheid der *Ecliptica* van 23°. 28′. 10″, beſloot ik de ſchynbaare Lengte van *Saturnus* 223°. 3′. 49″, en dus 11′. 12″. kleiner dan men volgens de Tafels van den Heere DE LA LANDE (uitgave 1770.) moest hebben, en de ſchynbaare Breedte 2°. 36′. 25″,; en dus 21″. kleiner dan die zelfde Tafels geeven.

28. *April.*

Ten 12u. 14′. 26″. middeltyd ging *Saturnus* door den *Meridiaan*. 41′. 16″, 6 middeltyd te vooren was de ſter χ van de Maagd door den *Meridiaan* gegaan.

Volgens den Heere DE LA CAILLE was de ſchynbaare Regte opklimming dier ſter 210°. 16′. 36″, 6., dus die van *Saturnus* 220°. 37′. 27″, 3. Men heeft dezelve uitkomst, wanneer men de *Catalogus* van den Heere MONNIER gebruikt.

35′. 14″, 6 voor den doorgang van *Saturnus* nam ik de ſter λ van de Maagd in den *Meridiaan* waar; volgens den Heere DE LA CAILLE was haare ſchynbaare Regte opklimming 211°. 47′. 17″, 0. dus die van *Saturnus* 220°. 37′. 22″, 8. Volgens den Heere MONNIER zoude men hebben 220°. 37′. 13″, 8.

2u. 23′. 39″. middeltyd voor *Saturnus* nam ik den doorgang van de ſter δ in de Raav waar; haar Regte klimming was, volgens den Heer DE LA CAILLE, doe 184°. 36′. 31″, 4, dus die van *Saturnus* 220°. 37′. 10″, 4. Door eene middelrekening heeft men dus de ſchynbaare Regte opklimming van *Saturnus* 220°, 37′. 20″, 3.

De Middags-hoogte van *Saturnus*, gezuiverd van de ſtraalbreeking, was, volgens de waarneeming, 28°. 6. 1″, derhalven zyne zuidelyke *Declinatie* 13°. 2′. 52″.,

wes-

weshalven ik befloot, dat zyne Lengte was 222°. 15′. 9″ en dus 11′ 22″ kleiner dan de Tafelen van den Heere DE LA LANDE zouden geeven, en zyne Breedte 2°. 36′. 31″, en dus 29″ kleiner dan volgens die zelfde Tafelen.

1. *Mey.*

Ten 12ᵘ. 1′. 48″. middeltyd ging *Saturnus* door den *Meridiaan.*

Ik had den doorgang van de fter *α* in de Schaal, 2′. 58″ 6 $\frac{1}{2}$. te vooren, waargenoomen; volgens de *Catalogus* van den Heere DE LA CAILLE befloot ik, dat de Regte opklimming van *Saturnus* was 220°. 24′. 36″, 6.; volgens den Heere MONNIER 220°. 24′. 49″, 2, en door eene middelrekening 220°. 24′. 43″.

Ik nam de middags-hoogte van *Saturnus* waar, die, na alle noodige verbeeteringen, was 28°. 9′. 50″, 5., weshalven zyne zuidelyke *Declinatie* 12°. 59′. 2″, 5. Waaruit ik vervolgens befloot, dat zyne fchynbaare Lengte was 222°. 1′. 48″ 5, ’er 29″ van aftrekkende, wegens eene verbeetering, die in de voorige doorgangen ver-

vergeeten was, en dus 11′. 10″ minder dan door de Tafels, en zyne schynbaare Breedte 2°. 36′. 27″, en dus 30″ minder dan volgens die zelfde Tafels.

4. *Mey.*

Ten 11ᵘ. 49′. 8″. middeltyd ging *Saturnus* door den Meridiaan.

33′. 30″. middeltyd te vooren had ik λ in de Maagd in den *Meridiaan* waargenoomen. Volgens de *Catalogus* van den Heere DE LA CAILLE heeft men de Regte opklimming van *Saturnus* 220°. 11′. 10″.

Volgens den Heere MONN. 220°. 11′. 1″, 5.

2′. 5″ middeltyd voor *Saturnus* nam ik den doorgang van α in de Schaal waar. Volgens den Heere DE LA CAILLE leide ik 'er uit af, dat de Regte klimming van *Saturnus* was 220°. 11′. 11″, 8, volgens den Heere MONNIER 220°. 11′. 24′, 4, en door eene middelrekening 220°. 11′. 12″, 1.

Na alle verbeeteringen gedaan te hebben, was de Middags-hoogte van *Saturnus* waargenoomen 28°. 13′. 56′, 5, dus zy-

zyne zuidelyke *Declin.* 12°. 54′. 56″, 5. Hieruit besluit ik zyne Lengte 221°. 48′. 27″, en dus 10′. 57″. 30‴. kleiner dan de Tafels van DE LA LANDE geeven, en zyne Breedte 2°. 36′. 20″, en dus 32″ kleiner dan die zelfde Tafels.

8. *Mey.*

Ten 11ᵘ. 32′. 15″ middeltyd ging *Saturnus* door den *Meridiaan.*

55″ te vooren nam ik den doorgang van α in de Schaal waar. Hieruit besluit ik de schynbaare Regte opklimming van *Saturnus* 219°. 53′. 40″. Zyne Middags-hoogte was zeer twyfelagtig, zo dat men, na het doen van alle noodige *reductien*, hebbe zyne *Declin.* 12°. 49′. 22″. (doch slegts) ten naasten by. (Hier uit) vinde ik de schynbaare Lengte van *Saturnus* 221°. 30′. 27″ en dus 12″ kleiner dan volgens de Tafelen.

Zie hier de feilen der Tafelen, zo in Lengte als Breedte, voor yder dag der waarneeming.

Doo-

Dooling in Lengte.		in Breedte.
17. April.	+ 11′. 12″.	+ 21″.
28. ——	+ 11′. 22″.	+ 29″.
1. Mey.	+ 11′. 10″.	+ 30″.
4. ——	+ 10′. 57″.	+ 32″.
8. ——	+ 11″. 01″.	+ 12″.

middelbaare dooling + 11′. 8″½ in Lengte, en + 25″ in Breedte.

Om nu den tyd en de plaats der *Oppoſitie* te vinden, weet ik, dat de Tafelen op den 1. Mey ten 12ᵘ. 1′. 48″. middeltyd, de ſchynbaare *Geoc.* Lengte van *Saturnus* geeven 7ᵗ. 12°. 12′. 58″.
de dooling der Tafelen is 11. 8. aft.

weshalven is de verbeterde *Geog.* Lengte van *Sat.* 7ᵗ. 12°. 1′. 50″.

De lengte van de Zon op hetzelfde ogenblik, volgens de Tafels van DE LA CAILLE, is 1ᵗ. 11°. 36′. 52″.

verſchil der *Geoc.* Lengten 6ᵗ. 0°. 25′. 8″.

Men zal de tyd, wanneer het verſchil der Lengten net 6 teekens is, vinden, wan-

wanneer men de dagelykfche beweeging der Zonne of 58'. 4' by die van *Saturnus* (4'. 31",8) voegd, (in dit geval) is de fom 62'. 39",8. het geen de opzigtelyke dagelykfche *Geocent.* beweeging is.

Vervolgens, deeze evenreedigheid makende,

62". 39',8 : 24^u = 25',8" : x, komt $x = 9^u$. 37'. 34", die men by den tyd der waarneeming van den 1. Mey voegen moet, het geen de plaats van *Saturnus* tegen over de Zon geven zal, den 1. Mey 21^u. 39'. 22". middeltyd te Parys op 7^t. 12°. 0'. 11". verbeterde Lengte, met eene verbeterde Breedte van 2°. 36'. 3".

De Tafels van den Heere HALLEY geven voor den tyd der *Oppofitie* van *Saturnus* in Lengte 1'. 40", en in Breedte, uit de Aarde gezien, 16" te veel.

NB. Men zal, ten opzigt van den feil der Tafelen, aanmerken, dat de vier eerfte waarneemingen vry wel overeenkoomen, en eene gemiddelde dwaaling van 28" zouden geeven, terwyl die van den 8. Mey maar 12" geeft; maar de rede is dat

dat de Middags-hoogte van *Saturnus* maar zeer onvolkomen kon waargenomen worden op dien tyd. Zo dat het wat naauwkeuriger zal zyn, wanneer men de feil der Tafelen van DE LA LANDE in Breedte op + 28″ ſteld; in dat geval zal die in de Tafelen van HALLEY zyn + 19′., en de *Geoc.* Breedte van *Saturnus*, op het ogenblik der *Oppoſitie* zal zyn 2°. 36′. 29″

Alle bovengemelde waarneemingen zyn gedaan op het *Obſervatorium* van den Heere DE LA LANDE, aan het *College Royal* te Parys.

BEGINZELEN

DER

COMEET

VAN 'T JAAR 1779, ZYNDE DE 64ste WIER LOOPKRING BEREKEND IS.

DOOR

J. P. FOKKER.

De *Comeet*, die den 6. Jan. 1779. eerst door den Heer BODE te *Berlyn* ontdekt, vervolgens door den Heer MESSIER te *Parys*, den Heer D. KLINKENBERG in *'s Hage*, en eindelyk ook door my te *Leyden*, is waargenomen, ſcheen zeer kleen, en had een zeer flaauw licht, zo dat dit verſchynzel weinig gerugts gemaakt hebbe.

Den 28. *Febr.* gelukte het my onze *Comeet* voor het eerst te zien; gedurende die Maand, benevens een gedeelte der Maand *April* heb ik dit verschynzel, hoewel gebrekkig, waargenomen, en deze Waarneemingen aan het Publiek bekend gemaakt. Het is op aanraaden van eenigen myner vrienden, liefhebbers der Starrekunde, dat ik myne Waarneemingen van den Schynbaaren, en de Berekening van den Waaren Loop der *Comeet* aan het licht geve. Zie hier op wat wyze ik waargenomen heb.

Een Kykertje, wiens voorwerp-glas van 28 duim, door A. MARCEL, met een oog-glas van 1½ duim, diende my om de afstanden der *Comeet* tot eenige vaste Sterren te bepalen, en daar door haare Lengten en Breedten optemaaken. Intusschen zoude het zeer dwaas zyn, uit Waarneemingen, zonder *Micrometer*, *Quadrant* of dergelyken gedaan, den Loopkring eener *Comeet* te willen berekenen; dan, twee Waarneemingen van den Heere BODE, benevens twee van den Heere MESSIER, die tot myn kennis gekomen zyn, mag ik veilig als gronden tot eene Berekening gebruiken, terwyl eenigen myner beste

Waar-

Waarneemingen ter toetſe der berekening kunnen dienen (*a*). Zie hier de Waarneemingen zelfs.

Febr. 17. 14 *uur.* nam ik de *Comeet* waar by *Zeeta* in *Herkules*, met eene *Lengte* van 7ᵗ. 28°. en eene *N. Breedte* van 54°. Het verſchynzel vertoonde zig als eene *Nevel-ſter*, waar van het zig egter zeer gemaklyk liet onderſcheiden door een *ſtaart* van eenige minut. na het *Westen* gerigt.

Den 18. *dit.* 14ᵘ. 14′. was de *Comeet* meer *Westlyk* van *Zeeta* af, en dus nader by ξ, hebbende zy *Lengt.* 7ᵗ. 26°. 30′. en *N. B.* 53°. 30′.

Den 20. *dit.* 13ᵘ. 4′. had de *Comeet* 7ᵗ. 25°. *Lengte*, en 52°. 30′. *N. Breedte.*

Den 23. *dit.* 13ᵘ. 3′. vertoonde zig de *Comeet* by ι in de *N. Kroon* met eene *Lengte* van 7ᵗ. 17°, en omtrend 51°. *N. B.*

Den

(*a*) De Waarneemingen, die ik hier bedoel, zyn ſlechts op eenige minuten na naauwkeurig; het is met het uitterſte leedwezen dat ik deze aanmerking maak. Gebrek aan Werktuigen zy myne eenige verſchooning: eene vreemde verſchooning voor Londonſche of Paryſche ooren!

Den 26. *dit.* 12^u. 50'. was de *Comeet* *oostlyk* van θ en β in de *N. Kroon*; doch het ſterke maanlicht belette my haaren ſtand tot eenige bekende ſter te bepalen.

Maart den 5. 12^u. 24'. was de *Comeet* digt by χ in *Boötes*, met eene *Lengte* van 7^t. 2°. en *N. Breedte* van 43°. 30'.

Den 8. *dit.* 12^u. 30'. zag ik de *Comeet* by *Mirach*, zynde haare *Lengte* omtrend 6^t. 28°. 30'. en *N. B.* 41°. 30'.

Den 10. *dit.* 12^u. was haare *Lengte* na genoeg 6^t. 25°. 30'. en *N. B.* 39°. 40'.

Den 11. *dit.* 10^u. 22'. was de *Comeet* meer *Westlyk* van *Mirach*, hebbende zy eene *Lengte* van 6^t. 23°. 30'. en *N. B.* 38°. 40'.

Den 12. *dit.* 10^u. 48'. bepaalde ik haare *Lengte* op 6^t. 22°. 30'. en *N. B.* 38°.

Ik nam de *Comeet* nu waar door *Kykers* van 6 en 9 voet; doch beſpeurde geen aanmerkelyke verandering in haare grootte, gelyk de Hoog Gel. Heer *Prof.* V. D. WYNPERSSE my de *Comeet* door een zeer goed *Gre-*

Gregor. Telescoop van 2 voet, doch met den zelfden uitſlag, liet zien.

Den 13. *dit.* deed de Heer *Prof.* V. D. WYNPERSSE my de eer de *Comeet* van het Leydſche *Obſervatorium*, door een *Newtoniaansch Telescoop* van 5 a 6 voet, te zoeken; dan, het verſchynzel ſcheen my niet aanmerklyk grooter. Is dit om dat het beeld der *Comeet* in myn Kykertje zo wel bepaald niet was als in het *Newtoniaansch Telescoop*, of zag men de kern der *Comeet* ſlegts door de laatſte? Dien zelfden avond, om 9 uuren, begon de lugt dermate te betrekken, dat ik de *Comeet* niet voor den 21. *dit.* vernam.

Den 21. *dit.* 9^u. zag ik de *Comeet* aan de *knie* van *Boötes* by η, met eene *Lengte* van 6^t. 14°. 40′ en *N. B.* van 29°. 40′.

Den 24. *dit.* 9^u. 7′ had de *Comeet* 6^t. 11° 50′. *Lengte*, en 27°. 40′. *N. Breedte.*

Middelburg.

Den 3. *April* 8^u. had de *Heer* L. BOMME, *Directeur* der *Commercie*, en bekend

 Lief-

Liefhebber der *Nat. Wysbegeerte* te *Middelburg*, de vriendlykheid van my de *Comeet* van zyns *Edel. Obſervatorium* te laten zien by den *N. arm* der *Maagd*, met eene *Lengte* van 6ᵗ. 7°. 30′. en *N. Breedte* van omtrend 20°.

Den 5. *dit.* zag ik in gezelſchap van gemelden Heer de *Comeet* wederom; dan, konden haare plaats, overmits de wolken, niet wel bepalen, gelyk we

Den 19. *dit.* zulks insgelyks beproevende, door een *betrokke lugt* in ons onderzoek niet beter ſlaagden.

Leyden.

Den 14. *dit.* vertoonde zig de *Comeet* by ϱ in de *Maagd* met eene *Lengte* van 6ᵗ. 2°. 30′. en *N. B.* van 13°. 30′. Het verſchynzel vertoonde zig nu genoegzaam zonder ſtaart, zynde de *Comeet* over 't geheel, en haar ſtaart zints den 21. *Maart* aanmerklyk in grootte afgenomen, zo dat ik dikwyls in 't onzekere was, of ik de *Comeet*, dan wel eenige onbekende *Nevelſter* zag.

Den

Den 15 *en* 16. zag ik de *Comeet* eenige minuten zuidlyk van *ρ* af.

Den 19. maakte de *Comeet* een regthoekigen driehoek met *ρ* en *α* in de *Maagd*; ſtaande de *Comeet* in den regten hoek, zo dat ik haare *Lengte* op 6ᵗ. 1°. en haare *N. Breedte* op omtrend 11°. gistte.

Den 21, 22, 23 *en* 24. zogt ik onze *Comeet* te vergeefs.

Den 25. zag ik iets, dat meer na de *Comeet* dan wel eene duiſtere ſter geleek; dan, daar ik door naburige huizen beledt wierd om lang in myne naſporingen voort te gaan, zag ik van verder onderzoek af; te meer, daar ik geen hoop had van naauwkeuriger Waarneemingen te kunnen doen, dewyl de ſchynbaare voortgang der *Comeet* zeer gering was, en 'er zig geen zeer bekende ſter opdeedt, om *diſtantien* op te meeten.

Men ziet intusſchen uit deze Waarneemingen:

1°. Dat deze *Comeet*, gedurende haare verſchyning, of van onze Aarde

 zeer

zeer ver af, of in de daad zeer klein geweest zy.

2°. Dat haar ſtaart waarſchynlyk van de Zon afgeſtaan heeſt.

3°. Dat haare ſchynbaare loop tegen de orde der teekens geweest zy.

BEREKENING VAN DEN WAAREN LOOP, UIT DRIE WAARNEEMINGEN.

Na eenig denkbeeld van den *Loopkring* der *Comeet* door een teekenkunſtig ontwerp verkregen te hebben, heb ik denzelven, door de *Indirecte handelwyze*, volgens de zeer bekenden *formulen*, nader tragten te berekenen.

Zie hier de uitkomst der berekening.

De drie Waarneemingen, waar van ik my voornamentlyk bediend heb, zyn deze:

Waar-

Waarneemers	Middelb. tyd te Parys.	Berek. afſtand der Zonne van de Aarde in Log.	Ber. plaats der Zonne.	Waargen. Lengte der Comeet	Waargen. N. Breedte der Comeet.
De Hr. BODE te Berlyn.	1779. 6. Jan. $7^{u}. 7'$.	9.9926960.	$9^{t}. 16°. 25'. 56''$.	$10^{t}. 12°. 28'$.	39°. 6'.
De Hr. MESSIER te Parys.	22. Jan. $18^{u}. 37'$.	9.9932730.	$10^{t}. 3°. 12'. 40''$.	$9^{t}. 20°. 5'. 58''$.	53°. 46'. 31''.
Stud. FOKKER te Leyden.	10. Maart $12^{u}. 10'$.	9.9975320.	$11^{t}. 20°. 8'. 17''$.	6. 25°. 30'.	39°. 40'.

Na verfcheidene beproevingen gedaan te hebben, bevond ik, dat men aan beide deelen van het *Problema* (*b*) vry wel konde voldoen, wanneer men veronderfteldt den Log afftand der Zonne van de *Comeet*

voor den 6. Jan. 7ᵘ. 7′ = 9.7958800 = Log. R.
voor den 22. Jan. 18ᵘ. 37′ = 9.8384713 = Log. R′.

1°. In welke veronderftelling men, uit berek. Zons-plaatzen, afftand tot de Aarde, en uit de waargenomene *Geocentrifche* plaatzen der *Comeet*, de *Helioc.* plaatzen der *Comeet* vindt

voor den 6. Jan. 2ᵗ. 28°. 47′. 36″ *Lengte*, en 29°. 17′. 42″. *Noord. Breedte.*
voor den 22. Jan. 4ᵗ. 9°. 0′. 16″. *Lengte*, en 31°. 16′. 31″. *Noord. Breedte.*

Het

(*b*) Het overbekend Problema, *den Loopkring eener Comeet door drie Waarneemingen te bepalen*, is tweeledig:

1°. Vraagt men een Parabel van zodanig eene afmeeting en betrekking tot den Loopkring der Aarde, dat, daar men dezelfde Lengten en Breedten als twee waargenomene hebbe, het verfchil van *Anomalie* in den *Parabel* een tydverloop geve, dat gelyk zy aan het tydverloop tusfchen de twee Waarneemingen.

2°. Vor-

Het verschil van deze *Hel. Lengten* geeft de beweging der *Comeet* op de *Eclipt.* uit de Zon gezien = 40°. 12'. 40".

NB. Dewyl de tweede *Hel. Lengte* grooter dan de eerste is, ziet men reeds dat de waare beweging *regtstreeks* is geweest.

Om de beweging, uit de Zon gezien, op de *Eclipt.*, tot den *Parab. Loopkr.* over te brengen, zy (plaat I. fig. II.) *r q s* een stuk der *Ecliptica:* ♈ *e w* een gedeelte van den loopkring der *Comeet:* Voords zy *q e* de *Hel. Noord. Breedte* der *Com.* in de eerste Waarneeming = *b*. *s w* de *Hel. N. Breedte* in de tweede Waarn. = *b'*. ♈ *q* haar *Hel. Lengte* in de eerste Waarn. = *l*. ♈ *s* haar *H. L.* in de tweede = *l'*; dan is Sin. *s q* = Sin. *q p s* = Sin. (*l* - *l'*); de voerstraal zy in de eerste Waarneeming = *r*. in de tweede = *r'*, en eindlyk zy de waare *Anomalie* in de eerste Waarn. = *u*. in de tweede = *u'*.

In

2°. Vordert men, dat de Beginzelen uit dien *Parabel* voortvloeiende zodanig zyn, dat men uit dezelve de plaats der *Comeet* van vooren dermaten bepale, dat de gevondene plaats met de waargenomene overeenkome.

In de regth. driehoeken *pkw* en *ewk* heeft men

Cos. $(l - l') \times$ Cot. b' = Cot. pk = Cot. $53°. 46'. 31''$. gevolglyk is $ke = 9°. 12'. 15''$.

en $\frac{\text{Cos. } ke \times \text{Sin. } b'.}{\text{Cos. } pk.}$ = Cos. $34°. 35'. 20''$ = Cos. beweg. op den Loogkring.

De beweging der *Comeet* op haaren Loopkring = $34°. 35'. 20''$ is dierhalven = $(u' \pm u)$ of = $(u \pm u')$; dan,

Log. $\left(\frac{R.}{\text{Cos. } b}\right)$ = Log. r = 9. 8553077. en

Log. $\left(\frac{R'.}{\text{Cos. } b'}\right)$ = Log. r' = 9. 9066688 zynde, komt $34°. 35'. 20'' = (u' \pm u)$

Door middel van r' en r. en $(u' \pm u)$ vindt men

$u' = 39°. 17'. 30''.$
$u = 4. 42. 10.$

dus $(u' - u) = 34°. 35'. 20''$ = de beweging der *Com.* op haaren Loopkring; weshalven was de *Comeet* reeds voor de eerste Waarneeming door haar *Perihelium* gegaan.

De

De Log. afſtand in 't *Perih.* vindt men $= 9.8545758 = \text{Log.} \left(\frac{p}{4}\right) = \text{Log.}$ $(\frac{1}{2} \text{Cof. } u'u' \times r')$

In een Parabel van de gevondene afmeeting ſtemt met de
Anomalie van 39°. 17'. 30"
overeen een tydverloop = 18^dag.^, 51.
met *Anom.* van 4°. 42'. 10"
komt overeen 2, 04.

16, 47.

Het verſchil 16,47 = 16^dag.^ 11^u.^ 22'. geeft dus een tydverloop dat ſlegts 8 minut. kleinder is dan het verſchil tusſchen de Waarneemingen.

De beginzelen in den gevonden Parabel, wiens Log. $\left(\frac{p}{4}\right) = 9.8545758$. is, naſporende vindt men

1°. *Den doorgang der Comeet door haar Perih. den* 6. *Jan.* 1779. 5^u^. 54'. *middeltyd te Parys.*

Wanneer men den regth. driehoek ♈ *q* ☋ oplost, vindt men ∠ *P e w* = 76°. 24'. 33".

q ♈. of

$q\gamma$. of de afſtand des knoops van de *Lengte* (l) = 63°. 24'. 33".

2°. *Sin* $e\gamma q$ = *Sin. helling des loopkrings op de Ecliptica* = 32°. 2'. 19".

γe afſtand des knoops tot de eerſte Waarneem. = 67°. 16'. 28". waaruit

3°. *De Lengte des klimm. knoop op de Eclipt.* = 0ˢ. 25°. 5'. 12".

4°. *Lengte van het Perihel. op den Loopkring* = 2ˢ. 27°. 39'. 30".

5°. *L.* $\left(\frac{p}{4}\right)$ *vonden we* = 9. 8545758.

6°. *De Beweeging hebben we bepaald te zyn geweest Regtſtreeks.*

Er is dus aan het eerſte deel van het *Problema* voldaan.

Zien we, of de plaats der *Comeet* voor een gegeeven tyd, uit de gevondene Beginzelen bepaald, overeenkome met de waarneeming.

Nemen we de proef voor den 10. Maart 11$^{uur.}$ 10$^{min.}$

Tus-

Tusſchen den 10. Maart 11^{u}. 10 en den doorgang der *Comeet* door haar *Perihelium* zyn verloopen 65 dagen 5 uur. 6 min.; met deeze dagen ſtemt overeen *Anomalie* $= 2^{t}. 29^{\circ}. 7. 52''$.

Voor deeze *Anom.* bekomt men *Argum.* van *Breedte* $= 5^{t}. 1^{\circ}. 42'. 10''$, het welk tot de *Eclipt.* overgebragt, met de *Lengte* des klimm. knoop, de *Hel. Lengte* geeft voor dien tyd $= 6^{t}. 0^{\circ}. 33'. 36''$. waaruit men de *Commutatie* vindt $= 10^{\circ}. 25'. 19''$, en de Log. (R$''$) bekomt voor dien tyd $= 10.1348832$.

Sin. *Hell.* × S. *Arg. B.* = Sin. $32^{\circ}. 2'. 19'' \times$ S. $28^{\circ}, 17'. 50' =$ Sin. $14^{\circ}. 33'. 54'' =$ Sin. *Hel. Breedte* = (b'').

Door middel van de gevondene *Comm.*, berekende afſtand der Aarde tot de Zon, en de gevondene afſtand der *Comeet* tot de Zon op de *Eclipt.*, vindt men de *Elongatie* der *Comeet* voor den 10. Maart 11^{u}. $10' = 144^{\circ}. 8'. 17'' = 4^{t}. 24. 30'. 43''$.

Deze *Elongatie* van de *Lengte* der Zonne voor dien tyd aftrekkende, vindt men de *Geoc. Lengte* der *Comeet* $= 6^{t}. 25^{\circ}. 37'. 34''$.

en

en $\left(\frac{\text{S.Elong.}\,t.\,\text{Hel.B.}}{\text{Sin. Commut.}}\right) = t.\ 39°.\ 44', 5''. = t.$ *Geoc. B.*

Men ziet dus, dat de berekende *Lengte* 7'. 53' grootter dan de waargenomene, en de berek. *Breedte* 4'. 5" grootter dan de waargen. is.

Men herinnere zig, dat myne Waarneemingen niet dan ten naasten by naauwkeurig zyn, en dat dus de Berekende *Lengte* en *Breedte* mogelyk naauwkeuriger zyn dan de door Waarneeming bepaalde.

Ik ben in de waarschynelykheid dezer gissing bevestigd, door de Waarneemingen van de Heeren BODE en MESSIER, die ik zonder schroom voor naauwkeurig houde, ten minsten die van de Heer MESSIER. Nu vindt men, de berekening doende volgens de gevondene beginzelen, voor den 6. *Jan.*, tusschen de Waarneeming en de Berekening, eene dooling in *Lengte* = + 2'. 20". in *Breedte* + 3'. 28".

Voor den 10. *Jan.* dooling in *Lengte* = + 16'. 46". in *B.* = + 3'. 48".

Voor den 19. *Jan.* dool. in *Lengte* = - 3'. 33". in *Breedte* = + 11".

Voor

Voor den 23. *Jan.* dool. in *Lengte* = - 7″. in *Breedte* = - 32″.

Ik heb my verder niet willen verledigen, om de gevondene Beginzelen te verbeteren, zo, om dat ik van ſlegts twee goede Waarneemingen (ten ſtrengſten namelyk genomen) voorzien was, als om dat men, rykelyk van goede Waarneemingen voorzien zynde, zeer gemakkelyk een dooling van 4′ kan begaan; eensdeels, dewyl de weg eener *Comeet* ſlegts ten naaſten by, in 't *Perih.* zelf, *Parabolisch* is; anderdeels, dewyl de Waarneem. veeltyds niet dan op 2 min. na naauwkeurig zyn. Zie DE LA LANDE Aſtron. §. 3054.

NB. Ik heb verkozen de *datum* in den *Parabel* (plaat II.) overeen te doen komen met die van den Loopkring der Aarde, ten einde men de plaatzen der *Comeet* uit de Aarde des te gemakkelyker zouze zien, en, op dat men eenigzins zoude kunnen oordeelen, in hoe verre namelyk men veronderſtellen moge, dat de ſtaarten der *Comeeten* van de Zon afſtaan, heb ik (plaat I en II.) de *Comeet* met haaren ſtaart in eene grootere evenredigheid

 dan

dan haare waargenomene grootte afgetekend.

P. S. Het komt den Heer PROSPERIN als zeer waarſchynelyk voor, dat deze *Comeet* een omloopstyd heeft van 1150. jaaren; een groot verſchil zeeker tusſchen die van A°. 1770., die de Heer LEXELL met oneindig veel moeite berekend heeft, en, volgens dien Heer, een omloopstyd zou hebben van ſlegts $5\frac{1}{2}$ jaar.

Zie (*Mem. de l'Acad.* 1776. pag. 639. 1777. pag. 352. *Mem. de* PETERSBOURG 1777. pag. 370. en *Ephém. de* BERLYN 1777. p. 327.) by DE LA LANDE *Supplem. pour l'Aſtron.* Tom. IV. p. 704-711.

1780. 3. *April.*

WAAR-

By bladz. 530

delburg.	3.[illegible]		[illegible]	4.	37.
Idem ibid.	4.[illegible]	38.	19.	18.	6.
Idem ibid.	9.[illegible]	16.	15.	55.	22.
Idem te Leyden.	14.[illegible]	30.	13.	37.	59.
Idem.	15.[illegible]	19.	13.	12.	20.
Idem.	19.[illegible]	37.	11.	22.	42.

T A F E L

VAN EENIGE WAARGENOMENE EN BEREKENDE GEOCENTRISCHE PLAATZEN DER

C O M E E T

M D C C L X X I X.

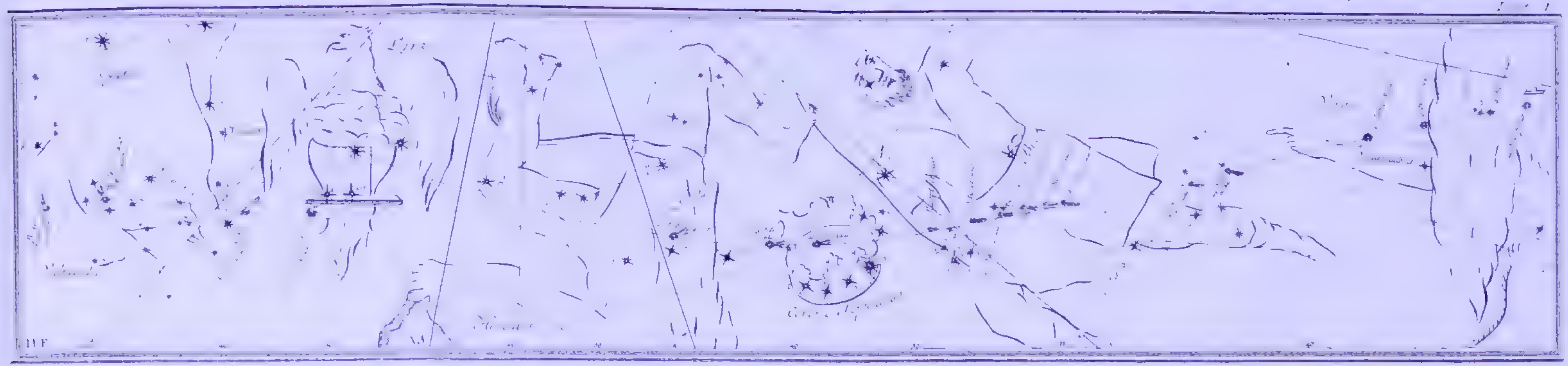
Waarneemers	Middelbare tyd te Parys.			Berekende Lengt. der Zon.				Afstand der Zonne tot de Aarde in Logarith.	Waargen. Lengte der Comeet.				Waargenome Noord. Breedte der Comeet.			Berek. Lengte der Comeet.				Berek. Noord. Breedte der Comeet.		
	dag.	uur.	min.	teek.	gr.	m.	sec.		t.	gr.	min.	sec.	gr.	min.	sec.	t.	gr.	min.	sec.			
De Hr. BODE te Berlyn.	Jan. 6.	7.	7.	9.	16.	25.	56.	9.9926960.	10.	12.	28.		39.	6.		10.	12.	25.	40.	39.	2.	38.
Idem.	10.	7.		9.	20.	29.	29.	9.9927940.	10.	9.			43.	30.		10.	8.	43.	14.	43.	33.	48.
De Hr. MESSIER te Par.	18.	18.	39.	9.	29.	5.	32.	9.9930800.	9.	27.	3.	36.	51.	14.	2.	9.	27.	0.	3.	51.	14.	13.
Idem.	22.	18.	37.	10.	3.	12.	40.	9.9932730.	9.	20.	5.	58.	53.	46.	31.	9.	20.	5.	51.	53.	47.	3.
Stud. FOKKER te Leyd.	Febr. 17.	14.	6.	10.	29.	29.	25.	9.9952420.	7.	28.			54.			7.	27.	59.	20.	54.		
Idem.	18.	14.	14.	11.	0.	20.	58.	9.9953360.	7.	26.	30.		53.	30.		7.	26.	15.	28.	53.	28.	6.
Idem.	20.	13.	4.	11.	2.	19.	11.	9.9956300.	7.	24.	30.		52.	30.		7.	25.	24.	52.	52.	13.	
Idem.	23.	13.	4.	11.	5.	20.	19.	9.9958720.	7.	17.			51.			7.	17.	15.	53.	50.	41.	48.
Idem.	26.	12.	50.	11.	8.	[illegible]	41.	9.9961560.	7.	12.			48.	30.		7.	[illegible]	20.	36.	48.	39.	27.
Idem.	27.	13.	5.	11.	9.	18.	40.	9.9962230.	7.	11.			48.			7.	10.	43.	25.	47.	57.	7.
Idem.	28.	13.		11.	10.	[illegible]	43.	9.9963560.								7.	9.	8.	35.	47.	16.	39.
Idem.	Maart 5.	12.	24.	11.	15.	15.	56.	9.9970390.								7.	1.	50.	42.	43.	26.	52.
Idem.	8.	12.	33.	11.	18.	18.	35.	9.9971370.	6.	28.	30.		41.	30.		6.	28.	45.	47.	41.	24.	20.
Idem.	10.	12.	11.	11.	20.	8.	17.	9.9975[illegible]	6.	25.	30.		39.	40.		6.	25.	37.	35.	39.	44.	5.
Idem.	11.	10.	28.	11.	21.	13.		9.9976280.	6.	23.	30.		38.	40.		6.	23.	8.		38.	43.	51.
Idem.	12.	10.	48.	11.	22.	13.		9.9977140.	6.	22.	30.		38.			6.	22.	51.	10.	38.	23.	22.
Idem.	13.	9.	7.	11.	23.	9.	40.	9.9978740.	6.	21.	30.		37.			6.	21.	58.	1.	37.	11.	31.
Idem.	21.	9.	7.	0.	1.	6.	39.	9.998800.	6.	14.	40.		29.	40.		6.	14.	41.	20.	29.	[illegible]	[illegible]
Idem.	24.	10.		0.	4.	4.	42.	9.9992260.	6.	11.	50.		27.	40.		6.	11.	57.	24.	27.	42.	58.
Idem te Middelburg.	April. 3.	8.		0.	13.	54.		0.0004950.								6.	7.	29.		20.	4.	37.
Idem ibid.	4.	10.		0.	14.	58.		0.0006510.	6.	6.			20.			6.	6.	1.	38.	19.	18.	6.
Idem ibid.	9.	9.	30.	0.	19.	58.		0.0011740.								6.	4.	18.	16.	15.	55.	22.
Idem te Leyden.	14.	10.		0.	24.	46.		0.0018470.	6.	2.	30.		13.	30.		6.	2.	39.	30.	13.	37.	59.
Idem.	15.	8.		0.	25.	39.	45.	0.0018770.	6.	2.	20.		13.	10.		6.	2.	25.	19.	13.	12.	20.
Idem.	19.	8.		0.	29.	34.	4.	0.0023940.	6.	1.			11.			6.	1.	35.	37.	11.	22.	42.

et der maand April.

Plaat I.

Schijnbare loop der Comeet van 't Jaar 1779 gedurende de maanden Jan. Febr. Maart en een gedeelte der maand April

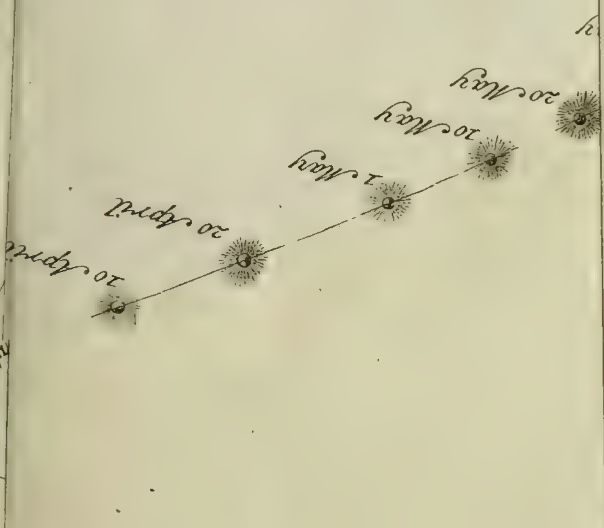

Aug.

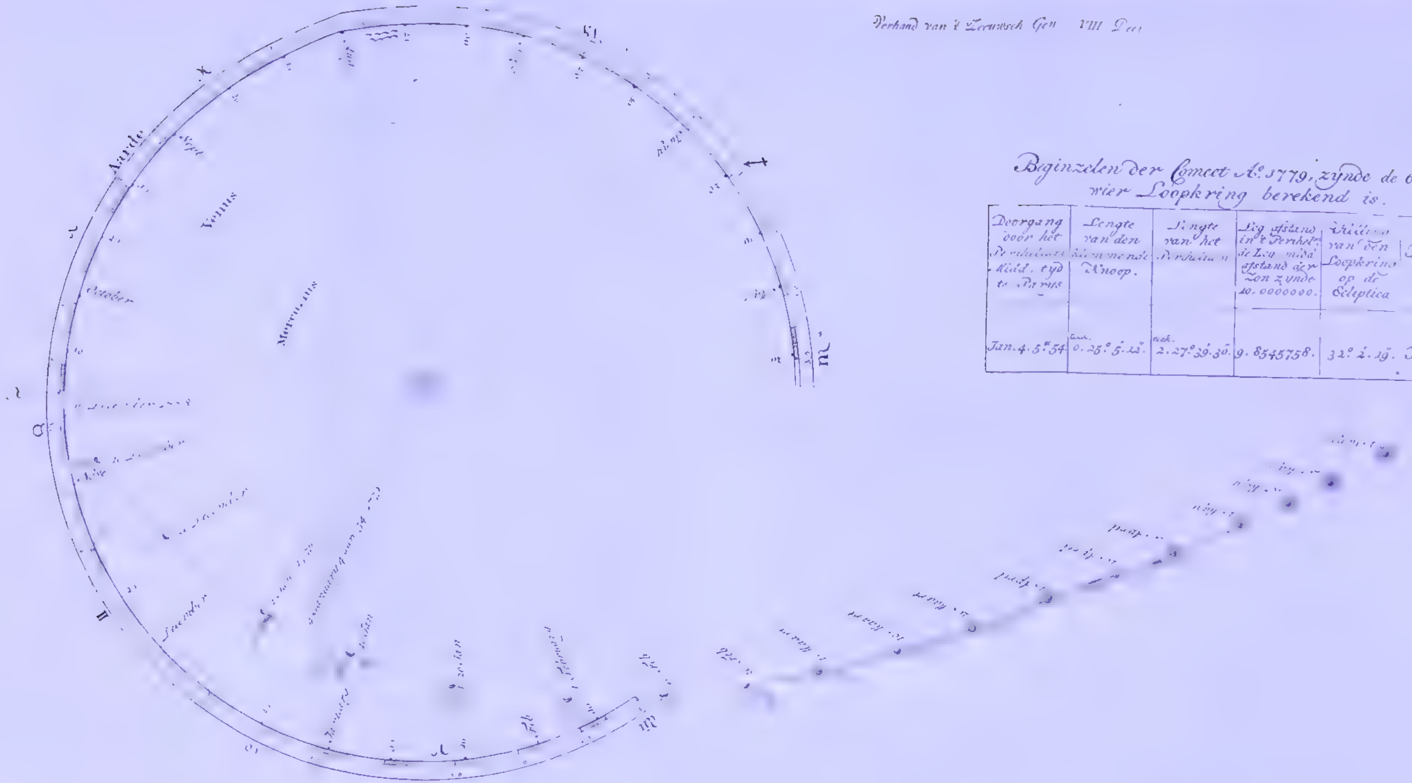
. II.

...nzelen der Comeet A°. 1779, ...
wier Loopkring bereke...

	Lengte van den klimmende Knoop.	Lengte van het Perihelium	Log. afstand in 't Perihel^m: de Log. midd. afstand der Zon zynde 10, 0000000.	...ng
...4.	teek. 0. 25°. 5'. 22".	teek. 2. 27°. 39'. 30".	9. 8545758.	...ks.

Janu...

Beginzelen der Comeet A°. 1779, zynde de 64.ste wier Loopkring berekend is.

Doorgang door het Perihelium Midd. tyd te Parys	Lengte van den klimmende Knoop.	Lengte van het Perihelium	Log. afstand in 't Perihel. de Log. midd. afstand der Zon zynde 10.0000000.	Helling van den Loopkring op de Ecliptica	Beweging
Jan. 4. 5u. 54.	0. 25° 5'. 12''.	2. 27° 39'. 30''.	9. 8545758.	32° 2'. 19''.	Regtstreeks.

WAARNEEMING VAN DE COMEET VAN 1780. DOOR DEN HEER MÉCHAIN.

Deeze *Comeet* is ontdekt te Parys des morgens van den 27. Oct., door den Heer MESSIER. Ik heb ze niet kunnen beginnen waar te neemen voor den 6. November, des morgens, en ze ſlegts gevolgd, zo veel de lucht my zulks heeft toegelaaten, zynde het weêr zeer weinig gunſtig geweest. Eindelyk heb ik ze voor de laatſte maal gezien des nachts tusſchen den 3 en 4. December, wanneer ze uittermaaten flaauw was, en moeilyk waartenee- men. Ik geloof echter, dat myne *berekening vry* naauwkeurig is, hebbende die op-

opgemaakt uit 15 achtereenvolgende Waarneemingen, dien zelven nacht gedaan.

Tot myne Waarneemingen heb ik gebruikt een zeer goeden *Acromatische* Verrekyker, met een *objectif*, uit drie glaazen t' samengesteld, van 40 *linien* opening, en van drie en een half voet *focus*, daar ik een zeer naauwkeurigen *Micrometer* heb aangevoegd

De *Comeet* is altyd zeer klein geweest, en zonder eenigzints een staart te vertoonen: met de beste instrumenten zelf scheen zy duister en kwalyk bepaald, haar kern onderscheidde zich genoegzaam niet van de nevelachtigheid die ze omringde: men heeft ze niet dan zeer moeilyk met het bloot oog kunnen zien omtrent den 6. November. Voords is haar licht zeer schielyk verminderd: toen ik ze des morgens van den 4. December voor de laatste maal zag, was zy zeer klein, flaauw en eenigzints langwerpig; misschien had men ze nog eenige dagen kunnen volgen, had het weêr zulks toegelaaten; maar de lucht is betrokken geweest tot den 17. December, wanneer het niet meer mogelyk was haar weêr te zien, uit hoofde van haaren

ren verren afſtand van de Zon en van de Aarde.

Deeze *Comeet* is ontdekt een weinig beneden de ſter β in den ſtaart van den Leeuw. Toen ik ze de laatſte maal zag, was ze omtrent 2 graaden ten Noorden van de ſter ψ in den grooten Beer. Het is 'er ver van daan dat haare beweeging, uit de zon gezien, zoo aanmerkelyk zoude geweest zyn: ik zal hierna haar afgelopen weg opgeeven, na zulks eerst gedaan te hebben van de *beginzelen van den Loopkring*, en de Waarneemingen, waarop die gegrond zyn.

Wanneer de *Comeet* des morgens van den 27. October het eerst ontdekt wierdt, was haare afſtand van de aarde 1, 192. en van de zon 0, 876. (de gemiddelde afſtand van de zon tot de aarde onderſteld zynde = 1, 0): haare grootſte nabyheid aan de aarde is altoos geweest boven den gemiddelden afſtand van de aarde tot de zon, en is geweest omtrent den 29. November en den 3. December: wanneer de laatſte Waarneemingen gedaan zyn, was haare afſtand van de aarde 1, 1031. en van de zon 1, 6625.

Zie hier de BEGINZELEN van haaren *Loopkring*, zoo als ik die bepaald heb: zy ſteunen op myne Waarneemingen, onder elkanderen vergeleeken, en die ik vervolgens zal opgeeven, voornamentlyk van die van den 6 en 20. November 's morgens, en van den 4. December ook des morgens.

BEGINZELEN *van den Loopkring.*

Lengte van de opgaanden knoop 4ᵗ - 4° - 9′ - 19″

Inclinatie van den Loopkring 53 48 15

Lengte van haar *perihelie* op den Loopkring 8ᵗ 6 21 - 18

Periheliſche afſtand = 0,992556, *logarithmus* 8,9967550

Doorgang door het *perihelie* 30. Sept. 18 12′ 50″ middeltyd te *Parys.*

Rigting van de beweging, terug gaande, of tegen de orde der teekens.

De twee volgende Tafelen behelzen myne Waarneemingen, derzelver uitkomſten, en de vergelyking van de berekening gemaakt op de hier vooraf opgegeeven beginzelen met die uitkomst. Voords zal het hoofd van ieder colom genoegzaam aanwyzen wat ze behelze.

Mid-

Middeltyd der Waarneemingen te PARYS.	Sterren, met welke de *Comeet* vergeleeken is.	REGTE KLIMM. der Sterren.	*Declinatie* der Sterren.
1780. Nov.			
5. 17ᵘ. 55′. 0″.	92ste van den LEEUW.	172°. 20′. 46″.	22°. 33′. 53.
6. 16. 1. 0.	Dezelve.	172°. 20. 46.	22. 33. 53.
7. 16. 38. 20.	1ste van BERENICE.	177. 38. 24.	23. 18. 56.
13. 17. 30. 0.	* tusschen BEREN. en	171. 11. 37.	28. 9. 28.
20. 13. 24. 7.	den KL. LEEUW.	160. 41. 48.	35. 11. 48.
25. 13. 30. 0.	47ste van den KL. LEEUW.	166. 46. 43.	39. 23. 1.
28. 13. 25. 0.	55ste van den G. BEER.	152. 19. 20.	42. 34. 57.
Oct.			
3. 12. 42. 0.	1ste van den G. BEER.	162. 11. 22.	47. 43. 59.
	* boven ♃ van den G. BEER.		

Middelt. der Waarneem. te PARYS.	Verſchil van de REGTE KLIMM. der Sterren met de *Com.*	Verſchil van DECLIN. der Sterr. met de *Com.*	REGTE KLIMM. der *Comeet.*	NOORD. DECLIN. der *Comeet.*
1780. Nov.				
5.	+ 0°. 39′. 29″.	— 25′. 29″.	173°. 0′. 15.	22°. 7′. 54″.
6.	+ 0. 30. 5.	+ 19. 13.	172. 50. 51.	22. 53. 6.
7.	— 4. 57. 23.	+ 25. 24.	172. 41. 1.	23. 44. 20.
13.	+ 0. 14. 10.	— 5. 18.	171. 25. 47.	28. 54. 10.
20.	+ 8. 44. 56.	— 4. 30.	169. 26. 44.	35. 7. 17.
25.	+ 0. 35. 43.	+ 32. 2.	167. 22. 26.	39. 55. 3.
28.	+ 13. 29. 35.	+ 46. 45.	165. 48. 55.	42. 51. 42.
Oct.				
3.	+ 0. 22. 19.	+ 3. 30.	162. 33. 41.	47. 47. 29.

Middelt. der Waarneem. te PARYS.	Waargen. LENGTE der *Comeet.*	Waargenoom. N. BREEDTE der *Comeet.*	Verschil tusschen de Bereken. en Waarneeming.	
			in Lengte.	in Breedte.
1780. Nov.				
5.	164°. 34′. 59″.	17°. 29′. 46″.	0″.	0″.
6.	164. 7. 1.	18. 7. 14.	+ 19.	+ 15.
7.	163. 35. 51.	18. 50. 4.	— 18.	— 26.
13.	160. 10. 13.	23. 2. 24.	+ 51.	— 38.
20.	155. 29. 33.	27. 54. 28.	+ 13.	— 11.
25.	151. 19. 24.	31. 27. 16.	+ 14.	+ 45.
28.	148. 29. 18.	33. 31. 57.	+ 41.	+ 53.
Oct.				
3.	143. 11. 20.	36. 48. 54.	0.	0.

Het teeken + wyst aan, dat de berekening, volgens de beginzelen gedaan, eene meerdere Lengte of Breedte heeft uitgebragt, dan de Waarneemingen (opleveren).

De twee ſterren, waar mede ik de *Comeet* vergeleken heb, den 13. November en 3. December, zyn tusſchen de 7de en 8ſte grootte, men vind haare *poſitie* in geen *Catalogus.*

Ik heb den ſtand van beide bepaald, vergelykende de eerſte met ϱ van *Cancer*, en de 45ſte in den kleinen Leeuw; en de tweede met χ, en de 65ſte van den grooten Beer.

Ook heb ik myne beginzelen vergeleken met de Waarneemingen van den Heer MESSIER den 26. October ten 17u. 5'. 43". middeltyd te *Parys*, waargenoome Lengte 169°. 13'. 57"., waargenoome Breedte 10°. 49'. 52"; verſchil in Lengte 0", en in Breedte - 15".

De *Comeet* heeft, op haaren kring, niet meer dan een boog van 11°. 3'. 17" in Lengte, van den 26. Octob. tot den 3. Dec. afgeloopen; en haar *heliocentrique* Breedte is

is ſlegts 8°. 37′. 20″. veranderd. Den 26. October was haare *anomalie* reeds 140°. 39′. 37″, zo dat die boog genoegzaam niets meer was dan eene rechte linie. Waar uit volgt, dat, niet tegenſtaande het voldoend overeenkoomen, 't geen men vind tusſchen de uitkomſten van de berekening met die van de Waarneemingen, men zich echter niet vleien kan, de beginzelen van den kring, met de uiterſte naauwkeurigheid te weeten. De grootſte onzekerheid valt op de *plaats van den Knoop*, en op de *Helling van den Loopkring;* want ſchoon ik die al vry aanmerkelyk veranderde, kwam ze egter vry wel met alle de Waarneemingen overeen.

Ondertusſchen zyn de beginzelen, die ik hier opgeve, die, welke het naast overeenſtemden, en ik geloof dat zy vry na aan de waare zyn.

Deze *Comeet* is de 65ſte, waar van men den *Loopkring* heeft berekend; ze gelykt op geene van die men tot heden heeft waargenoomen.

E I N D E.